MAGYAR

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

SZALAY LÁSZLÓ.

HARMADIK KÖTET:

GRÓF BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETIRÁSÁNAK

MÁSODIK FELE.

PEST, 1860.

HECKENAST GUSZTÁV.

GRÓF BETHLEN MIKLÓS

ÖNÉLETIRÁSA.

KIADTA

SZALAY LÁSZLÓ.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1860.

HECKENAST GUSZTÁV.

Pest, 1860. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

ELŐSZÓ.

Az első kötetnek bevezetése számot ad, mily kézirati példányok nyomán szerkesztettem sajtó alá Bethlen Miklós önéletirásának első felét : jelen második fele szintazoknak alapján készült. S mit sajnálkozással említettem akkor, azt sajnálkozással kell most is említenem : hogy nem lehettem szerencsés, Bethlen saját eredeti kéziratára szert tenni. Sajnálom ezt nyelvészeti szempontból, mert a múlt század másolói nem nagy gondot forditottak a grammatikai formák hüséges visszaadására; ők csak a tartalomra ügyeltek, melyet jelen esetben az általam használt példányok, lelkismeretes gonddal adtak vissza kétségtelenül, s mely Erdély és átalában a magyar nemzet történeté-

hez becsesnél becsesebb adalékokat nyújt. Szerző, mind müveltségénél, mind társadalmi és politikai állásánál fogva épen hivatva volt kora történetének megirására, s ő valóságos virtuositással felelt meg ebbeli hivatásának. Egyébiránt figyelmeztetésem nélkül is észreveendi az olvasó, hogy Teleki Mihály, Bánffi György, Apor István sat. jellemeikre nézve úgy nem kell kizárólag a velök ellenségeskedésben élt Bethlennek hitelt adni, valamint magának Bethlennek jellemét nem kell egyedül azokból megitélni, melyeket politikai versenytársai vádul hoztak fel ellene.

A toldalék I. II. és VI. számát dr. Ötvös Ágoston magyar akademiai tag közlötte velem; amazt eredetiben, melynek tehát magam vehettem párját, emezeket általa készített másolatokban, melyekhez megjegyezte, hogy eredetijeik a károlyfehérvári káptalan levéltárában találtatnak. A VI-diknak külczíme hiányzik, de hátlapján idegen kéztől ez áll: „Bethlen Miklósné, Rhédei Júlia asszony instáló levele.“ S a levél, ha nem csalódom, Bánffi György nejéhez volt intézve.

Kedves kötelességemnek tartom, mind dr. Ötvösnek, mind Szilágyi Sándor tanár- s akademiai tagnak és Lichtensteiger Ferencz kalocsai érseki titkárnak, kik velem a III. és V. számot másolatban közlötték, e helyütt is köszönetet mondani. Az utóbbi szám, az V-dik, Bethlen munkáinak azon példányából iratott le, melyről mint a kalocsai érsekkáptalani könyvtárban létezőről már az első kötet előszavában tettem említést.

A IV. számhoz, mely Noë galambját foglalja magában, két magyar és egy deák példányt használtam, mindhárma a magyar nemzeti muzeumban őriztetik. Az egyik magyarnak alján olvasható : „Anno 1704. 23. novembris Benjamin Almásy raptim.“ Ezen példányt 1764. october 8-án Dobai Székely Sámuelnek ajándékul küldötte Weszprémi István. A másik magyar példány véglapján ez áll : „Ez az a siralmas levél, melyért Bethlen Miklós nagyapám uramot megfogták; és ugyan fogságban meg is holt Bécsben, anno 1716. die 2. Octobris. De valaki ezt olvasni kezded, végig olvassad, addig semmit is ne szólj :

Alterius dictum aut factum ne carpseris unquam,
Exemplo simili ne te derideat alter.
Quod pudeat sanos prudens celare memento,
Ne plures culpent id, quod tibi displicet uni.

De tudd meg, valaki ezt olvasod, a hol Fridericus Gotfridus Veronensis nevet látsz, értsed Bethlen Miklós urat, mert ugyan az úr munkája is ez, de akarta akkor nevét titkolni. Így irám le ezeket másból. Nagy-Enyeden anno 1718 diebus primis Aprilis : Bethlen István.“

A deák példányhoz, mely 866. fol. hung. jegy alatt fordul elő a nemzeti muzeum kézirati gyüjteményében, azért folyamodtam, mert a hány magyar példány kezembe került, mindannyinak szövege helylyel-közzel roncsolt volt, s mert e számnak eredetije, úgy hiszem, deák lehetett, a nagybritanniai s a hollandi követekhez lévén intézve.

Pest, márczius 16-án 1860.

Sz. L.

BETHLEN MIKLÓS

ÉLETE,

MAGÁTÓL IGAZÁN IRATOTT, KIT AZ ISTEN TUD.

MÁSODIK KÖNYV.

Folytatás.

XIII. RÉSZ.

Második házasságomról.

A nem messze emlitett pater Dunod cessiós meséjének Csáki László lön Oedipusa, mert ugyanő Csáki, mikor a portáról kibocsátották volt, régen ment és lakott Lengyelországban, és ő csinálta volt, igazán-e, hamisan-e, azt a hirt, hogy a török Erdélyt a lengyelnek cedálta certis conditionibus. Ez elme és hit felett való dolog, de Csákinak magyar regimentet, colonellus nevet, fizetést szerzett. Mikor Dunod ugy meséze Fogarasban, az ő és a fejedelem requisitiójára a havasalföldi vajda követeket külde oda, kikkel tractálánk; ott voltam én is, de én bizony ma sem tudom mit; in meris generalibus, igy s amugy értsünk egyet, jó szomszédok legyünk. Egybe sem vesztünk volt, megbékéllénk. Parturiunt montes. A moldvai vajda hasonló requisitióra azt felelte: Ö nem tud Erdély s Moldova között semmi veszekedést, nem is külde követet. Ex nihilo nihil fit.

Noha azt az Isten és ember és az én lelkem tudta s tudja, hogy az én feleségemmel igen jól éltem, szerettem, igazán és szívesen kesergettem, mindazáltal tudván azt, hogy a gyász, sirás, keserüség sem az holtnak, sem annak maradékinak, sem magának a gyászlónak egy cseppet sem használ, feltevém magamban, hogy a megholtnak gyermeki s atyjafiaihoz való igaz szeretettel, és az ő érdemlette becsületes jó emlékezettel mutassam hozzája való szeretetemet, nem az ördögtől és világtól találtatott czeremoniás hypocrita gyászszal; melyet el is követtem teljes tehetséggel; ha élnének, magok is megvallanák. Ezt feltévén, mind az házi belső gondviselésért, mind a leányom neveléséért, mind a késértet és bün távoztatásáért házasságra adám magamat, elmémet, és az emberek elméje s vélekedése kivül hamar megházasodám, melyet a szokás szerint midön sokan, a fejedelem, fejedelemasszony is kárhoztatott volna, jól megmentett Naláczi komám : Bizony nem hamar házasodott, mert hat esztendeje, hogy özvegyel és siratja azt a feleségét. Jól, igazán keresztényül mondotta; és ezen valakinek esze és énhozzám igaz keresztény lelke volt, megnyugodt akkor is, azután is megnyughatik akárki. Mégyek azért ennek az én második házasságomnak leirására.

Régi mondás : nuptiae secundae raro secun-

dae. Sokat gondolkoztam a szegény feleségem utolsó szavairól azirránt; azt, a kitől tiltott, könnyen eltaláltam; azt az asszonyt ő jól ismérte, és akárki is az én időmhez, rendemhez képest, azt itélte volna nékem illendőnek; járt is az elmém rajta, de hála Istennek, hogy nem azt vettem; megromlottam volna halálra véle. Láték egy álmot, mintha én abban az oda feljebb leirt kertbéli deszkaházacskában volnék szegény első feleségemmel s mondám: én a mezőre megyek, hozzák elő a paripámot; s előhozák. Monda a feleségem: ne menjen kegyelmed, lelkem, süvegben, mert igen meleg vagyon, hanem kalapban, még pedig menjen kegyelmed először ahol a felső jégverem felé, itt a kertben az alsó út mellett lévő rózsalugashoz (megvolt itt valósággal is ez a rózsafalugas és az ut), ott talál kegyelmed egy bokron hét rózsát, a legszebbet szakaszsza le, tegye a süveg-vagy kalapra. Elmenék, ugy találám, szakasztám, s feltevém, és ezzel felébredék. Ezen ki tudott volna valamit érteni? de majd a dolog Józsefe lészen ezen álomnak. Az hét rózsa hét személy, a kit nékem ekkor commendáltak: három özvegy és négy kisasszony. A mely utra igazitott, az én szentmiklósi házamtól elnézve arra, vagyon Királyfalva, az hol felnevelték Rhédei Juliát. A szerző is, Bánfi Sára, és anyjaforma, mert ez nevelte, ott lakott; a más nevelő anyja és most

elszerzője, Rhédei Istvánné is, akár Disznojót, akár Szentgyörgyöt értsd, az hol nevelték, arra vagyon; a mostoha anyám is, a majd házasitó asszonytanácsnak praesidense, arra lakott Teremiben; ez az három asszonytanács volt a rózsabokor, a jégverem felé, mert vének voltak. Ezek köziben volt énelöttem a tanácsban egyszersmind az hét rózsa, kik közzül Isten igazgatásából ők is én is választók a legszebbiket, és bizony valósággal mind termete, ábrázatja, ideje, erkölcse s elméjére nézve a legszebbiket, mert abban az időben kisasszony nevet viselő eladó leány hozzá hasonló nem volt; de a kisasszony nevet csak a nemzete, a kik nevelték, azoknak tekinteti, atyafisága, ritka szépsége tartotta rajta, mert ennek sem apja, sem anyja, sem hazája, sem jószága, sem belső értéke, sem másról reá szállandó successiója nem volt. Tartotta elöször, mikor hét esztendös korában, anno 1676 béhozták Magyarországból, Rhédei Ferencz, kit már sokszor említettem. Ez édesatyja helyén volt, de meghalván a felesége, kellett adni Rhédei Istvánhoz, kinek felesége Ajtoni . . . . . hogy édes anyja volt, megtetszik csak a mostani elszerzéséből is; ott nevelték egy ideig. Azután Pernyeszi Zsigmond, ugymint az anyjának egy testvér atyjafia tartotta, s nevelte Bánfi Sára, Bethlen Anna, az én atyám egy testvérhuga leánya. Mivel pedig Pernyeszi, a fejede-

lemaszszony hopmestere feleségestől az udvarnál lakott, és így a leány is : felnevelkedvén már, az olyan árva szép személyeken sokszor a méltóságos emberek által is megesett példától félvén, Teleki és Rhédei ugy találták, etiam accedente zelotypae principissae consilio, hogy udvarnál ne tartsák, (én akkor élvén még a feleségem, ott voltam a discursusban, és javallottam) hanem Rhédei Ferencz már megházasodván, vegye kezéhez; ugy is lett. De osztán Rhédei Ferencz megholt, és tartotta az özvegye ez ideig. Én Rhédei Ferencznek, nagy jó uramnak, atyámfiának, két laányáról is komája és igaz atyjafia s barátja lévén, holta után egyszer Zaboláról jövék Szent-Pálra, és ott a házunk egymásmellett lévén, menék komám asszony és keresztleányim látogasára csak gyalog s papucsban; beszélék az asszonynyal s mondám : hozassa elé a keresztleányimat. Eléhozá a kisebbet az ölében ez a Julia, s letévén, ott a leányszokás szerint térdet hajta, s szörnyen elpirulván, szemérmében elméne. Elszánám, hogy a fő ember gyermeke, árvája, kivált a leány, mely gyámoltalan; mind én mind a szegény idvezült feleségem commendáltuk, szerzettük egynehány főember gyermekének, csak azt vetették: semmije sincsen. Micsoda az Isten tanácsa. Az én feleségem élt azután másfél esztendőt. A kik akkor azt mondották : semmije sincsen,

azután nagyságolták. A Rhédei özvegye mellett való lételét sem javallották helyes okokra nézve jovát kivánói, és azok között kivált Teleki, hanem önként, mint felesége Vér Judit atyjafiát, leányi mellé vette és kisasszony számban tartotta, ki is énnékem kiházasitá majd ide alább leirt módon.

Férfi tanácsom senki több nem volt, hanem Bethlen Pál öcsém és Pataki István professor; de egyedül az Isten volt az én tanácsom, a ki engemet arra tanitott, hogy az én 43 eltölt esztendöm és két gyermekem nagyobb nyugodalmat várhat, a megholt feleségem tanácsa szerint is, egy olyan gyámoltalan árvától mintsem valami gazdag piperés Simon biró asszonytól; mert ennek atyja, anyja, hazája, jószága,mindene én lészek. A mint azt a tanácsot Isten adta, ugy maga be is teljesitette, megáldotta. Tudtam a Salamon szavait, és így az a semmi, melyért mások megvetették volt, énelöttem önéki leggazdagabb jószága, jegyruhája; noha közönségesen ugy hitték az emberek, hogy épen csak a szépségéért vettem, de azt Isten tudja, és a dolog bizonyitja, hogy nem, mert én ekkor házasság fejiben meg sem néztem volt. Esztendeje mikor láttam volt; és én imez tekintetekre nézve kisebb szépséggel is elvettem volna, nemzete, vallására nézve. Kérdém ugyan Pernyesziné né-

némtől egyszer a tanácsunkban: ha van-e olyan szép, mint azelőtt egy esztendővel? Monda: szebb. Hány esztendős? felele 16; 17-ben jár. No hát, mondám, nem rontom én meg, mert én 44-ben járok? Ismét monda: elviselhet kegyelmed még egy olyan leányt, mind ideje, ereje, látom, úgy vagyon, édes öcsém uram, kegyelmednek.

Rhédei Istvánné az első feleségemnek is igen jó embere, (minthogy, ha a futás el ne üzze mellőle Szentmiklósról, a szemét is ő fogja vala be) Szebenben, mert egész országul minden fő rend oda futott vala, jöve látogatásomra. Én bizony felette nagy szomorusággal és gyermekimen s dolgaimon való bus gondolkozással, böjtölés-imádsággal töltöttem ekkor az időt. Sok beszéd után monda: Édes uram, kegyelmed így nem élhet. Jó feleséged volt, a belső dologra való gondviseléshez nem szoktál, kárba mégyen mindened. A kisasszonyt is hol, s ki neveli? sat. Én mondám: Én ezeket mind értem, nehezen érzem is, de kit végyek, és mikor? mert hiszen öt hete a miulta a feleségem megholt; az asszonyok megégetnek, ha olyan ritka jó feleségemet olyan hamar elfelejtem. Monda: hiszen az hazavitel a becsületre nézve haladhat, csak a kötelesség titkon lenne bizonyos; néha az ilyenben a késedelem veszedelmes; másoknak is vagyon szükségek fele-

ségre, gombaszedőnek tőkén a szeme. Ugy lehet, épen azt rántják el, a ki kegyelmednek legjobb volna. Ezt ő mind igazán mondta, okát is mondásának tudta, és a bizonyos, ha én nem siettem volna, az ő szava bétölt volna rajtam. Mind Isten igazgatása ez. — No, lássuk hát, mondám, kit? Három özvegy, és három kisaszszonyt elforgatánk; osztán rebegve monda: tudnék én még egyet, de én azt elé sem merem hozni. Én mondám: miért nem? Felele: mert az csak egy szegény árva. Én mondám: csak mondja, mert az Isten özvegyeknek, árváknak atyja; nékem a szegény feleségem testamentumban hagyta, hogy árvát végyek, ki tudja, talán épen arra czélozott, mert az haló ember szava sokszor profeczia. Nevezé ezt a Juliát, ki akkor Szebenben, a Teleki szállásán csaknem halálos beteg volt. Minthogy az én elmém ezen kivül is arra czélozott, könnyü lön concludálnom véle, hogy ha meg nem hal, elveszem Isten engedelméből, de légyen titkon, míg a feleségem halálának öt vagy hat hónapja el nem telik. Ezzel lön vége ekkor tanácsunknak. Más vagy harmadnap ő is, Pernyesziné is meghozák, hogy a leány meggyógyul, a minthogy megis gyógyult, de nehezen és késöre.

Eddig csak ez a két asszony és Pál öcsém tudta; hogy osztán a leány meggyógyula, a mos-

toha anyámmal közlök, ki is mind a többi felett ezt jovallá. Kérém tisztességnek okáért, hogy ő légyen a kérő Telekiné asszonyomtól; de más felől Pernyeszinére bizám, hogy a leánynak vegye elméjét, és minthogy ő volt az anya, vegye bé a kezét is, hogy ötet osztán hazugságban nem hagyja; mert ha én a leány elméjéről bizonyos nem lészek, szemtelen kéréssel a becsületemet nem koczkáztatom. Ezt ő végbevivén, úgy ment a mostoha anyám Telekinéhez, és Pál öcsém az urhoz kérni, kik is beszélvén a leánynyal, jó választ adtak mindenképen.

A feljebb emlitett conclusum szerint én ezt titokban akartam tartani tavaszig, de egyszer hallom mindenfelől, hogy beszélik az én titkomat; azért úgy találók, gyürüváltás, hitlés, a ki tudja eltávoztatására, légyen meg, az hazavitel haladjon bár; sok más nagy titkos oka is volt már akkor a sietésnek, melyet csak az öcsém s én tudtunk, és kitennem nem szükséges, noha tisztességes. Az hazahozást pedig ezek sietteték, 1-ma februarii lévén a hitlés a Teleki maga házában, sok uri és fő rendek jelenlétében, a püspök Horti István által, melyben vagy csak nékünk ketten notabile, hogy mind az új betegsége, melyből ekkor alig támaszkodott fel, mind a sok ember között való szemérme a leánynak ugy reszkettette a kezét, hogy a mint ekkor

a jobb kezem odaadása miatt a bal kezemben kelletett a nádpálczámat fogni, a mely is elég rövid volt, arra a nádpálcza tetejére kelletett eresztenem a kezét, és magamnak kellett tartanom és segitenem. Ez volt vasárnap, mely napokon én a feleségem holta után nem ettem estig. Teleki különben is mindenkor nagy fejedelmi asztalt tartó ember, maraszta ebédre, e böjtöm miatt nem maradék meg, ezen ö megharaguvék ugyan valójában s mond: az ördög látott ilyen mátkájával megesküvö legényt. Meg is bizonyitá indulatját, ide elébb sok helyt meg fog látszani, noha én ahoz biztam, hogy talán ez a talis qualis gyenge kötelesség valamennyire juhásztatja hozzám; de nihil minus.

Már az hitlés is publice meglévén, a fejedelemtöl fogva a szemet-biróig, mindennek, férfi-és asszonynak nyelvén vagyok; én és jóakaróim ugy találók, ennek már mindegy a büzi, talám jobb azt a meleg ágyban ketten együtt szenvedni, mintsem a hidegben külön külön; jobb leszen csak hazahozni, mind énreám, mind a leányra nézve. Egy hétig voltunk mátkások. Mentem egyszer látogatni, adtam valami kevés aranymivet is néki ajándékba, de nem az elsö feleségem atyja házától hozottat, hanem a magamét. Az asszony Telekiné házában szegeletbéli ablaknál keresztülvont supellát alatt volt a

szembenlétel tisztességesen. Bucsuzáskor volt az első csókváltásunk. Az aszszony, mint keresztény jó atyafi, szívesen örült szegény árva atyjafiának szerencséjén, mint a kit azelőtt is öcsémasszony névvel szólitott. De nem tudom, mi az ördög vitte Teleki fülibe, hogy Pernyesziné által vettem én a leány megegyezését; nosza villámlani, csattogni : nem váz ő az ő házában, miért nem kellett legelébb ötüle kérni, jó szívvel odaadta volna, (noha, a mint említettem nem régiben, gyenge volt ennek nagy oka) ugy segélje, ha elébb tudta volna, soha meg nem esküdtem volna véle, és ha mit nem nézne, soha véle nem hálnék avval a leánynyal. Meg is izené: hozzam el, ha kell, mert ugy segélje, a szállásomra küldi. Én mondám : Isten fizesse meg; mintha a koldusnak tizes aranyat nyomnának erővel a markába. Osztán csinála ugyan egy uri vacsorát négy asztalhoz, de, mint özvegy embernek, násznagy, vőféj nem kellett, sok okokra nézve muzsika sem volt. Rhédei Istvánné, Pernyesziné az én üveges hintómon a szállásomra hozák Juliát és 8. februarii anno 1686. tevék ugyan ők fejiben a kontyot etc. szokott stylussal élvén : tedd fel a kontyot, vedd fel a gondot. De hogy az estére térjek. Minthogy a fő renden lévő menyasszonyok az asztalnál enni nem szoktak, enni adaték; osztán a két asszony elmenvén, térden állva imádkozánk az Istennek,

a mint tudánk, és úgy fekvénk le s kelénk fel a mi jó Istenünk neviben az említett 8-va februarii, kiért hála légyen az házasságot még a paradicsomban szerző Istennek. Amen.

Hétfőn osztán, 10-ma februarii én is öt asztalhoz a kik szives vagy szines jóakaróim eljövének, megvendéglém, de Teleki haragjában el nem jöve, noha a jó, kegyes, istenfélő asszony a feleségе is kérte. Egy jeles gyermeki oment emlitek: Az én mostani vőm, Teleki Sándor, ekkor igen kis, futosó gyermek lévén, igen szerette a feleségemet, mátkájának hivta. Egykor mátkás hetünkben mondja az apja, engem mutatván: Sándor, elvette Julia mátkádat ez az ember, haragszol-e? Mond emez, haragos szemet vetvén reám: bizony haragszom. Én mondám néki: ne haragudjál, míg felnösz, mást szerzünk helyébe te számodra. Ám be is tölt, Istennek hála ezért is.

Ezen a mi házasságunkon tanulhat minden férfi és leány, minthogy az házasodásban az ember négyféle; vagy 1-mo: politicus, azaz: nemzetre, ipa, sógor által való szerencsére néz; 2-do: physicus, szépséget, bujaságot néz; 3-o: oeconomus, gazdagot keres; vagy 4-to: theologus, jó feleségre, az Isten magvára vágyódik. Ez az utolsó légy, édes fiam; az három elsö respectust bizd Istenre; nékem a szegény mellett becsület,

gazdagság, szépség megvolt. Árva leány bizzál Istenben; tüköröd Julia; ha ezt Isten semmiböl felemelni, uri asszonynyá tenni s jó élettel tudta áldani, téged miért nem?

XIV. RÉSZ.

Csak hamar menék Szentmiklósra, és könyvezve menék bé a kapun, fohászkodván Istennek, hogy ne vitesse Isten ugy ki vélem ezt a feleségemet azon a kapun, mint a másikat. Ezt látván a feleségem, megszomorodék, mintha én a más feleségemet siratnám; ilyen gyanus és zelotypa az asszony; osztán bémenvén a házba, bészállitám az elötti gazdasszony házában. Imádkozánk, és könyvezésemet itt is megújitván, okát néki megmondám s magyarázám s megvigasztalám. Kevés napokra lévén csak szabadságom, ismét bemenénk Szebenbe, a bolond haszontalan félelem, Csákitól való, tartván ott Telekit s a fejedelmet, et consequenter vélek a mindenhez való hitetlenség ott tartotta a fö rendet, mind annak, mind a szállitó szegénységnek nagy romlásával.

Alig lakám két hetet a feleségemmel, engem felette bajos és a messzisége miatt is igen fáradságos munkára küldének Máramarosba, hogy az ott kvártélyozó németekre való költség, és azok-

nak excessusiról inquiráltassak a német commissariussal. Bizony nagy boszuságomra volt, sem tisztem, sem fizetésem reá, meg hogy már tréfálódik, csufolódik Teleki : szánjuk meg, nyugossuk meg, ugymond, ezt a Bethlen Miklóst. Bizony, derék nyugodalom Szebenből Szigetre, kivált Besztercze és Telcs felé menni jöni paripán martiusban. Hitemre merném mondani, hogy az akkori állapotomban azt az utat és bajt 1000 forintért fel nem vettem volna; de latens persecutio volt, noha szép lével adták fel, a mikor a deputatióban (mely nem régen állítatott fel, én is tagja voltam) elvoksolták, hogy ilyen nagy dologra, ilyen amolyan (dicsértek, csufolt némelyik) elme kell etc. Elmenék. Máramarosban volt ekkor kvártélyban Veteráni egy gyalog és négy lovas regimenttel; nagy sokaság, irtóztató tereh egy olyan sovány vármegyén. Egy Kintzing vezetéknevü német fő commissáriussal az egész vármegyét meg kellett eskettetnem, járásonként, falunként hivták Szigetre őket elönkbe, honnét több, honnét kevesebbet, a faluhoz képest. Nem hiszem 1500 nem lött volna az hütölt ember. Nagy tabellákat csináltattam lineáztatva columnákra. Pecunia, cubuli tritici, avenae usque ad gallinas et ova. Elöl nomen pagi et numerus fatentium; könnyü volt osztan a panaszlott dolgot kitkit a maga classisába irni, másként

nem tudom meddig sem lett volna vége. Tyukmony, tej s afféle felirásáért az az Kintzing haragudt, de én azzal fogtam meg : Bécsben mind pénzen vettem én affélét, az olyanból él és szerez pénzt a többi között a szegénység. Tamarlanes egy ejtel tejért kivágatta egy szoldát hasát. Kételen volt Kintzing is mindent szintén ugy, a mint én, hasonló tabellákban felirni. Sok eszten deig tartottam én ezeket a munkákat Szentmiklóson, bánom, hogy elvesztek; rettenetes, irtóztató tékozlás és pusztitást tettek. Én rövideden summázom : annyi ezer embernek és lónak gazdag kiteleltetésén kivül, vittek ki magokkal egy pénz fizetés nélkül a szölösi magazinumokban buzát circiter 66 ezer kassai köblöt; zabot circiter 160 ezret; kész pénzt többet vontak sokkal 200 ezer Rh. forintnál, nem hiszem egy batka hija lett volna a 300-nak is. Egy szóval, millióhoz közelitö, és elmét, hitelt feljülhaladó tereh volt az. Nagy könyvben csinálók in duplo ezt az inquisitiót, egyet nékem, mást Kintzingnek, de osztán ö azt mondá, hogy ö nem pecsétli, nem subscribálja, míg Szatmárra nem ir a főcommissariusnak; összeveszénk, másnap estve felé azt hazudá : válasza van már Szatmárról; oda sem irt volt, subscribálá igy : hogy T. T. Kintzing commissarius subscribit, sed non approbat. Én mondám : ö dolga mit csinál; ennek a decisiója sem

rajtam, sem rajta nem áll. Én elmegyek s elviszem. Ekkor mentem először a német commissariatus portio oralis, equilis etc. scholába, melyre majd ezután sokakat megtanitok, és vénségemre a fejem is belé vész. Sok némettel volt nékem azután is dolgom, mint ide elébb már megtelik a könyv avval, de soha ilyen nehéz munkám és annyi boszuságom s fáradságom nem volt, és valóságosan megtapasztaltam magamban, hogy az embernek a lelke fájhat. A szegény máramarosiak alig merték még csak irással is segiteni a szörnyü munkát. Az officzérek hol hizelkedtek, hol fenyegetödztek s veszekedtek vélem. Kintzing collegám, vagy mondjam dis-legám, megtestesült ördög volt. Hogy az egész inquisitiót eludálja, egyszer egy fátens orosztól vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus? Felelé amaz: ö nem tudja; mástól meg kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta? Felelé amaz: ö nem tudja. Nékem fordula s mond: istorumne fassio debet recipi contra tot comitum, baronum, nobilium, cavalierorum fidem, qui ipsos mendacii et perjurii convincent juramento. Isti homines tantum loquela et facie differunt a brutis; sed quales fuerunt vestri principes, magnates, sacerdotes, quare non docuerunt? Certe nostri jesuitae sic et sic docuissent etc. Elfortyana a lelkem, s mondám: no-

stri quidem male neglexerunt docere istos, sed pejus faciunt vestri, qui sacram scripturam etiam nobilibus interdicunt, et tota religio laicorum in hoc consistit: scit ecclesia, scit papa; isti graeci ritus rudes homines, in hoc vobiscum conveniunt: scit popa; sed inter protestantes etiam rusticos aliter invenies. Quot mille sunt inter vos aeque ac ipsi rudes? Ego tamen credo, et sum expertus etiam, quod tales simplices magis timent Deum, quam docti et nobiles saepe, praesertim quorum dogma est: fides non est haereticis servanda. Béfalá. No osztán Veteranitól én elbucsuzám, s alig várám elszaladhassak, mert éhhel is majd megölnek vala, a rosz ösztövér malacznál egyéb nem volt mit ennem, kerti vetemény semmi; teljes életemben sem laktam egyvégtében három hétig olyan roszul. Ezalatt Teleki a tanács urakkal és deputatióval jött Kolozsvárra, hogy ekkor Szatmártt lévö Caraffával közelebb tractálhassanak. Oda vivén az inquisitiót, csufolás lön a fizetésem a dologban is semmi sem telék Caraffával, söt Máramarosnak még nehezebben volt dolga azután, mint az inquisitio elött is.

Junius elejin general Scherfenberg 12 vagy 13 ezer német válogatott jó haddal, és Csáki László alatt circiter 1500 magyar lovassal béjöve Erdélyben. Tul meg Tököli egynehány, de kevés

száz kuruczczal és törökkel, talám 200, Hunyadra a maga jószágába jöve. Mi Szebenben szorulánk. Lészen majd elég dolog pennára való, és nékem abban sok gonoszom.

A mint 1685 énhelyettem Haller Jánost küldék Bécsbe, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Szász Miles Mátyással, ezen minden ember csudálkozott mind Erdélyben, mind Bécsben, melyről szólok in anno 1690. Ez a négy jámbor munkálódott egy diplomán, melyben megakadván, recurráltak irás által Erdélybe bövebb instructióért. Ha historiát irnék, itt sok irás lenne; de csak egyet említek, nékem és a haza veszedelmének nagy praeludiumát, és a mi igazgatóinknak crassa ignorantiájának bizonyságát; de szükség, értelemnek okáért annak a diplomának substantiáját feltennem, mert talám Erdélyben igaz párja sohol sincsen, hanemha Haller István urnál. Én igyekeztem megszerzeni, de eddig nem lehetett. Summa conditionum:

1. Princeps Apafi pater et filius regnent in Transsylvania usque ad mortem.

2. Post mortem illorum libera electio principis sit penes status Transsylvaniae.

3. Religio, leges, libertas, denique omnia sacra et profana maneant libera.

4. Libera etiam sint jura foederum principi Transsylvaniae cum quibuscunque Christianis

principibus, dummodo non in manifestum damnum domus Austriacae vel regum Hungariae.

5. Pro recognitione dabit annuatim regibus Hungariae 50,000 tallerorum imperialium.

6. Quidquid a Turcis per sola Transsylvanica arma recuperabitur, id maneat ipsi.

7. Quicquid vero communibus vel solius caesaris armis ad Transsylvaniam vel partes Hungariae ei annexas pertinens recuperabitur, id etiam Transylvaniae cedat, sed salvo jure feudi pro regibus Hungariae.

8. Ante Tömösvárinum et Belgradum captum Transsylvania se Turcae hostem non declarabit, tantum aliqua annona exercitum Christianum juvabit.

9. Claudiopolis et Deva in $^2/_3$ caesareo, in $^1/_3$ Transsylvanico praesidio custodientur usque ad finem belli, et tunc statim evacuanda et Transsylvaniae principi restituenda. — E volt abban a diplomában. Párt küldének Bécsböl.

Bethlen Elek, Bánfi György, Frank Bálint, engemet reá rendelének, hogy mi vizsgáljuk, Teleki volt a praeses. A 7. punctum, a jus feudi nem fért a fejekbe; mi Frank Bálinttal ketten eléggé mutogattuk, hogy e jó; még egy derék könyvet is hozott fel Frank, abbul is eleget bizonyitottuk, de heában volt; Teleki esküttt, szitkozódott: nem lészek vazallusa, jobbágya az ilyen

amolyan fiának. Én látván szörnyű tudatlanságokat, elkeseredve mondám: félek én, nem akarunk tisztességes vazallusok lenni, de bizony, rabok, jobbágyok lészünk. Énreám azért megharaguvának, és többször abban a tanácsban is nem hivának. A 9 punctumot pedig teljességgel, és a miatt a diplomát is megveték, mert a 7-diket mégis valami nehezen admittálták volna, de erről idehátrább.

Azt a diplomát Bécsben ugyancsak elkészitették in solenni et authentica forma császár subscriptiója és nagy függő pecsét alatt; de mivel Haller Jánosék külömben el nem akarták venni, hanem cum protestatione 9. articuli, és arrul testimoniumot kivántak, hogy az ő protestátiójokat, minthogy ők is irásban adták volt bé, irással adják ki a diplomával együtt: a protestatiót authentice kiadták nékik, és elbocsátották, a diplomát pedig adták Scherfenberg kezébe, hogy 15 ezer oratorral hozza bé Erdélybe, s offerálja a fejedelemnek.

Eljöve Scherfenberg (ki Schafen, ki Schaffenbergnek hivta, de ez mindegy) megirá a fejedelemnek: ő nem ellenség, a fejedelem és ország jovára, oltalmára jő, a diplomát is hozza s offerálja; őelőtte senki se fusson, salva gvardiát ád mindenüvé; pénzre hordjanak élést a táborra, ő pénzen él, csak az egy közönséges profontot

szolgáltassa az ország, kinek legyenek commissáriusi; zsákmányra sem bocsát ki egyébre fünél; a fejedelemmel kiván quo citius, eo melius szemben lenni, végezni, és az országból kimenni; sed surdis fabula. Mi ellenben azt végzők : valaki német salvagvardiát kér jószágába, megnótáztatik. Az ország hada, vármegye, székely, minden üljön fel Bethlen Gergely commendója alatt. Gyulafi László udvari főkapitány is a mezei katonákkal; a szász nátio, 2000 jó fegyveres gyalogot állitson; a vármegyéken is a kapuszám után való gyalog elöálljon. De ez a mi szepelkedésünk akkor volt, a mikor Scherfenberg már Kövár s Cseh között a Szamos mellett táborozott s füvelt. Üle had fel, a mi üle, kivált székely, de vármegye gyalogja semmi, futott inkább a havasra minden. A szász natio 2000 embert elöhajtott, kiknek mustrálója lön Medgyesnél Bethlen Pál. Béhozá a regestrumot Szebenbe: jó puskás, fegyveres ennyi, rosz puskás de kardos ennyi, láncsás, vasvillás ennyi, dorongos ennyi, vak, siket, csonka bonka ennyi. Bizony, szégyen és nevetség volt. Teleki csaknem belém vesze, mondván : te tanítottad az öcsédet erre a bolond csufságra. Én mondám, s igazán is : én nem tanítottam, mert ő taníthatna engem sokszor ilyenekre, de hiszen ez a tiszti az igaz mustrálónak, hogy ugy vigye elé irásban az ur-

nak az hadát, hogy emez tudja meg, mennyire bizhassék hozzá. Osztán ad seria. Jusson eszében kegyelmednek, és ha ma élne, Rhédei Ferencznek ezelőtt $2^1/_2$ esztendővel, mikor Bécs alól hazajövétek, mit mondék: Valamint a nem régen látszott üstökös csillagnak (volt ez in anno 1680) nagy farka vala, bizony ennek a hadakozásnak is meglészen, bizony elhat e még Erdélyre. Azért felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello. Cum secreta praemonitione Turcae küldjetek el a Brandenburgicus electorhoz, et cum consilio et auxilio illius et aliorum principum protestantium ac regis Poloniae amici fogadjatok hozzátok 5000 vagy 6000 jó német muskatéjost, ahoz könnyü 4000 magyar lovast fogadni. Bécsben, Konstantinápolyban könnyü igazán megmondani, ad neutrum offendendum, sed ad neutralitatem honestam et securam, cum respectu utrique competente servandam. Nem igy vala-e uram? De kegyelmed nevetséggel letácsola. Jó volna most ha hadunk, jó generalisunk és officzérink volnának; mindenik hatalmas szomszéd becsüllene, most minket nem fognanak bé, mint az ökröt, nem tartanának favágótőkének, bizony félek én, maholnap többet fizetünk mi a nekünk parancsoló idegen hadnak, mint a mi parancsolatinktól függő olyan szolgáknak fizettünk volna. De ha az már elmult, miért nem tud kegyelme-

tek az három közzül egyet idején elválasztani: vel neutralitatem modo debreczinensi: contributionem apertam utrique; vel bellum contra Germanos viribus et consiliis cum Turca conjunctis; vel si hoc minus christianum videtur, diploma oblatum. Fegyverünk, erönk nincsen; jövendőre való, söt csak de praesenti is securitasunk nincsen; a nép fut, az ország s mindenünk elvész. Itt a szásznak nevetségei vagyunk; megmondja, hogy az ő alfelibe bujtunk; az erösség, fegyver, minden ő keziben vagyon, valamit és valamikor akar, auder fauder, a némettel a mi fejünkön összszealkhatik, ki veszi el rólunk ha mi rajtunk esik? Bizony reánk esik amaz régi mondás: nec pacem ferre, nec bellum gerere scimus. Ha bellum kell, ugy hallom, tizezer török Aradnál, Jenö, Várad töröké; Beszterczéhez tíz mértföld a tatár; Tököli Hunyadon, és az hada Jenö, Várad, Karánsebes táján tekereg. Az erdélyi hadak meg harmad vagy negyed felöl mint a kopók távul ugatva ezt a nagy medvét kiugathatják ugyan, ugy hiszem, de olyan segitségeket hivni sem a kereszténység, sem a magunk, hazánk és népünk romlása, sem a jövendőnek meggondolása nem engedi. Kitudja még, a kardot ki tészi utolszor az hüvelybe. Tutissimum est amplecti diploma, conservare patriam pro nunc et pro futuro. Communicatis ipsis paribus Turcae

ostendere et persvadere ipsi necessitatem et finem, quare. Pendere ipsi tributum aeque ac antea, demulcere vezirios auro, Germanis dare dabilia et cum illis nullatenus collidi, sic inter Scyllam et Charybdim navigare usque ad finem hujus procellae. Oly békesség lehet ez a diploma, vagy utrinque confirmáltatik, vagy még jobb adatik. Ha pedig nem, Turca vincente, tributum, Germano vincente, diploma Transsylvaniae anchora erit. Ez volt mind elejin Telekinél in privato, mind ezután majd ide elébb in publico a deputatióban az én voksom erről az akkori conjuncturáról; elhallgatá Teleki, és nem győzném leírni a disputatiot; de ide elébb sok még eléfordul benne. Satis est: omnia toto coelo contraria.

Első gondja lön, Tököli Hunyadon lévén, ahoz minden civilitást mutatni, hintót és minden egyetmást vásároltatni etc. Azonban rákülde, és valami német dobveréssel ijeszték, futtaták, bizony becstelenül, és mind emberében, mind annál is inkább reputatiója és bagazsiája nagy kárával; melylyel a mennyivel magát vindicálta, ugy a német előtt való creditumát akarta erősiteni, kivált pedig azzal, hogy egynéhány Hunyadon elfogott szegény magyarnak orrát fülét elvagdaltatá Szebenben. De kevés grátiát nyert a német előtt véle. Scherfenberg előtt én exaggerálván a fejedelem és mindnyájunk jovára azt a

Tököli felverését, azt mondá reá: est privata vindicta domini Michaëlis Teleki, non sumus tam simplices, ut tales artes non intelligamus.

Engem négyszer küldöttek követségbe hozzá egyszer Bálintit Zsigmonddal Szamosfalvához, másodszor Mikes Pállal Árpástóhoz, harmadszor Dániel Mihálylyal Sajó-Kereszturhoz, negyedszer Téglás János brassai polgármesterrel Apahidához. Én csak jöttem, mentem, kétszer lábom orbáncza miatt hintón kellett megjárnom. Ennek a követségnek minden summája csak ez vala:

1. Buzát a hadnak rendelünk és fő commissariusnak melléje Gyulai Ferenczet, a ki continuo légyen a táboron mellette.

2. Kolozsvárt, Dévát, a mint kivánja, nem adhatjuk, hanem Szászsebest helyette adjuk, cedáljuk.

3. A diplomát sine expunctione suprafati articuli 9-i, nem acceptálhatjuk, mert a töröktül félünk, porrá teszi az országot; hanem

4. Obtestáljuk, menjen ki az országból, ne pusztitsa ő is, és a törököt, tatárt ne vonja bé az országba. Mi, a mint maga is látta, ismét instruáltuk Nagy Pál által még talán Bécsben érhető Halleréket, hogy mi quicquid sine extremo periculo a nobis praestari potest, segítjük az ő felsége keresztény intentióit, ellenségei nem leszünk etc. Sok volt a szó, melyre ő igy felelt:

1. A buza és commissarius jó, jó szivvel látja, csak légyen elég és jó a kenyér, sed non solo pane vivit homo. Szálljon haza a nép, légyen piacz, mészárszék a táboron, ő pénzen él.

Ad 2um. et 3um. Si Szászsebes possunt cedere absque metu Turcarum, quare non Claudiopolim? quia si ego accipere possem Szászsebes, ego deberem fortificare per vestros rusticos, unde clamor, et an non longe magis per hoc provocaretur Turca? Videte absurditatem; sed ego non habeo ordines, nisi de Claudiopoli et Deva, nec licentiam mutandi. Sed ut vos possitis coram Turca excusare, ecce ego obsidebo Claudiopolim, verberabo murum tormentis, mittam etiam unam aut alteram bombam in forum, ubi nemini nocebit, faciatis deditionem cum conditionibus quo melius. Certe Turcae aeque sciunt ac ego et vos, Claudiopolim non esse fortalitium; sciunt etiam, quod in Déva non est aqua, una bomba potest perdere cisternam. Denique in compendio : et diploma et reliqua omnia. Dicite vosmet Turcis, quod aliter vos conservare non potuistis, coacti estis hoc facere. Non credo illos male accepturos, si praesertim illis tributum dabitis, quod etiam facite. Certe habetis in manu mille media apud Turcas vos excusandi. Si vero illa non juvabunt, Deus et caesar vos protegent. Ego certe etiam si 50,000 Turcarum

venient, pugnabo cum illis. Non metus Turcarum sed simplicitas principis et ministrorum illius partim imperitia, partim metus a Telekio et ipsius malitia rejiciunt diploma, quod brevi ipsimet petetis, sed non accipietis et deflebitis.

Ad 4um. etc. Sine positivo caesaris mandato exire provincia non possum; legationes remittere Viennam inutile est, quia ibi jam omnia finita et mihi demandata sunt. D. Haller ibi propter filii nequitiam moratur, si tamen adhuc ibi est. Vidi d. Paulum Nagy in Dées, doleo domum ipsius hic prope esse expilatam, ego ipsi obtuli salvam gvardiam, sed more hungarico respondit. Scio quod non est ausus salvam gvardiam petere, id enim prohibitum est, sed quis hic furor? ita data opera perdere populum, et postea me ac Germanos accusare. Panem certe cogimur accipere. Ecce (ezt Apahidánál mondá utolszor) nunc nobis dederunt non farinam, non furfur, quia id adhuc tolerabile esset; sed arenam vel cinerem, vel pulverem corruptissimi quondam frumenti. Interim ex militibus nostris nuper occiderunt 5, mox 7, nunc proxime 20. Megindula, s mond: Dicitis, amici sumus, estne haec amicitia? fame et armis nobis insidiamini. Populum vos coëgistis fugere, ne subsistere possimus, et in omni sylva et saltu hostes habeamus; si ego hostiliter agere voluissem, potuis-

sem ego rusticorum fugientium aliquot millenos currus expilare. Ad quid ista militia provincialis sub commando Gregorii Bethlen et Gyulafi, quae nobis eminus insidiatur et carpit. Dicat celsissimo principi, istos miseros nobiles et Siculos dimittat ad suam oeconomiam; mihi nihil fuisset et esset facilius, quam illos vel intra triduum, si vellem, dissipare et ad suas domos remittere. Dicat etiam, quod ego ipse ibo Cibinium, et si mihi sua celsitudo audientiam gratificabitur, viva voce cum ipso et ministris pro omnium bono agam, sed prohibeantur caedes militum et insidiae, redeat populus, provideatur de cibo armadae, quia certe diu laesa patientia vertetur in furorem, certe fiet aliquid. Vestra vero illustrissima dominatio amplius ad me non veniat, quia ego scio, quod apud mittentes nullum creditum habeat; ridere possum, quod semper suos habet adjunctos corycaeos, linguarum tamen ignaros. Jam etiam apud me coepit perdere suum creditum, quia ista ipsius frequens missitatio est mera illusio et ipsius vestrae illustrissimae dominationis, et mea et caesaris, denique omnis boni publici. Hic bona fide nihil agitur. Quoad alia, ego certe vestram illustrissimam dominationem in persona honoro et amo, et verus servus maneo.

Elmenék én ezzel Szebenbe, megmondám a fejedelemnek és Telekinek, és közönségesen a de-

putatiónak. A szegény fejedelem csak ugy vevé, mintha valami amerikai vagy chinai újságot beszéltem volna. Teleki azt mondja : csipik hát Scherfenberget? hadd, hadd; de bizony még jobban kell csipdesni. Én mondám : bizony félek én, a kan egy vágással többet tészen mirajtunk, mint nékünk száz és több csipdesésünk örajta. Azonban, ihol már a buza serdül, a nép elfutott, de bizony, kételen lesz haza jöni. Induljon, minthogy az is a szándéka, ide, és ismét Segesvárhoz, becsásson patenseket, bizony haza megyen mind székely s minden, s meghódol néki; parancsol ő az országban, mi meg kotlózunk ebben a városban. El is követte volna ő azt, ha Budához ne parancsoltassék menni. A deputatióban kiki mint vette, ő tudja, de senki igazán értelmét ki nem mondta. Nem küldöttek engem többször vissza hozzá. Az én corycaeusim közül Mikes Pál és kivált Dániel Mihály mind a német számáról, mind énfelölem sokat hazudott. Gyulai mit irt, ő tudja, mindennap egész béirt árkos levelet hoztak Telekinek. Elég az : eljöve Szebenhez Scherfenberg, még elöljáróban a város mellett felvereté Gyulafit éjtszaka egy jó öreg taraczk-lövésnyire előttünk; ott az halom a bizonysága, melyben csak egy német sem fekszik, mind erdélyi ember volt az. Én ekkor ugy aluttam Szebenben, hogy abban a puskaropogásban semmit sem hallottam felesé-

gestől, hanem reggel az inasim beszélék és mutatának az ablakom alatt egy sebes szegény nyögő székelyt. Teleki, ur, fő ember, szász, minden futott a bástyákra, de sem ágyuval, sem kimenő haddal semmit sem segitettek csak egy puskakisütéssel is. Végbe menvén a tragoedia, a mint Veterani a szebeni szőlő alatt ment, és Csáki rendelt német s magyar seregekkel, mond a bástyán Teleki, hogy hozzá kellene ágyukkal löni. Mond arra a polgármester: az ugyan meglehetne, az ágyut kisütni könnyü, de messze vagyon, osztán ha az ember kettőt hármat meglő is, mi haszna? ugyan a székben a falukat elégetik; s nem engedte. Akkor vette eszében Teleki, hogy Szebenben nem generális ö. Én felöltözém s megmondám még félig sem öltözött, de a frauczimerétől elijesztett feleségemnek: ne féljen, mert még azzal csak meg nem veszik Szebent. Menék a palotára már felgyült deputatióba. Látok nagy fejek-lecsüggesztést és háborodást; de mig Scherfenberg maga is érkezik harmadnapra, lássunk más dolgokhoz.

Mikor én Apahidától megjöttem, majd ekkortájban jött elöre le Halleréktől Inczédi Mihály a diploma párjával; volt egynehányszor nagy tanács el-vagy nemvételéröl. Én egyes egyedül voltam azon a vokson mindenkor, hogy elvegyék. Ezen értelemben sokan voltak, de mondani nem

merték, a mint azután mondották, mikor siratták. Egyszer Bánfi György és Farkas között ülvén, sokkal ez előtt a székely veszedelem előtt, jó szántomban mondám nékik : Én az ipotok Bethlen Gergelylyel Ekemezőnél némely nap a táborban beszélék, hogy magára vigyázzon, de a mint én most látom a Scherfenberg elméjét, hogy ide jő, már talám Enyednél is vagyon, én bizony féltem bátyámat hadastól, meg kellene néki irni, hogy láb alatt ne járjon. Nosza mind a kettő egyszersmind kiáltani Telekinek: uram! uram! ihol mit mond Bethlen Miklós uram, hogy a németek felverik Bethlen Gergely uramat. Haraggal kérdi Teleki: mit mond uram kegyelmed? Én jó szántomból mondám nékik, hogy én attól féltem; én ugyan próféta nem vagyok, és bizonyosan nem tudom, de én bizony most is azt mondom, hogy ha 5—6 mélföldnyire lészen s emez akarja, nincs könnyebb dolga annál, a mint én azt az hadat mind a kettőt láttam; csak ezelőtt egynehány nappal vecsernye-harangkor megindulván az olyan jó paripás had, nem mehete el 5—6 mélföldet hajnalig. Ha harczot áll, én nem biztathatom, hiszen tudja kegyelmed mennyi és micsodás a mi hadunk; ha ágyában táborában lepi, annál rosszabb; ha az hirére elszalad, legalább szekere ott vész. Magában is az üző beéri, legalább a meglészen, hogy dissipálódik, s haza,

erdőre, városokra eloszol; mi leszen osztán azután? De hiszem én uram kegyelmednek ennél többet is mondtam kötelességem szerint. Monda Teleki:

Hogy hogy vagyon az Bethlen Miklós uram? Ihol mi mennyin vagyunk, és senki sem javallja annak a diplomának olyan conditióval való elvételét, hanem csak egyedül kegyelmed, még pedig állhatatosan s erősen; bizony szeretnők tudni okát, mert nagy okának kell lenni. Egyátalában kegyelmed mielöttünk suspectus. Mondám én: hála Istennek, uram, hogy ezt kegyelmed kimondá, mert hogy én suspicióban vagyok, azt régen érzem; már ezt igy értvén, kérem nagyságtokat, kegyelmeteket, várja, s hallgassa el csendesen az én feleletemet és sincera expectoratiómat. Elvárjuk, mondja el kegyelmed. Ez az egész deputatióban volt circiter 1 julii 1686.

Tudja kegyelmetek a Roboám tanácsa meghasonlását és kimenetelit. Ebben az egy példában tette az Isten ki, hogy minden tanácsokat ő igazgat, és mikor a jó tanácsok megvettetnek és a veszedelmesek fogadtatnak, mind az Urtól vagyon, mert ott van irva: Az Urtól vala etc. Ki állithatja azt, hogy ott akár a vén, akár az ifju tanács urak el akarták volna szakasztani az országot a Dávid házától és árulója lett volna akármelyik fél is? Senki sem, sőt mindenik arra czélo-

zott, hogy megtartsa, de a véneknek úgy tetszett, hogy az engedelmes, ellenben az ifjaknak, hogy a kemény válosz által tartatik meg az ország. Azon Isten vagyon ma itt ebben a tanácsban. Kegyelmeteknek úgy tetszik, hogy az ország, fejedelem és az haza a diploma megvetése, ellenben nékem úgy tetszik, hogy annak elvétele által tartatik meg. Én egyedül vagyok, kegyelmetek sokan, bizzuk Istenre s a dolog kimenetelire, melyik volt jobb tanács, mind kegyelmeteknek, mind énnekem elménk voksunk Istentől igazgattatik. Nem szabad énnekem azért kegyelmetekről balitéletet tennem, kegyelmeteknek sem énfelőlem. Nem vagyok én corruptus sem igéret, sem adománynyal, kit Isten tud, hanem az Isten keményit meg engem ennyi sok és nagy ember ellen ebben a voksban, mert szánom az Isten házát, szánom hazámat, szánom a fejedelmet, házát, azt az odabe játszó gyermeket, és mindnyájan kegyelmeteket s magamat, maradékinkat. Tudom én, mit csinál victor nullis conditionibus ligatus et jus belli. Még ebben az házban, hol mi most tanácskozunk, a német gubernátor fog parancsolni mint Básta. Írja fel akárki ezt a mai napot; én mondottam, s adja Isten, vethessen ellenkezőt a szememre. Elhallgaták, s eloszlánk a szállásinkra.

XV. RÉSZ.

Csudálatos Isten megkeményitése vakitása volt ez az haza mostani állapotjához való készitésre a Teleki Mihály szivében, ki másként bizony elmés és activus nagy ember volt, ha az elméjéhez a jó cultura, tanítás és experientia járult volna. Elég az, ő lévén centrum peripheriae totius Transsylvaniae, és ő igy megszédítetvén, a többit mind értelmére voná, ki félelemböl, ki hizelkedésböl, ki együgyüségböl az ő voksára állának, és a diplomát kiveszték az országgal együtt kezekböl. Sárosi János hazajövén a portai követségröl (noha azután azt mondta, hogy a vezér azt mondta, hogy lássa az ország a mint legjobban tudja, alkugyék a némettel, conserválja magát): az itélö mesterségért és a Teleki kedvéért eltitkolá az igazságot s ellene szóla a diplomának. Kolosvári István két esztendei chimerica követségéböl, Berlin, Hága, Londinumból hazajövén, noha odafel azt javallották azok a mi lelki atyánkfiai, hogy ante victoriam kössük meg

a békesség és status csomóját Bécsben : ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott. Pudeat theologum; soha mai vénségemig meg nem tudtam tanulni, két esztendeig mint s kivel tractált az ecclesia pénzén, hanem ha Utopiában Thomas Morussal. Inczédi, egy haszontalan, beszédben fáradhatatlan, sibi alter Aristoteles cancellista deák (melyen Bécs csudálkozott hogy követ söt a követség lelke volt), noha Bécsben javallotta még inkább másoknál, de Szebenben spiritu Telekiano afflatus dissvadeálja. NB. Egyszer ekkor Horti István püspök, Pataki István professor és Magyari József udvari predikátor, küldve-e vagy csak magoktól hozzám jövének a szállásomra, s mondják: szomorúan és csudálkozva hallották, hogy én ilyen amolyan etc. reformatus ember azt javallom, (melyröl már eleget irtam). Én mondám : bizony szinte azért javallom, hogy református ember vagyok, és az ecclesiát, hazát féltem. Elmondám a feljebb leirt voksomot és mindent, a mi ehez tartozhatott, és külön Magyarira fordulván : kegyelmed ez elött harmad nappal predikála ex Jer. 38 : 22. Adja Isten, én és kegyelmed prófféták ne légyünk juxta illum textum et praecedentes versus; de nem jól applicálá kegyelmed minap a Nohach és Jabes Giliadbéliek szemét Kolosvár és Dévára. Szánom én kegyelmeteket, a dolgokat nem tudja, és az

olyannal néha nagy kárt tészen. Vaj ki félek én, ma azt nem mondja a Sátán : Ero spiritus mendacii in ore si non profetarum, saltem pastorum sive legatorum ipsius, et consiliarios ejus fascinabo. Adja Isten, sirva ne beszéljetek még én vélem ezen dologról. Mondának: Ez ugyan mind meglehet és jó volna velek kötni, de nem állják meg. Én arra: Szintén ugy félek én attól, s tudok olyan sok példát, de juxta Apocalypsim ipse etiam Satanas ligatus minus nocet, quam solutus. Ha ő a diplomát violálná, volna legalább nékünk mit az Isten és a világ előtt kiterjesztenünk, saltem lentius et mollius caderemus. Azonban maholnap a két monarcha megbékélik, és ott lenne ennek a diplomának a nagyobbik függő pecséte, legalább addig bizony per omnem rationem nem violálná. Nem tudának mit mondani; azután keservesen emlegették ezt a beszédet.

Szintén ekkor érkezék a lengyel király követe is a fejedelemhez Szebenbe, ki által a király irta s izente, hogy Scherfenbergnek igen hamar ki kell Erdélyből menni, bizonyosan tudja ő a király, és épen sas szárnyat ada Teleki elméjének, melyből minden kétség nélkül, hidd el posteritas, parisi szél fútta el a te diplomádot a Lengyel János király trombitája által. Conferáld az elmult esztendőkben marchio Bethune által lett confoederatióját a franczia királynak a fejede-

lemmel és Telekivel, kinek nagy pensiója járt onnét, Bohán expeditioját Magyarországban, Forval és Révérend franczia residenseket Erdélyben etc. Ezek valóságos dolgok. Ugy ez is, hogy a Bethlen Gergely és Macskási Boldizsár lengyelországi követségei névvel a lengyel, de valósággal a franczia királyhoz voltak, kivel és a lengyel királylyal Máramarosból szüntelen correspondeált Teleki. Gondolván hogy ennek igaz historicusa, söt talám tudója sincsen, szükségesnek itéltem, summáson leirni ennek a diploma megvetésének fundamentumát. A töröktől való félelem csak merő fucus és praetextus volt. Szántam a maximo ad minores az emberek rész szerint simplicitását, hogy ezt ekkor nem penetrálták, rész szerint nagy félelmeket Telekitől. Fatum erat.

Nem sokat bizván Scherfenberg az én sétáló követségemhez, még Árpástól elküldötte vala velem gróf Jörger colonellust követségre a fejedelemhez ad persuadendum diploma et caetera, de semmit sem használa (ez engem ekkor bátyjának fogada, és azután kolosvári commendáns lön sokáig, de ez nem ide való). Maga is eljöve azért az egész haddal az halmok rakása után két nappal. Szálla Kistorony mellé feljül a magas térségre. Nézi Teleki mind szemmel, mind perspectivával, s mond az ott állóknak : Többecske ez

7 ezernél, a mint Dániel Mihály mondja vala. No mi a csetepaté után obsidióhoz kezdénk készülni. Még azelött béhozták vala Medgyesről a szegény Bethlen Pál mustrálta hadát. Ezeket és a várasiakat bástyákra rendelék s tornyokra. A fejedelem német és egyéb gyalogját szalma-kalyibákban a piaczra szálliták, oda, az hol most a német nagy strázsaháza vagyon. Nem is mertek volna ezekből a bástyára számosan küldeni, mert féltek tőlök hogy árulók lesznek. És derék tanács! tedd össze mind őket, hogy mehessenek a disznósi kapu foglalására, másutt is úgy szokták a suspectusokat összegyüjteni. O miseria! Engem a disznósi bástya kapitányának tőnek, vicémnek Szilágyi Andrást, strázsamesteremnek Püspöki Pétert, jó emberséges embereket. Az emlitett szászok gyalogjából circiter 180-at, a fejedelem német gyalogjából 20-at vagy 30-at kezünk alá-adának arra a bástyára, azont követték a több bástyákkal is, de mi magyar kapitányok a városi hadnagynak és alattavalóinak semmit sem parancsoltunk. Ágyu, municzio, kapukulcsa, mind a szászok kezében volt, az egy jelt vagy parolát hogy Teleki adta. De egyszer éjtszaka valami szász pártütésről való hazug hir magát a fejedelmet s mindnyájokat szörnyen elbóditotta volt, én azután sokkal hallottam, a mint nagy bolondságokat magok beszélették, akkor pedig aludtam

csendesen, mikor ök búkáltak. Még az itélömester Alvinczi Péter is pallost vetett a nyakába, nevetve beszélte azután, mint biztatta mind a fejedelmet, mind Telekit a semmi ellen. De még akkor Scherfenberg nem fogott a város alatt lenni.

Mihelyt azért a német megszálla Kistoronynál, én mindjárt sátort vonaték magam és két collegám számára. Egyszer valaki elhiresitette, hogy bombát hánynak bé a németek, hihető ha csak tréfa vagy ijesztésért is lehetett olyan szó közöttök. Bezzeg volt olyan félelem s lárma, kivált az asszonyoknál a ginaeceumokban. Én csak nevettem s Francisco Haller bástyai kapitány szomszédom. Az én pór hadamban jó láncsás, vasvillás vala circiter 25 vagy 30, kiket én lanczfásoknak híttam. Este egykor ott a belsö kerités árka mellett járván a bástyán, elöszólitám az egyik lanczfás tizedest 10, 12-ed magával, s mondám: ha éjtszaka valami olyan tüzes, szikrázó állatot láttok hogy jö, várjátok meg hogy essék le, és ottan mindjárt láncsa és vasvillákkal hömpölygessétek bé ebbe a tó vagy árokba. Én oláhoknak oláhul mondám, ök is nagy bátran s vigan mondák: bukurosz domne ase viu fácse. A két vicém: Szilágyi, Püspöki mondának: az Istenért uram, mit mond kegyelmed nékik szegényeknek, ök bolondok, hiszen a bomba igy s amugy öli. Én mondám: Jót mondok én, hát

magam ijeszszem-e el idő előtt őket? Hiszen az olyan bombákat áztatottt vizes bőrökkel is szokták megboritani s fojtani. Más az, hogy itt afféle semmi sincsen, s a bombahanyásból is semmi sem lészen, hol vagyon a sáncz, aproche? árnyéka sincs; bizony a bombát is ha vetné, nem ide a bástyára vetné, hanem tova bé a városba. De e felől csak feküdjünk le s aludjunk jól imez sátorban rendre. Ugy is cselekvénk, mi ketten Szilágyival fenn hagyván Püspökit a strázsákkal. Kevés időre felkölte Püspöki, s mond: uram, az ellenség az árok mellett csak közel vagyon. Köntösömben aludtam csak s felkelék, s futék mindjárt ott a legközelebbi ágyulövő nagy ablakra, s a mennyire az éjtszakai setét engedte, látok 6. vagy 7 embert, hogy motoz csak közel. Nosza mindjárt egynehány muskatélyost mellém a mi németink közül, magam stuczomat is oda hozá az inas, kérdeztetem tőlök: ki vagy? s mi jeled? Nem szól. Ismét: ki vagy? s mi jeled? nem szól. Mondám: egy vagy kettő lőjön hozzá. Meglön. Egy megszólala s mondá, hogy egy szász hadnagy tized magával egy kis ajtón küldte ki, hogy kerülje kivül a város kőfala alját ha mit láthat. Mondám: imilyen amolyan bolond fia, a ki küldött is, hogy meg nem mondotta a bástyákra; te még annál is bolondobb vagy, hogy nem szólasz; hogy ha mi most valamelyiteket meglőt-

tük volna, ki venné el róla? Azonban ennyi tornyon és bástyán lévő népnek, és egy egész városnak ilyen éjtszakai lármájáért, bizony lélek ilyen s ilyen fia, ezt s ezt érdemlenéd. Elméne patrolozni, én meg izeném a szomszéd bástyára etc., hogy semmi gonoszt ne gondoljanak, mi a dolog. Nem lön semmi tovább való lárma. Jó, hogy csak egy lövés esett volt. Lefekvénk ismét s viradtig aluvánk. De szerbe-szerbe a collegámmal vigyáztam én is.

Másnap ebéd alatt futni sikoltozni kezde ott a kisebb torony alatt való kapuban, kis piaczon, nagy piaczon, gyermek, asszony, férfi, község; a németet ki az alsó kapunál, ki az alsó városban mondja. Semmi sem volt, hanem a templom mellett való kinézö vagy könyöklötöl üzték el az ott a német táborra bávászkodó cselédséget, félvén hogy Rákóczi módra in anno 1660, meg ne löjön ágyuval a német benne; én a bástyára nyargalék, meg visza ebédre.

Scherfenberggel reménysége szerint nemhogy valamit végeztek volna, még csak szembe sem lön sem fejedelem sem Teleki; csak re infecta méne el minden hostilitas-mutatás nélkül az emlitett csaté-paté után, másként bizonynyal hiszem, csak sánczkezdéssel, 10. 12 bombával is megveheti vala, de nem volt olyan ordere. Méne elöször Medgyeshez, osztán kevéssé Segesvár felé

és onnét fordula vissza, ki az országból. Bethlen Gergely az erdélyi haddal Marosvásárhely, Betlen, Rodna, Borgó, Beszterczén felül havas alján, erdőkön, havasokon, Görgény, Parajd, Sósfalvához; ott a székelyek kéredzeni és erővel búcsuzni kezdettek, és Bethlen Gergely egynéhány zászló fizetett katonával, kolosvári egynéhány rajtárral erővel akarván megmarasztani őket, néki dühüdtek, nosza rajta, forditsuk nékik a kopját; ő is hagyja a keménykedést, és emezek csak elmennek haza erővel. Isten irgalmassága, hogy rút veszedelem nem lett köztök. Telekinek az egynehány czer forint birságot hajta a székelyektől. Az is nagy jó volt: Bethlen Gergelytől a Marosba öletett császár kurirja olyan halálát késön tudta meg Scherfenberg; ha idején megtudta volna, a minémü furiával azután 1½ esztendővel Szebenben énnékem beszélte, bizony százan vagy ezerenkint fizette volna meg a sok hazafia az életével az egy ártatlan kurir halálát. Bizony rút, contra jus gentium et christianam humanitatem lött dolog is volt a szegény postát, ki mint keresztény kézbe esett keresztény nem is harczon, sem fegyverkezve, hanem másképen elfogott rab, meg sem gondolta, ugy a vizben elsikkasztani mint egy boszorkányt vagy szajhát.

Ezen tavasz vagy nyáron in anno 1686. vide

articulum ejus anni 5. et 7., nótázók meg Szebenben Pekri Lörinczet és Daczó Jánost Tökölivel való árultatásért; vétkek bizony volt kivált Pekrinek, de a processus igen rossz és törvénytelen volt, kivált azért:

1. Daczó Jánosra semmi derék bizonyság nem volt, hanem a deputatióban a mint Teleki firtatta, ejtett olyan szót, melyet jóra is rosszra is magyarázhatott ember, erről osztán a deputatio neve és az ország három pecséte alatt irattak testimoniumot, és a sok testis lön a judex is.

2. Csikmántont, a melyért ő Béldi Pált elveszté, Teleki Mihály Vay Mihály vejének és Alvinczi itélő mesternek ante sententiam megkérte volt, a mi ugy is adaték Vay kezébe. Néhány clavissal elfogott levelei voltak Pekrinek, és vétke világos, de az illetlen processus ezekben áll:

1. Az ország előtt a mint perlették, irtóztató lélek, ördög ágyában született fattyu lélek, beste lélek kurva fiazta Teleki, és hasonló szörnyü esküvésekkel: megcsigáztatlak ilyen s ilyen etc.

2. Másfelől izent néki, hogy adjon ki vétkesnek, nevezetesen engemet, Nemes Jánost, Keresztes Sámuelt, néki megkegyelmeztet. Nem lehetett emettől ártatlanokat vádolni.

3. Lupsát és máramarosi, söt minden jószágát megkérte idején, és azután a mit akart, megadott néki s a többit megtartotta magának életeig.

Ezek tevék Pekrit bujdosóvá, pápistává. Ő azután azon esküdt, hogy annak az árulásnak feje Székely László és szebeni polgármester Christianus Reichart volt, mégis Székely László az ő törvényében praesidens, és a másik a szászok között legelső biró volt; igazán mondta-e, nem tudom, de a bizonyos, hogy Székely László oltalmazta meg a csigázástól Teleki ellen. Bethlen Sámuelt is meg akarja vala fogatni, nehezen oltalmazók meg, pedig semmi vétke nem volt, Bethlen Gergelylyel koválygott. Ezalatt hala meg az anyjok, a mostoha anyám, rész szerint buvában, Lörincz fiát vasba is nehezen bocsáták az anyjához.

Bethlen Pál, az én virtuosus, sok szép qualitásu, szép tudományu öcsém is ezalatt hala meg hat napi betegsége után, mely betegségének kezdete lön egy vendégségben ivott két kristály tokaji bor. Mikor kinyujtóztatták sirva megcsókolám a homlokát, olyan nehéz doha üte meg, kicsiny híja lön, hogy halálra nem betegedém. A mostoha anyámmal egyszersmind temetők Keresden a német elmenése után. Sok tisztességes fő ifjú hala meg ekkor csak hamar egy hónap alatt: Petki János, Lázár Imre, Mikó István, Rhédei János etc.

A salva gvardia-megtiltás, a mint másoknak, úgy nékem is rettenetes kárt tön; az egyebet felejtem, de Kamaráson 325 anya méhemet verték

fel rajzás kezdetében. Mikor ezer kosár méhet várok vala, alig kapok tizet; nagy gonoszság volt: Teleki tiltotta a salvagvardiát, más felöl minden jószágiba vitette. Én mikor Apahidától eljöttem Kolosra, Tordára, akkor hoztam salvagvardiát, nem gondolván a tilalommal. Sokat irhatnék az én társaim, kivált Dániel Mihály bolond hazugságiról, de hadd maradjon; néki ugyanaz, és a mellett ez áron szerzé a háromszéki fő királybiróságot a székely szabadság romlásával.

Őszszel nékünk Fejérvárott ismét gyülésünk lőn, és hogy a német bé ne jöjön télre kvártélyba, bizonyos summa pénz, gabona, marhában megsaczolánk néki. Decemberbe nagy hóban, szörnyü hidegben, minden helyes ok és haszon nélkül felültetének egynehány vármegyét s meg visszaszálliták, csak a szegény nép romlott véle. En, fructus spreti diplomatis, sed hi sunt initia dolorum partus. Én karácsonra menék Zabolára, és ott születék Julia leányom 29. decembris. Ennek az 1686 esztendőnek, és ennek a résznek légyen itt vége.

XVI. RÉSZ.

Noha az Isten Mikes Kelemen hosszú életének véget vete, de azzal az én Telekitöl való üldöztetésem meg nem kissebbedék, hanem inkább öregbedék. Az imént emlitett Dániel Mihályt maga introducálá a királybiróságba. Én Zaboláról gazdálkodám néki bárány, vad, madár, szép halakkal: el nem vette, sőt leszidogatott. Illyefalván, vagy Mánán volt a gyülés, én Zabolán. Meghozá egy szolgám a hirét, és hogy haza hozzák-e azt az élést; én visszaizeném: adják Dániel Mihálynak, hogy a következö vendégségben teljék bé a Teleki mocskos szava magán: eb egyék gazdálkodásában; mert ö ett legmohóbban benne. Ment onnét Csikba, a Mikes Kelemen temetésére; ott a romai szokás szerint minden fö embernek egy egy gyertyát adának a késérésre, nékem is, de én adám egy bujdosó szegény magyar nemes embernek, reformatusnak, hogy vegye hasznát a setétben; fogá, elvivé s eltevé. Megyünk már a testtel, kérdi Keresztesi, Macs-

kási tőlem: miért nincs gyertyám? En mondám: inkább kegyelmeteknek miért vagyon? hiszem most dél vagyon, a nap ragyog, a hó is rettenetes nagy, fejér, világos; más az, hogy kérdés: a reformatus ember salva conscientia viheti-e az olyan gyertyát ilyen állapotban sine scandalo proximi etc. Meghallá Teleki, dörgeni kezde hátra: de ugysegíljen, csak Mikes Kelemenre való bosszú; inkább uram ide se jöttél volna etc. Én mondám: kérdezze meg a mi theologusinkat, és azután kárhoztasson engemet. Menénk a templomba, ott a mi székünkből, fő emberekéből a predikáló széket, papot láttuk, és a pap szavát jól értettük, de a tanács urakéból nem. Egyszer majd a predikáczio közepin a tanácsurakkal felkele és széket cseréle velünk a népnek nagy csudájával. Én a temetés végin szánomra ülék, és étlen is, távoztatni kivánván a becstelenséget, elmenék estvefelé, és majd egy nagy mértföldnire Somlyótól meghálék, és másnap haza szánkázám Zabolára gyermekágyban fekvő feleségemhez; igen erős hideg és derék szánút lévén ekkor deczember, januarius és februariusnak nagy részében.

Fogarasba ekkor in anno 1687 februariusban országgyülése hirdettetett. Én úgy akartam, hogy a gyermeket az anyja valamennyire való és felkelhető egészségében kereszteltessem, és úgy menjek a gyülésbe; napot is tevék, és komákat

is hivaték a keresztelőre, csak Brassó és Háromszékről, mindjárt a Mikes temetése után, minthogy eddig is csak az a temetés és Dániel Mihály miatt ott a házam előtt való járása Telekinek halasztatta volt velem, mint kit komámnak is hivtam volna, ha ugy nem furiált volna ellenem az odafeljebb emlitett helyeken. De tekintem: Ihol a fejedelem étekfogója commissiót hoz, minden dolgomot félretévén, mindjárt siessek bé a gyülésbe. Látom, hogy az actualis fejedelem Teleki, mihelyt Csikból Fogarasba érkezett, mindjárt ugy parancsoltatta, subscribáltatta a szegény titularis fejedelemmel Apafival. Én csak rescribálék ekkor, és a keresztelést a rendelt napon végben vivén, elmenék osztán Fogarasba a gyülésre. Itt az alatt a csiki gyertyázásnak nagy lévén a hire, a theologusok az én voksomon voltak, és azolta nem kezdettek a pápista förendek temetésén gyertyát adni a református förendeknek. Hálá Istennek.

Itt ezen a gyülésen egy Erdélyben talám soha sem történt dolog esék. Udvarhelyszéken Geréb István és János igen gazdag és jószágos, a régi Geréb familia maradéki deficiálván, Bethlen Gergely minden mobile, immobile bonumokat nemcsak megkérte a fejedelemtől, hanem contra vim contradictionis el is foglalta, s vette mind, még az adósságot is kikereste, felszedte. Ez igen felette

nagy dolog volt. Azt mondták állhatatosan: 60 ezer forintra felment ezeknek az ő belső értékek, és azonkivül a jószágok is szép. Az atyjokfiai között nevezetesen Maróti Dávid és Biró Bálint noha kapitányokkal, de perben indultak, fejedelmet, országot supplicáltak. Egyszer Bethlen Gergely, fogarasi főkapitány is lévén, ki a palotáról látja Marótit, szólitja s fogja a kezit, s vezetni kezdi le a grádicson, s vezette épen a vár külső kapuján s ott eligazitja. Emez szegény azt tudta, hogy a tömlöczbe vezeti, köszönte hogy a kapun kivezette, felejtette perleni attól a napságtól fogva; talám ugy ment, hogy vissza sem nézett, hogy a Loth felesége módjára ne járjon. Sequens Biró Bálint.

Ez az ember, természeti szerint durva és kivált részegségben, mely is sokszor esett, zajgó ember lévén, már az igaz ügy s keserüség annál is bátrabb, bővebb beszédűvé tette; mit mondott, én nem tudom, de elég az, hogy Bethlen Gegely panaszlott az ország előtt reá. Voksra menvén a dolog, én is, más is sok, azt mondók: in competenti foro keresse törvénynyel a panaszló ur. A voks félig sem mene. Teleki mondja: igenis, bezzeg valami rossz nyelves ember mindent elfecsegjen valamely méltóságos ember és főtiszti ellen, osztán emez hosszu törvénynyel keresse becsületit; fogják a beste lélek kurva fiát, tégyenek

kakastollas szalmakoszorút a fejébe, vigyék a pellengérhez, pálczázzák ott jól meg, s hozzák vissza ide s kövesse az urat, s menjen kurvanyjába; tanuljon minden fecsegő rossz ember rajta. Elbámult minden ember rajta, de senki ellene nem mere szólani. Dixit, jussit, et factum est. Némely székely követ, azt mondották, könyvezte, mert talis, qualis, de jószágos és a Geréb-dologban igaz successor, és igen megbántódott nemes ember volt.

Már ezelőtt Teleki rám izent vala, hogy Szebenben a Stanczelék háza, ekkor én fogadott szállásom, a generálisok szállása szokott lenni, hanem keressek más szállást, mert ő generalis, magának foglalja. Az a generalisi jus pedig nem volt teljességgel ugy. Én választ izentem, hogy míg esztendeje el nem telik a jövendő újesztendő nap felé, én onnét el nem mehetek: kérem azért sat. Mikor ez a Biró Bálint tragoediája szintén végző félben vala, hogy verve felhozák, nem tudom micsoda dolgomért és kihez menék az udvar felől való egyik ablakban; felugrik a tanács közzül Teleki, s oda rettenetes agyarkodással mondja: Bethlen Miklós! letégy a nyelvedről, a szállásomról elmenj, mert, mert ugysegíljen, általesünk egymáson; verte a nádpálczával a földet előttem, az egész ország ránkbámult. Én nem szóltam, csak azon gondolkodtam, ha megszid, vagy verni kezd, mit csináljak; leginkább

féltem attól, hogy megfogat. Sokan attól féltek, hogy megvér; minthogy azután mondták nékem, hogy azzal ugrott fel: majd ugy elverem a lélek etc.

Ugyanekkor csakhamar, az mint az nagy palotából kisérjük ki, nékem fordula a pitvarban, ex abrupto: hidd el, franczia, Isten, Isten, Isten, a teljes szent háromság ugysegíljen, maholnap leteszlek a nyakamról. Verte a pálczával a földet szintén úgy, mint elébb irtam. Én ekkor sem szóltam csak egy szót is. Elméne a szállására, én pedig Naláczihoz ebédre, ott a jobbfelől való bástyába, s jóllakánk.

Ugyanekkor csak hamar azt mondja az audienczia vagy tanácsházban Fogarasban: ugysegiljen, majd letészem a fejedelemnek az éretted való kezességet (mert anno 1677, mikor Fogarasból elbocsátottak, ő is 1,000 forintig lett volt érettem kezes), másokkal is letétetem, lássa a fejedelem hová tészen. Ez mire való volt egyébre, hanem hogy megfogasson. Én azért a fejedelemnek supplicatiót irék, de osztán lehagyván azt az akkori furiáját, azaránt nem adám bé. Nem győzném leirni üldözésit. A szállásról ki kelle költöznöm s hordozóskodnom idő előtt a Bethlen Sámuelére, még nékem szállásom nem lévén, mert megizené, hogy harmadnap mulva: Isten ötet etc. kihányatja az egyetmásomat az utczára. Szintén sokadalom vala ekkor Szebenben, valaki hallotta

látta, csudálta. Annyira elvesztegete egyszer a deputatióban, hogy mérgem-s keserüségemben a könyü kicsordula a szememből. A szálláselvonáskor meg is betegedtem búmban. Isten, mit tegyek? mert ha privatus emberrel volna dolgom, a magistratushoz folyamodnám oltalomért, de itt azt fel nem találom, mert ez a magistratusnak, országnak, törvénynek, mindennek tyrannusa; ha énreám maga a fejedelem haragudnék, tudnám engesztelni, törekedöket is találnék, de itt az sem lehet. Mikor belém veszett, mint feljebb emlitém, sereggel állott ott úr, főember, senki egy szót mellettem nem szólt; verhetett, ölhetett, foghatott volna szemek láttára, mert ki félt, ki rosszakaróm volt, és még azok inditották ellenem, ki gyülölségből, ki a neki szokott hizelkedésből, ki istentelen reménységből, hogy ugy mehet ö elé jobban, ha Teleki ugy vér hátra. Mely meg is bizonyosodék ezen fogarasi gyülésben, mert Teleki egy sereg tanácsurat tétete: Bánfi Györgyöt, ekkor circiter 24 esztendős legényt, Macskási Boldizsárt, érdemest, idöst, Gyulai Ferenczet, tudatlant és hazugságával hirest, de 14 ezüst tállal igen érdemes személyt, és a szebeni polgármestert Raichárt Kerestélyt; mintha nem elég lett volna a régi szokás szerint az egy királybiró Franck Bálint a szász natio részéről a tanácsban. De nem ok nélkül mondotta, bátor tréfából, Gyerőfi György

Telekinek, mikor egyszer Macchiavellust hányta szemére Gyerőfinek, hogy örökké olvassa: De uram, ugysegiljen, ha ma Macchiavellus itt Erdélyben laknék, megköszönné, ha a konyha vagy sütő szekered kocsisságára méltóztatnád, annyira vagyon a te eszed Macchiavellustól. Nem tudom hol olvasunk igen sok oly példát, ut aliquis subditus, sui domini et principis princeps factus, summa rerum potiatur 16 annis. Vesd fel a Bánfi Dienes halálától anno 1674 Teleki haláláig ad annum 1690. Eléggé kivántam engesztelni, küldtem hozzá törekedni fő embert, papot, professort; csak hiába volt.

Ilyen tréfát is ejte ekkor Fogarasban rajtam. Nemes János meghalván, minden kérésem nélkül a fejedelem a háromszéki főkapitányságot nékem adá, csak elcsudálkozám rajta. Tekintem kevés nap mulva, hát Teleki ott a kapitány; énnékem izene, hogy csak Székely László s Bánfi György sollicitatióját akarta elbontani, mert mindenik magának kéri, de ő nékem tartja, söt maga indroducál; de holtáig birá. Székely László s Bánfi György hittel mondták azután, hogy ők bizony soha sem kérték, meg sem gondolták.

Ennyi üldözésem között bizony mind szabadságomról, életemről desperáltam, életem is meg untam, mert csak a becstelenséggel, hátravetéssel, privata vitával nem gondoltam volna, de soha

bátorságos nem voltam; fejedelem commissióját hozták, rettegve olvastam; udvarba vagy gyülésbe mentem, nem tudtam mégyek-e valaha haza; örökké a tömlöcz s a vas volt a fejemben, még éjjeli álmodozásomban is. De legnagyobb kisértetem volt, hogy ha verni kezd, elálljam-e?, gondolám, hogyha a vereségig mégyen, s elállom, semmitsem nyerek vele, vagy verve öl meg, vagy megfélszegít s azon feljül megfogat, s tömlöczben vasban rothaszt el. Tudtam, Pasko, Belényi, Pekrivel hogy bánt; azért ad extrema resolválám magamat. Vala ekkor nékem egy jó erős rövid nádpálczám, gombos, én ennek a végiben csináltaték mondva egy jó izni hegyes vasat, jégen, sikon jobban támaszkodhatom hozzá; feltevém magamban, ha reám jő, és egyszer megüt, én nem ütöm, de ugy megszúrom egyszer, és ha lehet, kétszer, háromszor is, hogy soha senkit se vér ebben az életben többet, vagy bizony lészen a borbélyoknak gondja véle. Törvénytöl, ö kezdvén, nem félhetek, annálinkább megunt életemmel nem gondolok. Dicsöség Istennek, a ki ebbe a fekete kisértetbe nem vitt. Azután soha annyira belém nem veszett. Azelött is Isten zabolázta, hogy nemcsak nem ütött, hanem szememben soha meg nem szidott, hála Istennek, mert bizony rútul jártunk volna, úgy hiszem, mind a ketten. Ezt az én desperata resolutiómat senki akkor nem tudta;

az ő holta után is az egy feleségemnek mondottam, másnak nem; ő, vagy ők sem mondják.

Őszszel vagy september vége felé, lön deputatio derék gyülése Radnóton, azért, hogy a lotharingiai herczeg a mohácsi győzedelem után általkelvén a Dunán, küldte bé követségre az akkori szatmári commendánst báró Houchint levéllel, credentiával a fejedelemhez. Summája ez vala: Az ő felsége és keresztény potentátorok hada jő Várad megszállására, et consequenter Erdélynek a török igából való megszabaditására; azért ilyen nagy maga jávát segitse a fejedelem Várad alá küldendő éléssel; és osztán egynehány regimentnek Erdélyben adjon kvártélyt; Kolosvár, Beszterczе, Medgyes, Segesvár, Szebenben és a hol a dolog kivánni fogja pro ratione belli et securitate provinciae admittáljon praesidiumokat, mely is csak az egy télre lészen. etc.

Az én voksom a lön: minthogy azelőtt 1½ esztendővel a diplomát el nem vevők, már látom a budai és mohácsi victoriával él a német, és a mit kér, maholnap erővel is elvészi. Simplex embernek tartom, ha ki elhiszi, hogy Váradot october elein szállja meg; félek én, hogy az a Várad Szeben lészen. Azért ha erőnk nincsen ad resistendum, jobb csendesen megegyezni véle és valamennyi hadat eltarthatnánk, per tractatum bévenni, mintsem azt az egész armadát béfárasztani,

vetés és szüretkor az egész országot elfuttatni s rontatni, még is osztán kénytelen még erönk felett is mindent megcselekedni. Interim jó volna Bécsbe is felküldeni, és a mi azelőtt nem kellett, azt lite adhuc pendente, talám megnyerhetnök. Az én tanácsom és Erdély fátuma szerint én az én vöksommal maradék. Mondá osztán Haller János csak külön nékem: megvallom, öcsém, vitézebb ember vagy nálomnál, azt mondád épen ki, a mit én is javallottam volna, de én bizony nem merem kimondani. Elveszünk.

Küldék innét követségre a Lotharingushoz Bánfi György és Alvinczi Pétert, kik is mivel mentek, jöttek, és azután Küküllőváratt micsoda hires tractát csináltak, historiára való. Engem mindazokban, mint gyülölt és suspectus embert nem adhibeáltak teljességgel, hanem a meglétele után mutatá Teleki dicsekedve: ez bezzeg jobb ám a diplománál. Én mondám: ez olyan a diplomához, mint a jég a gyémánthoz képest; hiszem ez a jéggel együtt elmégyen tavaszszal, mert ez a téli kvártélylyal együtt exspirál; azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obligálja magát tovább, bár kérdezze meg kegyelmed akárkitöl, hanem ha a császár in formam perpetui diplomatis csináltatja, s ugy adatja ki, exmissis temporariis istis statum quartiriorum spectantibus, melyet most a télen kellene végbevinni.

Másként ebből a lészen, hogy jól kitelelnek, a 700 czer forintot megveszik, mindenütt erős praesidiumokat hagynak, és a hadnak más részit kiviszik, s őszszel meg béhozzák; és ez napságtól fogva Erdélyben nem a fejedelem, hanem ők parancsolnak. Mond Teleki: de bizony tavaszszal mind kimennek. Én mondám: adja Isten, de én bizony nem hiszem, hogy kimenjenek a míg lábbal ki nem vonják, hanem ha a török victoriája és a békesség által. Nem hivé, s azután két esztendővel megsiratá előttem is.

Mikor ez a tracta lön, én megbetegedém. Egykor vasárnap reggeli predikáczio alatt jöve Bethlen Sámuel udvartól, egyenesen betegágyamhoz, s sugva mondja: hát kegyelmed nem készül? Ihol a fejedelem, Teleki, és más minden készül, s majd megindulunk Fogarasba. Mondám, hogy én nem készülhetek; mert lovam sincsen, de eröm s egészségem sincs. Az Istenért, bizony kegyelmed gyanuba esik, inkább én postalovakat szerzek, adat az ur a szászokkal. Én mondám: vagy gyanú, vagy nem, de én betegen nem mehetek, hogy pedig a vagyok, Isten és ember tudja; ki is adna nékem 30 vagy 40 lovat szekereim és szolgáim számára, és 20 ökröt; ök is az árnyékjok előtt futnak, bizony Democritus, Heraclitus kellene a ki siratná s nevetné dolgotokat. A német ugyan neveti. Fogaras erősebb Szebennél;

elfér-e egy ország benne? Én is ha Szentpálról elhozzák a lovaimat s ha meggyógyulok, elmégyek. No ök bizony csak kifutának Szebenböl, és az nap ha későn és veszedelmezve is az Olton által Porumbákra, másnap rettenetes sárban, setétben Szombatfalva s Fogarasba. A fejedelem, Bánfi, Teleki, Bethlen Gergely bé a várba, a többi a nagy erös keritett városba, melybe ember, kutya, disznó ott ment bé a hol akarta. A fejedelem gyalogit szalmás kalyibákban a vadkertbe szálliták, mely szalmaváros osztán télben elége. Isten oltalmazta a várat, várost, még pedig éjfélkor volt az égés.

A Lotharingus parolája, hadi jó fenyitéke, a nép futásának általa való erös megtiltása, salvagvardiák adása, vetés, szüret, hideg, hó házoknál marasztá a népet. Bezzeg a fejedelem s tanács sem tiltja vala most a salvagvardiát mint tavaly, hadat sem ülteténk most fel. A Lotharingus Balásfalváig jöve Szebent megszálló szándékkal, ha szót nem fogadjanak; az én sokszori és legközelebb minapi radnóti jövendölésem szerint bészálla Szebenbe a német. Scherfenberget tevé erdélyi minden hadi generalis commendánsának. De ez ekkor még nem szálla a fejedelem szállására, hanem azon sornak a végin való szegeletházba.

Én egy hétre meggyógyulék, s megudvarlám

Scherfenberget, kit tavaly Apahidánál láttam vala utolszor. Ekkor hozá elé a tőlem odafel emlitett, vizbe öletett kurír dolgát, Bethlen Gergely ellen nagy fenyegetődzéssel; szánta a fejedelmet, kárhoztatta Teleki ministeriumát. Nonne praedixi, domine, haec omnia? Engem jó szivvel látott, és a mennyire lehetett, jószágimat protegálta. Én is szépen gazdálkodtam néki hordó borokkal s a mivel tudtam; köszönte, és azt is, hogy a kükülllővári tractára menvén, a szolgáim Szentmiklóson az én házamnál jól tartották. Kérém, hogy szebeni szállásom exemptázza. Jó szivvel, mind azt, mind más becsületes förendekét. Ugy is volt.

Menék osztán Fogarasba cselédimnek egy részével feleségestől, javaimat hagyván Szebenben. Itt végződjék ez a rész, és az 1687 esztendő.

XVII. RÉSZ.

Fogarasban szállasom lön, azhol azelött is, az én megvetett állapotomhoz képest a városnak végin és szélin, Boros János portai posta, emberséges de szegény nemes embernél, és ott, az ő szomszédjában két háznál; a szegény gazdáknak is ugyan, de bizony, terhes, majd betegulő feleségemnek, gyermekeinknek, kik között volt az árva öcsém Bethlen János is, szolgáimnak, és mindnyájunknak nagy alkalmatlaságával, kivált hogy novembertől fogva júliusig mind ott kellett laknunk, mindnyájan valaki főember számban volt; sőt országgyülést csinálván ott Teleki, a szegény statusok egész holnaponkat nyomorgottak ott minden helyes ok és haszon nélkül, mind magunk ra, mind az országra nézve. Mert noha a német felől minden ember házánál és a fejedelem is valahol akarta volna, ott lakhatott volna, és dologhoz láthatott volna, szintén ugy, mint az elött a békességben, de Teleki pro summo status arcano tartotta, hogy úr, főember házánál, vagy

némettől praesideált helyben ne lakjék, némettel ne társolkodjék, mert az országot, fejedelmet, avagy inkább ötet árulja el. Második nagy maximája meg a volt, hogy a német kvártélya a Maroson belől s innet az ország közepe felé ne légyen sohol. De ebböl mindenikböl nagy gonosz és romlások jövének ki. 1. Az mint circiter 22 ezer vagy még több németet Kolosvár, Dés, Besztercze, Torda, Enyed, Fejérvár, Szászsebes, Szászváros, Déva és Szebenbe szoritának, azokat avval elronták teljességgel.

2. Brassó, Barcza, Székelység és Szászság és belsö vármegyék kételenítetvén imez messzetett kvártélyokba vecturázni, még pedig télben buzát, bort, zabot, szénát, ki a vecturával, ki az olyan naturaléknak az uraktól való drága vásárlásával megromlék, mégis

3. A német elemésztvén imez szoros kvártélyait, télben beljebb kételenítettek szállani az országba, és igy amazok is odaki és ezek is idebé elromlának, melyeket mind eltávoztathattunk volna helyes dislocatio és ahhozképest igaz repartitióval, ha az Isten elöször eszet, és azután, a mint ide elébb megtetszik, jólelket adott volna.

4. Urak, förendeknek nem engedtetvén meg Telekitöl házoknál lakni, ezek a gonoszok származtak belöle:

1. Senki a népre ügyiben gondot nem visel-

vén, a német széltiben járt s élődött ingyen rajta; melytől először, kivált a Caraffa kemény commandója alatt, könnyü lett volna elfogni, és azután esztendőnként az első jó rendet követni, de rosszúl szoktattatván először, lehetetlen lön azután megigazítani.

2. Az oeconomiabéli kára kinek-kinek.

3. A Fogarasban kételenítetett téli, tavaszi vecturája miatt magunk és jobbágyink marhái, lovai elromlának.

4. Készpénzköltés csak az egy fára is sok ment, hát egyéb sok kár és fogyatkozást ki tudna.

Elkeseredett minden értelmes hazafiának a lelke rajta, mint veszté el az országot, ecclesiát, fejedelmet, és egy szóval mindent, még az utánunk leendő maradékot is az egy Teleki Mihály mind urán, mind hazáján való uralkodása, tudatlansága és interessátussága; mert önéki a franciától is sokáig, a bécsi udvartól is esztendőnként 1,000 arany pensióját mondották, mely abból bizonyos, hogy in anno 1696 a fia László Bécsben több praetensiói között annak az 1,000 aranyos pensiónak restantiaját is sollicitálta az atyja becstelenségére és az emberek csudájára. Azt ugyan Teleki titokban tartotta mig élt, de a Bohám expeditiójakor néki adott 10,000 aranyat és a franczia király gyémántos contrefaijét nem titkolta; és igy mi elveszénk; másként olyan

agyas, elmés és sokgyermekü, nagyjószágu ember az hazáját szántszándékkal elveszteni hogy igyekezte volna, de az ambitio, avaritia, fejedelem erőtelensége, fejedelemasszony atyafisága, a magától ad lubitum csinált tanácsnak ki tudatlan, ki hizelkedő, ki félelem, ki hozzá hasonló huzása-vonásából és az alábbvaló fő és egyébrendnek (követem az olvasót) mint az húgyó disznó hallgatásából süle ki az a változás. És az az Úrtól vala. 1. Kir. 12: 15. Szegény ezekhez nem tudó község! mint veszél el a nagy rendnek bolondsága, és a te ostobaságod és abból származó istentelenséged miatt. Hos. 4 : 6.

Ezen a szörnyüségen elkeseredvén az én lelkem, ugy fogadék annak a projectumnak vagy supplicatiónak irására, melynek neve: „Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta.“ Melynek czélja, summája e volt: ut diploma insciis innocentibus statibus rejectum offeratur iisdem, et correctis in statu corrigendis, principe salvo, maneat Transsylvania juxta diploma im fide et obsequio suae majestatis. Ez egyedül Telekinek volt volna ellene, de az én intentiómmal, azt az Isten tudja, néki sem halálos, hanem kivántam az uramot, hazámot az ő tyrannisa alól felszabadítani, őtet eszére és ura s hazája szolgálatjára in ordinem redigálni és a diploma által hazámot, fejedelmemet conserválni.

Ezt az Isten és az én lelkem tudja, és bátran mondom az aránt Zsolt. 66 : 18. Adám Scherfenbergnek sub parola ipsius et assecuratione imperatoris de secreto, et personae meae protectione, mely meg is lön quoad proteetionem jól, de ratione secreti rosszul, melyről majd ide alább szólok. A mi pedig a dolgot illeti, Scherfenberg jól tudván a fejedelemnek és országnak a diploma megvetése iránt való boldogtalan-és ártatlanságát, felvállalá, hogy maga procurálja, és ha lehet, végbe viszi a császárnál; de közönségesen a mi büneinkért országul ránk megharagudt Isten nem boldogitá, mert Teleki Scherfenbergtől olyan halálba félt, hogy Szebenen kivül is messze faluban hitre sem mért véle szemben lenni, és minden tehetségével kivetteté a generalis commendánsságból Scherfenberget, s hozá bé Antonius comes Caraffát helyette, kihez az országtól eleibe küldött commissariusokon kivül eleibe küldé Vay Mihály vejit Déésig, ők tudták mivel, a gyümölcsei ide elébb megérnek. Még Caraffa béérkezése előtt sokkal lön a fogarasi gyülés, annak a Küküllőváratt igért nagy quantumnak felvetésére, melynek jól megértésére szükséges praemittálnom holmiket, a mi nagy tudatlanságunknak s boldogtalanságunknak jeleit.

A mint a németek a militia fizetését és táplálását a commissariatus computusiban mind per

portiones orales, equiles szokták folytatni s igazgatni, azt tudta Teleki, hogy rettenetes nagy jót nyer véle, hogy ha portiónak nem hivják azt, a mit reánk vetnek. Mikor Bánfi Györgyöt és Alvinczi Pétert (kit még Radnótról küldott követségbe melléje; és a Lotharingus még Somlyónál paedagogusnak nevezett volt) elküldék Szebenből Küküllővárra, singulariter megparancsolá Teleki a három dolgot : 1. Portiónak neve se légyen. 2 Rhenensis forintnak se, mert Isten ugy segíljen, fel nem vállalják. 3. Csáki László Erdélyben ne légyen. Erröl az harmadikról azt mondta a szegény üdvezült gubernátor : secreta instructióban adta Teleki, hogy 100,000 forinttal is csak végbe vigye, hogy Csáki Erdélyben ne légyen; és hogy 600,000 forintban megalkhattak volna a kész pénz iránt, de azért kellett a 100,000 forintot megfizetni. Hej, szegény haza! Igy fizettél Isten tudja mennyi 100,000-et azért a rókafarkért a melyet Teleki in anno 1667 a Zólyomi Miklós mentéjére akasztott vala hátul a fejedelem palotáján a gyülésben; mert az üzé el Zólyomit. Igy fizettél Béldiért, így most Csákiért.

Csudálkozott Scherfenberg és Falkenheim azon a mi együgyüségünkön, és eleggé mondották : res tota confundetur in computibus; de emezek instructiójoknak inhaereálván mordicus, mondják, mint okos emberek : de nomine non est

litigandum, quomodocunque compelletis, dummodo detis. Felvetették ők, annyi ezer portióra mennyi pénz, mennyi natura menne, és osztán egy summában vagy szakmányában ugy alkudtak, hogy a készpénzzel is külön, a naturaléval is külön megfizettük a portiót; ha a nevét nem akartuk is hallani, éreztük a valóságát. Csudálkozott azután Alvinczi és mások az akkori nagy bolondságunkon. Én ugyan Marmarosban in anno 1686 megtanultam vala, és mikor a tractára menének Bánfi s Alvinczi, megjövendölém nékik, de émnékem minden szóm büdös vala, mig sok károkkal elhivék osztán, de még is a jóban vagy soha vagy igen ritkán és késön fogadták, post festum, az mint a dolog elébb megmutatja. Nem jut jól eszembe mit alkudtak volt mind csak ez 700 ezer rhenensisben, de a mi kedvünkért nevezték 840,000 hungaricusnak, negyvenes bor 7000, buza 66 vagy 70 ezer köböl, zab, mázsa hús, servíz etc. van, elhiszem, valahol registrum róla. Scherfenberg csakhamar elméne, Caraffát meg nem várá, et prointerim Caraffa beérkezéséig Veterani lön a generalis commendáns. De a mig Caraffa érkezik, lássunk a gyüléshez mi.

Paulus Carolus Kornurugh (?) (ki ma báró, de Kleinburgnak hivatik) ekkor szegény vicecommissárius hozá Fogarasba a tabellát, szépen az ő módjok szerint elaborálva per portiones orales,

equiles, és hogy ennek a regimentnek, companiának, ide vagy amoda, ennyi s ennyi bor, búza, zab, hús, széna, serviz kell, melyhez képest vesse fel az ország, honnét légyen kinek az administratio. A 700 ezer forint pedig mind Szebenbe administráltatnék. Nosza bámulás, kábulás, sohajtás. Rettenetes is volt a tereh, a dolog új és szokatlan, senki nem tudott hozzá.

Fő commissariusnak tevék Székely Lászlót, a ki nem is tudott hozzá, de a mennyire tudott volna is, praesidenssége és tanácsurasága miatt nem érkezett a munkára; vetének mellé engem, Alvinczit, Apor Istvánt és Weinhold nevü szászt, csak arra, hogy repartiáljuk az országra, osztán vigyük fel az uraknak és országnak. Apor István belé néze, s monda: hogy ő bizony ahhoz nem tud, mi hoszna hogy ő ott vagyon, még csak kárt tészen haszontalan beszédével; ugy is volt, osztán csak héba-hóba jött oda Székely László házához, a hol munkálódtunk. Mind Alvinczi, mind a szász értelmes arithmeticus lévén, kevés mutogatásomra hamar belékapának, de Alvinczi rettenetes tardus, scrupulosus és rendkivül való csendességet kivánó ember volt, a minthogy ezután sok esztendőkkel fő commissarius lévén ő, Kornurugh azt mondja vala felőle : si tantum una musca per nasum ipsius transvolat, statim confunditur et sero recolligit se. Ugy is volt ez,

de másként a mit elaborált, ha nehezen jutott is hozzá, de a jó volt, megnyughatott ember rajta. Sok járma vonunk véle ezután együtt ketten a melybe most elöször befogának.

Rettenetes munkám volt, melyet az Isten tud, és azok osztán a kik az én tanitásom által experiálták; mint mehettem elé én is abban az új, szokatlan, és nagy mély registrumban, soha ezelött (exepto a marmarosi) affélében nem forogván, Kornurugh, és az ö relátiójára a németek csudálták s dicsérték. Elég nehéz és keserves tudománynak voltam elsö mestere Erdélyben. Legelsö dolgom a volt, hogy az egész német tabellákat mind rendre fel kellett vetnem és calculálnom, hogy igazán vagyon-e? hogy osztán a generalissumma meg ne haladja a küküllövári accordált quantumot. Ez meglévén, ugy kellett osztán felvetnünk, hogy csak intézésképen, mennyi naturale esik kapu számra és mind egy mind más adózó rendre, melyet mikor az ország sok napi veszekedése után meghatározott és kezünkbe adott, ugy kellett s lehetett repartiálnunk, hogy ki, hová, mit, és mennyit administráljon. Minthogy ez a munka bizony sok idöt kivánt, az urak izenten izentek reánk, hogy siessünk, néha meg felhivattak, és ott Teleki jól megpirongatott, miért tartjuk rabul ott a statusokat, ugy segílje (nem tudom kit neveze), avval három vagy négy óra alatt megcsi-

nálta volna. Egyszer meg csufságból három követet küldetett az országgal reánk: ne kinozzuk az országot etc. A szegény Alvinczi busult, haragudt. Apor mint amphibion tudta s nevette. Én mint kinek leginkább szólott az a levél, bizony haragudtam ugyan, de nevettem is, és jutott eszembe a Salamon szava : Praed. 9 : 19. 20. és 10 : 14. és quoad status cum demisso respectu izentem: ő nagyságok, kegyelmek nem tudják, micsoda dolog ez, ha elkészül, meglátják; jobb lassan jól, mint hamar rosszul; ha ki nem hiszi, és jobban tudja, részemről jó szivvel annak engedem mind a munkát, mind a becsületit, mind a hasznát. Elmenének; mi is a mikorra lehetett, elkészitők a repartitiót és felvivők elöször az uraknak, de sokat változtatának benne az urak, ki vármegyéjének, ki székinek vagy jószágának, ki szénája, buzája, vagy egyéb afféle eladó marhájának alkalmatosságáért, ugy hogy majd egy nap kellett az olyan változtatások miatt kinlódnunk az egész machinával. Ezt kevés ember érti ha nem próbálja. Osztán adók az ország eleibe cui sola obsequii et suspirii gloria relicta erat. Bezzeg lön olyan széna, gabona, bor-sokadalom harmadnapig Fogarasban benn a városban, a micsodás soha sem volt; de én nem vevém egyéb hasznát, hanem csak ezt, hogy a köhalomszéki Soona nevü faluért adék Tordán szénát és ök

Fogarasban adának nékem, mely énnékem igen jól esett, ök is köszönték, minden uzsura nélkül adtam.

Ebben a gyülésben mikor a 700 ezer rhenensis forintat felvetök, esett egy kapura hung.fnis 260. Én a szegénység megtartásáért azt voksolám, hogy felét a dominus terrestris tégye le ajándékon; Teleki Mihály is az én voksomra álla, és igy is méne articulusba és effectumba is, a melyen minden ember csudálkozott. Per diversos fines saepe idem bonum fit. Én mindazonáltal elhiszem, hogy Teleki is ebben jóra, ugy mint a szegénység vigasztalására nézett. Bizony nehezen menének a fösvény urak reá, a szegény státusok pedig ultro.

Eljöve azalatt Caraffa, a ki nagy elméjü, de kiváltképen az eperjesi laniena és a debreczeni executio miatt kegyetlenségéröl hires, és minden rendnek irtóztató, formidabilis volt. Egynéhány dolgát jegyzem meg. Szekeres és postalovat sereggel küldöttek eleibe, mégis Kolosvárra 12 ökrön ment bé hintón, Szebenben egyenesen a fejedelem szállására szálla; parancsolá mindjárt, hogy az egybeszorított hadnak egy részét beljebb szállitsuk az országba, meg is lön. Lugosi Ferenczet, nem nézvén hogy öreg, fö pápista ember, secretarius, ugy mint Fejérváratt kvártélyozó németek commissáriusát fogatta, vasba verette, de egy hét mulva elbocsátá. Teleki sorostélyi és Székely

László fő commissárius alamori jószágára militaris executiót küldött. Mikor Lugosiról megmondták néki: est secretarius principis intimus, felelte: quis unquam in mundo audivit tam stultos, ut secretarium intimum et unicum faciant commissarium, et duo regimina in residentiam principis, alias oppidum vile ponant, et regimina et miseros istos cives destruant, et tecta ex defectu ligni comburant: Igazat mondott bizony. Én az én házam fedelét, egy hordó bort adván a benne lakó kapitánynak, nehezen oltalmaztam meg a Veterani jóakaratja által, ki is egy darabig Fejérvárott nyomorgott. Sed hi tantum prologi et praeludia dramatis Caraffiani.

Parancsolá osztán a fejedelemnek, hogy névszerint Telekit, Székely Lászlót, Bethlen Gergelyt, Eleket, Miklóst, Frank Bálintot, Bánfi Györgyöt, Apor Istvánt, Sárosi János, Alvinczi Péter két itélő mestert küldje Szebenbe vagy hozzá. Elmenénk. Hammersdorfon sokkal innét a hegyre, szép sereg német lovast és főofficiereket küldvén ki elönkbe, beneventáltatta Telekit és minket is umbrákat utána; ugy menénk bé. Nem tudom casu vagy studio, szintén az nap akasztatott fel egy németet a piaczon, kit ott találánk függve. Ezen Székely László, mint maga mondta, úgy megijedett, hogy alig hozta vissza az eszit, ott a szállása előtt lévén az akasztófa is, hogy estig

nézhette. Teleki szállására egész 50 vagy 60 emberből álló guárdiát ada. Először mindnyájan egy corpusban udvarlók meg, azután Teleki egyedül sokszor, minket is külön külön egyenként hivatott magához, melyben hogy subtilis politicája volt, ebből gondolom.

Mint procedált másokkal nem tudom, de én velem azt követte: Igen emberségesen és vidám abrázattal fogada, leültete, és igen rövid egészség-tudakozó praefatio után monda: Én kegyelmedet sem szemelyéről sem lelkéről eddig nem ismertem, hanem jó hirét hallottam, és kegyelmednek qualitásáról s állapotjáról plene informatus sum. Et ideo in particulari vocavi, ut solus cum solo loquar de suae patriae publico bono et servitio suae majestatis et Christianitatis, ideo agamus confidenter. Ego vestram illustrissimam dominationem assecuro de suae majestatis protectione et secreto, et de mea constanti amicitia et servitiis. Est mihi a sua majestate specialiter recommendata sua persona, et mandatum, ut cum ipsa correspondeam. Communicatum etiam est mihi memoriale, quod imperatori misit, videbimus, quid sit ulterius agendum. Ego proponam hic certa puncta vestris illustrissimis dominationibus in communi, ostendat se bonum Christianum, talem, qualem ego spero, et hodierna ratio status requirit ab uno tali viro (itt megdicsére).

Interim rogo, si suae majestati et suae patriae servire et me suum amicum habere vult, taceat et faciat. Nem vala derék deák, de énvelem más nyelveken, olaszul is kimagyarázta magát. Én csak azt mondám : Excellentissime domine, ego pro mea tenuitate quid quid facere potero, bona conscientia certe nihil negligam, sed ego inter status quidem aliquid possum, apud principem vero nihil, quia ego non sum in consilio intimo sed tantum in deputatione. Ego fui infortunatus . . . Interrumpála : Scio ego totum suum statum, dabit Deus meliora. Elválánk ekkor szépen s jól, és azt hittem, hogy az én moribunda materemnek hozott talán valami orvosságot; de jaj nékünk, mint majd meglátjuk. Evvel a külön külön való szembenlétellel, juxta illud: divide et impera, szörnyü diffidentiát szerzett, és kivált Teleki elméjébe szörnyü szeget ütött, mint a ki mindeniktöl és kiválté ntölem félt, melylyel Caraffa in rem et intentionem suam felicissime abutála, és ugy megijeszté, hogy valamit akart ö, Teleki mindjárt elhitte, fogadta, cselekedte és tanácscsal, fejedelemmel, országgal megcselekedtette. Ezért monda nékem egyszer Caraffa, hogy én országot, státusokat emlegettem : Domine, qui per unam januam una clavi ingredi potest, stultus est, si scalas, fenestras et multas claves quaerit. Mindjárt elértém : una janua, una clavis, unus et

ommis dominus Teleki. Ugy is lön. Mert noha Caraffának (mint ez az én 1690-béli bécsi tractámból világos lészen), praecise az az instructiója nem volt, a mit cselekedék, hanem quod e servitio caesaris melius et practicabilius videbitur, pro re nata faciat, de ő mint nagy bölcs politicus látta, hogy non sine omine jött ő 12 ökrön bé Kolosvárra, ut impleretur quod dictum est per neo profetam Vidam: Exclama filia Transylvaniae! ecce venit prorex, castigator tuus, vectus cornutis bobus ut faciat ex juvencis tuis petulcis boves aeque mites, ac illi, quibus trahitur in triumpho per portas Claudiopolim. Vida pseudo-profeta ide alább megmagyaráztatik, de menjünk vissza a szebeni tractára. Látván Caraffa a mi mezitelenségünket, és hogy Erdély nem diplomára, nem fejedelem, tanács és ország nevekre, hanem járomra méltó és alkalmatos, melius e re caesaris judicavit Transsylvaniam occupare et opprimere, quam per diploma et suavia conservare et reformare juxta projectum meum. Injicimus dominos genti servire paratae, visszaforditván Lucanust.

Absolon Dániel, nem régen Apafi, azután Tököli, és Munkács feladása után Caraffa és császár bellicus secretariusa által, igen szép elméjü és egynehány nyelvben jó pennáju derék expeditorral concipiáltat Caraffa egy declaratiót a fejedelem és ország nevével egy egész árkus papiros-

ra. Substantiája ez : Amplectimur protectionem sacrae caesareae regiae majestatis et Leopoldum caesarem ac regem Josephum agnoscimus pro nostris legitimis et haereditariis dominis, ita et haeredes ac successores eorum in perpetuum juxta declarationem articuli Posoniensis T. T. anno 1687. factum, nos et nostram posteritatem submittendo et obligando. etc. Ezt a mint ök, scilicet Teleki és Absolon mondották, Sárosi és Alvinczi megolvasták és javallották akár félelem, akár más corruptio, akár a tudatlanságtól viseltetvén, ök azután az elsövel mentették magokat. Quis non timuisset tunc Antonium et Michaelem Caraffas? Más propositiója : Praesidia admittantur in Huszt, Kövár, Görgény, Szamosújvár, Déva, Brassó, et ubicunque status belli desiderabit, Fogaras in gratiam principis excepto.

Mig e készült, Caraffa megvendégle, osztán más nap felhivata tanácsra, és szóval is proponálá, borsolván azzal, hogy a gyülés légyen Szebenben, melynél szörnyebb menyköve Jupiternek sem volt régen; osztán bélépék a maga házába, minket imitt hagyván, hogy tanácskozzunk, olvassuk etc. Elévevé Teleki a declaratiót, és ugy tetette, mintha semmit sem tudna benne. Lássuk micsoda? Pedig már azelött a két mesterrel látta volt és Caraffával meg is egyezett volt rajta. Én s Apor István s az urak közül is egykettö mon-

dók: menjünk az úr Teleki uram szállására és ott tanácskozzunk, mert ez nagy és sok dolog, sok időt, sok gondolatot és szót kiván; noha még ekkor avagy csak mi egynehányan semmit sem tudtunk benne, micsoda az a sok irásból álló declaratio. Mond Teleki: a generalis itt akarja, ne késsünk véle. Ismét mondók, kivált én: egy ajtó vagyon csak köztünk s a generalis között, ihol a más, ihol a harmadik ajtó, ki látott ilyen dolgot. Teleki csak mondja még reám keménykedő szóval: lássunk hozzá uram, ne bölcselkedjünk. Jól hallotta Caraffa minden beszédinket és Absolon véle együtt az ajtón belől, ki is megtolmácsolhatott néki mindent, noha anélkül is Teleki mindent megmondott néki, a mit nem kellett volna is, a mint azután megbizonyosodott.

Elolvasák. Én csak hülék belé, de nem tudtam még ekkor, hogy egynéhányaktól megfőzött, és nékünk csak készen feladott étek. Egynéhányan mondók: felette gravis materia, Teleki kérjen a generalistól időt és szabadságot a szálláson való tanácskozásra. Ez ellen sokat szóla Teleki: hát itt most miért nem lehet? Feleltem én arra és talám többet a politica prudentiánál, magam részéről, kicsidben is múlt, hogy úgy nem jártam, mint Esopus szamara az oroszlánnal. Teleki hittel mondta azután, hogy Caraffát ha ő meg nem fogta volna, ki akart jöni és ő maga

meg akart ölni; gróf Marsigli pedig azután in anno 1700. azt irta vala, hogy akkor Caraffa fel akart engemet akasztatni. Ebben az holnapi nap sokat világosít. Quomodocunque lön, menénk a Teleki szállására, és ott kezdénk bátrabban szólani a dologhoz, bizony másnak sem tetszett az, de igen az Esopus rókáját követi sok ember. Én aperte megmondám, hogy én nem javalhatom, hanem reportáljuk Fogarasba a fejedelemnek és az országnak, és lássák ő nagyságok s ő kegyelmek, mert a fejedelemségnek és országnak örökös elidegenítésére nincsen nékünk plenipotentiánk; ugy látom pedig a generalis azt kivánja, hogy mi ezt subscribáljuk és pecsételjük és osztán a fejedelemmel és országgal is azont cselekedtessük. Én nem tudom, a fejedelem micsoda instructióval bocsátotta kegyelmeteket, de én nem gondolhatom, hogy a maga fejedelemségének letételéig gondolkozott volna. Megharagvék Teleki, s mond: kegyelmed-e hát olyan híve a fejedelemnek? ki vészi le róla a fejedelemséget? Mi rossz vagyon abban az irásban? Egy szóval, én mondám, ha ez meglészen igy adva, diplomát nem lehet ezután, sem a Lotharingus contractusát emlegetni, ez azokat mind megöli. Principatus, libera electio, receptae religiones, sacra, profana, leges, fortunae, posteritas, egy szóval minden az ő felsége, mint haereditarius király

arbitriumára hagyatik. A mi részünkről mi mindenre kötjük magunkat ő felségének, de az ő felsége részéről, söt csak a generalis részéről is ubi est ullius restipulationis vel vola vel vestigium? Nézze meg jól kiki azt a pozsoni declaratiót, quoad haereditarium nomen vagyon az csak, melylyel a libera electio, és a szent*) András király ott említett decretuma tolláltatik, salvis aliis legibus et libertatibus Hungariae. Ez annál Erdély részéről sokkal alábbvaló; söt vigore juris haereditarii regis Hungariae Erdélynek így ez iránt remittáltatni kell coronae Hungariae. Nem győzöm mind leirni. Haragudt Teleki. Mind bolondok vagyunk hát mi? Ugy segíljen, ugy vesztjük el ezt az országot. Én felelék : Én nem vesztem, hanem az a declaratio, melyet ha ő felsége kivánna is tölünk, solennis követség által kellene deprecálnunk. Én az én conscientiám szerint mondom a mint értem; lássa kegyelmetek; az idő megválasztja, mint szintén harmad idén megmondám, hogy a generalis commendáns ott lakik a hol most. Én evvel a veszélylyel maradék és a voksbéli társsal Apor Istvánnal (noha azután elvonódott ő is), a többi bizony nagyobb részben féltekben mind reá menének. Ezt Teleki, már micsodás és mennyi lével, Isten tudja, feladta Caraffának.

*) Jeruzsálemi-t akart irni.

Másnap reggel felmenénk először Telekihez, és véle együtt Caraffához a tegnapi házba, onnét Telekit béhivá egyedül Caraffa a maga házába, és kevés idö mulva kijövén Teleki, monda: Kegyelmed Bethlen Miklós uram beszélgessen Apor urammal, kegyelmetek a többi jöjön bé a generalishoz; és nálunk nélkül végeztek mindent. Hálá Istennek. Erröl Apor azután azt mondta, hogy ötet Caraffa megkövette, hogy csak énérettem, hogy egyedül szinte ne légyek, hagyta ötet akkor kinn, de hogy öreá nem neheztelt. Úgy volt-e, nem-e, ök tudták.

Nem tudván én semmit is a Caraffa énellenem való nehézségében még ekkor, és a parolájához bizván, kivánván azt az extremumot is egyszersmind orvosolni, ha lehet vala: irék németül egy czédulát néki, s egy Partner nevü kanczellistától odaküldém. Ez volt benne: ha prosperálódni akar intentióiban, Telekit egy vagy két tanács úrral maraszsza ott egy kevéssé, minket a többit küldjön vissza Fogarasba a gyülésbe ad reportanda huc usque acta vel coepta, és a fejedelem s országtól omnia bona speranda. Erre mondötta azt az egy kulcsot, oda feljebb a mint emlitettem. Ezzel a czédulával ö így élt: hogy nékem is quasi a parolát megtartsa, nem prodált hogy már egészen, de deákra forditotta suppresso tamen meo nomine, és osztán quasi per negligentiam

kiterjesztve hagyta, söt tette az asztalon épen Teleki eleibe, hogy ex curiositate emez megolvashassa, sokszor is (nb. olosz vagy spanyol Caraffa; stich (?) ám ez). Ezen lött Telekinek olyan lármája, a mint szent Péternek a leány szaván; bizony hét Erdélyt is oda kötött volna minden kétség nélkül. Énreám gyanakodott, de soha nékem szememre nem merte vetni. Elég az, rebus sic confectis vagy confractis elmenénk vissza a fejedelemhez Fogarasba, és ott a szegény fejedelem s ország a Caraffa kivánságát egészen teljesité a Teleki hic omnipotens munkája által. Leone rugiente, quis non timeat? De ez a rész hosszú, és sok vagyon még hátra pro anno 1688.

XVIII. RÉSZ.

Anno 1688-béli viszontagságim continuatiója.

Mikor Szebenben e szerint tractáltunk, nem tudom én, maga Caraffa (kihez is czaránt gyanakodtam) vagy Absolon, vagy a mint azután Teleki mondotta, Covazzo, a Caraffa secretariusa, 150 aranyért, elég az, hogy az én Moribundám párját adák Telekinek, de nékem semmi busulásom nem lön miatta, ő sem vetette szememre. Csak arról vőm eszembe, hogy Szebenből való viszamenetelünk után Fogarasba, a nagy palota ablakában azt kérdi egyszer tőlem: mit tészen az a szó: paterna storge? Én megmondám, ő sem méne tovább. Azonban látom, hogy énhozzám juhászni kezde. Fogarasban ekkor született Ágnes leányomnak is keresztapja lön. A felesége tartotta a keresztvíz alá. Ezután énvélem nem veszekedett, söt Absolon (ki is úgy hiszem Caraffától volt arra dispositus) mediatiója által velem egészen megbékélék, sok dologról megkövetett és könyvezve emlegette, hogy a diploma és

egyéb nagy dolgok iránt való tanácsomot megvetette, és azt hovátovább, in anno 1689 mindinkább recognoscálta, minél nagyobb romlását a hazának látta; de erről ide elébb.

Mennyire lett légyen az említett nehezsége Caraffának énellenem, azt nem tudom; lehetett ugyan egy oka vagy alkalmatossága az énreám való haragjának, quoad suam personam és in privato, hogy én abban az irásban azt irtam volt: ne mittat vestra majestas huc homines asperitate vel crudelitate famosos. Ezt Caraffa magára vette, s méltán, az eperjesi s debreczeni executio miatt. Olyan rettenetes bolond hír is volt a nép között, mikor béjöve Erdélybe, hogy egy szekér kinzó szerszámot és azok között vas csizmát, hogy tüzesen az ember lábára vonják, hozott volna magával. Az odafel említett Vida István tordai jó nemes, jó elmés, prokátoros, és akárhol az egész világon hires, jeles tréfás, bolondos ember Tordának gyakrabban hadnagya, merő atyja vala, azért is communi voto populi temeték a templomba az én székem alá. Mikor Caraffát Kolosvárra várták, ez a Vida az én odafel említett Jörger öcsémmel ivutt; mennek oda a város elei Jörgerhez, tudakozni a többi között arról, hogy micsoda étellel találják kedvét Caraffának? Mond Vida részegen: mit sorpogtok ilyen amolyan bolond fiai, a hirére is reszkettek; hiszen ő is avval

él, a mivel más ember. Igen is, majd egy hétheti fiu gyermeket süssetek meg verő malacz helyén néki, mert ő azon igen kap. Ezt Caraffának megvivén, annyira megharagudt volt reá, nehezen tudá Teleki megcsendesíteni, hogy el nem vesze vagy bujdosék miatta. De ez menjen az ő helyére. Caraffa engem a szebeni tracta után megdicsért szinte arról hátom megé, a miért akkor megharagudt; engemet becsült, gazdálkodásomat kedvesen elvette, confidenter tractált, melyről többet szóltam anno millesimo sexingentesimo nonagesimo.

Caraffa béjövetele előtt külde engem a fejedelem Szebenbe Veterani commendans generalis, és Franciscus comes Falkenheim fő commissariushoz, és ennek küldének tőlem 500 aranyat, melynek elvételében ilyen mesterséges szavai lőnek: ego quidem scio mei officii imprimis esse, ut procul ab omni interesse et passione illo defungar, et suae majestatis ac imprimis hujus regni ac celsissimi principis servitio incumbam; scio etiam me tanta celsissimi principis gratia esse indignum; attamen, quoniam pars et testis obedientiae et respectus inferiorum erga principes est, gratias illorum etiam non respuere, ideo illa cum humillima obedientia accipio. Eregy véle. Elvevé, tevé; de bizony nem vehettem eszembe, hogy az országnak csak mit is kedvezett volna, sőt igen sok csalárdságot és kárt tett, a melyért véle so-

kat kellett veszekednem; azért is mondotta volt rólam Alvinczi Péternek : Illustrissimus dominus Bethlen semper quintam rotam quaerit. Sok boszszuságunkra volt nékünk Alvinczivel; fő commissarius neve és jövedelme Székely László és azután Bethlen Gergelyé volt, de a terhes és némettel való computusok és veszekedések, magyartól való exactiók, in summa minden fáradság miénk volt, és nagy nehezen vetének osztán kettönknek 12 hordóbort, 150 köböl buzát és egy kevés szénát, abrakot; ök pedig a husra rendelt commissariusoknak vagy conniveálván, vagy ugyanamazokkal egyetértvén, odasikkaszták 25,000 marhának börit, fagygyát, mert soha exactióra az a sok marha nem jöve, melyet midön én csak in minimo pretio felvetvén 60 vagy 70 ezer forintig, remonstrálék, csak per sühe pühe végzék : légyen a commissariusok fizetésére való. Én mondám Székely Lászlónak : vegyük számba s rendbe hát s osztassuk igazán, juxta onera et personas proportionaliter; legelöl kegyelmednek mint főnek etc. Monda: de ne félts engem, nem esem én faltól, csak magadra légyen gondod; és ugy veték az említett kevés naturálét nékünk, de pénzt nem; az is jól esett ekkor kivált fogarasi lakáshoz képest. Falkenheim engem másként becsült, levelekkel, sincerizálásokkal vagy hazugságokkal czirókált, melyet hogy én is reciprocáltam, részszerint ké-

telen, részszerint, mai itéletem szerint, bolondul cselekedtem. Azért azt adom tanácsul a fiamnak és akárkinek, hogy in simili casu igen parcus és rarus et cautus légyen, idegennel ne sincerizáljon.

Mikor Szebenbe hivata az említett mód szerint Caraffa, Teleki az urakkal kijöve az ország közé és a szokás szerint a táblaasztalhoz ülvén az urak, proponálá, hogy Caraffa T. T.-t kivánja Szebenbe menni, azért az ország beszélgessen és adjon instructiót azoknak. Történt ekkor, hogy az hol én és Alvinczi ültünk, épen elönkbe esett az asztalnál Gyulai Ferencz tanács úr háttal felénk. Én mondám per discursum Alvinczinek: nem tudom micsoda instructiót ád az ország, hiszen a dolgot sem tudjuk, miért hivat; más az, hogy ott lehet az instructio, de bizony csak a lészen a mit ő akar, victor dat leges. Semmi sem lön tamquam de re ignota. Csak hamar visszamenének az urak a fejedelemhez, nyavalyás hazugságával elément Gyulai, mind referálta az én szavaimat odabé. Ihol mindjárt Teleki s Bethlen Gergely ki az ország közé háborús ábrázattal, s mond Teleki: Itt az ország között hallatott olyan szó, hogy ha Szebenbe mégyünk is, hiába mégyünk, mert abból semmi sem telik. Jól tenné az olyan jóakaró úr, hogy mondaná meg, ha olyan jól tudja, hogy a nemes ország, fejedelem, tanács, ne csépeljen szalmájában, tudná dolgait

ahhoz szabni. Ezt pedig a mi kegyelmes urunk megkivánja s el is várja a nemes országtól. Bethlen Gergely mond sohajtással: Mi haszna a tanácsi rendnek e szerint, ha más a dolgot jobban tudja? A praesidens úr, főemberek, néznek egymás szemébe. Mi nem tudunk semmit, ilyen dolog itt publice nem forgott. Nem állám én tovább, felállék, és mondám felszóvol: Nem kellett volna annak a jóakaró urnak ezt a lármát csinálni az én szavaimnak hibás relatiójával, a méltóságos tanácsnak is azon megindulni; hivatott volna bé, és állított volna szembe véle; ha mit igazán mondott az én szavaimban, bizony egyet sem tagadtam volna meg benne, a minthogy most is elmondom. Ihol ez. Itélőmester Alvinczi ö kegyelmének mondottam; hallgasson reá. Elmondám. Alvinczi monda. Úgy vagyon. Elhallgatván, monda Teleki nékem: Tudja kegyelmed hát a dolgot? Én mondám: Én nem tudok semmit egyebet, hanem csak ezt az egyet, hogy a mi dolgunk már csak a szófogadás és a könyörgés, másé a parancsolás. Interim de occultis nec ecclesia judicat. Ha Szebenben a dolgot megértem, megtanít Isten engemet és mindnyájunkat országul, hogy mit szóljunk vagy csináljunk tovább. Ez a dolog osztán csak ebben marada. Gyulai Ferenczen a régi hazug titulus jobban is megragada. Az én szám- és szivemben pedig zsolt. 6 ult. Mégis osztán et qui-

dem post declarationem datam, Gyulait derék követnek küldték Bécsbe, hogy az in anno 1686 respuált diplomát vagy a Lotharingus contractusát nyerje meg a fejedelemnek és országnak. Ész, nyelv és pennául adók melléje Donáth János virtuosus, derék, szolgálatra való embert, in anno 1667 et 68 az én atyám, és nem hazudok benne, az én tanitványomat. Ez megbészelte azután, mint irta eleibe és megtanultatta véle memoriter a salutatiókat, propositiókat, melyeket elmondván osztán a minister méltóságok elött, a tovább való conferentiába belésült, és osztán elfakadott sirva. Bizony Isten, igy beszélte Donáth, és majd in anno 1690 Stratmann nagy cancellarius rútul is megjátszotta. Egy nequam elme Bécsben irt majd egy árkus papirosra kis tractatust de officio legati, kinyomtattatta dedicálván néki. Ő szegény, mint néki tett nagy becsületet, úgy vette a csufságot, az embert jól megaranyozta, és dicsekedett véle, hogy néki még könyvet is dedicálnak. O vanitas! Quid quid sit, noha a fejedelemnek, országnak egy polturát sem használt, de mégis költött el 6. vagy 7000 forintot. A császár is nagy fejedelmi mosdót, medenczét adott néki; annakfelette haza jövén supplicálá az országot, hogy a költséggel nem érte, adósságba kellett magát verni. Recommendálá a fejedelem Teleki s más egy tanács által, és adánk a hazugságért néki orszá-

gul hung. flor. 5 czert; a mint in anno 1686 az Inczédi Mihály fr.... gyógyitásáért adtunk vala, úgy tetszik, h. fnos 1500; azelött Dávid deáknak a portán való fáradozásáért, vagy annak hazug exaggerálásáért, tall. 1500; Sárosi Jánosnak, hogy egyhétig vasba verték volt a portán, ezer öreg tallért. O szegény haza, ki vak gazdag koldus vagy, mely jól fizetsz az árokba vivő és vezető vezetőidnek. De e még semmi a következendőkhez képest. Kitkit az ő idejében.

Caraffa látván, hogy a kvártélyoktól messze lévő tartományok elromlanak a vecturával és az odafel tőlem gyengén említett kereskedéssel, megkinála véle, hogy mivel sok portiójok vagyon az officzéreknek, melyekre való naturálék nem kivántatnak, azért ő azokat, a portiót per 3 Rhf., felvettetvén ad Rhf. circiter 116 ezer vagy 126 ezer, javallja, hogy a kvártélytól messze lévő részei az országnak, úgymint Bárcza, Székelység, és más olyan, fizessék meg azt pénzül, ne készerítessenek a naturaliák vecturájára Déva, Dées és hasonló helyekre. Ezzel pedig a kvártélyokhoz közel lévők terhek sem nevelkedik egy pénzzel is, sem több naturaléval; mert amaz pénzül megfizetendő portiókkal az igért naturálék summája is proportionaliter kissebbedik, és így sem a 700 ezer forintos, sem a naturálék summája in genere, sem a szegénységnek terhe in hoc vel illo comi-

tatu aut sede in particulari nem nevelkedik etc. Kornurugh által küldötte vala oda, ki positis calculis ad oculum demonstrálá ennek igazságát, practicabilitását és hasznát, melynek osztán én neki ülvén, elaborálám s megmutatám világoson, hogy nemcsak nem káros, hanem az országnak 100 ezer forintnál többet használ, nevezetesen az egy Brassó, Bárcza részéről circiter 30 ezer forint allevatiója lészen belőle, másoknak kára nélkül. De ezt bizony nem csak megveték, hanem még belém is vesze rútul Bánfi György a deputatióban miatta, és gonosz lelkiismeretü embernek monda. Elkeseredék a lelkem rajta, hogy nékem gyermekényi tudatlan ifju olyat mond; s visszamondám néki, s mondám közönségesen a tanács- s deputatiónak, hogy én itt ebben a deputatióban nem voksolhatok, és innét ki is mégyek. Ezzel felkelék s kiindulék a palotából; majd az ajtó fél utjából hiva vissza de csak csendes utánam való szóval a praesidens és Teleki; visszamenék s helyemre ülék. Idején meglátszik, a mely téjből túró lészen. Bánfi buzája volt az ezer vagy két ezer féregette, dohos köböl, a ki miatt furiál vala Scherfenberg Apahidánál anno 1686. Ugyanő Szebenben Mikótól elalkuvék egy paripát flnis 90. noha emez 100-nál alább adni nem akarta; ekkor kerestetvén ország nevével németnek ajándékba való lovak, Bánfi még a Mikó istálójában

álló lovat, kinek az árát flnis 90 meg sem adta volt, eladá az országnak 180; a Scherfenberg dicsérte buzáért is drágán fizetett az ország. Mégis én valék néki gonosz lelki ismeretü. No Kornurugh re infecta visszamenvén Caraffához, ő azt a szörnyü bolond impietást detestálta, nem is urgeálta osztán tovább szóval, hanem pro tribus prioribus hibernis mensibus számot vettete velünk a regimentekkel, találtaték restantia naturalium pro illis debitorum et non administratorum Rh. flor. 126 ezer, ezt ő a 700 ezer frtból parata pecunia egyszersmind megvevé, úgy adatván quietantiát de restantiis, és azután nékünk a 700 ezer forintot ugyancsak ki kelle töltenünk. Ö azt mondta : si stulti vel nequam fuerunt in meae justissimae oblationis pro bono ipsorum factae rejectione, jam ipsi videant, quomodo facient ex ipsis naturalium restantiis pecunias, quia miles istas restantias jam nec in natura, nec in pecunia exiget, nec acceptabit; ideo ad supplenda 700 millia Rh. fl. non opus est novo tributo, adjustent illi inter se, mutent illas restantias in pecuniam, est tantum permutatio, torqueant illi semet ipsos. Bizony torquealódánk is, de nem Bánfi és az ő kufár társai, mert ők meggazdagodának, hanem torquealódánk én s Alvinczi s a vármegyék, székek tisztjei, commissariusi, hogy mint keressék ki és tehessék pénzzé azokat a restantiákat; de bizony abból kevés haszon volt

mind az administráló szegénység és commissáriusok együgyüsége, mind a quietantiát adó szegénység együgyüségével gonoszul élö németek mestersége miatt; és így torquealódék az egész ország, mert az 700 ezert újabb adóvetéssel kelle osztán kisütni. Átkozódott sok ember, még az eleje, értelmese is : Ihol kétszer veszik meg rajtunk! Úgy, de ki vétke? mert ha Caraffa tanácsát bévegyék, nem lészen vala ez a kár és szörnyü confusio. Bételék rajtunk : non opus est stulto, medico, quum nesciat uti consilio, atqui omni tempore fiat inops. Teleki bizony hamar eszébe vette s mondta talám csak két hét mulva a deputatióban: Megnyert volna bizony a minapi perben Bethlen Miklós bennünket, bár ne veszekedünk vala felette véle. Bánfi ekkor csak hallgata. Az ország megromlék, delirantibus principibus etc.

Brassó adózás és minden terehviselésben engedelmes volt, és továbbra mindenre igérte magát, de a praesidiumot deprecálta, és végre csak resolválta magát ad resistentiam et defensionem. Caraffa Veteranit rendelé 3. német haddal ad cogendum; a fejedelem is, de maga hada nélkül odaküldé Telekit feles úri és főrenddel ad persuadendum. Elmenénk, de a szászok a fellegvárból és városból keményen hozzánk lövöldözének álgyúkkal. Bolonya végiben a fellegvárral általellenben való hegyre kezdettek volt a szászok egy

sánczot csinálni, de hátul a város felé még nem volt kész. Azért Veterani két compagnia dragonynyal mindjárt minden vér nélkül kifuttatá a szászokat belőle; ha ezt ügyiben még elkészitették, megálgyuzhatták volna, bizony nehezebben jutottunk volna Brassóhoz. Másnap Bolgárszegben s Ó-Brassóban más regimenteket rendele, hogy üres hordókból, kádak kasokból vigyenek sánczot a város kapuja felé; ő maga Bolonya felől való gyümölcskertekbe vettete egy mozsárt minden sáncz nélkül, ott voltunk mi is Telekivel. Onnét két vagy három bombát vetének a fellegvárba, egyet a városba; bizony álgyu, szakállas és puskával is jól löttek először a szászok, de osztán feladák magokat, többire csak conditiók nélkül, quoad capita seditionis; a minthogy azután csakhamar ugyan magokkal szentencziáztaták és öleték meg Kreutz Gáspárt, és más, nem tudom kiket és hányat, a kik legbuzgóbbak voltak, praeses lévén abban a törvényben a fejedelem képiben Macskási Boldizsár tanács úr. Ilyen szomoru cásus is esett akkor itt: A mint a város tractált a hódolásról, egy szegény trombitás, a városé, hordozta ki s bé a tractáról való leveleket; egyszer a mint jő ismét levéllel ki oda hozzánk a szegény, Teleki, nem tudom micsoda hirtelen furorból az ott vigyázó kész muskatélyosokkal, nem gondolván trombitafuvásával és

characterével, meglövöldözteté Veteraninak hire nélkül és felette nagy disgustusával, melyről protestált is publice et privatim, hogy nem ő dolga, az adjon számot róla, a ki cselekedte a bolond muskatélyosokkal; nékem is, mint igen jó uram, Veterani nagy nehéz, magamentő, és Telekit az aránt vádló szókkal beszélte. Nem is férének el sokáig egy nagy országos sakban ketten; disponálta Teleki Caraffát, hogy Veterani ne maradjon Caraffa helyén a generalis commendóban (mert Caraffa tavaszszal kiméne); úgy jöve bé osztán Donatus Heiszler, először csak báró, azután comes de Heidersheim, generalis commendansnak, kivel mind haláláig jó barátok lönek, és kivel nékem is sok dolgom lészen ide alább.

Az én feleségem Fogarasban kételenítetvén szülni második leányát Ágnest (kinél szebb és okosabb leány gyermekünk nem vala, de in anno 1693 megholt), a rettenetes erős hideg télben, hideg ház és alkalmatlan árnyékszék miatt, kicsinyben hogy az árnyékszéken nem szült idétlenül, és hogy épen az aréna, kolyika és szegény első feleségem minden odafel említett nyavalyáiban el nem nyomorodék s meg nem hala. Egynéhány esztendeig nehéz szenvedései voltak, az egy aréna még is hogy elkerülé, de a kolyika és egyéb asszonyemberi nyavalyákból egynéhány esztendő mulva tisztula meg nehezen.

Ha volt valakinek ezen a világon keserüsége, bizony volt nékem, hogy ez a második jó és az elsőnél szebb, ifjabb feleségem szintén azon nyavalyájával és halálával keseredem meg, mint az elsőbe; maga is megkeseredvén mondta: jaj lelkem, csak úgy jár kegyelmed énvelem, mint az első asszonynyal. Bizony majd megbolondultam. Mégis az Isten osztán megszáná őtet is, engemet is benne : meggyógyítá; de nagy Isten próbája volt az is rajtunk, hogy fia nem lött negyedfél esztendeig, melyről az ő idejében.

Ebben az esztendőben 15. junii egész Fogaras földin majd egy arasznyi hó lön, mindjárt elmene, semmi kárt nem tett.

Álmot nem hüvelyezek, de egy ebben az esztendőben Fogarasban látott álmomat leirom. Én csak egyedül megállék a fogarasi nagy palota külső ajtajában, s látom hogy az ott jobb kézre lévő kerék bástyából, a Naláczi István szállásáról hoznak egy feketével bevont koporsót bezárva, és Naláczi heted magával kiséri. Magának és társainak egy-egy kis kurta fekete lobogós földre lefordított kópia vagy dárdácska a vállán s kezében, s lekisérék a grádicson s ki a kapún a koporsót. Ez ennek az álomnak 1. scenája, 1. actusa.

Menék én mindjárt ott a pitvar-nagy-ajtón ki a grádics tetejére. Látom, hogy a fejedelemasszony házainak ablakai mind nyitva vannak,

rettenetes sok égő szövétnek bennek, kiket egy szempillantásban mind eloltának és az ablakot bétevék, és lön ott igén nagy hallgatás. Ez a 2. scena, 2. actus.

Menék ismét vissza a nagy palotába, hallék a fejedelem házaiban nagy zajt, az ajtók nyitva valának, és ott is szintén annyi égő szövétnek, mint az imént a fejedelemasszony házaiban, ezt is egyszersmind elolták; hirtelen mind menék én vissza a palotába, abba a nagy ablakba, melyben az urak szoktak vala rendszerint ülni; nyitva lévén az ablak, láték az árokparton két vagy három fekete köntösü, lobogós kópiás lovas sereget állani, mint azelött a fejedelemnek temetésin szoktak volt, a kik a sírbatételkor a kópiákat elrontották. Azonban nem tudom ki, a tanács urakat s engemet hiva a fejedelem lakó házába; hát ott egy fekete bársonyos bezárt koporsó, azt mi fogatók s vitetők az ott lévő kerek bástyába, és ott az ajtót bezáratók s bepecsételők. Ez 3. scena, 3. actus.

Menék ismét a nagy palotába csak egyedül; a nagy palotában sem vala csak egyetlen egy ember is; nézék széljel, hát a kemenczét tették a pohárszék, és ezt viszont a kemencze helyére, és a pohárszék keritésit bévonták épen földig ama durva fátyollal, melylyel a németek gyászolni szoktak. Gondolám magamban, micsoda bolond

elfordítása ez a dolognak: a kemencze melege az ablakon mind kimégyen, ellenben a pohárszéknél délben sem látnak gyertya nélkül. Elindulék a palota közepéből az ajtó felé, hogy kimenjek abból a nagy solitudóból, mert olyan nagy csendesség volt az egész várban, hogy egy ember nem látszott, egy szó nem hallatott. Mikor a gyászos pohárszékhez érkezém, hallék a fejedelem audientiás házában olyan gyenge szónak, beszédnek hangját, mint az asszonyok, gyermekek szoktak beszéleni. Azonban bényiták annak a háznak ajtaját a palotára. Én a pohárszék keritésében lebuvám, hogy lássam, mi lészen. Ihol jő amonnét be a palotába egy tisztességes hopmester-forma öregrend ember és utána hat frauczimer veres testszin köntösben, és hátok megett látszott az audientiás házban egynéhány, de kevés személy, nem vehettem fel, micsodások. Az az hopmester az hat leánynyal beszélé, hogy hol kell a palotát általrekeszteni a superláttal; úgy intézzék, hogy az az első ablak, melyből néztem az imént a fekete seregeket, és a palotának harmadrésze essék a superláton belöl, a más két ablak pedig, és két harmad része a palotán kivül. Neki is készülének mindjárt és általvonák keresztül a palotát a menyezettöl fogva a földig érö veres karmazsin szín kamuka (igen szép virágos dufla kamukának látszott) superláttal,

és osztán összehuzván a superlátokat, úgy hogy senki bé ne láthasson, visszamenének az audientiás házba, ajtaját is bévonván magok után. Ez a 4. scena, 4. actus. Ki akarék menni, de

Kinyiták az audientiás ház ajtaját, az hopmester és leányok kétfelé vonák a superlátot, ihol jö felesed magával (de azok csak szolgai módon tisztelték) egy egész, nagy özvegy úrasszonyok gyászába öltözött szálas termetü és idejéhez képest még meglehetös ábrázatú öregrend asszony, jobb kezével vezetvén mellesleg egy igen ritka szépségü és menyasszony-köntösben öltözött, leeresztett haju, gyémántos aranyos koronácskáju leányt; megállának a palota közepén; vagyon nagy hallgatás mindenfelé, csak hamar megindulának s jövének az én buvóhelyem, a gyászos keritéshez. Monda az öreg asszony nékem: jöjjön ki kegyelmed; s hátrább álla a palota közepe felé. Oda menék feléje közel, s mond: Ez a leány jó nemzetböl való, árva, nékem atyámfia, apja, anyja megholt, Magyarországon neveltem fel, már eladó, hanem kegyelmed vegye el feleségül. Én mondám, hogy én el nem vehetem. Mond az asszony a leánynak: Eredj, menj oda az úrhoz. Odajöve, a mellyemre borula, és rettenetes keserves zokogással sira. Mind a leánynak, mind az asszonynak mondám: Kegyelmetek nem tudja, elhiszem, de én házas ember lévén, el nem vehe-

tem; ha szabad személy volnék, bizony felette nagy szerencsének tartanám. Monda az asszony : Legalább kegyelmed vegye keze és gondviselése alá, míg szerencséje találkozik; én a kegyelmed lelkire kötöm; s idenyujtá s adá, a kezemre fogám s mondám : Én a mennyire tudom, s tölem kitelik, gondját viselem, el is szerzem, s adom ha hozzája illendő találkozik; s ott hagyá, maga elindula a superlát felé. Én felébredék. Ez a scena 5-a, actus 5-us.

Hat hét sem telik belé, Naláczi a felesége testét koporsóban, négy fia, két menye és így hetedmagával, kiséri ki a megirt látás szerint. A fejedelemasszony, és azután a fejedelem is meghalának. A fejedelem testét a látás szerint mi tanács urak zárók, pecsétlők a bástyába; és így a három elsöt a dolog hamar megmagyarázá. A negyediket én gyanítom, hogy a zernyesti harcz, és a hat leány a hatféle ott igazán valóban véres és veres superlátot felvonó nemzetség : német, török, magyar, erdélyi, havasalföldi, moldovai. A szentirásban is az országok, nemzetségek leányoknak neveztetnek. Pohárszék, kemencze contra rationem való elfordítása, és a nagy hallgatás a várban, nem a következett politia s regiment változását jelentette-e? Az ötödikre teljességgel nem tudok mit arányozni; a szegény Horti püspök feleségem halálától és én harmadik

házasságomtól fél vala, mikor in confidentia megbeszéltem vala néki; de azon az uton az eddig bé nem tölt; ha az idő megmagyarázza valami seriummal, jó, ha pedig nem, semmi kára senkinek benne. Más egy ezen esztendőbeli csudálatos álmomat még akkor leirtam, megtalálják, ha akarják.

Tavalyi futásban juhom, marhám, ménesemnek felét kárrá vallám, Havasalföldébe magam pásztorim adták, lopták el, még is egyet sem öleték meg, noha megszentencziázták.

XIX. RÉSZ.

Anno 1689. tavaszszal májusban küldének engem Alvinczi Péter és Horváth Miklóssal Szebenbe generalis computusra a regimentekkel, még télben Segesvárott lött gyülésben rendelvén reá. Megitélheti akárki micsoda bosszuság volt. Bethlen Gergely volt a főcommissarius : én veszekedtem, veszedelmeztem mégis a némettel. Heiszler generalisnak külön magának az ő nevére két lovas regimentje vala, kik is, a generalis commendans lévén az ő colonellusok, rettenetes sok excessust tettek. Egy kvártélymesterek folytatta a computusokat, kivel mennyit veszekedtünk légyen, és micsoda átkozott ember volt, meglátszik csak ez egyből is. A veszekedésben mondom egyszer néki : Domine, ista quidem vos facere potestis, sed etiam de Deo cogitandum, qui certe puniet. Furiájában felelé : Quid scit Deus ad ista? Szegény Horváth Miklós unitarius, jámbor, szép értelmü föember regalista vala, elijede és felfohászkodék rajta. Csak convincálók a felöl két

ezer s még több Rh. forintokig, és Horváth Miklóstól megizenök a generalisnak, hogy ö excellencziája tekintetiért elengedjük felét, de a többit a regimentnek levonatjuk. Elszidott engem Horváth Miklós előtt Heiszler rettenetesen, melyet ö meghozván, mind ö s mind Alvinczi mondának : jobb, inkább csak engedjük el. Én mondám, hogy én bizony nem engedem az én lelkemre az ország siralmát. Ebédet evénk a computus végin s kiindulék Szebenből. A mint a piaczon keresztülmenék a tanácsház felé, ihol jö az a kvártélymester, hoz egy zsacskóban 267 aranyat, s ideadván mond haraggal: ihol a generalis a magáéból megküldte az ezer forintot. Azt hitte, hogy féltemben visszaadom; mondja vala is Horváth az én hintómban ülvén : küldje vissza uram kegyelmed; de nem küldém, hanem megköszöném ország nevével, és a hintóvánkos megé tévén, vivém estére Sorostélyra s adám Teleki kezébe; ö hová tette, nem tudom, de úgy hiszem, vissza fogta volt küldeni a generalisnak. Engem ugyan ekkor megdicsére s monda : hogy ö megbékéltet véle. Én azt nem várván, irék Szent-Miklósról egy levelet Heiszlernek, hogy énreám ne nehezteljen, ne tribuat personae vitio necessitatem officii; bizony haragudt, de szép békességes szolgálatát ajánlá válaszában. Ez után a szebeni computus után mindjárt mi Alvinczivel ketten

generalis exactorok lönk Marosvásárhelyt de omnibus contributionibus anni 1688 et restantiis praecedentium annorum. Bizony baromi munkát kellett tennünk, hogy ezen júniusban leendő radnóti gyülésre elkészithessük. Instructiónk szerint a restantiákból sok szegény fő és nemes embernek fizetők meg kételenségből ország számára anticipált pénzeiket, mely fizetéssel jó hogy siettünk, mert a szegény creditorok nagy hátravetésével más szükség, úgymint a somlyai, kolosvári katonák fizetésére fordítják vala az urak, de az üres ládát találá a parancsolat. Erről az exactióról vagyon testimonialis és regestrum az én leveleim között, ha mostani rabságomban el nem veszett.

Ezen radnóti gyülésen esketének bé engem a tanácsba, az országban minden jámbornak applaususával, Bethlen Gergely, Elek, és Bánfi Györgyön kivül. Csapon vendéglém meg az urakat.

Már Teleki jó pátronusom lévén, az egyik leányát kérém Bethlen János öcsém számára; ide is adja vala, de a legközelebb említett három atyjafia rettenetes pihegő-lihegő munkával elbonták az asszony előtt ex mera invidia és szerzék Bethlen Ferencznek, Telekinek nagy kedvetlenségével; bizony egyszer egynehányunk előtt azt mondá : ha mely szolgája néki meghozná annak a leányának halálát, egy jó fékes, nyerges, pár

puskás szép paripával ajándékozná meg. Igen megismérte volt már az embereket, és panaszolkodott nagy háládatlanságokról. Érzette s megjövendölte feleségének annak a leánynak azt a boldogtalanságát, a mely rajta telék azután.

Medgyesen lön őszszel egy rövid porczió-vető gyülés. Bethlen Elek, Székely László, Gyulai Ferencz és én valánk a fejedelem házában, mond a szegény fejedelem : Édes atyámfiai, miért nem kelle elvennetek a diplomát, most nem búsulunk ennyit. Egyik sem szól, néz a fejedelem reám. Én mondám : Nagyságod az uraktól kérdené, ne éntölem; mert hiszen tudja nagyságod, hogy én elvételét javallottam. Felele szegény : Tudjuk. Emez három ki egy, ki más hiábavalóságot monda; megholtak, nyugodjanak.

Anno 1690. kéredzem a fejedelemtöl Magyarországba feleségem és árva sógorim elpusztult és elhagyatott csarodai jószáginak valami kis rendbe való vételére. Minthogy pedig a kassai kamara a máramarosi sókereskedést megháborította vala, parancsolá a fejedelem, hogy kezem ügyiben lévén Kassa, menjek követül oda a kamarához és Bécsből akkor exmittált cameralis commissióhoz, és ha mit lehet, végezzek a máramarosi só dolgáról vélek. Comes Sigefridus Prajner vala ennek a kamarális és Magyarországnak, kivált a protestans ecclesiáknak siralmas com-

missiónak praesese. Credentiát, instructiót és költséget igen szükön, igéretet igen bőven adának. Elmenék, Bethlen Jánost is elvivém experientiae causa. Igen civiliter, tisztességesen fogadának, vendéglének. Végzék, a mit a sóról tudék, vélek, melyet esztendő mulva elbontának; valami bitang, másként szép lóra való czafranggal, mivel, engem és az öcsémet megajándékozának. Csorodán is csinálék, a mit lehete. Bethlen Jánosnak szeme akada a Lónyay kisasszonyon, kit azután el is vön, noha nem egész javallásomból, mert féltem attól, a mi meg is lön, úgymint méltatlan elválás, nem büneért az asszonynak, hanem ábrázatja disztelenségéért; mely is az én hirem nélkül s kedvem ellen lött in anno 1690. én Bécsben létem alatt; féltem ma is a szegény öcsémet miatta. Isten szánja meg. Februárius első napján indulék Kamarásról, márczius elein ugyan oda visszajövék, Istennek hála békével és egészségben.

Teleki husvétra vendégségbe hivá Heiszlert, számos német urakkal, dámákkal Sorostélyra, engemet is feleségestől. Nem is volt erdélyi nagy fő vagy úri rend több ott, hanem a leendő veje Bethlen Ferencz, a ki ittason, de nem felettébb, hogy a lába nem birta volna, egyszer a táncz alatt a napával beszélgetvén, elindula a mátkája és több dámák felé lassan: úgy botránkozék,

elesék, kicsinyben marada, hogy a feje alája türemedvén, a nyaka el nem törék szegénynek; gyalog és nem futó ember, hogy olyan nagyot eshessék (mert lélek szerint esett egy kópiányi hosszat), én nem hinném, ha magam nem láttam volna. Ez a vendégség, vadászat, lójártatás, muzsika, táncz és minden apparatusival bizony fejedelmi volt és hat nap tartott. Én ugyan sem felette nem ittam, sem nem tánczoltam. Ez lön Apafi, Teleki, Heiszler és Erdély tora.

Gyülés lön mindjárt Fogarasban, és én a kassai kurta követségröl relatiót tevék. Prajner is más felöl küldötte volt a fejedelemhez emberét Johannes Adamus Brezek nevüt, jó, derék, activus, magát alacsony rendin feljül igen messze hazudót, melylyel is magának érdeme s charactere felett való becsületet és tartást s ajándékot nyert. Alig találtam az ö alacsony rendihez képest olyan nagy dolgokról olyan bátran hazudó németet.

A fejedelem a gyülés kezdetén megbetegedék hamar, és hetednapra, 15. aprilisben meghala. Látván én nehéz betegségét, mondám Telekinek külön: Ez az ember, félek én, meghal, azért tétess egy titkos testamentumot addig, míg az esze, nyelve, keze szolgál, véle, melyben vallja fia tutorának a Brandeburgicus electort (nem vala még akkor király), és irjon egy levelet néki,

kösse lelkére tam quoad religionem, quam protectionem coram caesare. Meg is mondám, hogy ne tudja senki, hanem ő, a professor Pataki, a gyermek fejedelem mestere, és a predikátor; ne is halogassa, mert bizony elkésik véle; úgy is lön, addig halogatá, ebben semmi sem telék. Miért? Isten tudja. Eleget keservesen siratá, hogy nehéz, szomorú időben hagyta fiát, országát árván; de mi haszna az olyan sírásnak?

A fejedelem halála után mindjárt mondtam néki is külön és a tanácsban is, hogy ad ratificationem suae majestatis praestáljunk homagiumot a gyermeknek, melynek formuláját is concipiálám, salvo scilicet supremo dominio regis, hogy igy légyen a homagium : Juramus caesari Leopoldo, regi Josepho, et sub spe clementissimae approbationis et ratificationis Michaeli Apafi II-do principi etc. De Teleki, és öreá nézve a több tanács úr sem méne reá. A státusok pedig igen akarták volna.

Hirré tévén Heiszlernek Teleki a fejedelem halálát Szebenben, jöve mindjárt Porumbachra, Telekit is oda hivatá egyedül postán. Mit végeztek, Isten tudja; a következett dolgok ugyan részszerint kiadják. Következék a fejedelem teste koporsóba- és a bástyába tétele, és osztán a tanácskozások de ulterioribus.

Engem nagy csudámra követnek választnak

Bécsbe, hogy az ifju fejedelemnek szerezzek confirmatiót. Kérdém : ha való, vagy tréfa? Mondák, és erősen állíták, hogy bizony serium; és kérnek vállaljam fel. Én reáállék, hogy elmégyek, és szivesen járok el benne teljes tehetségem szerint. Tudja az Isten, igazán és egyenes lélekkel is mondottam, és el is követtem volna; Teleki még egy kerek kápáju szép aranyos oláh nyerget ajándékoza postára valót, de azonban másnap csak ketten lévén, azt kérdi tőlem : elmégy-e ugyan erre a követségre? Mondám : el. Mondá : én csudálom, bizony nincsen eszed; hiszen ez csak csufság, azt gondolod-e, hogy ezek néked hisznek? de ha elküldenek is, semmit sem viszsz végbe, és azt is osztán néked tulajdonitják ezek, az udvar sem veszi jó néven. De ha megnyernéd is, kinek szolgálnál? hiszen nem ez a gyermek lenne itt a fejedelem, hanem emez büszke gyermek Bánfi György, ez a szeles Bethlen Gergely, kiknek legelső gondjok lenne, hogy az én és a te fejedet elüttessék? nem ismeréd őket? nem tudod Báthori Zsigmondot? im a tanács, mosdjál ki belöle. Könnyü lön elhinnem, bizony igazat is beszélett. Én mondám, hogy én holnap a követség requisitumiról tészek valami punctumokat, azok alkalmatosságával elbonthatjuk tisztességesen. Megegyezénk mind a punctumokon, mind a dolgon.

Másnap a tanácsban summáson mondám : Én

ugyan postán elöl mégyek iziben, csak legyenek meg ezek : 1. A tanácsi és minden fő rend és státusok személyes subscriptiója, és az ország három pecséte alatt költ instructio és credentiák az én, úgymint fő, és a három natio követei nevekre, kik is minélhamarébb és az én szolgáim azokkal jöjjenek utánam. 2. Költség ahhoz a követséghez illendő mind nékem külön, mind a három natio követeinek. 3. Assecuratio énnékem, feleségem, gyermekim és jószágim protectiójáról, és in casu meae properatae mortis valami illendő recompensa, consolatióról etc. Teleki mintha tegnap szemével sem látott volna, mond : mennyit kiván kegyelmed a költségre? Én mondám : én nem tudom meghatározni, ihol Gyulai Ferencz és Vay Mihály urék (ez pedig nem régen jövén meg a diplomát hasztalanul sollicitáló bécsi követségböl, noha Teleki privata gratiájánál, ajándékinál egyebet nem hozott, mégis szinte mint Gyulai hung. fls. öt ezert nyert vala) megtudják mondani. Kérdi osztán : mit ért kegyelmed a recompensa, consolatión? Én mondám : valami kis jószágot vagy pénzt; ezt pedig úgy, hogy ha hasznot tehetek is, ha nem is; de kivált ha odahalok, meglégyen; mert még az életben maradó s azután eleget kereshető doctornak is megfizetnek, ha a patiens meghal is. Kérdi ismét : a három natio követje miért kell, a nélkül miért

nem lehet kegyelmd el? Én mondám : azért nem, hogy a dolog igen nagy, és maga a dolog kivánja, ha én nem kivánnám is, hogy a felséges udvar előtt légyen hiteli és tekinteti az instantiának; azonban az, én részemről szükséges, mind hogy tanácskozó és segitő társaim, mind hogy bizonyságim légyenek mindenek előtt, hogy én igazán jártam a dologban. Ha pedig kegyelmeteknek ez nem tetszik, lehetetlen elmennem, és sem bosszuságnak sem becstelenségnek nem tartom honmaradásomat. Mond Teleki: ez ugyan mind így volna jó; ha engem küldenének is, megkivánnám; mert tündérország vagyunk mi. Lássa uram kegyelmetek, monda az uraknak. A discursus hosszu volt, nem szükség leirnom, summája ez lön : A szoros idő, és az ország szegénysége olyan solennis, költséges követséget (noha bizony jó volna, és úgy kellene lenni) nem admittál, azért kedvesen veszik készségemet et pro facto aestimant etc. Keressünk most tőlünk végbevihető módot a dologban. És így én ebből kimosdám szépen, úgy gondolom, és talám nékem in privato jómra esett, mert a mint azután bizonyoson megtudtam, felette neheztellette Heiszler és az udvar a homagiumról említett voksomat, és annak elbontása Telekinek pro maximo merito imputáltatott ad gratiam; talám még ekkor elvesztem volna, igy a mint most.

Választók azért arra a követségre Nagy Pált, de a confirmatio-kérés mellé kezébe adák deákra fordítva az electióról irt articulust, hogy 20 esztendeig (míg annyi idős nem lesz) ne regáljon, és homágium se praestáltassék néki; még azt kivánák, hogy én fordítsam deákra. Én mondám: hogy én bizony nem, s nem is fordítám; hanem Komáromi a Teleki deákjával forditatták. Én mondám az uraknak: ez a kegyelmetek instructiója bizony szintén olyan, mint a ki a tüzet hamu helyén hóval takarná bé. Olyan is lön a vége. Itéld meg ebből akárki, voltam-e én gyülölö és bosszuálló az engem megrontó Apafi maradékához, melyröl ide elébb az én üldöztetésimben sok szó lészen.

A tavasz elhozá magával a török nagy készületinek és Tökölinek Erdélybe való szándékozásának hirét, kiröl elfelejtettem volt odafel megirni: a mint in anno . . . . megnótáztatták vala hogy már juris ordine az országgal, mely notázásban ö sem per se, sem per procuratorem nem compareált, a minthogy a nótába nem is admittáltatik egyéb, hanem a personalis comparitio, ekkor az én voksom a volt: Én olyan emberre, a ki egynéhány ezer embernek kardját viselö ellenség, nem voksolhatok úgy mint peresre, hanem úgy, mint uram ellenségére, kinek executiójához a fiscalis director procurator és

deákok, vármegye tisztjeinél több kell. Tudnivaló dolog, quid hostis a victore meretur et expectat. Ez incidenter menjen. — Az hirekre nézve mi a tanács, Heiszler generalis consensusa vagy ugyan parancsolatja és a Teleki dispositiójából generalis hadi insurrectiót végzénk az országban; azonban tanács és deputatio gyülésit Radnótra; a hová összegyülvén, végzénk generalis diaetát Szebenben ad 21. augusti és hogy Kálnoki Péter, s úgy tetszik, Tompa Miklós árultatásért ott sentenczíáztassanak. A gyülésre hivó regálist mindnyájan subcribáltuk tanácsi rendül. Megnevetkezénk farkas nevetséggel. Egy helyen, ihol 12 fejedelem Salamon mondtaként. Péld. 28 : 2. Ez julius elein.

Gyulai Lászlót, udvari főkapitányt circiter 5 vagy 600 mezei katonával Heiszler, Teleki küldék Vaskapuig Heiszter generalishoz Orsova, Mehedia tájékára; vármegyék, székek, kiki magában felüle s táborba szálla. Engem Radnóton el akarának rendelni, hogy az immár Verestoronyhoz szállott egynehány vármegye és aranyosszéki hadban menjek, és annak söt többnek is nemsokára generalisa légyek. Én mondám, hogy in anno 1682. Füleknél, mikor a többi között egynéhány czigánynak is generalisa valék, felfogadtam, hogy ha békességben tisztem nincs, hadakozásban tisztet nem viselek; én sem főispán, sem kapitány nem vagyok, fel sem vennék

tőlem a parancsolatot, hanem vagy főispánt, vagy kapitányt illet az. Néznek egymásra s Teleki mond az uraknak: Ez azt teszi: ha a békességben elől mosdottatok, nosza most is. Bizony jól teszi, van esze érette. Küldék azért Gyulai Ferenczet, főispánt és udvarhelyszéki fő királybirót. De

Teleki másnap hozzám küldé Pataki Istvánt és Nagyari Józsefet ilyen izenettel. Azt kérdeti és kivánja tőlem, declaráljam magam realiter: barátja vagyok-e vagy ellensége, mert ő sincere békéllett meg velem, a melyet mások megbántásával is megbizonyított és már annyira bizott hozzám, hogy az igazgatásban is társul akart mindenek felett maga mellé venni; in casu mortis házát, feleségét, gyermekét is reám akarta bizni; már nem tudja mit gondoljon felőlem; miért vetettem meg azt a tegnapi oblatióját is a generalisi hivatal aránt, mert az ilyen amolyan nagy út lett volna az én promótiómra. Én izeném: hogy ez utolsón kezdjem, azt a pünkösdi generalisságot én igen nagy okért nem vehetem fel; azonban miért nem beszélett elébb énvelem felőle. A többit a mi nézi, én bizony ellensége nem vagyok, söt személyének s házának igaz keresztyén jóakarója, de sok dolgának nem lehetek mindenkor javallója propter rem ipsam et meam conscientiam, non ex odio personae. Sok beszédnek e volt summája, melyet megvittek

emezek néki; de mégsem egész confidentiával vagy contentummal válék el harmadnap mulva tőlem, azután pedig nem láttam, mert elesék a harczon 21. augusti Zernyestnél. Szándéka e volt: Ha én azt a talis qualis generalisságot felvállaltam volna, a valóságos hadban scilicet akkor menő generalisságot is Heiszler consensusából reám adta, és maga az ország igazgatására nézve a tanácscsal az ifju fejedelem mellett maradt volna. De az Isten tanácsa az volt, a mi meglött szegényen. Nékem ugyan bizony, és a mint az utána lett dolgok bizonyitották, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernátor volt, és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok, Isten házához való buzgóság, liberalitas, magnifica generositas, elme és indefessa activitas, candor voltak benne. Successor ipsum maxime glorificat.

Ezen augustusban adá Isten Miklós fiunkat igen nagy, de igen rövid örömünkre Szent-Miklóson. A sulyosodó hirek miatt beteg feleségemet először Tordára, és azután Kolosvárra kelle futtatnom, és magam Radnótra menék és Naláczi, Székely Lászlóval a fejedelmet bészállitók Kolosvárra, és másnap meghozák a harcz hirét. Megmondtam vala bizony szegény Telekinek, se magát se Heiszlert ne biztassa fel az erdélyi

haddal, mert így jár. Osztán Haller János, Bánfi György, Alvinczi, Sárosi, Apor István s több főrendek bészaladván Kolosvárra, tanácskozánk: 1. Hogy az erőtlen hely a fejedelem és tanács securitására nézve, azért keressünk erősebb helyet, egynéhányan Szebent javallák, melyre én csak rövideden azt mondám : én sem a fejedelmet, sem magamat bizony szántszándékkal Tököli kezébe nem viszem; hiszen az harcznak negyed napja; Zernyest Szebenhez 8 vagy 9 mélföld; hanem ihol Kővár, Máramaros, Huszt. Haller János és én találkozánk csak a kik reá igérők magunkat a fejedelemmel oda való menésre, de elüték, veték, semmi sem telék benne. 2. Keszei Jánost, a fejedelem első praeceptorát s belső emberét küldök Bécsbe tudósitással és a fejedelem confirmatiója sollicitatiójára postán. 3. Mi pedig, úgymint : Naláczi István, Székely László, Bánfi György, én, Alvinczi iratánk Vilhelmus angliai királynak és a brandeburgus electornak, hogy pro sua sapientia légyenek jó törekedők ő felsége előtt az árva mellett; én concipiáltam, Keszei irta, subscribálta a fejedelem és mi ötön; vitte el is, és megadta a követnek Keszei, de hasznát nem érzettük. Én voltam ennek authora. Itéld meg Isten! mi voltam én Apafihoz, a fejedelem házához, és az én édes hazámhoz! Nehem ult.

Mivelhogy az én keserves rabságomban Bécsben anno 1708. irtam volt magam mentségemre egy hosszacska deák irást, a melynek neve: „sudores et cruces comitis Nicolai de Bethlen“ noha azt sok és nagy okokra nézve osztán a ministereknek bé nem adtam, de emlékezetnek okáért maradékimnak megtartottam, úgy az én ritka példáju szomorú tragoediámnak actáit is a kit megkaphattam; azért ezután való életem leirásában sokszor csak oda relegálok, és a mi azokban meg vagyon írva, itt nem iterálom, hanem circumstantiáival bövítem és világosítom csak az esztendők szerint.

Ebben azért az 1690-ben marhám, ménesem, lovaim és cselédeimnek is egy részét kifuttattam Tököli elött Csarodára, az hol éhhel nagy része tavaszig meghala, pénzem sok költ reájok, az is odalett, a marha is, ménes is, ól is, el is ajándékoztam az odafel említett gróf Prajnernek tehenet 12, egy bikát, tehén bialt 3, bikát 1. Jól megfizetém a majd említendö kocsit és puskákat néki.

Mint a deákban meg van irva, Kolosvárról menék Bécsbe. Te tudod Isten, nem egyébért, hanem a te lelked instinctusából, azért, hogy a te házadnak és az egész hazának szerezzek valami securitást ad incertum belli eventum, mert azt én jól láttam, hogy avval a kis zernyesti harczczal nondum est decisum, és féltem attól, ha az egész

ország Tököli mellé áll, és azután a német ismét feljülfordul, jure belli et victoris aget in sacra aeque ac profana. Ha pedig Tököli kezébe török birodalom alá teszi Isten a hazát, könnyü lészen nékem in fine belli hazajönöm. Addig pedig feltettem, hogy a hazának agens orátora lészek valamíg egy falat kenyerem lészen, és hitelem lészen Bécsben. És ezt az Isten tudja, erre resolváltam volt magamat, hogy magam költségén menjek, ha nem küldtek, ha egy pénzt, sem levelet, sem egy csepp instructiót, charactert nem adtak volna is.

Szatmárig feles kisérövel magam lovain menék, de ott osztán a postára ülék három szolgámmal, de az is egyik az úton Egerhez közel Daróczon marada betegen a rázódás miatt, mert éjjel nappal mentem akármicsoda időben s útban. Indultam Kolosvárról ultima augusti, értem Bécsbe 8-a septembris. Kapunyitáskor találtam elöl Keszeit a válaszszal éjtszaka Fischán, és a leveleket felszakasztván, megolvasám pro directione, és irtam Kolosvárra általa. Szállék Kärthner-Strasse, aranyos griffhez. Tekintém, hát amaz hazug Brezek ott vagyon, rettenetes örömmel láta, és kére, hogy légyünk egy asztalnál; reá állék, söt pénzt is adék néki kölcsön, egy hétre kérte, de mai napig is odavagyon egy része. Látom hogy derekasint főzet a vendégfogadóval,

de mind az én erszényemre; elbucsuzám töle; singularis hazug czigány ember vala.

Az ekkor tölem szerzett diploma dolgában Isten után fő tanács és segédem volt Nicolaus Gothefridus Dankelmann, a brandeburgiai elector követe; véle közlöttem a diploma projectumát, és minden irásaim s dolgaimat; szeretett, becsült ez az ember engem igen; mikor elbucsuztam töle, könyezve csókolt meg. Istenfélö, buzgó, nagy elméjü ember vala. Ez szerzette az alumniát az urától Enyedre. Az angliai követ Milord Paget és a hollandus Hemskirken, kik azután a karloviczi békességet csinálták, ezek is tudták, de nem annyira, mint emezek.

A dolog elein csaknem rútul megbotlám. Tudatlanságból a derék memoriálét én adám Stratmann cancellariusnak, holott a szokás szerint kellett volna adni az én conferencziám praesesének, Kinskynek; és ennek mondván, együgyüségböl, hogy amannak adtam, rettenetesen megharagudvék s mond : vestra dominatio generosa faciat, quod potest, ego faciam, quod volo etc. Mintha én mindent ugy tudtam volna, mint ö. De hazudék egy kicsinyt, hogy az ö exczellencziája a praeses számára való még nem kész, minthogy annak szebben kell leiródni, melyet holnap elhozok. Megnyugovék rajta. Kapám magam Stratmannhoz, s visszakérém töle, mondván, hogy valamit

kell corrigálni benne; visszaadá. Én is kettőt iraték; a derekast vivém Kinskynek, és azután későbbre a párt Stratmannak. És igy ez a fazék megfoldódék. Bezzeg tudtam azután.

Caraffa nagy pátronusom és a diploma dolgában nagy promotorom volt; meghagyta, hogy minden ebédre hozzá menjek; noha nem mentem. Mások is sokan hívtak. Egyszer a vállamra veté Caraffa a kezét s monda : ego in servitio suae majestatis ibo in imperium, sed ego meum votum dixi imperatori, ut illud diploma det, et dabitur, et onus Transsylvaniae totius imponat humeris istis. Ez úgy is lön. A diplomát megadák és engem a császár nevével a vajdasággal holtig és úri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának, de én reversalisomra nézve megvetém. NB. Csuda dolog, az odafel in anno 1686. említett szebeni declaratiót sem Caraffa, sem az udvarban senki csak úgy sem hozta elé, mintha soha sem lett volna.

A máramarosi tisztet Isten csudálatosan adá; gondolatomban sem volt, hanem Jaklin Balás magyar cancelláriustól búcsuzván, mondá : már a diploma meglévén kegyelmednél, úgy hiszem, meglehet, hogy én a máramarosi főispánságot egy becsületes magyarországi urnak szerezzem, a ki engem arról requirált. Én mondám, hogy én az adott diploma ellen való dolognak itélem, avagy

csak ilyen hamar. Osztán hallgaték, hanem menék Stratmann, Kinskyhez, és kérém, hogy ne engedjék meg sem azt, sem más partiumi s erdélyi tisztséget, hogy a magyar cancellarius szava szerint elkérje. Azt felelé mindenik : hoc non erit; sed comitatus iste estne alicujus notae? Mondám : est optimum omnium officiorum transsylvanicorum. Mondák : Ergo nos faciemus, ut imperator praeter te nemini det. Úgy adta Isten. Én bizony nem kértem és ekkor semmi irást róla nem vettem. Sok volt a competitor és az irigye annál több, kivált a magam atyámfiai : Gergely, Elek, sat.

Sokkal inkább bánom, hogy a császárnál hét nap bennállott diploma projectuma párját elvesztettem, meglátszanék abból az egész dolog minémüsége, és hogy mennyi bajom, munkám volt énnékem azzal mind a conferencziában, mind a sok irással, deákom sem lévén jó. Én a projectumban expresse feltettem volt : episcopi et jesuitarum exclusionem in 1. art.; ök tették : alterius quam ibi nunc est cleri. In art. 9. én tettem : tantum 3 catholici; ök tantum helyén irták : saltem. Ez két dolog felett sokat perlettem, de nem nyerhettem. Én garantiáknak kivántam az angliai, svecziai és egyéb protestans minden potentátorokat, de nem admittálták. In reliquis articulis, praeter stylum, in substantia projecti mei nihil variatum. A 18-dik articulusba oda akarják

vala irni: ad instantiam Nicolai Bethlen tollimus etc. Én mondám, hogy vonják ki az én nevemet, csak a dolog légyen meg; így sem tudom, mint emészthetem meg ahhoz az édes falathoz szokott magyarok gyülölségét. Úgy is lőn. Nehem. ult.

Énnékem gratiából a császár ajándékoza 200 aranyat nyomó lánczot, melyen a maga képe. Ez 200 vert aranyért Rosenberg camerae praeses, általa Szegeden tőlem hitelben vett sóm árába, megadata Rhfl. 2000; restáló 4000 forintomért igérék a Sulyok jószágot, hogy annak árába béveszik, csak de reliquo pretio a szepesi kamarával alkudjam meg, kinek is parancsolának, azt tudván, hogy Sulyokék már mind megholtak, és énnékem mindenik feleségem Sulyok leányág. Kapék rajta, de az Isten vesztette volna el! áll 15 ezer forintomban: 50 forint hasznát sem vettem, bosszuságot sokat. Ekkor adaték a Rhédei familiának is az haszontalan assecuratio szent Jóbról.

Ekkor veszvén el Landor-Fejérvár, a török küldött onnét sok ezer tatárt és kevés számu törököt Várad felé, és onnét télben bé Erdélybe. Olyan lárma volt mindenütt egész Bécsig, hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, Badensist hadastól elveszettnek tartották, kinek is éntőlem a császár egész instructiót iratott clavissal és az én utamot javallotta Mára-

marosra Lengyelország felé, de én csak kisérőről való parancsolatokat vevék a bellicumról a várakba, a commendánsokra, s megindulék. Budáig kisérő nem kellett; ott kérék, de hát Budáról az embernek a gazdaga fut, a commendáns azt mondá: Jobb kisérő nélkül mennem, mert még a posta Egerig bátorságos; német hadak is vagynak arra. Én azért csak elmenék és a hadakat Hatvanban találám. Gyöngyösön ére utól Szirmay István, kivel együtt mentünk postán Szerencsig, rettenetes félelemmel, mert a tatár Szolnok tájékán nyargalt. Csáki László elbocsátott katonája az alföldön csavargott. Egerben kisérőt nem adhatának. Ekkor kérdé Szirmay : mit adtak kegyelmednek Bécsben? Én mondám : adtak volna sokat, ezt s ezt, de én nem vettem el, ezért, így etc. Monda : okos embertől nagy bolondság; ezután bizony soha semmit sem adnak. Ma ennek 19 esztendeje. Igaz proféta volt. Szerencsen elválánk, ő Tálya, én Tokaj felé. Szerencsre hozták vala a Badensis veszedelmének hazug hirét nékem nagy háboritásomra; és ezen éjtszaka rettenetes esőben, sárban elállának az én lovaim, sőt megállának egy mocsolya vizkivetésben. Soha életemben olyan bosszuság és szitkozódással nem voltam, mint ekkor a tokaji postilio ellen, hogy a szerencsi megrekedett lovakat és kocsit a kész nyugodt lovakkal segí-

teni nem akarja vala. Nagy vízben, sárban kiugrám s mondám : fogd be ördöglelkü, mert ugysegíljen, elütöm a fejedet. Meg is cselekszem vala, Isten bocsássa meg, de osztán béfogá s kivontata; de osztán ő ismét kifogá, s elméne Tokajba. Mi az elállott szerencsi lovakon, nehezen, nagy részint gyalog menénk Tarczalra éjfélkor, onnét a kocsit négy ökrön vivék Tokajba. Én emberséges nemes embertől kért paripán menék szinte akkor 6 vagy 7 német lovas compagniával és valami magyar haddal Eger felé szándékozó Nigrelli generalishoz a mezőbe, ki Badensis és az út bátorsága iránt is megbiztata; és én menék Tokajba. Ott a commendáns ebéden jól tarta, és az mint ő mondta, rendele 50 lovas kiséröt; de tekintém, hát csak egy lovas az 50. Mikor Kálló felé indulék, már pedig a Berettyótól fogva a Tiszáig az egész föld elfutott volt, én tréfálódám a katonával, hogy ő a cavalleria; én két szolgámmal, 13 puskával az infanteria; a kocsi sáncz; azért, ha a tatár jö, ő ellenkezzék, és ha nem állhatja, jöjjön a sánczba. Neveté. Osztán mondám : ha a csavargó katonákat ismeri, csak attól örizzen a nyelvével, bár ne a fegyverével. Mondá, hogy ismeri, és ha az történik, el is követi. Estve setétben érkezém Kállóba, és ottan mindjárt érkezék Létáról hir, hogy a váradi török Kis-Marjához szállott, a pocsaji hidat

csináltatja. Én arra nézve annálinkább siettem, kerék kisérőt, rendelének 50 katonát; de tekintém, hát egy iszonyu részeg hadnagy harmad magával, a ki részeg, bolond beszédével terhemre volt. Isten úgy adá el a setétben másod magával másfelé vagy vissza, de elég az, éntölem hála Istennek elmarada. Én az egy katonával menék Gyulajra, az hol a postán kivül senki sem vala; az is feleségét, gyermekét a jobb lován szekerén elküldé, négy rosz lovon engem is elkülde Dobos felé. Soha életemben lassabban, vagy olyan lassan járni még bivalt sem láttam, mint az a négy ló, el is kelle hagynunk egyszer egyet, azután meg mást az uton, magunk gyalog menénk bé Dobosra szintén mikor virradt vala; hát az is fut. Én sem késém, hanem hat jó lovat fogaték bé, és ez nap idején bémenék Szatmárra. Itt levetkezénk, fekvénk, elaluvánk, mert Budától fogva eddig éjjel nappal jöttünk. Csegöd Szatmár között a kocsim eltörvén, itt kelle hagynom, és másnap lóháton 12 kisérö katonával menék Nagy-Bányára, a hol azt mondák, hogy a Kurucz miatt Erdélybe söt Kövárba sem mehetni. Én mégis 40 kisérövel csak elmenék Kövárba; semmit sem láttunk. Kövárban találék lovas és gyalog recrutot circiter 350-t, kik is a Kurucz miatt Erdélybe nem merének indulni, míg bizonyosan meg nem hozák Tököli

kimenését az országból. Itt kelle azért ülnöm nagy bosszusággal öt nap, azután némettel és kövári nemesség és puskásokkal circiter 600-zal bémenék, Déésig mentem megholt Teleki Mihálynak sok közül választott egy barna paripáján, ki a régi heverés és kövérség miatt, még csak nem is ügethetett 20 lépésnyire. Déésről kocsin menék Kolosvárra feleségem és gyermekimhez, Istennek hála, békével és egészségben 11 novembris 1690. Másnap Enyedre, Badensishez, ki nagy örömmel és kedvesen láta, de az atyámfiai látását és a kezemben forgó publicumot nézd a deákban in anno 1690. Menék Enyedről Szent-Miklósra, ott az óraigazgató napszámos táblácskáit is az házamban azon szegen találtam, a kin elhagytam volt. A hadi felektől én semmi kárt nem vallottam, hanem szolgáim és jobbágyimtól, kik még a rejteket is felverték. Némelyikét a törvény halálra itélte, de én megengedtem nékik. Kolosvárról költözénk Szebenbe, és ottan mindjárt Várad felől decemberben béjöve a tatár, de nem égetett, sem ölte sem vágta a népet.

Ex publico adtak volt nékem uti költségre aureos 300, megmaradt 9. Gróf Prajner ajándékozott egy szép lengyel kocsit, bársony vánkost, és egy pár úti stuczot, hátul kétszer igen hamar tölthető szép fegyvert.

XX. RÉSZ.

Szebenből az ifju fejedelemmel mi a tanácsi rend Fogarasba menénk, és ott gyülésnapot terminálánk, és regálisokat iránk azoknak is, a kik Tökölivel elmentek volt, inclusa assecuratione Marchionis Badensis. De Bethlen Gergely és Bánfi uraimék el nem küldötték a végzés szerint Havasalföldébe; miért, ők tudták; de nagy kárt tettek véle mind az országnak, mind az elmenteknek. Egyéb okát nem találtuk, hanem hogy az elmenteknek jószágit prédálhassák, a minthogy ki egyét, ki másét el is foglalta; nehezen tudtam én a Bethlen Jánosét Bethlen Gergelytől, a Kún Istvánékét Mikes kezéből kivenni. Ha én az említett decretumot nem szerzettem volna Bécsben, bizony az elmentek jószágit mind elharácsolják vala, de azzal és a Badensis assecuratiójával, és a Veterani kezébe küldött universalis amnestia és gratiával conserváltam. Ezt az Isten tudja, és azt is, mennyi egyetmásot, leveles ládát szerzettem a német kezéből vissza.

Mihelyt a Badensishez érkeztem a császár parancsolatjával Enyedre, az elment embereknek az egy gabonájokat kelle a militia tartására forditanunk, csak annak is nem kamara, nem német commissariatus, hanem Apor István viselte gondját hazafiai s tisztjei által.

Fogarasi consultatio alatt jöve bé a tatár, és egyszersmind akara béjöni Törcsvárnál Tököli, de nem jöhete. Én nem akarván Szebenből kirekedni, Fogarasban koczkára vetém magamat, holott a tatár Bonyháig, Vesszősig is elhatott. Isten elvezérlé; mentem Kis-Sink, Gerdálly, Martonhegye etc. felé a kastélyok kedvéért, hogy ha kivántatik, abba szaladhassunk. Paripán voltunk csak magunk Keresztesi Sámuellel és magunk szolgáinkkal 20—25 ló tájban. Kleinburg, Absolon, Haller János kárpáltak, hogy féltünkben futunk ki Fogarasból. Én mondám : inkább ti nem mertek féltetekben kibujni Fogarasból. Itéld olvasó!

A fogarasi gyülésröl a deákban a mit irtam, ahhoz nem sok kell. Irtóztató volt a sok sugás, bugás 1. de confirmatione principis Apafi suo tempore stulte neglecta et nunc intempestive aeque meditata. 2. Hogy engemet mind a gubernátorságtól, mind a bécsi követségtöl elvethessenek, melyben másként nékem nagy jóakaróim Pap professor, Naláczi megegyeztek, azáltal remél-

vén a fejedelem confirmatióját. Oh szegények, elfelejtették a mit in anno 1686 megmondtam odafel. Nem tudták az Isten, Bécs és a fejedelem elintézett házasságának titkait, és igy gondolatjokon kivül nem annyira nékem, mint az országnak rettenetes kárt tettek; de nem csudálom sem kárhoztatom: nesciebant, quid agebant. Soha nem fért a fejekben, hogy a fejedelem-pálcza úgy elessék és változzék. Megmutatja azt majd a dolog, hogy ha Istennek ugy tetszett volna, bizony tizszer cédáltam volna én addig a fejedelemnek oda székit, mig a bátyja és sógora Bánfi egyszer. 3. Voltak azon, hogy a diplomát az országgal respuáltassák és sem gubernátort, sem egyebet ne candidáljanak, hanem csak pro confirmatione principis supplicáljanak. 4. Forgatták azt is: acceptálják bár a diplomát, de mégis gubernátort ne tégyenek, hanem a tizenkét tanács gubernáljon. Ezeket pedig non ex amore principis vel publicae rei, sed ex odio et metu mei, melyet ekkor kifokaszta Bethlen Gergely a tanácsban, mondván nékem: ha kegyelmed lenne gubernátor, bizony az országból is kimennék. Én felelék: tegyék kegyelmedet, én bizony azért az országból, söt csak a tanácsból sem megyek ki, hanem Istenemet, uramat, hazámat szolgálom a kegyelmed igazgatása alatt is.

Nem lehetvén a diplomát egészen megvetni,

minden munkájok az lön, hogy Bánfit tétessék gubernátornak, kire is hat vokssal volt több, mint reám, Szék, Kolos, Udvarhely, Szereda s hasonló nyomoru taksás városi emberekével, kiknek a szájába adták az éjjel járó szerzők (quorum caput Apor) a voksot. De vármegyék, székek, tanács urak, státusok, két itélömesterek, táblának és förendnek az eszese mind énreám voksolt volt, én senkit is nem jártattam, söt világ szerint kárt tettem magamnak, hogy avagy csak hallgatni nem tudtam, mert mindnyájan ugy hitték, hogy a császár nékem adta és csak herjokázom vélek s osztán eléadom a donátiót róla. Én hogy megmutassam az én candoromat mind most a hazának, mind a posteritásnak, felállék az ország között s mondám: Ha valakinek az említett scrupulusa vagyon, tudja meg, hogy én az én hazámnak ezt a diplomát és abban feltett libera electiót szüzen akartam meghozni, és azért nem vettem el az ő felsége azaránt való nagy oblatióit is. Én felölem liberrime választhatnak, mert ha ugy kezemben volna is mint ez a süveg, ide tenném az asztalra, hogy az ország adja annak, a kinek akarja és Isten rendelte. Ezzel a süvegemet az asztalra vetém. Adjon Isten Nehemiást vagy Géczit János nagyságtoknak, kegyelmeteknek. Ezért engem sokan kárhoztattak, de én azért cselekedtem, hogy az Isten nékem rendelte

Zsolt. 75. Légyen tiszta a választás et propter salutem regni, et propter meam conscientiam et famam ad posteritatem. De Isten igy akarta mind Apafit aetatis suae 9, mind Bánfit aetatis 28 adni Erdélynek. Esa. 3 : 5. Praed. 10 : 13.

Amint ezen 1691. esztendőben főcommissariusnak tőnek, szép fizetést rendelének, felment cum naturalibus circiter 2500 m. forintokra, a készpénz ugyan csak 800 ft. volt, de bor, buza, hus, széna, zab. Ez a hasznom volt, hogy az egész fizetésemet a magam jószágom portiójából vettem fel, s igy annyi részében a jószágomnak segithetésében és német és magyar sarczoltatásától való oltalmazásában módom volt, de sokat csak nékik engedtem, és a mit megvettem is, az ő könnyebbségekkel követtem el. De az én egész jószágomnak a porcziója három s négy annyira is ment. Vice vagy collégául magam kivánságára rendelték a két itélőmestert felényi fizetéssel. Generalis perceptor Horváth Miklós. Inquisitor commissariusoknak Ecsedi Pétert, Szántó Mihályt; minden vármegyében, székben inspectorokat rendeltek mind fő embereket, mint Bánfi Pál, Mikola László, Apor István etc., kiknek az ország adott instructiót és hitesek voltak. Én a két itélőmesterrel Szebenben laktunk a generalis mellett. Imez inspectorok, kiki vármegye- vagy székiből szüntelen legkisebb casusról és admini-

stratioról tudósitott, és a jó rend megelőzött minden excessust és executio militarist az országban, mert mi mindjárt orvosoltuk, a mint a dolog kivánta Veteranival és Kleinburggal. Meg tudnák mondani az akkori emberek, ha volt-e olyan csendes kvártély Erdélyben, mint az alatt a mi commissariatusunk alatt. Még jobban lett volna minden, ha a gubernátor az ország nagy kárára és Veteraninak is részszerint bosszuságára az excessusokat és tőlünk már megnyert poenákat az officzéreknek el nem engedte volna. Nagy példáit tudnám elészámlálni. Muljék. Bizony az urak magok ronták el a magok privata gratia keresésével a militaris disciplinát, és consequenter az országot, melyet Veterani is megmondott sokszor az én kivetésemkor.

Pro annis 1691. 92. 93 az én dolgaimnak a dereka mind megvan a deák irásban, világosítom csak igazán az ott említett veszekedést a gubernátorral. Ebéd után felhivata a tanácsba 23. decembris 1693., proponálni kezdé, hogy öneki levele jött az udvartól a jézsuiták bébocsátásáról, azért jó volna arról gondolkozni, beszélgetni. Sem pápista, sem lutheranus, sem unitarius nem volt ott jelen, csak reformátusok voltunk hatan. Én mondám : lássuk a levelet. Mondá : az csak néki külön szól, és nem szükség, nem is lehet pu-

blicálni, de jó volna gondolkodni, és szép szerint keveset cselekedni, mintsem kételen sokat és erövel mindent meg kell fogadnunk. Igy vagyon s amugy, sok és reá készült szóval elmondá. Én csak a levelet kivánám ismét, s megharaguvék, s mondá : miért nem hiszem az ő szavát? nem hazud ő igy s amúgy etc. hánykódni, zúgolódni. Én mondám elöször csendesen: én a szavát elhiszem, de juthat eszébe, mikor én tavaly ezt Kolosváron javallottam a pápista atyafiakkal való tractában, senkinek, söt kegyelmednek sem tetszett, söt sokat szenvedtem miatta; már most, hogy én nemtudomra és látatlanra valamit mondjak és csináljak az ország és az három religió hire nélkül? én bizony soha sem. Mire való á diploma, approbata és minden? Megindulék, elháborodám és féltérdre esvén, mondám : készebb vagyok, jöjön hóhér és vegye fejemet, mintsem én sem magam személyének olyan tractálását, a mit kegyelmed elkövet, elszenvedjem, sem hazám és az ecclesiának veszedelmét a jézsuiták béhozásával munkálódjam etc. Naláczi, két Bethlen, Keresztesi hallgatott mint a kö. Elbomlánk, rám fogta a gubernátor, hogy részeg voltam; de hibázott, ittam volt én ugyan ekkor Bethlen Sámuel asztalánál bort eleget, de eszemig az én szokásom s mértékem szerint; másként bizony részeg voltam az ő és társai rajtam elkövetett becstelenitése és

irigysége miatt a főcommissariusság iránt, noha ez még csak zsengéje a következőknek. Részeg volt bizony ő szegény, de nem erdélyi közönséges, hanem az ambitio, fösvénység, kevélység és a jézsuiták borától, mert azután napfényre jött hires nagy jézsuita páterek, Landel, Vizkeleti és kivált Hevenesi Gábor páter rectortól (ki ma is él), hogy ő maga biztatta fel a császárt, Kollonics kardinált és a jézsuitákat, hogy bészerzi őket, és a kolosvári piaczi templomot is nékik. Engem kinált Hevenesi az arról irt leveleivel, a kiket a gubernátor erről nekik és az emlitett méltóságoknak is irt, hogy megmutatja még in anno 1696, de nem akartam; s bánom; sokat tudna erről mondani minapi gróf Sárpataki Márton és Tarczali Zsigmond. A bizonyos, hogy ekkor söt azután is a császár erről a guberniumnak és országnak nem irt soha is. A gubernátortól ekkor emlegetett levél is csak a jézsuiták és kardinál, vagy a császár önéki szóló és az ő oblatióira felelő levél volt; még az is, ha volt; azért nem adta elő. Elég az, ekkor ez a dolog füstbe méne, de ezután hova tovább mind nagyobb-nagyobb mértékben látszott az én ellenem való rancora a gubernátornak és a két Bethlennek. Ekkor jött vala bé a gyülésre a munkácsi, hogy már görög unitus, de valósággal pápista s orosz püspök is, hogy ő máramarosi és bánya-kövár-vidéki oláh

püspök légyen. A pápista urak ugyan voltak fautori, kivált Apor, de mivel csak olyan levelet hozott volt a kardináltól a gubernátor- és Aporéknak, mint emez legközelebb emlitett levél, nem is urgeálák felettébb, hanem nékem mint máramarosi főispánnak, volt bajom véle, mert én sem kivántam, sőt tiltottam szép csendes szókkal, de a máramarosi minden oláh-rend és papság olyan zélussal vala ellene, ha bément volna oda, bizony megölik vala, és rám fogták volna, hogy én ölettem meg.

Ezen időben kivánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vicecancellarius etc. Én mondám a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugodalmas lenne nékem, de kegyelmeteknek guberniumul és országul nem lészen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik, és a gubernium apránként árnyékká válik. Én ugyan bizony ha ugy lészen is, azon nem igyekszem, de a successorim, az usussal és abusussal megerősödött és felfuvalkodott tiszt és instantia, mit fognak osztán elkövetni, akkor válik meg, de nem orvosoltathatik meg. Én pro publico jónak tartom oda a vicecancellariust és secretariust etc. Azt könnyebb lészen az országnak és gubernium-

nak zabolán hordozni. Soha sem ezelött, sem ezután tanácsom vagy voksom igy nem javallották s kapták mint ezt, de minél tisztábban én adtam, ők, ki vagy kik, nem tudom, annál hamisabban adták fel Bécsben, hogy én azt mondtam volna: nem eszem én Bécsben a beste lélek német kurva fiai bokrétás bóbitás étkében. Azért énreám nagy nehézség volt az udvarnál, és nagy jóakaróm irta meg Bécsböl és Kinsky mentett meg. Itéld meg Isten! Jerem. 18 : 20. Én javokra néztem, szóltam; ők hazudtak. Jóakaróim engem sokat kárhoztattak, hogy én ezt a nagy, nemcsak nékem, hanem a hazának és ecclésiának hasznos állapotot fel nem vettem, mert ennyit s így szolgálhattam volna mindeniknek; generalist, guberniumot, militiát, clerust, kamarát, egy szóval mindent a császár és ministerium által zabolán hordozhattam volna etc. Ez ellen én ugyan nem szólék, és midön osztán láttam volna omnium bipedum vanissimus Kálnoki Sámuelnek törvény, vallás és hazája romlására nézö gonoszságát, melyröl ide elébb többet láthatni, meg is bántam, de az én okom és czélom jó volt, mint ide elébb megirtam. Tudod Isten! Ez volt Erdélynek és énnékem fatumom, hogy mind a vajdaságot, mind ezt megvessem, és igy osztán ne szolgálhassak az én édes, de bünös hazámnak, kin az Isten teljesíteni akarta Esai. 3 : 5. Hos. 13 : 11. Rajtam pedig

Praed. 7 : 16.; vagy talám ugy még hamarébb vesztem volna.

Ezen 1693-ban lett 3. dec. Borbál aleányom lakodalma Galambos Gáborral. Ekkor az én feleségem olyan halálos beteg volt, nem tudtam én circa 15. novembris, ha torhoz készülök-e vagy lakodalomhoz. Mégis Isten megtartá, de alig jöhetett egy-két órányi időre is ki az asztalhoz vagy a tánczczézésre; mégis egy tánczot jára véle a gubernátor pro honore.

Ekkor esett a kezemen egy rossz farkashoz való lövés miatt a veszedelmes seb, a melyröl oda feljebb emlékeztem, mégis csak el kellett ugy is mennem a gyülésre Maros-Vásárhelyre. Ágnes, igen szép és kedves leányomat betegen otthon kellett az anyjával hagynom, a ki meg is holt karácsonra. A kezemet az uti és marosvásárhelyi hidegen való kinn járás (melylyel kételen voltam) rontotta volt ugy el, gyermekem holttestét látni sem mehettem haza a gyülés végéig. Igy voltam én császár és ország szolgálatjának szamara, tevéje. Fatalis december mihi in annis 1685, 93 et inferius 96. Valami vigasztalásért menék 24-a Teremibe az öcsémhez, ott estve én vacsora után hat vagy hét kis csésze téét ivám, és énnékem virradta felé olyan alólfelül való tisztulást szerze egész délesti négy óráig, hogy a templomból is futva kellett kimen-

nem épen az urvacsorája előtt, azt sem vehettem fel miatta; kivált felül sokat hánytam. Én azoltától fogva téét nem ittam soha is, nem is iszom.

Anno 1692 szerzettem a tordai malmot sok busulás és bosszuságom alkalmatosságát. Küldtem idvezült Mihály fiamat az akademiákba Borosnyai János ephorusával, jöttek haza in anno 1695. Isten csudálatosan segitett mind az ő költségére, mind az huga házasitására.

A borgai, sárdi, járai, toroczközi és lupsai jószágokat mint hoztam törvénynyel vissza, nézd meg a leveleket felöle. A világ énnékem igen keveset adott ajándékon, meglátszik majd elébb.

Anno 1694-hez nem sok kivántatik, a deák irás elégséges volna, de minthogy az én üldöztetésemnek és az Apafi fejedelem Erdélyből való kivitetése miatt való kárhoztatásomnak az egyik derék kutfeje, azért kell egy keveset hozzá tennem. Kendefi Gáspár lakodalma meglőn Bodonban; első nap, melynek kimenetele bételjesitése Péld. 30:23., a leány megmondta anyjának s mindennek, hogy vagy magába vagy Kendefibe veri a kést; ne adják erövel néki, mert bizony az öcscse mátkájának, tudniillik a fejedelemnek lovásza is vagyon jobb ifju legény Kendefinél. Én mint első atyafi lők a kiadó gazda. Ez meglévén, másnap ebédre akarék menni Radnótra, és onnét Szent-Miklósra. A szakácsot is elküldtem elől; a

mint bucsuzni kezdém, Gergely ur szintén bocsát vala; arra mond a gubernátor Gergely és Elek uraknak : hát a dolgot miért nem mondjuk meg ő kegyelmének? Úgy hivának bé osztán egy házba s megmondá a gubernátor a fejedelem azon nap megleendő házasságát. Négyen voltunk : Bánfi, Gergely, Elek és én. Kérének, hogy adjam ki ezt is mint a tegnapit. Én mondám : elvégezett dologhoz nem kell tanács, mindazáltal én conscientiámnak exonerálásáért megmondom, micsoda nehéz dologtól féltem én mindnyájan az interessatus feleket, és mindenek felett a fejedelmet, hogy én jövendőben ne okoztassam senkitől. Tartott egy órát legalább a discursus, sed fatum erat; azalatt a fejedelem érkezék, és én kiadám a hugomat s megesküvének. Már ennek Isten szánja meg a dolgát; semmi sem mult el az én akkori jövendölésemben. Ugy érkezék csakhamar az emlitett levele a császárnak. De

Generalis Veteraninak azután öszszel, a mi ő felségének tett válaszunk után jött olyan parancsolatja, hogy a fejedelmet, Gergely és Elek urakat sub honesta custodia küldje Bécsbe. Ezt nékem Absolon titkon megmondván, ő is szegül végül, én is sok remonstratiókkal vittük végbe, hogy Veterani változtassa meg ő felségével azt a resolutiót, és azt az házasságot is, quamvis summo jure id rex tamquam principis summus tutor

facere possit, ne gátolja. Sok volna, a mit erről irhatnék, de a ki ezt a keveset nem hiszi, az a sokat sem hinné, de ezt bizonyitják a dolgok. Veterani osztán csak magát hozá fel magával a fejedelmet Bécsbe, és itt de persona principis et matrimonio instituto per conferentias totum huc rediit: conceditur, sed non benedicitur; suo quem sibi stravit lecto princeps utatur; aula potest in sinu gaudere, quod negligendo caesarem princeps ipse de promissa in diplomate successione dispensaverit. Visszahozá Veterani, de a lakodalomra sem jöve, sem bocsáta németet senkit, még csak Absolont sem, noha magyar, de császár szolgája volt. Soha életemben nem láttam olyan szomoru lakodalmat, mint a Kendefié és az Apafi fejedelemé. Discant omnes parentes et omnes nubentes, nihil vi, nihil vetitis artibus agant in matrimoniis. O, o, Kendefianas nuptias parentum coactio et sponsae contra sororem minorem aemulatio, invidiaque; Apafianas eorundem parentum ambitio et lenocinia ultronea et magnae vel sagae famosae Szent-Lászlóiensis incantationes procurarunt vel potius intoxicarunt, et ecce judicia Dei! Szörnyüségeket irhatnék erről, de...

Az Alvinczi Péter in anno 1692 lött követségét nem kellene világositanom, ha az akkori acták és instructiók az én gyermekim kezében is volnának és ha csak a publicumot illetnék, de a

mennyiben nékem azoknak bosszuságában külön hét részem volt, világositanom kell, noha az időre nézve feljebb lett volna helye, de jobb itt is, mintsem sohol feltennem, mint sok gonosz következett kutfejét.

Ebben az 1691., 92., 93. esztendőkben és még azután is egész Rabutin idejéig a felséges udvar igen kegyelmesen és csendesen bánt Erdélylyel, és az uj diplomát igyekezte megtartani praxissal is. Ehhez pedig sokat tett Bécsben a Kinsky és Erdélyben a Veterani bölcsesége, Kleinburg és Absolon embersége és jó conscientiája. Megszükülvén azért a cassa bellica, nem erővel, hanem kölcsön kérének tőlünk 100 ezer rh. ft. és az erdélyi fiscalis jószágokat, aknák, harminczadok, dézmákat, auri et argenti vivi campsiót etc., igérék árendába érette három esztendeig, hogy contentáljuk magunk magunkat belőle. Mint s hogy lött ez az arendatio, annak leirása nem idevaló, de én sok akadályt láttam s megjövendöltem róla, mely bé is tölt. Apor, mint már sok esztendöktől fogva a harminczadok árendálásával ködmönből nyuszt s bársonyba öltözött ember, halálban kapott rajta, söt inventora s authora volt; Bánfi gubernátor is igen; én bizony nehezen s féltemben inkább mint kivántamban adék belé rh. ft. 2500; némelyiken erővel vettük. Az ország közönséges pénzéből én főcommissarius

adaték 40 ezer rh. ftot, és igy kisütök a 100 ezer rh. forintot. Hittel irásban csinálánk kötést, hogy egymást és közönségesen a societast meg nem csaljuk etc. Ennek igazgatásának terhe és ezer bosszusága enyim volt; a zsirja pedig a gubernátoré, Aporé; a kára pedig a societasé, kivált a szegényebbeké és az országé, mert a többinek naturalékból imigy amugy visszacsepegett ugyan kiadott pénzének nagy része de felette sok kárral, és egészen senkinek sem, az emlitett két uron kivül. Az ország 40 ezer forintja pedig épen elvesze, mert a mint a deákban irtam, hogy a katholikusok követje volt Baranyai Gergely, ez a császár előtt térdre esvén, sirt: Actum est de religione catholica in Transsylvania, nisi vestra majestas succurrat. Azonban Apornak s magának megkéri a harminczadokat árendában külön, magának itélőmesterséget, hogy ő, Sárosi és Alvinczivel együtt harmadik itélőmester légyen és Petelyének felét s Köhért egészen. A devotissimo Leopoldo dicitur: fiant. Alvinczi Péternek is dantur Drombár, Felsö-Pneszaka (?) és Borsómező két harmada; resolváltatnak mindenek Alvinczinek és a parte Baranyainak quoad catholicos; és nb. Alvinczianae Resolutionis articulum: Ex singulis 4 receptis religionibus tres etc., az három religiónak Erdélyben szörnyü és teljes elveszésének fundamentumát. Erröl azt mondta Kinsky: in-

ter me et dominum Alvinczi et Baranyai ita conventum est. Alvinczi, mikor szembe fogtuk, hogy miért nem kellett minket tudósítani? ha csak protestált volna is ex parte religionum, mi is rescribáltunk volna etc. mondott, a mit mondott: erövel obtrudálták, nem tudósíthatott; de az nem igaz a tudósítás iránt, a többiröl Isten vette-e bé mentségét vagy nem, ö tudja, nyugodjék.

Megjövén ezekkel a követek, mi a 100 ezer forintos societas csak elhülénk belé, hogy a mi mátkás völegényünket megherélték; zugolódni kezdénk, a gubernátor is egyaránt velünk; de tekintem, másnap a gubernátor azt mondja: mi haszna rescribálnunk, urával ember nem perelhet etc. Igen, ugy, édes gubernátor ur! de Apor hittel mondja, hogy kegyelmed esztendönként négy négy ezer forintot veszen hasznot ötölök abból a harminczadból, melyet a következö dolgok világosan megbizonyítanak. Én is akkorra hagyom a többit. Baranyait az Isten itélömesterség elött megölé. Apor a gyermekeit Petelyéböl és a harminczad hasznából kikeveré; igy telék bé Péld. 12:26.

Ezen 1693. nyári tordai gyülésben lönek több bajaim is Salamon szava szerint. Praed. 10: 4. Apor halálban vágyott a tanács uraság és föthesaurariusság és tordavármegyei föispánság, csiki fökapitányságra etc. Erat mortalium si quis

unquam ambitiosissimus, el is érte ő azokat mind, de nehezen és gonosz utakon inkább. Énnékem usque ad annum 1691 jóakaróm volt, úgy én is néki, de azután hová tovább, mindinkább inkább bomlott a barátság, és végre esküdt ellenségem lett haláláig, noha halála előtt egynéhány héttel megbánta. Ezután az én életem usque ad 8. augusti anno 1704 egy részint az ő véle való veszekedéssel ingattatik és késértetik. Menjünk rendre.

Elhitette volt ő magával, hogy az ő promotióját mind én gátlom. Ezt pedig sok jelekből. 1. Anno 1691. egy vagy két vokssal több választotta volt ötet thesaurariusnak mintsem Haller Jánost, de maga kezdé magát menteni, és per modestiam quasi cedálá Hallernek; én kapám és igen megdicsérém, és az egész ország is énutánam, ő pedig kinálást és marasztást várt volna, mint Casimirus lengyel király a gneznai érsektől. Itélje meg Isten s Erdély, ha nem inkább illette-e ekkor a tiszt Hallert et inter consiliarios seniorem et romano-catholicorum primatem, supremum comitem, antiquum baronem, quam Apor, tabulae assessorem etc. 2. Kemény Jánost recommendálá a gubernium unanimi voto ő felségének a tordavármegyei főispánságra, s el is vivék Bécsbe, de ottan csakhamar ismét Aport akarák recommendálni azon tisztre rejecto Ke-

ményio; de én nem expediálám semmiképen propter conscientiam, juramentum cancellariatus, majestatem regis, cui sine ratione, contraria scribere non licet etc. Veterani és Absolon s Kleinburg is urgeálták, de ratióimmal meggyőződtek. Apor ugyan osztán per jesuitas et corruptum gubernatorem et postea contentato utrumque per comitatum Szolnok Keményio, assequálta, noha igen nehezen Kinskynél, et cum maximo opprobrio gubernii inconstantis. 3. Imez harminczadok árendálását én igen ellenzettem. 4. Azt kezdé egyszer ágálni, hogy a gubernátort a tanács urak is tartoznak nagyságolni, a többi pedig kegyelmes urunkozni. Én s Haller János nem engedők; fel is veszi, fel is adják vala. 5. A propositiók eleit én ugy irattam vala : Propositiones regii gubernii transsylvanici. A gubernátor sim- et dissimulator, et si quis unquam in mundo cuniculator maximus, minden szótétel nélkül leküldé az országnak; a tanács közül is nem szóla senki ellene, de ihol jő ország követje Mikes Mihály, hozá kezében a propositiókat s mond : a nemes ország igen megütközött és szomorkodott a propositiók praemittált titulusán, hanem azt kivánja, hogy a gubernium azt corrigáltassa etc. Látám mindjárt a factiót s mondám : Mi héja vagyon? hiszen itt elolvasták, a gubernium jónak találta, leküldte, mi gondja az országnak afféle stylus és

curialékra? Mondá : a méltóságos gubernium feltalálhatja, nincsen ott a gubernátornak emlékezeti is. Térdet hajta s elméne, a propositiókat a gubernátor kezében hagyván. A gubernátor quasi attonitus et mere peregrinus mond az uraknak : lássa kegyelmetek, én ehhez nem tudok szólani. Felvevé Gergely, (mert Elek praesidens volt, és a háló egyik végét oda alá az ország között ő vezette), mintha nem tudta volna, hogy nincsen igy irva : Propositiones gubernatoris. Én mondám : hiszem in nomine regii gubernii ott van a gubernátor, tamquam caput et praeses gubernii. Én a fejem nélkül nem szólok. Lám a fejedelem idejében csak ugy irták : Propositiones statibus et ordinibus trium nationum exhibendae etc. Nosza sok szó ultro citroque, gubernatore nequiter silente, vel parcissime, sed cum oculis interferente. Elunván én de lana caprina veszekedni, kapám a pennát s felül oda irám a propositiones et regii közé : gubernatoris etc., hogy légyen igy : Propositiones gubernatoris et regii gubernii transsylvanici; s mondám : ihol már jó, vigyék le; s elvivék az országnak. Elmenék ebédre a házamhoz; hamar érkezék Vida István, hozá ismét a propositiókat, s mond a gubernátor és tanács nevével, hogy corrigáljam ismét igy, amugy, ne ott légyen a : gubernii. Én mondám : Eb s beste lélek kurva fia légyek, ha corrigálom,

nesze egy penna s tenta, ha ott nincsen, irják ugy a mint tetszik s szeretik. Én mind Isten s mind király előtt számot adok az én irásomról; ma sem tudom mit irtak; de a bizony, hogy az én házamhoz való lemenésem után a gubernátor Kemény Jánost felhivatta az ország közül, és általa solenniter megköszönte az országnak, hogy az ő becsületéről szorgalmaskodott. 6. His adulationibus praemissis, Apor, a mint hallottam, bizonyosan adjungált a gubernátornak egy pohárszékhez való minden ezüst marhát. Proponálá a gubernátor, hogy Aport a tanácsba kellenék szereznünk per recommendationem ad suam majestatem. Én mondám : az ő idejében meglehet, ha vacantia lészen és ha az ország candidálja, de hiszem most tizenketten vagyunk és a candidatio nem lehet. Erre a gubernátor : Ugy de énkivülem kell tizenkét tanácsosnak lenni, mint a fejedelemnek idejében is volt, és az ország candidátiója nélkül recommendálhat a gubernium tanácsost ő felségének. Ezent állitja Bethlen Gergely, Elek és Gyulafi, a többi nem igen. Én mondám : ratione numeri 12. úgy tudom az udvar elméjét incluso et gubernatore érti, és itt ma a tizenharmadik a fejedelem helyén a király; azért nem irják soha az ő felsége nékünk irt levelei titulusában : gubernatori et consiliariis; hanem csak igy : consiliariis nostris etc. A diploma és az eddig szokott

praxis szerint officialium cardinalium quatuor et consiliariorum ac protonotariorum candidatio est penes status, non penes gubernium. Nosza szóból kard ki kard, addig, hogy az országnak kelle más nap, gubernátor és mindnyájunk ott lévén, per voces dirimálni, és az én voksom praevaleála, melyet a felséges udvar jóvá hagyott és continua praxi roborált mai napig is. És igy ez is elhalada a Toldalagi, Gyerőfi és a szebeni polgármester haláláig. 7. Apor, hogy az ő vallása mellett buzgott, jól tette, de hogy a többit mind el akarta rontani, az bizonyos, azért kellett énnékem vele veszekednem. Te tudod Isten, többire egyedül, mert bocsássa meg az Isten, a ki mindent tud, mindnyájunk és köztünk qui plurimum et debebat et poterat a gubernátor, hidegségünket és vétkes hallgatásokat a Salamon szava ellen. Péld. 31 : 8, 9. — 8. Egész ország tudta, hogy rendkivül zajgó nyelvével mindent felgázló ember volt és azaránt is, propter improbum gubernatoris silentium, nékem kellett veszekedni vele. 9. Accesserunt privata, ugymint a tordai malom hosszu tragoediája, fizetésem eltartása, Radnót, Petelye, Bogát iránt való csalárdsága etc. Néha ezután is barátos volt, vagy csak láttatott hozzám. Rendre eléjő mind.

XXI. RÉSZ.

Az mint a deákban és idefeljebb is emlitettem a főcommissariusságomat igen mocskosan vonák le és ajándékot is adott a gubernátornak Apor érette, de ugy járt véle, mint a varju a sós káposztával. De azonban önéki nagyobb fizetést rendeltek az enyémnél. Ita data manus aperit cistam miserae patriae.

A mint sóadministratorságomat és abból való kivettetésemet említem a deákban, könyv telhetnék belöle, de vannak erröl egész derék irásim. Elég azt, látván az udvar, hogy csak gázolnak benne, elvevé az országtól, és így velem veszekedtek és az ártatlan hazát rontották véle. Isten, te tudod, itéld meg!

Bévergödék Apor a tanácsba, és csakhamar csudálatos mesterséggel Haller Jánost tanács- és thesaurariusságából kibúcsuztatá, és ebbe maga succedála; és legelsö gondja az lön, hogy a fiscalitásból járó minden beneficiumokat a reformata ecclesia- és scholáktól elvoná, melyeket Haller

János jámborul mind megadott vala; és ez mái napig is oda vagyon mind. Ihol édes gubernátor és társaid, két Bethlen uraim, az Apor promotiója gyümölcse. Béjövének sereggel a jézsuiták, pápista püspök stb. Ez ilyenekért és in politicis, juridicis et oeconomicis, egy szóval mindenben való gázlásáért tartoztattam én az Apor felemelését. De hiába, fatum Transsylvaniae et praesertim ecclesiae erat ex parte Dei, ex parte gubernatoris et asseclarum. Et genus et formam regina pecunia donabat.

Ehhez járula a Kálnoki Sámuel vicecancellariussága anno 1695., melyet is én nem, hanem Jósika Gábort javallottam, eleve látván az általa következő sok gonoszt. Sed idem hic fatum et processus uti circa Apor. Tartozzál már diploma, Erdély, gubernium, religiók, mert Bécsben Kálnoki vice, Hevenesi Gábor jézsuita fő, Kollonics kardinál archicancellarius; ugyan ezek a fők és Apor ezeknek locumtenensek, gubernator cum patribus jesuitis transsylvanicis. Ezeknek egymással szóló echójok az egész regimen. Bánfi gubernátor és Bethlen cancellarius, pulvis et umbra sumus.

Ennek tetézésére lön anno 1695 a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyiték, hanem minden egyéb förend, egyesség és a közönséges jóra, diplomára való

vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz historicusa lenne, Erdély a jóról szintén ugy megemlegethetné, mint Bastát a rosszról. Ex successore Rabutin vel maxime noscetur, uti sol ex nocte.

Anno 1695. bécsi követségem a deákban eléggé meg van irva, summáson tészem csak ezt hozzá, hogy én jövendőben se átkoztassam az ország pénze tékozlásáért. Pálfi Ferencz registrator és Czakó György taxatort rendelém, hogy az én követségemre való költséget ők procurálják az ország pénzéből, nem az én szolgáim, és adjanak testimonialist róla, mely exstál circiter de fl. Rh. 3600, szállás, hintó, asztal, utazásra. Én bizony jól éltem, uri módra; Absolon, a vöm, a fiam egynéhány holnapig; az Erdélyből hozzám jött courrierek: Jósika István, Henter András, Biró Dávid, s Pálfi, Czakó mindenkor velem ettek. Szentkereszti, Henter Benedek secretáriusok száma nélkül, Kálnoki is sokszor; német vendégem is volt néha-néha. Négy vagy öt házat birtam az aranyos réczénél a jakobiták ellenében. Soha életemben olyan három fantasta emberrel nem volt dolgom, mint az az három courier, meg is irám a guberniumnak, hogy talám keresve keresik a fanatikusokat a hozzám való courrierságra. Bosszuság, nevetség volt dolgok. Becsületem ekkor énnékem érdemem felett is volt. Minden

erdélyi conferentiákban jelen voltam, söt egynéhányszor az én szállásomra jöttek commissióra afféle secretarius bellicus et annonae főcommissarius és camerae consiliariusok, Oppenheim, Wertheim zsidó urak, söt maga Heiszler generalis és Dávid Palm; más nagy emberek is jöttek egynéhány commissióba hozzám; a commissiók voltak de intertentione militiae transsylvanicae, de commercio salis, de ratione monetae, minthogy a zlatot ekkor bannizálák az ő felsége országiban etc. Indultam erre a követségre anno 1695. 11. novembris, Kolosvárról, és ugyan odamentem vissza 8. aprilis 1696. Ország pénzével csak egy gombostöt sem vettem magamnak. Isten szánja meg. Nehem. ult. ult.

Ekkor, ugymint 1696 elein bocsátám a szegény fiamat Absolonnal Hajnácsköre leányt nézni. Ó szegény ő is, én is.

Ekkor expediálák a gubernátor Apor és én grófi titulusunkat. Én bizony a mint in anno 1690, úgy most sem vágytam reá, de megfogadám a Teleki Mihály holta után álmomban in anno 1690. octoberben ugyan a kináláskor adott tanácsot, mely ez vala. Én mondám : ihol mivel kinálnak. Ő felele : vedd fel, mert kételenek lésztek véle, a németek, a pápisták és ama csiri csankó magyarországi nagyságos urakra nézve, mert nem becsülnek, söt hátravetnek benneteket.

Nékem régen adták, ugymond, és ezekre nézve fel is vészem vala, már ha így meg ne hallják. Ezt bizonyította a dolog. Látám, hogy Gyulafi László grófságát publicáltatja. Mikes Mihály, Apor István és Száva Mihály, portai posta fia, mind báró, már Pekri Lőrincz gróf. E mind pápista; tisztet, tanács uraságot, elölmosdást, voksolást kivánnak, és a titulus alkalmatossága latens persecutio et esca illecebrosa ad apostasiam; gondolám, hogy avagy csak ez egy hitvány titulusért ne légyen a fiam pápistává. Féltem attól is, ha az udvar rosszra magyarázza, hogy ha mégis halasztom, tisztem, rendem, familiám, jószágom lévén, mégsem kell az offerált grátia. Talám ad orientem vigyázok. Én ugyan csak a régi titulust akartam az egész Bethlen és Apafi familiának renováltatni, de a császár nem akará Van Kinsky levele róla. Szegény fiam főispánsága, sóm harminczadjának elengedése, Radnót, Tököli-jószág dolga mind ekkor lön, melyekről bő irások vannak; a deák irás is elég világos.

A mely kispecsétü gratiája ő felségének exstál, azt a szegény idvezült Veterani hozta volt, erről az én holtom lészen a szóló bölcs Solon mondása szerint : Nemo ante mortem beatus.

Ekkor volt commendans generalis temporarius Erdélyben princeps Vaudemont, igen gratiosus fejedelmi ember. Ezalatt, míg én Bécsben

voltam, volt Maros-Vásárhelyen az az országgyülése, melyben az adózásnak szokott rendit, a kapuszámot rectificálták, vagy hic defalcando et per hoc alibi onus augendo pervertálták annyira, hogy lehetetlen lett megigazítani; hanem in anno 1699 teljességgel el kelle a kapuszám mellől állani, melyről akkor szólok. Most pedig Biró Sámuel, Fekete Lőrincz két registrator szava után irom, hogy avval a kapuszámok defalcatiójával ment a gubernátor erszényébe 10 ezer forint ajándék legalább, némelyek még sokkal többnek is mondták. Jaj szegény haza! Ekkor rendeltek Vaudemont fejedelemnek is nagy discretiót igen, mely in consequentiam vonaték, s Rabutinnak is meg kelle osztán adni, söt in anno 1698 sokkal toldani, melyröl akkor szóljunk. Én csak elbámulék, mikor haza érkezém Bécsböl. De jaj, semmik ezek a következendőhöz képest, mint a deákban is megirtam.

A fejedelem Apafi dolgáról egész külön fasciculus vagyon az én leveleim között, melyeknek summája ez. Minél inkább a confirmatióját sollicitálták, személyét adorálták, jószágvásárlással Erdélyben erösitették, házasították, kornyetával cum titulo principis jártatták, kalendárium eleibe II. Apafi Mihály fejedelemnek nyomtatták etc. : az udvarban annál nagyobb zelotypiát inditottak, melyet én ennekelőtte sok

esztendőkkel megjövendöltem nékik, hogy mint a majom kölykét, magok fojtják meg; de nem hitték, hanem in anno 1696 bételék rajtok. Az udvar elméje, mikor én akkor Bécsben valék, és állapotjáról való conclusuma e vala : a nem régen 90 ezer forinton vásárlott Tököli-jószágokat, a fejérvári jószágbéli, monorai, csergödi jószágát, Fogarast, mely 80 ezer forint volt, cedálja. Ez in summa tett circiter 100 ezer német tallért. Ezért vegye el Szatmárt, és ahhoz usque ad aequivalentiam addálandó jószágokat Magyarországban. Huszt és aknák és az erdélyi örökös jószágit tartsa meg s birja; télben Erdélyben is lakhatik, de campagnis durantibus lakjék ideki, a fejedelem névről mondjon le s légyen S. R. I. Comes etc. Imez 100 ezer tallért, mi, ugymint a gubernium, én és mások leteszszük, adjuk a szász natiónak, Hunyad vármegyének, Kolosvárnak etc. vide in decreto caesareo tunc per me transmisso. Ezt én és Absolon megadók először csak a gubernator és Bethlen Gergely s Eleknek, és demonstrálók, hogy : est ratio status augustae aulae indispensabilis, ut durante bello turcico per hunc placidissimum procedendi modum, possit sua majestas esse secura de persona domini principis, qui quo melius et promtius parebit, eo majorem apud suam majestatem gratiam, fidem, sibi et suis securitatem et quietem in patria procurabit, quo

magis vero renitetur, eo majorem diffidentiam, et aulam ad resolutiones hac duriores coget etc. Sok volt a szó. Remonstrálók ezt is, mely könynyen juthatnak az urak ahhoz, mert a szászok az uraknak sok pénzekkel adósok, melyet másképen talám soha meg nem fizetnek; adják vissza az obligatoriát, a szász örömmel Istenfizessével veszi, mert az intereses adósságtól szabadul. A creditor urak jószágot, a pénznél kétszerte hasznosabbat, bizonyosabbat, idvességesebbet, becsületesebbet vésznek. Én pro meo particulari hozzátevém : hogy én az én fogarasbéli részemet, (mely is qua cancellario et comiti etc. nem megvető lészen) kivészem ugyan tempore divisionis, de várbeli szállásom és egy falun kivül, söt úgy lehet, azt is az három urnak hagyom, ha a fejedelem maga nem birhatja, birják ök, ne camera, pap, etc. A Tököli-jószágokban én az ilyei, csehi jószágokat másoknak engedem, minthogy az erszényem is énnékem igen lapos és kurta; az egyéb fiskális jószágokról is nem csak az én, hanem annak a ritka nagy bölcs ministernek Kinskynek a tanácsát megmondám. Partem reliquorum praeter Fogaras et Albam bonorum fiscalium convertite ad contentationem donatariorum ex bonis Albensibus sua gubernio cedere vi hujus decreti debentium, si adhuc aliquid supererit, emite a fisco, et sic prudenter praeripite came-

rae, clero et cuique extraneo occasionem omnem talia bona a caesare impetrandi, et vos sua praesentia multiformiter vexandi. Hoc modo gubernii et consequenter patriae dignitatem, tranquillitatem, salaria vestra et opes ac fortunas posteritatis etiam stabilite, et contra mutationes, ac exterorum, uti video, vobis non gratum dominium vos in perpetuum praemunite; omnia hodie in vestra posita sunt potestate, occasionem forte nunquam redituram manibus vestris evolare ne sinite. Ego ex parte mea, quidquid ad patriam vestram beandam conferre potero, nihil negligam, dummodo vos vobismet non desitis; caesar vero clementissimus omnia ad vestram felicitatem et nunc facit et faciet.

Szállj magadba, nézz azután következett siralmas dolgokba, igyenes szemmel, o boldogtalan haza, o maradék, o reformata ecclesia! s nem atyád, nem prófétád volt-e ezekben Kinsky, Absolon és Bethlen Miklós? Miért nem lehete Csanád, Cserged, Bere, Karko s a többit megcserélni Vincz, Déva, Görgény, Szamosujvár és Kövári jószágokkal, aequivalenssel cum contento et meliore, quam stant, securitate donatariorum in Albensibus bonis? A szegényebb nemességnek javait nem hogy a cessionale decretum megháboritotta volna, söt inkább a reformata ecclesia, schola, predikátor, professorok beneficiumait

mind confirmálta; ki voná ezeket el? felelj meg, püspök Veszprémi, Kaposi Sámuel, Zilahi András, udvarbirák etc.? ki voná el, a mikor kezében vala is? A gubernátor, a kamara laknék-e s német praesidium a fejérvári várban, ha mi bele megyünk vala lakni? Nem lehet egy dolgot meg nem irnom a posteritásnak, majd ide hátrébb erről a várról az ő idejében. Laknék-e Vinczen a méltóságos úr, püspök, Arnóth, micsoda? Fogaras földin csak egy donatariust sem háboritott meg az a decretum, a fejedelmünknek is aequivalenst igért. Mit gondolsz, gubernium, posteritas! A fejérvári egész jószág és a fogarasi, porumbáki, sárkányi s kománai fejedelmi jószág, csak a két város korcsmája, malmai, Maros és Olt hidjai mit tészen? A Bethlen Gábor és Rákóczi fejedelemségeknek ez volt a szive. Nem lészesz vala a kamara és generális kapczája, ha az urad kalapja akarsz vala lenni. Ez a nagy jószág és boldogság pedig maradékról maradékra, publicus totius regni thesaurus lett volna per successores gubernii et reliquorum etc. De ez vala az ország és fejedelem fatuma, hogy ezt nem csak megvették, hanem mind ellene munkálódának, úgy lön az ellenem való conjuratio, Csáki László követsége és Gulácsi Albert által a Tököli-jószágokra való auctioadás, a palatinus méltóságának nem kicsiny sérelmével és a fejedelem romlásával, né-

kem, te tudod Isten, legkisebb munkám vagy ösztökölésem nélkül. Hanem

Látván a császár ezt az ő felséges intentiójával való teljességgel ellenkező és reménytelen processust, parancsola csak ketten nékünk a gubernátorral (ott a levél a fasciculusban) : ugy viseljünk a fejedelemre gondot, ut nec causa, nec instrumentum, nec materia vel occasio ullius mali esse possit, mert mi adunk számot róla. Rabutin generálisnak is parancsolatja jött, hogy a fejedelem személye iránt velünk ketten egyet értsen mindenekben; ki is mindjárt megmondá: tanácscsal én titeket ebben a dologban nem segítlek, az tinálatok vagyon, a személyeket és az egész dolgot ti tudjátok, ti ismeritek, én ha erőhad kell, adok; ha Ebesfalvára sub nomine praesidii vel sub colore honoris et gvardiae custodiát akartok tétetni melléje, én mindjárást adok valamennyit kivántok; ti tudjátok, micsoda parancsolatotok vagyon. Én az ő felsége szolgálatjában ebben a dologban csak töletek várok, és valamit kivántok, abban semmit el nem mulatok, és ezzel mindenkor a császárnak is számot adok. Elhiszem, ti is, a mi jobb, azt cselekeszitek ebben az országban. Sapienti satis. Ezekben kettőnkön kivül a tanács, sem más senki, avagy csak az én jelentésemből semmit sem tudott, hanem ha gubernátor jelentett volna ipának, sógorának etc.

Mondám én ezek után külön a gubernátornak : Ez a császár levele kegyelmednek és énnékem intituláltatott, de mind ez, mind a generális e mellett való beszéde kegyelmednek szól csak, mert azt már az egész Bécs tudja s Erdély is, hogy a fejedelem nem hogy az én tanácsomon járna, de mind kegyelmetek hárman Gergely, Elek urral, mind ő szegény engemet ellenségének, rontójának tart, noha ok és a dolog valósága ellen; azért kegyelmed lássa mit csinál, mert minthogy kegyelmetek és a dolog engem ebből kimosdatott, én ő felségének megirom, hogy ő felsége erről ne nékem, hanem másoknak, a kik abban ő felségének tetszenek és szolgálhatnak, parancsoljon. Meg is irtam, ott van a párja a fasciculusban, hogy én per circumstantias abbéli szolgálatjára ő felségének elégtelen vagyok; olyan nagy pásztorságot magamra nem vállalhatok; másként én semmi vétkit nem tudom, nisi sors nascendi et principalis tituli suavitas, vel innata vel per adulationem mundi ordinariam conservata, ipsum alias — credo — innocentem premant.

Ezalatt Rabutin a had derekával a török ellen kiméne, Philippus Ernestus Liechtenstein fejedelmet hagyván a többivel Erdélyben, ki is csakhamar jöve Fejérvárra a guberniumhoz, és in privato a gubernátornak s énnékem is monda:

hogy önéki udvartól courier által jött ordere, hogy a fejedelmet vagy szépen, vagy másként ha nem akarja, erővel is felküldje Bécsbe; azért ő azt parancsolja, tam ad existimationem caesaris, qui non vult quidquam vi agere, quam ad honorem et fortunam principis, menjen fel önként és sollicitálja, folytassa ott a maga dolgait, hogy csak hire s akaratja se legyen az erőszaknak, fogságnak, mert ha arra kell fakadni a dolognak, ipsi pessimum erit, Deus avertat etc. Én mindjárt mondám ott : Ego non tantum creditum nullum habeo apud d. principem, sed odit me; ergo dominus gubernator pro sua prudentia et gubernii credito, quo apud ipsum pollet, persuadeat illud etc. Tekintem, hát a három ur, Gergely, György, Elek magok persvadeálják, hogy énellenem Radnót és egyéb jószágit, méltóságát etc. különben meg nem oltalmazhatja, hanem ha sietve felmegyen maga Bécsbe etc. Igy itt is az én szegény fejem volt az álorcza. Kinsky is irt volt nékem in hunc sensum, ut patiar talem praetextum fieri propter famam caesaris, melyet is én megfogadtam, de bizony nagy veszedelmemre és minden dolgaimban való romlásomra, mert mind az ország, mind maga ugy hitte osztán, hogy én szerzettem minden nyavalyáját; de szerzették a jó tanácsi. Elég az, hogy igy méne el osztán szegény bárány gyermek egy officzér és

német lovas sereg késérvén sub specie honoris et securitatis itineris, sed quae revera custodia erat, etsi ipse nesciebat tunc. Feljövén, ismét itt ő felsége Kinsky által Kollonics kardinál, Bucelini cancellarius, Kálnoki, Csáki László, német secretariusok, Szentkereszti etc. conferentiájokban megujitotta azelött említett jószágok cessióját per modum consilii, hogy itt Bécshez közel Magyarországban vagy in provinciis haereditariis szerezzen jószágot véle titulo principis imperii, et pensionem annuam 100 ezer rh. f. offerálván; mint vette, már az nem az én dolgom; elég az, azolta itt lakik; hogy a feleségét öt esztendeig fel nem hozatta, szép ifjuságának virágában igy hervasztották el, az is azon három ur tanácsa volt nagyobb részént. Én minélinkább javallottam, annál inkább nem fogadták, mig osztán kihala ketteje; mindezekből Isten szánja meg ezt az ártatlan pár ifjut. Én ezt jó lelkiismérettel igazán igy leirni szükségesnek itéltem, nemcsak az én, hanem közönségesen a maradékokért és hazáért.

Anno 1696-, 97-, 98-ról a deák irás és arra irt magyar jegyzések elégségesek az én nyomoruságomról, mindazáltal szükséges a Rabutin generális énellenem való személyes privatus rancorát és annak okait meg is világosítanom, mert ez az én veszedelmemnek omegája, a mint a gu-

bernátor conjuratiója alphája, melyet én soha meg nem orvosolhaték, noha mindent elköveték véle, mint azelötti generálisokkal, söt többet, még egy 100 talléros paripával magát, Actont 100 forintos paripával megkinálám, Szebenbe küldvén, hordó borokkal s holmi gazdálkodásokkal, melyet azután is esztendönként elkövettem. A lovat visszaküldé mindenik, köszönvén és azt irván, hogy ök ajándékot nem szoktak venni etc. Mégyek magokra a gyökerekre : 1. Mint a deákban is irtam, collegáimtól mindjárt praeoccupáltatott, erat vero per credulitatem homo primi occupantis, per naturam irae plane servus, per superbiam et consuetudinem in primo zelo omnia cum minis et scommatibus ac sarcasmis effundere, et saepe, sed sero poenitere solitus; ut constans appareret, pertinax; odium conceptum nunquam integre exuens (tudja ezt Jósika Imre); infinite curiosus; adulationum et avidus et mox contemptor; zelotypus extreme pro sua dignitate generalis commendantis. Voltak ugyan jók is benne. Non interessatus, non servus cleri parsecutionem spirantis; etsi iratus nullius honori parceret, tamen civilis; illiteratus quidem sed ingenio magno et perspicaci et suspicaci, praeter gallicam nullius linguae peritus. 2. Béjövetele után csakhamar 3—4 holnap tájban egyszer egész guberniummal udvarlására

menénk Dévára; elég bolond hizelkedés és nékem kedvem ellen volt; és mondtam is az uraknak, hogy ne imádjuk; kevesebb is elég, mint azelőtti generálisoknak. Ekkor jött a hadból, és mi mentünk Fejérvárnál eleibe; azonkivül is ritka kevélységü ember lévén Francziában, annál is inkább felfuvalkodott; és hogy megsugták néki a társaim, hogy én ellenzem, reám érette haragutt szivében. 3. Ekkor mondá az egyéb beszéde között : ha ő a militiának kedves, ne csudáljuk, mert ő azokkal harczol; de ő másképen a népnek is igazat tészen, nékünk pedig igazgatóknak jóelőre tudtunkra adja, úgy mint generális commendáns : úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elütteti a fejét, osztán megirja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is. Elmenvén előtte, monda Apor István a tanácsban : durus est hic sermo, quis audiat eum? ha az én fejemet egyszer elütik, az ő feje elütésével vissza nem tészik. Jól mondotta; én is mondám : hogy generalis még ilyen szót nem mondott száz esztendők alatt Erdélyben, azért jó idején, ez a tanácsom, orvosoljuk meg az udvarnál; sed nihil minus a gubernator; hanem öcsém, bátyámuram lönek csakhamar ketten, azonban engem kiadtak néki. Azután stylusára volt az a szólásformája : csuda fátumom volt énnékem. Apor István a jézsuitákkal

együtt derék vádló levelet irt Bécsbe ellene, melyet emez megtudott, mégis megbékélett véle én annál a szónál tovább nem mentem, mégis gyülölt engemet. De 4. a tanácsban sokszor mondtam : mint más generálisok juxta 17. articulum diplomatis, ugy ez is ne elegyítse magát a politicumokba, ne vonjuk magunk erővel belé, ne tegyük erővel biróvá; ezt az utolsót Segesvárott a Jósika Imre alkalmatosságával mondtam vala anno 1699. Maga Rabutin megmondta vala nékem : olyan spiritus familiarisa vagyon néki, hogy a tanácsból néki mindent megviszen. Erről a deák irásban elég vagyon. Elég az, hogy a miatt a diploma 17. articulusa emlegetése miatt gyülölt engemet erősen. 5. A mint ötet Franciából a paráznaság és gyilkosság üzte ki, úgy Bécsben a tisztességtelen házasság és kerités promoveálta mindenre, és az erdélyi commendóra is, és az Kinsky hire nélkül lett; tudja Bécs azokat mind. Kinsky néki barátja nem volt, söt ha meg nem hal vala, ki is veti vala; sokan voltak mások is irigyei és gonoszakarói, Kinsky pedig nékem patronusom, és az udvarban is tekintetem s hitelem volt. Azért akárkitől volt néki az ő commendója iránt háboritása, azt vagy épen, vagy részszerint nékem tulajdonította, melyet igen szerzett az is, hogy a mint in anno 1697 a gubernátor, én és Apor Bécsbe jövénk, úgy hiszem ők,

vagy valamelyik öközülök adott bé néki, hogy kivettetését munkálódtam volna, mely, te tudod Isten! hazugság volt, nem azért, hogy ő nem érdemlette volna sokképen, és hogy én is ne kivántam volna, ha a két társom akarta volna, és én tölök mertem volna; de a bizonyos, hogy engem annakutána annál is inkább gyülölt, és ennek a gyökérnek illendö mérges gyümölcse mindjárt az, a miről gyengén emlékezem én a deákban; a mikor a 160 ezer forint dolga végett a fejünk felett lévö pallost említettem volt, megvitték néki, és én nem tudtam másfelöl. O scelus! O nefas! A gubernator et consequenter a gubernium külde engem más, nem tudom ki, tanácscsal, hogy kérjünk dilatiót egy kevéssé annak a pénznek. Alig kezdém beszédemet, Saullá válék, elváltozott ábrázatja, mondja nékem francziául : mordieu, sacre dieu, haljon meg, mi légyen az Isten. Irtóztató szók. Mind te dolgod ez, te a többit az orránál fogva hordozod; mint bolondoknak, csutakoknak, tökéknek tartod; de ördög elvigyen engem, ha igy àmúgy nem bánom veled, a seggednél vagy a lábodnál találod a fejedet etc. Látám, hogy az én jó collégáim munkája, gubernátor, Szász János etc. Mondék néki, a mire Isten taníta, és a többi között, mintegy féltérdre hajolván egy kicsidég, de ismét helyemre ülvén, mondám : ha az én szol-

gálatom úgy érdemli, csak mindjárt kövesse el, de bizony igen megcsalja énarántam és azok aránt magát, a kiktől énfelőlem úgy informáltatik etc. Juhászék valamit, és a pénz aránt kevés várakozást is igére, és ki is kisére, et nb. nem hozta elé azokat a tanácsból kivitt szavaimat, caute, ne proditorem proderet. Visszamenék a tanácsba, mondám a választ, és hogy mint tractált, rövideden; a követ társam bővebben megbeszélé azután az én ott nem létemben nékik. Azok a szók ugyan : orránál fogva hordozom, bolondoknak tartom, Apor szavai voltak néha szememben is. Elég az, ekkor gróf Uhlfeldet küldte a generális Bécsbe és irta a császárnak, hogy fogasson meg, mert Tököli Imre sem nagyobb ellensége ő felségének, mint Bethlen Miklós.

Menénk mi gubernium Fejérvárra, egyszer hallom, hogy rettenetes furiával jő oda a generális. Ekkor mondám Zsolt. 77. Oda etc. Sirva, feleségemnek megmondám, hogy paripán elmégyek az erdön ki Magyarországba és Bécsbe etc. Isten csudálatosan maraszta meg. Erről egész fasciculus vagyon külön az én irásim között; megtartottam minden leveleit, melyeket in privato nékem irt, vagy levelemre választ tett, meglátszik azok némelyikéből, mely mérges, mocskos és csufolódó ember volt hozzám, mikor confidenter a maga javára vagy az ő felsége szol-

gálatjára vagy a közönséges jóra nézve irtam is; ha militaris excessusról (mint a többi között egy szegény inasom, nemes ember gyermeke németektől való megölettetése) vagy akármiről panaszlottam néki, nem hogy igazat tett volna, még vagy csúffal vagy méreggel tett választ: hogy meglátszik, hogy a németnek, kivált a militiának ellensége vagyok. Egyszer Szent-Miklóson valami németek (bizony magok keresték volt) egynéhány pálczaütéséért házomra és a falura három compánia németet akart küldeni és elprédáltatni, ha egy gróf Leiningen nevü generális Isten igazgatásából akkor lévén, furiáját el nem ferditotta volna. Hát a guberniumnak irt leveleiben és választételeiben, Isten, Krisztus, mit nem mocskolt, mit nem furiált, bizony ha nyelvének, pennájának olyan ereje lett volna, mint a kardnak, golyóbisnak, mind én, mind más sok ember százszor megholt volna. Gubernátort, Aport és akárkit, magyart, németet háta megett és énelöttem elbekkafutozott, engem meg mások elött ismét azonképen; néki irt levelet, memorialét, mit affélét szaggatta, fogával rágta, lábával tapodta; első furiájában sokszor sem ábrázatja, sem esze helyén nem volt, de mégis jó volt, hogy az öletésre nem fakadott, kivált magyar ellen. Énvelem nagy moderatiót követett, a többi között egyszer, mikor Szász János a berethalmi püspöknek irt levelem alkalma-

tosságával énreám lázasztotta, nem csak semmit sem indult rajta, söt meg is jelentette. Másszor ugyan Szász János ellenem irt és néki adott mérges munkáját mindjárt in originali kezembe küldötte, de megvagyon in specie az az irás a többi között. Fejérváratt és Tordán, hogy az életemet féltette és oltalmazta, az bizonyos. Anno 1699-ben Segesvárról küldött volt ugyan a gyülésböl Szent-Miklósra hozzám egy kapitányt egy akkor töle való féltében elszökött Galancz nevü tiszt keresésére, mintha én duggatnám, de semmi sem volt benne. Ekkor a szegény Sámuel öcsémnek nagy lármája volt, hogy a generális igen haragszik reám, de én bemenvén Segesvárra, contrariumot tapasztaltam, szállásomra jött maga látogatnom, azután ugyanott meg is vendéglettem, vígan lakott, nem is voltam azolta olyan részeg. Anno 1702-ben a Székely Ádám lakadalmából Tordára hozzám jött feleségestöl, jól lakott és a mig a felesége a feleségem ágyában aludt, majd két óráig beszélgetett velem, és bécsi utamat nemcsak javallotta, hanem még arra is intett, hogy a császárt valóságosan informáljam mindenröl, osztán magam lovaimon ment Panádig. Anno 1703-ban, mikor Fejérváratt az urak májusban majd megölének, maga kezével irt levéllel Radnótról, a consultatióból béhivata Szebenbe s mond : Azért hivattalak, azt hallom,

hogy a gubernátor, Apor és több hasonló nem barátid azzal járnak az országban, hogy én gonoszakaród vagyok, és hogy én pártolom őket ellened; de tudd meg, hogy hazudnak, melynek bizonyságára, ha akarod, scripto publico exmisso, meghazudtatom az egész országban ezaránt őket. Én mondám, köszönvén : elég énnékem az exczellenciád szava, azzal az irással ne öntsünk több olajt a tüzre; de osztán ugyan 1703-ik october-ben mint bánt velem, ott van a deákban. Anno 1704-ben ismét a gubernátor és Apor beteg lévén, én, Haller, Keresztesi, Konrád menénk hozzá consultatióra. Mond indulatosan : hát a gubernátor? Mondók : beteg. Mond haraggal : ah malade, faible! encore quand il est sain du corps il est malade, faible d'esprit, dites-le lui. Azaz: beteg, hiszem; mikor egészséges is a teste, beteg a lelke. Mondjátok meg néki. Ezt mi megmondók. Harmadnapra feljöve a guberniumba a generális, és ott a gubernátor s urak elött visszamondá, magyarázá és rettenetes furorral lebecstelenité. Több actái azután in processu videantur. Rabutinnak jovát, rosszát hozzám igy értsétek édes maradékim summáson, noha sokszor eléfordul még. Neve vala : Joannes Ludovicus Rabutin, comes de Bussy. Tolmácsa vala Carolus Ludovicus Acton, kit a gubernátor s Apor hizelkedések, et consequenter a többi mindjárt illustrissi-

mus bárónak csináltak; ő is felvevé; pedig egy bécsi parókát csináló mesterember az apja, nem régen adott a császár armálist néki cum praedicato de Treuenfels, elhiszem, azzal él. Jó német, franczia, deák; éles, de gonosz elméjü; igaz, jó tolmács, de felette parázna házas emberben; mely miatt veszett Szász János. Ajándékot éntőlem soha bornál egyebet el nem vett, de mástól elvette; nékem noha mosolygott, de jóakaróm soha sem volt, noha nem vétettem soha néki, sőt kedveskedtem, hanem ha azt neheztellette, hogy én önála nélkül beszélhettem s beszéltem az urával; avagy hiszem, talám az én nevezetes antagonistáim corrumpálták és forditották el tőlem. Et hoc inter alia mea fata erat.

Anno 1697-beli utunkra adott az ország a gubernátornak Rhfl. 4 ezret, nékem is annyit, Apornak is annyit. Uton együtt mentünk, jöttünk, ettünk, de Bécsben külön. Ők mint dúsgazdagok Bécsben pompásak voltak, és a mint magok is mondták, vásárlottak el 80 ezer forintnál többet, és a gubernátor azon felül vette meg ekkor az ecsedi nagy uraságot, és az ő pénzének nagy büzi sok kárt tett az országnak ekkor a reánk vetett millió iránt, mert az udvar igy argumentált: hogy ha csak két urnak ennyi pénze vagyon, hát a többinek? hát egész országnak? Mondtam én ugyan némelyeknek, hogy arról ne argumentálja-

nak, mert bizony ha az egész erdélyi förendet excepta domo Telekiana, összeütnék is, még sem találnának annyi pénzt, arany, ezüst marhát, mint önálok ketten. Úgy is volt ez, de nem hitték. Apor bizony azután maga is agnoscálta, hogy kárára lett az országnak az az ő felettébb való vásárlások. Én a millió iránt bizony sokat keménykedtem, osztán egy nagy értelmes magyar meginte: nézd el uram, tu medius es inter duos, hic major, ille minor te, tibi uterque inimicus, magnus uterque suae fortunae faber. Mit gondolsz? az udvarnak hizelkedik mindenik, és teveled menti magát, te nyomod a zsákot, tekered a sajtót, tiéd lészen a malota, övék lészen a must. Úgy is lön ez. Adák nékik a harminczad, aranyat, kényesöt, nékem semmit. Lejövöben nagy embertelenséget követtek velem. Egyszer a Vértesen, másszor a poroszlói pusztán hagytak el éjtszaka, gonosz helyeken; osztán megirám nékik: vagy elváljunk vagy együtt járjunk.

XXII. RÉSZ.

Említettem oda fel a Vaudemontnak igért discretio alkalmatosságával, mint nött a Rabutin discretiója az országnak nagy terhelésére, mely miatt én sokat szenvedtem. Hárman Bécsben lételünkben egyszer Kinsky császár nevével csak per modum requisitionis, non imperii proponálta : szerezzünk vagy adjunk Rabutinnak egy kis adjutát, discretiót, mintegy Rhfl. 6 ezeret. Gubernátor és én mondók : si domum ibimus, statibus proponemus, recommendabimus, et quid quid fieri poterit, libenter faciemus. Kinsky mond : et quare non hic et nunc? ibi quoque id fiet, quod vos tres vultis; suae majestati vero et generali et uxori, hic praesenti, et mihi gratius, vobis vero honorificentius etiam erit, si nunc aliquid hic certi superinde concluderetur, et hoc semel pro semper, neque a vobis iterandum, nisi ipse recommendationem imperatoris iterum atque iterum annuatim impetret et statibus exhibeat. Ego bene vobis consulo, credant mihi.

Elhallgatott, és nézünk a gubernátorral ketten egymás szemébe, hogy mit feleljünk. Várj, nem várá bizony Apor, hanem ex sua vana loquacitate et adulatione : quare non? libenter, excelsissime domine etc. Elbámulánk, és osztán megigérök mi is semel pro semper, a mint Kinsky mondá, ezt is pedig ad statuum ratificationem, ne in consequentiam eat, cum protestatione, úgy iraték a conclusumok közzé. De Apor magától : etiam pro anno praeterito. Nem állhatá, mint emberséges ember a gubernátor, és lassan monda magyarul néki : ez ilyen nélkül ellehetnénk; de osztán sem én, sem ö nem merök vitatni, oda irák, és a szegény országnak meg kelle adni Rabutinnak. Ennyit használt Rabutinnak két-három vendégsége Apornak. Kinsky elméje az volt, hogy más esztendöre a császár recommendatióját ö meggátolja, és a nélkül az ország ne adjon; melyen Rabutin császárra, országra megharaguván, búcsúzni kezd Erdélyböl, és mindjárt kibocsátják, hozzák. Ez meg is lészen vala, de a gubernátor öcsesége és a Sárosi János apasága (melyröl a deákban is van emlékezet) az én és más jámborok félelmünk és némelyeknek hizelkedések arra vivé ezt a dolgot, hogy nemcsak nem kivánák más esztendöben elé azt a császár uj recommendatióját, hanem ország hire nélkül, de bizony nem érzése nélkül felnevelék azt a Ra-

butin discretióját 25 ezer forintig. Ennek alkalkalmatosságával ilyen oláh nyepásztát is ejtének rajtam. Mikor már Joannes Fridericus comes de Seau vala cameralis commissióban Fejérvárott, és ő proponálta a quantumot az országnak, engem rendelének egy tanács urral, hogy menjünk fel hozzá és remonstráljuk a quantumnak elviselhetetlenségét; a többi ahhoz tartozó irások között kezembe adták azt az irást is, melyben specificálva vala ez a generálisnak járó nagy discretio per species naturalium, et pretium, quo illa generali dantur. Én mondám az uraknak : hogy azt úgy a commissiónak adni nem jó; a generális rettenetesen offendálódik véle; és hogy, noha tegnap végzették felvitelét, hogy én jó reggel felvigyem, de én azért nem vittem, lássák mit mivelnek. Javallák, hogy fel nem vittem, s osztán nem küldék, hanem csak a többit; mégis osztán azt hazudták (kicsoda vagy kicsodák közülök) hogy én akartam felvinni, küldeni és a generálist s Actont (mert néki is 2 ezer forintnál több discretiója volt csak a tolmácsságára) prostituálni és vádolni. Itéld meg Isten s keresztény olvasó! micsoda társaim voltak. Jó szerencséje volt az aránt Rabutinnak a Kinsky halála in anno 1699, mert Seau, Eckler, Galaneck s más német informátor elég volt ellene, kikkel veszekedett, kivált Tavonattal és a kisebb J. Honorius Seauval.

A mint oda felebb és a deákban is megirtam szebeni tragoediámat, lön anno 1698-ban, mindjárt Fejérváratt juniusban gyülés, melynek derék actája lön a radnóti processus, és énellenem való sok munka.

Ezután osztán augusztusban lön az erdélyi secretáriusok, registrátorok, cancellisták instellátiójok, functiójok kezdete, és a S. C. Regiaeque Majestatis nomine praemissa alatt való gubernátor, cancellarius és secretarius subscriptiója alatt folyó expeditiója a guberniumnak ab anno 1690. Eddig szolgáltam én fizetetlen ő felségének erről adott memorialéim szerint, melyek az Aporral való veszekedés és fizetésemről való fasciculusban vannak. Itélje meg Isten és az impartialis olvasó, ha tett-e nékem azaránt injuriát Apor és az igazságot nem szolgáltató gubernátor.

Amint odafel in anno 1696 említettem a kapuszámok perversióját, körmünkre ége a gyertya, mind vármegyéknek, szászságnak. Én azért beszélgeték a förendek közzül némelyekkel, és kiváltképen Barcsai Ábrahám és Alvinczi Péter itélömesterrel, Szász Jánossal; és ezen 1698-beli őszi gyülésben, a gubernátor és Apor nagy ellenkezésével semmitsem gondolván, az ország csak elvégzé, hogy a vármegyéken, szászságon uj connumeratio légyen, és az 1699-ben leendő első gyülésre reportáltassanak a registru-

mok és az adózás rendit igazítsuk meg. Ez meglön.

És anno 1699. februáriusban segesvári gyülésben csinálék én egy projectumot, melyben megmutogatám, hogy lehetetlen az ország veszedelme nélkül az eddig való kapuszám szerint adóznunk, hanem más regulát vagy proportiót kell keresnünk. Párt adék a projectumban a guberniumnak, vármegye, székelység, szászságnak, regálistáknak is; és ugy lön sok tanács, veszekedés után az az adófelvetésnek rendi, melylyel azóta az ország él; noha a gubernátor és Apor teljes tehetségekkel ellenzették, de csak hiába igyekezének; noha mégis az én házamhoz való menetelem alatt 60 ezer forintos adót akkor is a régi kapuszámra vetettek erővel fel az országgal, de azután többször az országgal soha sem. Ez a projectum és ahhoz tartozók egy fasciculusban vannak az én irásim között.

Ekkor az én feleségem betegülö félben lévén Szent-Miklóson, én hat szekeres lovat, két szolgát tartottam Holdvilágon, úgy Medgyesen a majorban, Segesváron is, Szent-Miklóson is. Jó szán-ut volt, hat-hét óra alatt hazamentem s meg vissza a gyülésbe. Medgyesről egyszer éjtszaka a bábát is magam vittem a szánban az elsö ülésben Szent-Miklósra. Ekkor született volt Geczi fiam, de

Bár ne lettem volna olyan szerencsétlenséges bábás, talám az országnak hasznosabb lett volna, mert 900 ezer forint quantumot kivánván ekkor az udvar, elvégzők a guberniumban, hogy 750, legfeljebb 800 ezer forintra menjünk, minthogy a király lakodalmára is 7 ezer aranyat, és a száraz dajkájának, Salmensis fejedelemnek 3 ezer aranyat adánk; nyilván bizony ezzel amazt leronthatjuk. Tekintem, míg hazajártam, a jó komám Szentkereszti András ur ekkor jövén le Bécsböl, az bizony megigérteté vélek nékem és az országnak nagy szomoruságunkra, néki az udvarnál grátiájára, hasznára (hosszú a szó), Rabutin bosszuságára, ki hozzám jövén látogatni, monda : Ugyan jó emberek vagytok ti. Rázza a fejét : ti bizony 3 milliót is mindjárt megigértek, ha az országot mind az ördög elviszi is.

Ugyanezen gyülés alatt izene a generális a gubernátornak és mind a guberniumnak éntölem, hogy ő úgy tudja, hogy a császár nem azért fizet az ő szolgáinak, — maga szavai : pour boir, manger, dormir, et chevaucher, mais pour songer au service du maistre, et au bien public, azaz : hogy igyanak, egyenek, aludjanak és fekelódjanak; hanem hogy viseljenek gondot az urnak szolgálatjára és a közönséges jóra. Én meg is mondám.

Ekkor mondá azt is, melyet odafel említet-

tem a spiritus familiarisról, de énarántam, úgy látszott, minden indulat nélkül.

Ekkor fogák meg Jósika Imrét, de azt hátrább hagyom a rabok seriesibe, mert megérdemli az a pennát a maradékra nézve. — Soha sem értem életemben ilyen fertelmes hírü vendégeskedő gyülést, még pedig a házas förendek aránt is, kiknek feleségek ott nem volt, melyet a gubernátor is (kinek ott volt a felesége) megfeddett. Én publice mondám, hogy én bizony megirom odahaza a feleségeknek, hogy jöjenek oda etc.

Ezen 1699 vége felé őszszel jöve bé a cameralis commissio, ugymint Ludovicus báro de Tavonat et Georgius Eckler. Tavonat nagy elméjű, activitású, mosolygó, mindent igérő, semmit sem adó, egy szóval, csak merő cameralis ember vala; nálam sokszor volt vendégül, de engem soha sem hivott; magnus justitiarius et munerum spretor, non interessatus praetor nevet akart viselni, de a mellett Magyar- és Erdélyországnak nagy oppressora volt. Énhozzám felette rossz volt, mert 3 ezer Rhfl. fizetésemet eltartotta hazugsággal, elébb elébb halasztván. Erdélyből kijövén, ha irtam neki, soha választ nem tett; én is osztán odahagyám, mint olyan tökéletlen, embertelen rossz embert, holott a míg Erdélyben volt, senkivel annyit nem sincerizált, és senkinek a császár szolgálatjában annyi tanácsát, hasznát nem

vette, mint énnékem; maga ia megvallotta. Gazdálkodást is nagyot el nem vett.

Eckler alábbvaló rendü, de nagyobb elméjü, activitásu, ritka nagymemoriáju, nagy concipista és expeditor, emberséges és jámborabb ember vala. Ez hordó boromat is jó néven vette.

Ezt a commissiót Erdély nyakára a diploma megrontásával hozák ezek bé : 1. A gubernátor és Apor harminczad- és egyéb odafel említett árendálások, melyet megjövendöltem vala in anno 1697. 2. Apor István thesaurarius és Száva Mihály sóaknák inspectora szörnyü interessatus lopások, és a gubernátornak ezekkel való conniventiája vagy complicitása, mert a császárnak csak mi jövedelme sem volt az erdélyi fiscalitásokból. 3. Camerae aulicae inveterata ambitio ubique regnandi, avida 4. Per ademtionem gubernii salariorum camerae lucrum augendi etc. 5. Multorum Germanorum vilium per minora officia Transsylvanica consolandi, et 6. etiam majorum ex consiliariis camerae commissariatus officio ditandi intentio. Colora volt : Aerarii et thesaurariatus transsylvanici reformatio cum spe omnium in manibus patriotarum relinquendorum; et quod commissio ista post paucas septimanas regredietur Cassoviam (onnét jött vala Tavonat) et Viennam. Jaj, mi szegény együgyü bolondok ezt elhittük, és azt gondoltuk, hogy ez is csak meg-

sétálja Erdélyt, mint azelőtt egynéhány esztendőkkel hasonló forma cameralis commissio sub praeside Carolo Theobaldo lib. b. ab Aichpichl, megfarsangla és elméne. Akkor is bolondok voltunk, s most is egynéhány hintóval, nagy sereggel az országot eljárák a mi költségünkön; még a szegény Gergely lőn a commissariusok, azt tudta, hogy haza vagy fejedelemségre szerzi a szegény Apafit; a volt jobb, a ki vendégelhette; ajándékozták is némelyek, én ugyan akkor nem, noha Radnótot erősen hazudta nékem ekkor is, és erővel apjának fogada, hanem azután anno 1702-ben felránta rajtam Radnótért 500 tallért. Ehhez hasonló, mindkét féltől és akárkitől, még az ördögtől, koldustól is ajándékot vevő zsobrák embert soha sem láttam. Eb vagy ördög fia légyen az is, nem enyim.

Tavanat az utból előre irt Apornak mint thesaurariusnak Fejérváratt nékik való szállás felől, ki is a guberniumnak megmondá, és a várba javallá szállítatásokat, melyre mindjárt reá állának. Én sokat ellenzém s mondám: bizony még a gyermeketek is megsiratja, hogy magatok szállítjátok a kamarát a várba. Vajjon hazudtam-e?

Ez a commissio kimosdatá 1. a gubernátort és Aport az árendált harminczadból. 2. A guberniumot a várból, és tekinteti- s authoritásából,

fizetéséből. 3. Aport thesaurariusság valóságából, a tyukmonynak csak a héját, nevét hagyván néki, söt még számot vön tőle és 56 ezer forintig meg is adósítá, hanem a jézsuiták oltalmazák Kollonics kardinállal. 4. A haza fiait a fiscalis tisztekből, végezetre az országot szabadságából, diplomájából. A mely házakat a császár in cessione bonorum Albensium pro sua majestate tartott vala, és tanács és ország palotáinak rendelt vala, ugymint a fejedelem-asszony lakóházait, audientia- vagy bokályos és ebédlő palotát; azokba szálla Tavonát feleségestől etc. Az esztendönként való quantumokat ez a commissio kezdé az országnak proponálni, még pedig legelöl ülvén gróf Seau és a gubernátor balkéz felöl, noha azon széken a tábla fejénél. A bokályos házban a hol a fejedelemnek majestása volt, és a császár képének kell vala odaállítatni, gróf Seauné vajas, tejes polcza lön; az hol a fejedelmek magok innya adó pohárszékek volt, oda feszületet, oltárt csinálának. A nagyobb palota jézsuiták komédiás háza lön. — Esztendő mulva Tavonat elméne, succedála in principio anni 1701 Joannes Fridericus comes ab Secau vagy Seau; igen kis, púposhátu emberke, de nagyelméjü; activus, rettenetes sokat fenállva iró, és csak mi kicsiny dolgot is pugillárisba pennára vevö, feliró; igen józan, mértékletes életü, mégis sok vendégséget

csináló; ajándékot teljességgel nem vevő, tiz Tavonatnál emberségesebb, egyenesebb és jámborabb ember vala. Eckler a mellett is megmarada Erdélyben. A többi között egyszer gróf Seau igen nagy vendégséget csinála a fejedelemnek ebédlő palotájában, az hol a közel említett oltár, de a cultus idején kivül superláttal bévonva vala. Én is, a gubernátor és az urak szinte feleségestől, Rabutin is jelen vala. Táncz alatt én a gubernátorral menék a bokályos házba, ott a gubernátor nevetve mutatja a tejes, vajas fazékos majestást nékem. Én mondám sohajtva : ne nevessünk uram, hanem sirjunk, mert a maradékink szájában is megrothad a mi nevünk. Ez pedig, uram, mind kegyelmed vétke etc. Hallgata' csak mint a kő. O fata Transsylvaniae et ecclesiae reformatae praesertim.

Ez a Seau volt Erdélyben commissióban usque ad augustum anni 1702. Ekkor feljött Bécsbe, és én is ekkor lévén itt, a jószágából igen szép pisztráng, szablig és galóczákkal (számos is, és nagy is volt mind az háromféle) gazdálkodott. Itt elevenen tartottam hetekig a bárkában.

Succedált ennek Erdélyben az egy testvéröcsese Joannes Honorius comes a Seau, hasonló, söt még talám kisebb, ez is púposhátú emberke; ez is értelmes és emberséges, de ebéd után gyak-

rabban részeg volt, és azzal igen megmocskolta magát, mind német, magyar előtt, hogy in anno 1703. octoberben Fejérvárnál az harczon elfogott kurucz rabokat a vár és templom nagykapuja között úgy lődözte az ablakról, mint a puskás az özeket. Ez mellett is megmaradott Eckler tamquam commissionis consiliarius, secretarius et director. Tavonatnak Jakosics úri magyar asszony, a két Seaunak német feleségei, mind az három feleségemmel barátos, emberséges uri dámák voltak. Eckler, úgy látszik, mind máig, hogy jó barátom volt, a mennyire tőle lehetett. Ez a második Seau is annak mutatta magát, de az Erdélyből kijövén, hamar megholt.

Minthogy én a guberniumnak merő kovácsfogója, pöröly és reszelő műszere voltam, ezzel a cameralis commissióval felette sok munkám volt, mind a három rendbelivel, melyet én csak summáson említek. 1. Az esztendőnként fizetett nagy quantum mennyivel haladta meg a diplomatica 400 ezer forint summát, erről való computus, de ez könnyü, rövid munka volt. 2. Valamennyi búzát a magazinumba hitelben adtunk, erről való számtalan quietantiák bészedése, registrálása, computusa. Ez hosszú nagy munka; ebben mindenikben jobb kezem volt Ecsedi Péter, az ilyen munkákra ipsorum etiam Germanorum judicio ritka tudós és alkalmatos ember. Ez

volt nékem még in anno 1692 főcommissariusságomban, úgy minden exactoriáimban segédem. A commissióval lett computusokhoz tartozó irásokat az archivumba adtam rabságom előtt Naláczi Lajos és Sándor Gergelyék kezekben. Sok milliók vannak azokban. Isten ha megfizeti! De kár csak az irásoknak is elveszni, bár csak pro memoria maradjanak ad posteritates. Ecsedinél is lehetnek párok s affélék. 3. Amint Apor elvoná az ecclesiasticum beneficiumokat, és ad instrumentorum de illis productionem készeríte bennünket a kamara, ezt a productiót és computust is az első Seauval én vittem véghez Simonfi Mihálylyal, ki nem régen az itélömesterségben hala meg, kit is az itélömesterségre és Süketfalvi Gergely deákot a fiscalis directorságra én promoveáltam. Bátran merem mondani egyedül. Kik is mint fizettek meg nékem in anno 1704, meglátszott, de nem okozom őket, mert kételenek voltak a nyavalyások véle.

Az első Seau idejében foglalák el muskotélyosokkal a fejérvári scholát, tevék a várba a német commendánst és praesidiumot, a schola kertét is oda kelle hazugságért adnunk anno 1701- és 1702-ben. Énnékem mennyi munkám, veszedelmem volt ezek miatt, az Isten tudná azt csak elészámlálni; megmutatják az akkori acták, levelek és párok. Hát azelőtt, mikor a pápista

püspök béjövetelét deprecáltuk ő felségénél, mint ezt a deákban megirtam, és amaz öt híres punctumért, melyek a Kollonics kardinál, Kálnoki Sámuel és Hevenesi jézsuita kohából sültek vala, és a mint alázatosan rescribálánk ő felségének, micsoda fulmen jöve válaszul, kivált nékem és a gubernátornak és azon punctumok ismét iteráltattak in anno 1703, Acton hozván le szintén a tavaszi gyülésre Fejérvárra Bécsből, de Rabutin igen bölcsen bánék véle, a gubernátornak és nékem megsugá, hogy a gyülést akármint etiam rebus indigestis bontsuk és bocsássuk el, hogy ő irhassa azt vissza az udvarhoz, hogy a gyülés elbomolván, hiába lett volna eléadása, kárt, lármát csinált volna csak, nem hasznot. Okosan cselekedte mind a császár, mind az ország, mind maga és mireánk nézve, mert a rebellio ekkor ottan mindjárt kezdődék.

Anno 1701-ben bécsi követségre való választásom, és annak elbontását rövideden leirtam a deákban. Tészem csak ezt hozzá : Mikor a generális olyan rútul izent Actontól a tanácsba felölem, hozzá menék s mondám : miért bánik olyan méltatlanul velem, mert az egész dolgot és a gravaminákat közönségesen ők csinálták, javallották, s maga Szász János mindenek felett mindaddig, míg remélette, hogy ő lészen a szász nátio követje, már illa spe decollata, azért fúriál

etc. De én nem vagyok olyan bolond, hogy az ő felsége engedelme nélkül megindulnék. Sok volt a szó, szemembe ismét csendesen beszélett.

Nézze meg akárki, a kinek Isten eszet és arravaló elmét adott, hogy hazája eltölt gonoszi-ból annak jövendő javára valót tanuljon, a többi között ennek a gyülésnek actáit, vagy mondjam merő epileptica convulsióit, elbámul rajta, micsoda Istentől megátkoztatott gubernium és boldogtalan haza volt ez; nagyobb részint pedig annak szerző oka mind a mi bolondságunk és istentelenségünk. Elrendelte vala a császár, hogy a gubernátor hét tanácsúrral, secretarius és registrátorral Fejérvárott lakjék; curet publica, politica, militaria, oeconomica, et quantum inferiorum tribunalium et tabulae regiae judiciariae legales processus permittunt, etiam juridica; és hogy négy tanácsúr, egy secretarius és egy registrator per vices házánál lakhatik; de ez nem kelle, még a róla való parancsolatot is elsikkasztá a gubernátor, hanem ugy rendelék : légyen substitutum gubernium continuum; ugymint : két tanácsúr, secretarius, registrator Fejérvárott, de még csak supplicatiókra se tehessen választ, nem hogy nagyobb dolgokat folytathasson, hanem az elvégzett dolgoknak executióját siettesse, generális és német commissáriussal correspondeáljon és a gubernátort szüntelen tudósítsa; ki is pro

qualitate et quantitate occurrentiarum toties quoties kivántatik, convocáltassa a tanácsot Fejérvárra, és ott faciendis factis, ismét oszoljunk el házainkhoz, permanente semper substitutione. Én remonstráltam, hogy ez a rendelés, noha látszik in specie quoad privata negotia hogy nyugodalmas, de nemsokára megtapasztaljuk, hogy amaz császár rendelésénél etiam quoad privatam nostram quietem domesticam sokkal nyughatatlanabb, quoad publicam pedig veszedelmes; mert több authoritást adni az említetteknél a substitutiónak lehetetlen sine scandalo maximo et periculo; így meg ismét semmit sem tehet, sem használ, melynek inevitabilis sequelái : vagy sok dologban lészen akadály, vagy excedál és öszvegázolja a dolgokat, vagy ottan-ottan, generális egy haragos levelére, vagy valami hasonlóra öszve kell gyülnünk, és igy annál is kevesebbet nyughatunk házainknál, mint amúgy; csak úgy lészünk otthon is, mint az ágon ülő madár. Jobb, amplectáljuk a fejérvári várat, jószágot, residentiát a császár rendelése szerint, az egész jószágban, mind alant, mind fenn a havason hal-, vad-, madarászást tiltsunk meg; bizony mind asztalunk, mulatságunk és minden állapotunk fejedelmi lészen, házunknál is eleget lakhatunk, mind a tanácsurak mind a gubernátor és cancellarius per vices, mert e kettő egyszersmind

nem absentálhatja magát. De csak nem tetszett, és, úgy hiszem, egyik oka az is volt, hogy in absentia gubernatoris én praesideáltam volna, melyet bizonyít az, hogy amint a constitutiókban fel van téve, ut consiliarii abessendi licentiam a cancellario petant : erről, hogy corrigáltassék, felirtak ő felségének, de nem obtineálták. Mikor in anno 1697 Bécsben a gubernátor perli vala azt a Fejérváratt való lakást, sok szó után Kinsky megharaguvék s monda a gubernátornak : Et quis dicit quod sit tamquam canis alligatus Albae? parcat mihi, illustrissime domine, sua majestas habet gubernatores etiam alibi, curant publica et tamen etiam sua bona visitant etc. Valamit én a substitutióról megjövendölék ideelébb, az mind bételék; száma nélkül kelle öszvegyülnünk : ott a dolgot rakd öszve s hadd ott. Sokszor az egész tanács marasztotta a gubernátort csak egy-két napra : végezzük jól el a dolgot, tegyünk választ a supplicátiókra, kiket rakásokkal hozattam fel a guberniumba a secretariusokkal száma nélkül; csak nem maradott bizony, hanem hazament, és ezért veszett 2 vagy 300 supplicátio a cancellárián. Ennek keserű gyümölcse a Nagyszegi Gábor és Sárosi János fogsága, és számtalan törvénytelenség és panasz.

A diploma és approbata szerint törvényes gyüléseknek és octavalis terminusoknak eszten-

dönként kell vala lenni : mind is, ha két-három terminus volt; vármegyéken sem folyt a törvény; országgyülése felette sok és hosszasak, tudok 14 hétig tartót is egyet, de igen vékonyan volt csak híre-pora is a törvénynek, hanem a gyülések substantiája állott ezekben : Conjuratio catholici status Apor uramnál. A szász nátio Szász Jánosnál. Meg a gubernátor aluszik vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla mind részeg. Ezek miatt tették volt a státusok mind a három nátio nagy megegyezésével amaz hires, solennis protestatiót in anno 1698, mikor hárman mi Bécsben voltunk, melynek summája volt: a gubernium fogyatkozásai, és a czélja volt : azoknak megigazitása.

Ebben bizony a státusoknak méltó panaszok és igazságok volt, és úgy mondták, hogy Rabutin nemcsak tudta, hanem javallotta és biztatta is. Hazajövén mi, ezt a protestátiót az országgal lehagyatók, igérvén ex parte gubernii correctionem corrigendorum, minden jót etc. Ebben a lehagyatásban nagy és tisztakezü ember, de rossz politicus voltam, mert ez a protestátio munkája engemet teljességgel nem feriált, söt én utálvagy abutálhattam volna véle a gubernátor elbúcsuztatására és magam promotiójára per statum candidatorum, mert az a protestátio egyenesen öellene volt; de én nem cselekedtem, félvén

attól, hogy 1. ha a gubernátor megijed, vagy titkos vagy ugyan nyilván való pápistaságával, vagy legalább azoknak és nevezetesen a jézsuitáknak való kedveskedésre maga kötelezésével tartja meg maga tisztit; avagy 2. ha kivetik is, Apor Istvánt tészik per corruptionem statuum, vel per Kollonics et jesuitarum potentiam in aula, vagy ha őtet nem is, de valakit katholikust, és igy inkább akartam Bánfinak maradását megjobbulásnak reménysége alatt; de bizony mind én, mind a státusok magunkon vagy a gubernátoron tapasztaltuk : cum daemon erat aeger, monachus tunc esse volebat, sed cum convaluit, mansit ut ante fuit. Immo ex qualicunque securitate insolentior, ex metu et sollicitudine jesuitis et generali ac militiae faventior, in defensione plebis et religionis tepidior vel frigidior. Denique uti Tacitus : omnia viliter pro imperio; et sic et ipse, et status totus politicus pejor quam ante factus est. Melyet ideelébb maga a dolog hovátovább mindinkább megbizonyít; melyek is maradjanak az ő helyekre. Elég az : a gyülések nem jobbak, nem kurtábbak, hanem hosszabbak, rosszabbak töltek el. Az urnak vélem, a pápistáknak a három religióval, a szász nátiónak, Szász Jánosnak a két nátióval, a vármegyéknek, a szászságnak a székelységgel való veszekedésével, Bécsbe való hamis, titkos informatiók adásával soha egy közönséges

jóravaló extractio, inquisitio, dispositio végbe nem ment. A postulatumok sokszor irresolute, az articulusok infecte maradtak. A csinált articulusok is (minthogy bizony nem is érdemlették) ad regiam confirmationem fel nem mentek, és igy semmirekellők, talám a világon sincsenek már. Annyira jutottak a státusok és privatus emberek, arra fokadtak: mi haszna postulatumot, supplicatiót adni? mi haszna a gyülésnek? Csak a haszontalan költség, jószágunk romlása. A mennyit a gyülésben költünk, a jószágunk adójának jobb részit feléri. Mint osztják a kvártélyt, osztják az úrnak? ha adózhatsz, klákázhatsz, jól jársz; ha nem, bizony kvártélyod lészen. A jószágunk névvel és teherrel miénk, de nyárban a fő- és vicetiszteknek szolgál. Fogták osztán magokat a regalisták nagy részént, és kérezetlen a gyülést odahagyták, melynek végre a gyümölcse lön az, hogy a császár megtiltá, hogy ő felsége hire nélkül gyülést ne csináljunk; ez ilyenekért nem meré a gubernátor erőltetni Rabutint, hogy a Kinsky feltette recommendátiót meghozassa. A mi püspökünk professorokkal, esperestekkel felment az ecclesiát és scholát néző punctumokkal, ült másfél órát a palotán, el nem hagyta a gubernátor a kártyázást érette; sirva mentek le szembelétetlen. Ellenben jött egy páter vagy német officzér, commisarius, kiváltképen Acton: a tanács-

ban voltunk is, félbe kellett szakasztanunk érette. Engem a tanácsház ajtaján sem, Actont a palota ajtaján is kikisérte. Igy voltak ezek, Isten s világ tudja. Mégis engem vádoltak a gyülésnyujtással. Itéld meg Isten! Én éjet napot a munkában töltöttem, a publicumért és a sok supplicánsokért a magam dolgát úgyannyira elhagytam, hogy a feleségem, praefectusom s más szolgáim panaszolkodtak, hogy az én magam dolgaimról énvelem nem beszélhettenek. Zengett mindenfelé a sok trombita és egyéb muzsika a vendégségekben. Jól laktam bizony ugyan én is, és a vendégim is, de azzal soha dolog nem akadályoztatott; én ahhoz láttam volna, ha másoktól lehetett volna. Melyeken a lelkemet, te tudod Isten! ha nem gyötrettem-e? mégis, ihol, mint vagyok. Szánj meg engem nagy bünöst, én Istenem! Jerem. 15. 16. 17. 18.

XXIII. RÉSZ.

Hogy visszatérjek ismét arra az 1701-béli gyülésre, nevezetes dolgok ezek :

Szentkereszti Bécsben sok költséggel titkon megszereztette volt a Seaunak küldött instructio párját az országtól kivánandó quantumról; németül volt, leküldötte a gubernátornak s nékem conjunctim, adjurálván bennünket propter salutem extradatoris, hogy senkinek se mondjuk, mert ha kitudódik, ő is in honore, a kiadó is in vita periclitál. — Summája ez vala : kérjen Seau Rfl. 800 ezret, szálljon alább az 750 ezerre, és legalább 700 ezret alkudjék meg velünk. Örülénk néki, s méltán is, és elvégzők ketten, hogy titokban tartván ugyan a dolgot, mindazonáltal ugy kormányozzuk a tanács és consequenter a státusok elméjét, hogy az 700 ezernél feljebb ne menjünk. Egyszer Seauhoz menvén én, mutatá nékem quasi in confidentia, ad persvadendum, az instructióját in ea parte, a hol 800 ezer Rfl. vala, de alább nem. Én mindjárt megesmerém, hogy

bizony igaz a Szentkereszti küldte, és Seau azért nem mutatja meg alább a többit. Ezt is én megmondám a gubernátornak, és annálinkább elvégzők, hogy ne menjünk, se másokat ne bocsássunk többre 700 ezernél. De jaj, mi telék belöle. Hogy a dologra kelénk, a tanács bizony megigéré az 750 ezret, és az ország is consequenter, söt ha Seau 800 ezer mellett keménykedett volna, bizony azt is megigérte volna, kiváltképen dominus Apor, ki ekkor az ország között még azt mondta : offertorium ez, — oblatiót értett, ajándékot rajta, ha deákul tudott volna. Ki vétke lön ez? Istennek a gubernátor számot adott eddig magáról; hogy én a titok kijelentésén kivül mindent elkövettem magam veszedelmeztetésemmel is, azt az Isten tudja. Elég az, így ronták meg az országot 50 ezer forinttal, melytöl megoltalmazhatjuk vala. Én szegény fejem másként is bétörék ez alkalmatossággal, mert mikor nagy lelkem fájdalmára concludálók a tanácsban az 750 ezer flt., azon kezde kivált Apor, Szász János discurálni: generális uram holnap vagy holnapután ide jö, azért halaszszuk akkorra ennek kimondását; Seau pedig mint a sajtféreg ugyan ugrott, tapodott, izenten izent : cito per amorem Dei, ut possim per hodiernam postam scribere suae majestati. Jól láttam, hogy a generális kelletlen, hivatlan, az országnak egynéhány ezer forintig

való rákölteséével jö minden gyülésre; azelötti generálisok soha sem jöttek; odaküldték Kleinburg- és Absolont, 100 Rh. forintjába sem állott ez az országnak; nem volt camerális commissio az országban, mégis végbementek jól az hyberniumok, quantumok etc. De eljöve Rabutin, mert reá szoktaták. Miért? 1. Hogy mindent tudjon ö, és Acton légyen a gubernátor, mert a volt jobb, a ki legtöbb hazugságot vihetett néki a guberniumból és a státusok közül. Százszor ment, jött Acton izenetekkel, mint a Jupiter Mercuriusa. 2. Jött azért, hogy odahaza azenyet kevesebbet költött; de mindenek felett : 3. Jött azért, hogy oda azt irhassa a bellicumnak, császárnak, hogy ö vitte végbe. A mi tökéletlen embereink harmadfelöl generálisnak, Seaunak et per illos az udvarnak súgtak, búgtak, hazudtak : én csinálám, én persvadeálám, difficilis vala a cancellarius etc. De hogy visszatérjek az Apor és Szász János discursusára : a gubernátor szokása szerint hallgat, én mondám, ha már elvégezték, én sem hasznát, sem szükségét nem látom a generális jövetelére való halasztásnak, mert a bizony azért, ha adunk ö felségének, meg nem haragszik, és ha ide jö, sem mondja, hogy kevesebbet adjunk; mi haszna hosszú gyülésbe költetnünk az országot.

Én bizony evvel magam ellen sokat vétettem,

országnak sem használtam, minthogy cancelláriusi tisztem énvelem proponáltatott mindenkor az országnak, míg Seau azt a guberniumtól egészen el nem vevé; én bizony hitvány elmémet, nyelvemet megköszörültem a mennyire tudtam, és tudván micsoda időben s micsoda emberek között vagyok, szavaimat ahhoz igyekeztem szabni. Néha mikor minden a generális kedve szerint lött, vagy hogy az hirvivő ügyibe mondta neki, maga is megdicsért, gyakrabban és kiváltképen most elmék-megvesztegető, szépen proponáló, másfelől császár szolgálatját akadályozó nevem volt tőle. Kitől származott ez, megbizonyitja anno 1703. 2. martii gubernium neve és subscriptiója alatt költ Szász János anticancellarius expeditiója ő felségéhez. Való, a dolog az én romlásom, de bizony refutálta azt az Isten, ha valaha, nevezetesen 5. decembris anno 1703 a szebeni perlengérnél.

Ezen gyülés alatt a gubernium Szász János ellen külön személyes querelát és vádlást irata ő felségének, és elhiszem a legközelebb említett irásba azt akarta nekem megfizetni, de méltatlan és gonoszúl, söt a gubernium ekkor öt arrestálni, söt a tanácsból is kivetni akará; de én nem engedém, nem az ő jószágáért, sem ajándékáért, noha ezt költötték volt reám; nekem pedig, te tudod Isten, egy polturányit sem adott; hanem

azt javallottam : menjen fel ő felségéhez a panasz et impetretur licentia et mandatum a sua majestate, ut contra ipsum tamquam publicae pacis turbatorem inquisitio et actio per directorem fiscalem instituatur, usque ad cujus finem suspendetur ab omnibus officiis et consiliariatu. — De ebbe noha a gubernium látatott ellene erősen zelálni, semmi sem telék; nékem Rabutin mondotta, hogy a gubernátornak 300 aranyat adott volt; két szép lovat hogy adott, azt bizonyosan tudom; nem jött volt még az ő fátuma el, nem tölt volt még meg a pohara, megtelék két esztendőre ezután.

Az én követségem felett való veszekedés alkalmatosságával, mondám én egyszer a tanácsban : én nem keresém, most is én, ha mindjárt mehetnék is, noha a császár engedelme nélkül nem lehet, én nem kivánom; az az egy hasznom volna csak, hogy az ország költségével menvén, magam privatumát is sollicitálhatnám költésim nélkül; de hiszem az Istent, engemet arra is megsegít, és privato nomine et sumptibus fel tudok menni. Mennyiszer voltam én Bécsben követ? és az országnak mindenkor jót hoztam; én soha se tudom, miért kell éntölem félni? Elészóla Apor : Én a katholika religiót féltem kegyelmedtől; azelőtt is mindenre reávette volt kegyelmed a császárt a diplomában mi katholikusok ellen.

Én, minthogy már ezelött az hazudtolás miatt nisi de publicis véle nem beszélettem, mondom röviden : nékünk reformátusoknak száz annyi okunk vagyon arra, hogy kegyelmed bécsi követségétől féljünk, mégis én bizony mindjárt kegyelmedet választom helyettem fökövetnek, mert hiszen tudom én azt, hogy kegyelmed innét Erdélyböl a jézsuiták pennájával, és a katholikns státus pecsétjével miellenünk mindent szinte úgy véghez viszen, mint ha Bécsben volna, söt talám még többet. Bolond református ember volna bizony az, a ki a katholika religio eversióját munkálódná Bécsben a katholikus király és ministerium elött, köszönje meg, ha a magáét megörízheti. A diploma is mere defensivum instrumentum, csak nem offensivum. Bizony annak a pápistának sem tudom, hol vagyon az esze, a ki Bethlen Miklóstól s tiz olyan kálvinistától is Bécsben az ö vallását félti; de jól tudom én ennek valóságos okait. Én qua privatus is felmehetek Bécsbe, és ha olyan lator és bátor vagyok, mint tartatom, eleget csinálhatok így is, innen is eleget irhatok; de elhidje minden ember, soha bizony az uraknak sem irok olyast, a melyet meg nem bizonyíthatok. No, csak hamar ezután érkezék ö felsége parancsolatja, hogy tanácsi rendeknek az országból ö felségének specialis engedelme nélkül kimenni szabad ne

légyen; ezt Kollonics, Kálnoki, Hevenesi nagy strepitussal vitték végbe, és azt a követséget felkeverték, nékem bizony semmi, de az országnak nagy kárára, a guberniumnak gyalázatjára, ellenben Szász Jánosnak nagy triumphusára.

Ad posteritatis documentum egy nagy politicus errort notálok, a melyet tettünk guberniumul, és kiváltképen én; úgymint annak a négyünktől csinált és mindenektől approbált gravamináknak extractusát felküldöttük a cancelláriának, hogy annálinkább sollicitálják a követség admissióját; azzal ők abutáltak-e, vagy ha mutatták a ministereknek, azok ijedtek-e meg töle, noha ezt nem mondhatom, mert abba a tanács kimenését tiltó decretumban megiratott, hogy a követséget ő felsége kegyelmesen elvárja; vagy inkább amaz, Rabutintól mondatott 300 arany a követséget elfelejteté; noha tanácsnál alábbvaló embert eleget találtunk volna reá, ha serio akartuk volna.

Az oláh papok római atyafiakkal való uniójok alkalmatosságából való bajoskodásim és veszedelmezéseimet kell még irnom, mint nekem a sátántól szerzett nagy próbát és az Isten hozzám való kegyelmének nagy jelét.

Annak az uniónak eredetét és okát a deákban megirtam, melyhez járult az is, hogy Dindár László is fenyegette a havasalföldi vajda nevé-

vel, hogy kivetteti a püspökségből részegeskedése, néha betegségében való húsétele és az oláh papoknak második házasság-engedések miatt, kinek is megmondtam, ne desperáltassék, mert bizony igy járnak vele.

Mikor in anno 1697 mi hárman Bécsben valánk, egyszer a conferenczián elévéteté Kinsky memoriale status catholici; hát ott legelsö punctum ennek az uniónak kivánása, megvagyon annak a memoriálénak és arra tett resolutiónak párja. Mi ketten a gubernátorral mondók, hogy mi Erdélyben annak a memorialénak hirét sem hallottuk, az, mint látjuk, az erdélyi három, és kiváltképen a reformata religio ellen vagyon; azért mi annak noha renddel hogy már első, de ugyancsak egy-egy simplex tagja vagyunk, mert in religione non est gubernator, cancellarius; azért mi ahhoz nem szólhatunk. Monda Kinsky: Non loquantur ut reformati sed tamquam consiliarii regii etc. Mi eleget protestálánk, és a császárnak is memorialét adánk róla, kinek is párja megvan, de azt csak concludálák.

Meghalván az az oláh püspök, ezt a mostanit, akkor a mi fejérvári scholánkban grammatikát tanuló ifjacskát, bábolnai oláh pap fiát, Naláczi István urnak az atyjától kölcsön adott aranya, melynek jobb része gubernátor uramnak ment, és a két úr tekinteti tette püspökké. In

nomine nescio cujus D. vel D., kit is lopásával hires oláhból pápistává lött Rácz István (erről ide alább szólunk) in anno — — felvín Bécsbe, és ott a szent Anna templomába s klastromába valóságos katholikus püspökké tettek, és azután in anno — — Apor István öszvegyüjteté vele sub titulo generalis synodi et sub poena 60 fl. a szegény oláh papokat, circiter 120-at Fejérvárra, és ott aranyos papi ruhában, mitrában öltöztetvén a maga Apor házában, maga hintaján solennis processióban vivé az oláh templomba, és instellálák püspöknek; söt Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak (noha ez bolondság) cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi et ephoro vel paedagogo patre jesuita Szunyog. Nagy pompa volt. A nagy fekete berbécs oláh papsereg elöl, oldalfélt, hátul, sok sirva, kik közzül hallatott olyan szó az utczán néző emberekhez : most az árpát aratják, de bizony az árpa után a buzát is megaratják. Hintókon ment gróf Seau, minden pápista erdélyi förend, páterek, jézsuiták, Kemény János, Bethlen Sámuel és némely de igen kevés református föemberek, kiket mikor én aztán róla feddettem, azzal akarták menteni magokat, hogy Apor azt mondotta nékiek, hogy a gubernátor is elmégyen, azzal a reménységgel is intézte s vitte a processiót a gubernátor háza templomfelé való ajtaja eleiben,

de kikapott magán, mert a gubernátor noha az én szolgáim ugy hozák nékem, hogy be is fogatta volt a lovait, el nem ment; azt izenvén le ott várakozó Apornak : nem láttam ő felségének arról való parancsolatját. Úgy ment el nyaka vakarítva processióstól, a szent Mihály, alias tömlöcz-kapún ki.

Ez a püspök olyan insolens lön : közönséges még jószágos nemes emberektől is nagyságoltatni kivánt; hogy a cancelláriáról Illustrissimusnak nem irták, nem vette a levelet, hanem kételen. Az úr korcsomájára szüntelen korcsomárzott bort is; serfőzőt is erigált. Mennyi bosszuságom volt nékem e miatt, Isten tudja csak! Mikor az egész gubernium ott volt, szóval a gubernátor szörnyen vonatta le a czégért, vágatta ki a hordója fenekét, hányatta a serfőzőt. Meg egyszer elhivatta a guberniummal Nagyszegi Gábort compagniástól Kolosvárról, hogy ő vigye végbe. Nosza most tartozzál, de abba bizony semmi sem telt. Másfelől mikor én a substitutum guberniumban voltam, unszolt, hogy keménykedjem; de csak magamra vonni minden gyülölséget nem mertem. A monasteria ellenében ugyan hajdúkat tettem, a kik a borvivőktől borokat elvonták, edényeket törték, rontották; de tovább nem mehettem, félvén attól is, ha a várbeli német is megsegíti és a hajdúk is veszedel-

mezni fognak, sive ignavia sive aliqua maligna conniventia. A fejérvári korcsomát mint veszti ki kezünkből; arról másutt.

Az említett instellátiójakor görögök ugyan egynéhányan ellene protestáltak, de a szegény oláhok és papok nem mertek, hanem egynéhány holnap mulva kezdették kivánni, hogy a régibb kisebb templomban prédikáljon egy nem unitus pap, és vigyen minden cultust a régi mód szerint végbe nékik. Ök tudják, mit kivántak, de a püspök jézsuita paedagógusával együtt semmit sem cselekedett, söt az olyanoknak halottjokat sem temette el; azon emezek nagyon megindulnak, összebeszélnek, esküsznek, és egy Nagyszegi Gábor nevü (de nem a kolosvárit) szegény nemes, másképen meglehetös értelmes, irástudó, pápistából oláh vallásra állott embert curátornak tettek, hogy az ö dolgokat folytassa gubernium, ország és akárki elött; ök praeter conscientiae libertatem secundum ritum veterem semmit sem kivánnak. Sok volna ennek históriája és sietek ad meritum rei, minél rövidebben lehet. Azért

Ezen 1701-ben, septemberben nékem kelletvén a substitutióba fungálnom, Toroczkai Mihály collegámmal menék Fejérvárra, hozzám jöve elöttem fungált Naláczi István uram s mondá de igen rövideden azt az oláhok dolgát, ottan rá ér-

kezék Nagyszegi egynéhány társával plenipotentiája vagy constitutiója és instructiójával, és azok mellett egy a guberniumnak szóló supplicatióval. Én látám s hallám, hogy a panasz bizony mélto, de nem hogy ilyen nagy, közönségesen egy nátio s egy religio dolgát nézö, de kisebb egy privata persona dolgát sem lehet a substitutum guberniumnak igazítani, azért supplicatiójokat visszaadám, mondván : Ihol 8-va praesentis a gubernátor és a tanács urak mind ide jönek, akkor az egész guberniumnak adjátok be supplicatiótokat, addig legyetek csendességben, békességben, jó reménységben, semmit sem háborogjatok, se csináljatok. Ezzel bocsájtottam, s elmenének. Az említett napra begyüle a gubernium, és nem tudom azért-e, hogy bé nem bocsájtották a gubernium szolgái Nagyszegit, avagy miért, a supplicatiójokat béhozá Lugosi Ferencz katholikus, másként a gubernátornak néha kedves embere, a guberniumba és adá a gubernátornak, s kiméne. A gubernátor fogá és, úgy tetszik, elolvasá s letevé maga eleibe, semmit senkinek nem szólván felöle.

Négy vagy öt nap tarta a gubernium consultátiója, és noha bizony hiszem magamról, hogy Nagyszegi sollicitálta dolgát, de a gubernátor elö nem vevé, noha bizony a dolgoktól igen könnyen reá érkeztenek volna. Egyszer csak vé-

letlen mondá: néki szükségesképen el kell menni, hanem mi, a tanács, maradjunk ott, és a mi dolgok, supplicatiók még vadnak, igazítsuk el, hiszem cancellárius uram azonkivül is in substitutione septembert itt tölti. Mit foga elmenése okának és hová méne, jól eszembe nem jut, mindazáltal úgy tetszik, Berve, Csanád és Szebenbe méne. Elég az, re Valachorum intacta, csak elméne, supplicatiójokat a secretarius kezében adván s mondván : ihol az urak cancellarius urammal együtt eligazítják, szolgálok az uraknak, kegyelmeteknek; — s le a garádicson, ott a hintó és szolgái készen, felüle s hajta, micsoda szin vagy októl viseltetvén, Isten tudja. Úgy azt sem tudom, Apor, Haller István és Szász János miként szivódának el, de elég az, maradánk csak ott : én, Naláczi István, Keresztesi Sámuel, Sárosi János, Toroczkai Mihály és Conrad Sámuel tanács urak és a secretarius. Ezek az én szállásomra gyültenek. Nagyszegi reménykedik válaszáért, más supplicánsok is. Mi beszélgeténk s úgy találók, nem hogy olyan nagy dolgot, de kisebbet sem lehet ennek a fél guberniumnak igazítani. Ők is elmennek, ki is tudott volna egyebet mívelni és mondani ebben a casusban; én a supplicatiót visszaadám Nagyszeginek, halasztván más gubernium vagyis országgyülésére; az urak eloszlának; én és Toroczkai Mihály mara-

dánk substitutióban. Nem sok idö mulva jöve hozzám Nagyszegi, ada kezemben egy protestatiót irásban, szóval is mondá, hogy elöttem úgy mint cancellárius elött protestál, hanem adjam ki neki authentice császár pecséte alatt. Én ezzel tisztem szerint tartoztam volna, de Isten igazgatásából nem cselekedém, sem olvasám, hanem visszaadám neki s mondám: Vagyon itélömester, vagyon káptalan, azok elött szoktak inkább protestálni, mintsem a cancellárius elött; eredj oda protestálni, szinte annyit tészen; de én ezt adnám tanácsul, hogy ebbe a dologba járnál lassabban, mert én féltelek; ez a buzgóság tenéked veszedelmes lészen. Mondá, hogy Istenért ö mindenre és a halálra is kész. Ment osztán a szegény Sárosi Jánoshoz és ott vette ki azt a protestatiót sub sigillo judiciali caesareo maga és Sárosi romlására.

Meghallám, hogy az oláh ecclesia pecsétit is csináltatja egy Komáromi, úgy tetszik, István nevü, fejérvári nemes ember ötvessel. Hivatám az ötvest és meghagyám, hogy ne csinálja, vagy ha kész is, de ki ne adja neki; de nem fogadta meg, és ülteték a tömlöczöt nyavalyással érette. A mi püspökünket, professorainkat megintém, Nagyszegihez semmi közöket ne avassák; mely jól esett, mert Enyeden deákokat kért a professoroktól, nem tudom micsoda cursus vagy paten-

sek irása segítésére, de nem adtak, söt a deákokat eltiltották töle, másként azok is veszedelmeztek volna miatta; söt egyszer hallám, hogy az én patrociniumommal dicsekedik széljel. A királykútja felé mégyek vala paripán, a városvégen találám és mondám szegénynek: Úgy hallom, az én nevemmel jársz; de hadd el, mert úgy segéljen az Isten, lélek ilyen s olyan fia, halálra veretlek. Én az ügyet és ötet s társait is szántam, és ha lehetett volna, bizony tiszta szívvel segitettem volna, de féltem, hogy magát, másokat is, és engemet is veszedelembe ejt, hasznot sem teszen abban a religio dolgában. Úgy is lön: mert hogy a guberniumtól a megirt módon elhagyattatott is, ö azzal hátra nem állott, hanem csak folytatta irásit, ö tudja, micsoda oláh papokhoz, esperesekhez. Elég az

Az én substitutióm septemberrel expirálván, succedála Apor és Szász János, kik october vége felé (mert usque ad decimum tertium a míg én Fejérváron építettem, nem bántották) Nagyszegit egynéhány véle tartó oláhokkal együtt meg fogatták s küldték Szebenbe, nemes emberek is voltak nagyobbára mind, azután az ötvest is. Szent-Miklósra csakhamar megirták nékem Fejérvárról, azonban hamar érkezék a gubernátor levele is hozzám, irja mintegy panaszló, nehézkedö stílussal, hogy a substitutio határán kivül

olyan messze lépett, és a gubernium hire nélkül nemes embereket fogatott. Én irám vissza, hogy én effélétől mind féltem és a substitutio rendelésekor meg is jövendöltem, azért vagy javallom, hogy a gubernium mennél hamarább gyüljön össze Fejérvárra és mindeneknek jól végére menvén, ha bünös is, ha nem is Nagyszegi, kérjük vissza a generálistól törvényre és a mi jurisdictiónk, fogságunk alá, mert akármi vétke vagyon is, de nem militare hanem politicum Transsylvanicum forumot illet vala, másként bizony félek, hogy rossz consequentiái lesznek.

Ebbe semmi sem telék. Ex praemissis könnyü volt jövendölnöm, kezdém is hallogatni Sárosi János gyanuba és veszedelembe forgását, irám magam szolgám által a szegény gubernátornak, ha az elsö tanácsomat elmulatta, kérem az Istenért, ezt fogadja meg : Maga, én, Naláczi, Keresztesi, Toroczkai, és talám szükség, Sárosi is menjünk be szembe a generálishoz, és ha Nagyszegiéknek modo paulo ante suggesto semmit sem tehetünk is, legalább Sárosi veszedelmét praeveniáljuk mind a generálisnál, mind az udvarnál. Ebben sem telék semmi.

Ezek alatt érkezék nekem ö felségétöl parancsolatom, hogy az mint az aulica camera Apafi fejedelemmel Huszt felöl concordált és annak kézhezvételére ex parte camerae báró Kleinburg

odajö : én is mint máramarosi föispán tempore resignationis ott légyek. Én azért octoberben Máramarosba menék, vármegyeszékét ülék ott, Huszt és aknák resignátiója elöttem meglön. Vetödém vissza Fejérvárra januáriusban anno 1702 az országgyülése kezdetére. Még az utban Gyulatelken a szegény Horváth Miklós jöve elömbe és igen szomorúan kérdé tölem : tudom-e, hogy Sárosi Jánost meg, és miért fogták meg? Én mondám, hogy én benne semmit sem tudok; az minthogy nem is tudtam, melyért is hála légyen Istennek. Mint szomorú, sok gonosz consequentiáju példán csudálkoztam, és noha Sárosi nékem, mint ide elébb megirtam, igen nagy kárt és bosszuságot okozott volt, mégis igen szántam, és ártatlanságát is tudván, ha lehetett volna, segítettem volna; de lehetetlen volt, mert Nagyszegi, mint irtam, egyszer generális kezébe esvén és onnét elein ki nem kérettetvén, minden ellene való dolgokat, inquisitiót, söt úgy hiszem, torturát is, exament etc. a generális német auditorokkal vitetett végbe és küldette mind a bellicumra Bécsbe. Sárosi dolga ennyiben különbözött, hogy a generális aperta és a jézsuiták occulta informátiójára a császár parancsolta megfogattatását és secundum leges patrias való prosequáltatását, és igy nem német, hanem gubernium hajdúi örizete alatt, de nem a maga, hanem

a Kolosvári-háznál volt arrestumban Fejérvárott. Miért nem házánál?

Beérkezésem után csakhamar jöve a generális levele hozzám, hogy a máramarosi oláh püspököt behivassam holmi tudakozódásra, semmi nyavalyája sem lészen. Én irék Máramarosba a püspöknek, hogy jöjön bé énhozzám, de nem mertem a dolgot egészen megirni néki, félvén, hogy bé nem jö, hanem ijedtébe elszökik, és nékem is búsulásom lészen miatta; hanem a viceispánomnak Pogány Menyhártnak irtam meg, hogy ha a püspök nem akarna is, de erővel fogja és béküldje; ha csak lehet pedig, igazgassa úgy a dolgot, hogy erre az extremitásra ne menjen, és a püspök se vegye eszében. Vette-e, nem-e, én nem tudom, de elég az, szépen béjöve Fejérvárra hozzám, elméne Szebenbe a generálishoz, visszajöve és méne békével haza Máramarosba, kiért Istennek légyen hála. Irt volt ennek Nagyszegi, és az ex synodo suorum collegarum olyan levelet irt válaszul contra unionem cum pontifice mind a szentirásból, mind a régi conciliumok actáiból, hogy én Máramarosból oláh főből olyat kisülni nem hittem volna soha; nem is tentálá Máramarost senki az unióra.

Sárosit a director evocáltatá, proclamáltatá, és ö az ország elött megállván, prokátoraival, rövideden csak azt mondá : Noha én ártatlansá-

gomhoz bízom, de az urammal perleni nem akarok. Senki sem készerítő, szállására méne; azután két vagy három hónappal vagy mennyivel parancsolat jöve ő felségétől, hogy ad parolam nobilem bocsátassék el és menjen Bécsbe ad se purgandum; hová is elment és én ott értem augustusba, és mind absolutiójában, mely praevio juramento expurgatorio coram cancellaria aulica Transsylvanica praestando, volt restitutio in integrum, mind császárral való szemben létében és tisztességes elbocsátatásában sokat szolgáltam néki úgy, hogy csudálta s köszönte, noha a nem messze tőlem említett ellenem való bosszútétele ilyen volt. Mikor én a táblán Küküllő várát perlettem, Rabutin levelére contra leges et suum officium nemcsak dilatiót itélt a fejedelemnek, nékem és sok actoroknak kárára és injuriájára, hanem az mint egyszer az én prokátorim cum venia solita bekéredzének, és a deák bebocsátani nem akarja vala, én a kezembe lévő kis kurta nádpálcza végével az ajtót egyszer-kétszer megdöfém, kinyiták s a prokátorok bémenének az elfelejtett dolog megmondására, de én nem menék be. Ebből ő (mert ő igazgatta a táblát, Haller István praesidens árnyék volt) olyan lármát csinált, hogy én a táblán violentiát, becstelenséget követtem, mely is hazugság volt; nosza tészik félre az én peremet, reám voksoltatja a táb-

lát, és két táblafia által becstelen panaszt tésznek ellenem a guberniumban. Bizony a lelkem fortyant a nagy méltatlanságon. Választ tevék akkor nekik, de választ tön még ekkor az Isten énérettem felfuvalkodottságáért nyavalyásnak, Bécsben megszorulván pénzt is, Rhfl. 600 adtam néki kölcsön minden uzsora nélkül, holta után is protegáltam a maradékát amennyire lehetett, mert 9 ezer Rhfl.-al adós az országnak liquidum debitummal. — Nagyszegit és rabtársait azon az 1702-beli, Sárosit perlő gyülésen senki még csak egy szóval sem hozá elő, hanem a generális felküldvén az őmagától, mint említettem, csinált actákat bellicumra, az udvar úgy találta minden erdélyi requisitio nélkül: Judicet judex Transsylvanicus secundum leges patriae sed non exequatur, ut sit locus gratiae caesaris. Erről való parancsolatokat una cum actis én hoztam le in anno 1702 decemberben Erdélybe. Ebből meglátszik, hogy mi lett volna, ha a gubernátor az én feljebb említett 1701. octoberi tanácsomat megfogadja, annál inkább, ha septemberben a supplicatiójokra reflexio lett volna a guberniumtól. No osztán in anno 1703 a generális Nagyszegit és a ki még élt a társai közül (mert némelyik a rabságban megholt), kezünkbe adá törvényre. Lön gyülés Fejérvárott, Nagyszegit proclamálák egyszer, és én semmiképp végbe nem vihettem, hogy

tovább is prosequálják és decidálják, noha a gyülés elég hosszu volt. Ott vesze Nagyszegi a rabságban, támada az az háború, felesége is megholt, magát visszavivék Szebenbe, ott osztán maga Apor István azt mondja vala : csak el kellene bocsájtani az ilyen amolyan bolond fiát, mert ha nem tudom mit vétett volna is, meglakolt róla; kivágák a vasból, és megengedék, hogy a városban itélőmesterhez, prokátorhoz mehessen. Ezért is a püspök Szunyog pátere reánk jöve morgani a guberniumba, de meglön Aportól válasza. A Szász Jánost végző gyülésen az ország közzé is felhozák törvényre egyszer, de sirásnál egyebet nem tudott, prokátora sem volt, se semmi; azért bizák Simonfi Mihály itélőmesterre, hogy az actákat percurrálja, és osztán prokátorral mivel segítsük. Ebbe marada ekkor; osztán az én rabságom alatt mint s hogy bocsájtották, ök tudják. Énrajtam az Istennek ebbe nagy gondviselése látszik meg, mert bizonyosan tudom, és Nagyszegi reám való examene, kinzása megbizonyította, hogy nem Sárosira, hanem énreám volt minden feltett czéljok. Az a páter Szunyog énhozzám jöve egyszer in anno 1703. májusban, hogy már tisztességtenni, de inkább expiscálni, mert a felsöbb esztendőben egy Czirka János nevü, magyar, deák olvasást tudó értelmes és tudós oláh papot (a ki a püspökség-

ben competitora volt, és kinek is amint ő mondotta, 50 aranya veszett azért a gubernátornál) megfogatott és vasba tartatott a monasteriában; ez elszaladott vasastól a mi fejérvári collegiumunkba, és én titkon küldtem Enyedre, és ott in latibulo tartattam majd hét hétig; azután a gubernátor és több református urakkal aperte pártját fogók, collocálók Hunyad vármegyében reformáta oláh ecclesiában, fizetést is rendelvén néki, de lehetetlen lön ab occultis insidiis et a violentia in Nagyszegio experta, ott bátorkodnia, hanem el kelle bujdosnia. Hogy pedig Szunyogra visszatérjek; több szó között én mondám néki : bajos tisztet vállala magára, ennek az ostoba oláh papságnak és községnek tanítását, kiknek pertinacissime inhaereált minden religiója csak : ase am pomenit; bár sokszor prédikáljon nékik ex Psal. 32. : ne estote sicut equi et muli. Csakhamar hozzák a generális levelét, irja, hogy a püspök panaszlott, hogy én ökörnek, szamárnak mondottam, azért adjak néki satisfactiót. Én megirám a dolgot néki, és concludáltam azzal : bizony jó, ha a püspök is magára veszi, és megköszönheti inkább a ló és öszvér, mintsem az ökör és szamár nevet, melyet én tagadok; de ezután ha páter Szunyog énhozzám jő, soha testisek nélkül véle nem beszélek, hogy ne költhessen hasonlót felölem. Azolta sem püspökjével sem

Szunyogjával nem beszéltem. Juta ez alkalmatossággal eszembe in anno 1692 az örmény püspök Oxendius Urcirescussal is mint jártam volt. Ez az ember valóságos és apertus romano-catholicus ember volt, Bécsben a császár capellájában is szolgáltatott misét. Ez az örményeket erövel akarja vala pápistává tenni; a guberniumba sokat perlették; ott van a protocollumban; egyszer a püspök azt mondá: ő bizony nem bánja, ha mind törökök lesznek is, csak az önéki igért 100 aranyat esztendönként adják meg. En praeclarum episcopum! Én mondám egykor a tanácsban ország között csak ott az asztalnál: mit lebelgünk ezekkel a bitang emberekkel? Mondá Gyulafi László: Nem bitang az mi katholika religiónk. Én mondám: Nem a katholika religiót mondom én bitangnak, hanem az örményeket, a kik merö pestisei a hazának; jobb volna mind kiüzni idején. Ment a püspök Veteranihoz, panaszlott reám; ki is Absolontól izent nékem, hogy tegyek satisfactiót a püspöknek. Megbeszélém mind Absolon, mind Veteraninak a dolgot, és még én kivánék satisfactiót, hogy ratione catholicae religionis traducált hamisan engemet. Ennyi vitám volt nékem oláh, örmény és mi pappal.

XXIV. RÉSZ.

A mint az idvezült Apafi fejedelem életében, úgy a gubernium idejében is több nehéz munkáim között terheltettem nevezetes egynéhány exactoria praesességgel, melynek nemcsak a munkája volt unalmas, hanem gyülölséges is volt a gonosz számadók és azoknak rendeletlenül pártjokat fogóktól.

Említettem odafel in anno 1685, mint adának páter Jánosnak az ország pénzéből hung. fl. 44 ezret. Elbomolván mind só, mind ország állapotja, páter Jánosnak 16 vagy 20 ház jobbágya, a fejér szakálla, haja marada; de ő remonstrálta azt, hogy csak vétessen számot az ország az ő idejebeli aknai, portusi számadó szolgáktól és olyan interessatusoktól és nevezetesen a Szegedi György maradékaitól, igazságosan kijö az a 44 ezer ft. söt több is, minden más privatus creditorok contentatiójára való, a kik akkor az aknák colására pénzt adtak, és az országtól de refusione undecunque assecuráltattak volt, kik kö-

zött nevezetes volt Bethlen Sámuel és Mikes Mihály ezer ezer aranyig.

Rendele azért az ország a három nátióból exactorokat, és Alvinczi Péter itélömestert és mindezekrek praesesül engemet; egyszer Medgyesen, másszor Tordán munkálódánk bizony sokat; kamara-ispánok és afféle szolgák sokba convincálódának és abból a privatus creditorok contentálódának; Szegedi maradéki is convincálódának, úgy tetszik 35 ezer tallérig, melyböl az országnak kell vala 22 ezer tallérnak menni, a többi páter Jánosnak, kit nem annyira a háborúság, mint a Szegedi csalárdsága, páter János nevére csinált, hamis pecséttel és imitált subscriptióval irt 5 ezer talléros quietantia tett volt koldússá. Nb. az ötves a pecsétet vallotta meg, mikor felakasztották más büneért; a quietantiairót casu ölték meg. Apor István fogá pártját a Szegedi maradékinak, és rajtok megvenni nem engedé, a gubernátor sem véteté meg, és igy ketten odaveszték, az országban sem keménykedék senki, csak én gyülölköztem miatta. Igazán bizony leggyámoltalanabb árva a publicum, a salus populi.

Anno 1700 rendelének ismét exactorokat, két rendbelit; egyiket arra, hogy amint odafeljebb említettem a fiscalitások három esztendeig való árendálását, ahhoz tartozó minden száma-

dóktól vegyünk számot, és tegyünk computust arról az akkor anticipált 120 ezer forintokról; más rendbélit ismét, a ki Rácz Istvántól a gubernium fejérvári jószága udvarbirájától végyen számot, és én legyek praeses mindenikben. Menjünk rendre rajtok.

Az elsőnek főinspectorának vagy praefectusának rendeltetett volt az egész societásból Jósika Gábor úr, ki is szép rendes könyvben előadá minden, azok az esztendők alatt lett jövedelmeknek extractusit, maga is volt egyik közzülünk exactor, úgy hiszem, ez a könyv ma is megvan nála, bizony nagy kár is volna elveszni. Sok munkával számot vevénk mindenik szolgától, és rendes irást csinálánk, pecsétlénk, mindenekről in duplo, az egyiket adók Jósikához, a másik nálam állott, és ha az archivumba nem adtam, ma is az irásim között lészen, ha rabságomkor el nem vitték. Notabilék benne ezek: 1. Jósika uram a convincált szolgákon exequáltassa és administráltassa a societásnak, a most de praesenti kezénél lévő ezer vagy kétezer forinttal együtt; inquiráltasson tovább is a szolgák után, és ha mit detegál ad exactoriam, hozza elő discussióra. 2. Száva Mihály, amint a societásnak obligatoriát adott volt de fl. hung. 18 ezer, melyek kiteljesitésére adott volt a societás néki 100 ezer kő sót, és az az obligatoria gubernátor uramnál vagyon,

fizesse meg vagy producáljon absolutiót, avagy quietantiát. 3. Apor István uram amint a harminczadokat in praejudicium societatis megárendálta, és tett a societásnak kárt, legalább 78 ezer forintot, ezt azért igazítsa vagy adja meg. Ezek a difficultások legitime mindeniknek kiadatának, de ebbe egyikbe sem telék semmi is. Jósika uram, az elsővel mit csinált, maga tudja; de az én rabságomig tudtomra sem pénzt, sem inquisitiót, sem semmit elő nem hozott. A második, a gubernátor és Száva között odaveszett. A harmadikról nézd meg a deákban, az erröl irt magyar notát, és ide feljebb. Cap. 20.

Rácz Istvánnal igy járánk : Noha guberniumúl mindnyájan láttuk, hogy rendkivül való nagy lopó, kártevö, mégis valamig a fejérvári jószágot fel nem osztók, csak a nyakunkon tartá a gubernátor erövel; mikor osztán a jószágot feloszták (melyet én elöbb bolondul ellenzettem, és hogy feloszták, jól cselekedték), magának fogadá meg a gubernátor a fejérvári jószágbeli részének udvarbirónak. Én megtréfálódám : Csuda volna az, ha egy faluban a biró azt az asszonyt venné feleségének, a ki azelött neki is, a polgároknak is kurvája volt; majd ehhez vét ez a Rácz István kegyelmedhez való különös udvarbirósága; mindnyájunkhoz tolvaj volt, már kegyelmedhez hü lészen. A míg osztán hamissága,

vagy egyéb okok miatt az úr el nem bocsátá, addig soha számadásra nem vonhatók, azután Ecsedi Péter fiscalis exactorra bizók, kinek számtartójával együtt rátiót adott, és ez mindjárt maga is sokat liquidált, annakfelette nagy difficultásokat csinált, melyeket mihozzánk censurára hozott; revideáltuk, és a difficultásokat néki kiadatók, elégséges időt és terminust is adván néki, a mikor ad finalem censuram compareáljon. Mindezek az egész gubernium hirével és végzéséből lettek, mert magam felvittem az Ecsedi munkáját rátióstól a guberniumba, meg osztán a terminusok előtt nyolczad nappal ismét admoneáltattam, hogy a censura el nem múlik, hanem bizonyosan meglészen, a mint hogy be is hivattam a becsületes és nemes embereket Vincz, Gáldtö, Karkó s egyéb helyekről nagy fáradságokkal a terminusra Fejérvárra az én házamhoz. Már ott várjuk mindnyájan sokáig, azonban hozzák bizonyosan, hogy azelött való nap délután, elment légyen Gyaluba, sietve a gubernátorhoz; úgy is volt, bár csak hirt adott volna, hogy annyi emberséges ember ne fáradott volna hijában, azolta mainapig számadásra elő nem jött, csak olyan könnyen tett pedig 10—12 ezer forintra kárt, mint egy pénzt; hát a szőlő és egyebek elpusztulása. Ötöd, hatod nap jöve a gubernátor levele, hogy ö elfelejtette volt a guberniumban

praefigált napot, és úgy hivatta Rácz Istvánt, de hiszem ezután is meg lehet dolga igazítása. Ezt pedig a gubernátor irta válaszul, az én Rácz István maga absentálásáról irt levelemre; Isten tudja, mint irta s mint kell hinni, nékem akkor egy fejérvári görög azt mondá, hogy Rácz István akkor a gubernátornak 300 aranyat adott, úgy volt-e, Isten tudja; de Rácz István ekkor mindjárt az oláh püspökkel elméne Bécsbe, tekintőleg ha csak a házához is jött, ott a püspök és ő mint lettek pápistává, gyermekit Fejérvárra adá a jézsuitákhoz etc., azt Erdély tudja; soha azután anno 1701, 2, 3, 4, a gubernátornak és consequenter a guberniumnak szavát sem hallottam számadásának kivánásáról, hanem ha mikor én eléhoztam. Híjjában. Őnéki Bécsben ezerekig inscribálák Kisfaludot a gubernium kárára és becstelenségére. Adtak zalathnai udvarbiróságot, melyben is csakhamar annyit lopott, hogy Seauék nyolcz ezer forintig adósíták meg, és Szebenben lévő ládáira is reá veté a kezét in anno 1704. Ekkor kezdé a gubernátor mondani a guberniumban: ebbe szóljunk belé, mert a guberniumnak ennyi s amannyival adós. A lelkem fortyant beszédére; osztán Rácz István kuruczczá lön, és így ez is elment. Páter János szava Apor után negligentiája-e, maligna complicitása-e vagy mind a kettő a gubernátornak Isten, és ő tudja, de a

societásnak 76 negyvenes bora veszett Fejérvérott, míg a jószágot a gubernium fel nem oszlatta, majd egyedül vagy Aporral ketten birták. A korcsomával, mind a másoknak való korcsomát engedő conniventiával, mind a maga rossz büdös borával, mind a maga házánál a várban, mind künn a városban egynéhány helyen való korcsomároztatással annyi sordiliest, és a többinek való kárt követett el, hogy az ember kibeszélni nem tudná, nem hogy leirná. Minthogy Ponort, Remetét közül kellett kételen birni, a közös kaszással egész oldalokat kaszáltatott; a dályai határon, magának, mind a jobbágyok nagy terhével, mind collegái kárával hét-nyolczszáz juhot legeltetett azokkal a szegény emberekkel, a magok szénájokon, abban pedig egy sem holt meg az úrnak, hanem ha holt, a teleltető adott mást érette, miért ölte meg éhhel. Ha szólottam az ilyenekért, még ö haragudott; kérdjék meg Ponort, Fejérvárt, Dályát, Benedeket; csak semmi még ez.

Hogy az ország több kára után ez is elmenjen, in anno 1692 ada a császár a dési, széki, kolosi aknáktól az ország sublevamenjére 30 ezer kö sót, cum libertate distrahendi absque ullo onere. Én főcommissarius adaték az ország pénzéböl kivágására fl. 900. Nagy Pált tevök eladó factornak, ki eladá egy dési nem tudom kinek,

nem tudom min, nem tudom mái napig egy pénz is jött volna az országnak árába.

Szomorúan de szükségesképen informálom tovább a posteritást, minemű nagy hidegséggel, tunyasággal vagy ugyan gonoszsággal foglalt volt el minket a sátán mind az Isten dicsőségét és lelkünket, mind az ország közönséges javát illető tisztünkben és kötelességünkben; melyet gondolom egyik kiváltképen való okának mind a haza utolsó veszedelmének, mind az én romlásomnak nagyrészént, mert én ezek miatt sokat szenvedtem, és talám holtig is szenvedek; kit az Isten tud, mert rajtam tölt felette a mit Salamon irt Praed. 3 : 16.

Mert valamily jeges volt a publici boni, szintén olyan tüzes volt a privati boni studium, melyekben, hogy meg kellett szólalnom juxta Péld. 31 : 8, 9. megtanultam magamon azt, a mi vagyon Praed. 1 : 15, 16. Én Istenem! én Istenem! Nehemiásnak kapczája sem lehetnék effectu; de nem igyekeztem-e követni a mennyire lehetett affectu? Te tudod, itéld meg és nékem kegyelmezz meg.

Kolosvárott az hidutcza szegletén akarának a mieink egy templomot csinálni, melyet én, eleve látván, hogy belesülnek, nem javallottam, hogy csak meg is induljanak benne; adék mégis hozzá száz zlotot, a gubernátor is annyit; egy

nagy gazdag úri familiából álló, kétszáz ház jobbágynál és húsz ezer forintnál többet biró főember adott egy zlotot, melyet mikor én hallék, mondám, hogy vigyék vissza neki, mert úgy áldja meg Isten a lelkem, nem szánnám az homlokára sütni, mondják meg bár néki; elhiszem meg is mondották, mert sok ember előtt mondottam igen.

A fejérvári templom fedele szinte a nyakamra szakad vala, az hol cserepes volt azelőtt és most is az; egy collectát tevénk épitésére, ki ennyit, ki annyit ada, de sem a szükség, sem az erejéhez képest illendőképen bizony senki sem, kivészem Keresztesi Sámuelt, a ki már azelőtt is kéretlen önként (a melyre szegény Apafi fejedelem 29 esztendeig nem érkezett, és a szél, a fergeteg majd kiüzte kivált az asszonyokat a templomból), az ablakait szépen megüvegeztette vala, mégis ezután is senki egy, ahhoz annyit nem adott, mint ő. Én adék fl. 500. A gubernátor igére 600-at, de mint adta meg, mind én, mind ő és mások, az Isten és a Karancsi Zsigmond registruma tudja, ki pénzperceptor és az épités curatora volt, minden fizetés nélkül, és olyan buzgó volt, nemcsak magát, hanem szekerét és lovait sem kímélette; Isten fizette meg légyen neki. Én bizony ennek az embernek buzgóságát eléggé meg nem tudnám dicsérni; fel is tettem vala,

hogy megjutalmaztassam néki: de azt az halál és háboru elbontá. Bizony adós az ecclesia a maradékinak is sokkal; én mint igyekeztem rajta, meg tudnák mondani téglavetőim, kik a cserepek egy részét, mely a kisebb ajtó felé való keresztjén vagyon, csinálták; de ezt én megbántam, mert a cserép rossz; én a szebeni cserép vecturájától akartam megmenteni az ecclesiát, Bécsből hozott német cserép- és téglavetőm ültete fel, és úgy hibáztunk, jót akarván cselekedni. Ez nékem nagy kárommal lett, mert téglásim, fazekasim, czigányim egy nyári munkája volt, és az én fejérvári házam esztendővel vetődött hátrább, de azt bizony nem bántam, csak lészen vala jó a cserép. Mert Szebenből a szállitást nem győztük, Szászsebesben is eleget igyekezék a szegény Keresztesi Sámuel cserepet csináltatni, de a mesteremberek nem akarák. Téglát, meszet én adtam; az én kőmivesem cserepezte épen; ácsaim a pénzes ácsoknak segítettek; fövenyeket hordattam, és noha mindezeket in defalcationem florenorum 500, de olyan áron, bizony az ecclesiát nem, hanem magamat csaltam meg szántszándékkal, sőt ezeken a segitségeken kivül is alkalmasint kitöltöttem az 500 forintot. Igen derék német ács szarvazá, és a mely része zsindely maradott (melyhez is in tempore suo az én atyám adott volt florenos 500) annak is a szarvazása

készen kifaragva vesze a templomban; egy nagy s egy kis aranyos gomb maradott Karancsinál, csak cserép, lécz és szeg híjja vala; a pénz elfogya és senki adni nem akara. Szegény Keresztesivel feltevök: hogy ne busitsuk a jéggé fagyott embereket, hanem ketten végeztessük el; csak a cserépszállitásban ha segítettek a Szebenhez közel birók, melyre reá is igérték vala magokat Teleki József és idvezült Bucsesti Sára. Nagy hidegségnek és azt büntető Isten igazságának példájául irom: egy száz, másfél száz jobbágygyal és 20—25 ezer forinttal biró föember, ehhez a templomhoz adott egy aranyat. Én ezzel is azt követém, a mit a kolosvári zlotossal, de bosszuságára esik a maradékok szájában, ha ki nem nevéztetnek, mert más emberséges emberekre gyanakosznak méltatlan; azért a zlotos: Bánfi Pál; az aranyas: Baresai István volt. Ennek a minapi háborúban mindenét az Isten elprédáltatta a kuruczokkal, talám csak vert aranyát 2 vagy $2^1/_2$ ezret, az mint az hire vala; bezzeg meglátszott ekkor, hogy nincsen Teleki Mihály, a ki a radnóti collectát et exemplo et auctoritate szerzé.

Hogy Tótfalusi Miklós ritka nagy mesteremberböl a lelket kihajtá a bálványos-várallyai tőle elvont malom és a Csepregi Mihály professor üldözése, szükségesnek itélők azt az ő mesterségének typographiához való drága eszközeit maga tes-

tamentoma szerint is megvenni az özvegyétöl az ecclesia számára. Küldök inventálása és kézhezvételére Kaposi Sámuel fejérvári professort Kolosvárra, mene, jöve, kell érte 3000 magyar forint, noha többet is megért volna. A gubernátor beteges lévén, gyülénk consiliumba Naláczi házához, én praesideáltam és proponáltam, hogy a kinek Isten szivét alamizsnálkodásra indítja, ihol az helye és ideje. Jaj Isten! Isten! micsoda rettenetes hallgatás; ha az Ur Jézus Krisztus effátát nem mond, és mint Lidiának a sziveket meg nem nyitja, ki 5, ki 6 forintot, ugyan nagy csuda, ha ki 15 vagy 20-at igért; kettö vagy három; az egész förend és consistorium igéreti sem hiszem tött volna fl. 3 vagy 4 százat. Ennek perceptorának rendelék Simonfi Mihályt az itélömestert, de talám semmit sem percipiált, mert tudtomra semmit is elö nem hozott benne, pedig hogy ellopta volna, nem hihetem. Elfortyana a lelkem, az elöttem álló inventariumot és egyéb irásokat vetém az asztalra s mondám : lelkem uraim, mit gondol kegyelmetek? talám azt gondolja kegyelmetek, hogy az ilyen nemadás, ez a hidegség nem bün; bizony sok ifju paráznaságánál, részegségénél, meg némely hirtelen harag és veszekedésböl történt gyilkosságnál nem kisebb, hanem még nagyobb bün ez : nem adni ha kinek vagyon; mert amaz bünök gyakran csak erötlen-

ségböl, hirtelen és ottan megbánt indulatból történnek, de ez ex deliberata malitia et ingratitudine erga Deum et ejus evangelium. Ne adjon kegyelmetek bár ajándékon, csak adjon kegyelmetek kölcsön, és ne többet, hanem csak ezer forintot; én a collegium pénze intereséböl azt is megadatom, és csak az özvegyet vehetnök reá, (kinek bizonyos okokért, talám jobb mind az 3 ezer forintot egyszersmind oda nem adni) három izben két esztendö alatt contentáltatom egészen. Én biztam ebben részszerint a gubernátor, Naláczi, Keresztesi és egynéhány ekkor absens nagyrend és magam erszényéhez is. Az három terminuson való fizetés, az én szavaim szerint tetszék, de a kölcsön adásban csak olyan lön a buzgóság, mint az imént az alamizsnában; hanem osztán találók azt fel: kérjünk kölcsön a gubernátor úrtól; vagy a bogdánházi jószágot, melynek az úr és a compossessor Bánfi urak tisztei miatt a collegium mondani semmi hasznát sem veheti, adjuk el az úrnak, minthogy az is somlyai jószágból való porczio, jó lészen. Két föembert felküldenek az úrhoz, de azt izené: nincs pénze, és igy ebbe semmi sem telék; hová tette azután a relicta azt a jószágot, nem tudom. A feljebb emlitett fejérvári templomhoz igért 600 forintnak is két százát az igéret után két vagy három esztendövel assignálta volt az úr Macs-

kási Boldizsárnéra, hogy a mely két ezer forinttal az ura adós volt, annak intereséböl adja meg.

Adott az asszony Karancsinak is kevés pirongatást, de adott az úrnak kétszáz átkot, szitkot. Igenis, úgymond, az ilyen özvegyasszony siralmából csinálják a templomot, majd mondom mit. Ó Isten, bocsásd meg mindnyájunk nagy hidegségét és bünét! Mert Bánfi Dienes és Bornemisza Kata édes anyja s atyja volt az ecclesiának és kivált a kolosvári collegiumnak, kinek halálával ez meg is holt volna, ha az állandó beneficiumok ne legyenek hozzá, dézma, malom, só, Ajton etc. De bezzeg Bornemisza Anna és Apafi Mihálylyal a fejérvári collegium is vonogni kezde, és már ez háborúval meg is holt. Az in anno 1696 tölem szerzett fejérvári cessio intacte hagyta vala az abból a jószágból adatni szokott beneficiumokat a professoroknak, predikátoroknak és a római katholikus pátereknek, mert a református fejedelmek is adattak ezeknek esztendönként 240 veder bort, és dictim 12 czipót vagy annyira való buzát. Hogy a jószág kezünkre jöve, én mondám : rendeljük el, azok honnét adassanak meg. A más három vallásu tanácsurak mondák : mi bizony nem bánjuk, a mi reánk esik, jó szivvel megadjuk, mert hiszem mireánk kevés esik, fele mindennek ex proportione salarii esik

a gubernátor és cancelláriusra. Ihol osztán generális Bethlen Gergely, praesidens Bethlen Elek, Naláczi, Keresztesi uramékra. Jó lészen a pénz a ponori taksából és a váradjai hid vámjából, buzát, bort, a fejérvári és egyéb dézmákból. Elvégezők, és a míg a jószágot közül birtuk, Rácz István alkalmasint meg is adta, de hogy osztán felosztók kiki magának, rosszabbul kezde folyni a beneficium, mindazáltal akkor is megmarada a felső conclusum, és hogy a malom vámjából is toldhatni. Bizony ki is tölt volna ezekböl jól, de a szegény gubernátor bontogatta fel sok praeruptióival; én, hogy példámmal is téritsem, az osztozás után is az egeni dézmából adtam Kapusinak és a páternek Baranyi Lászlónak, de a gubernátor bizony csak nem követé. Egyszer az udvarbiró a cséplés kedvéért az én csürömbe rakatá vala a dézma-buzát, gabonát; bizony sok vala, bőség lévén ekkor az országban; én minden addig való buza-restantiajokat és arra az esztendöre valót is megfizettem szegényeknek mind reformátusnak, katholikusnak; de mint elszidogatta, pirongatta érette a szegény udvarbirót a gubernátor: Hidd el, ilyen s ilyen fija, nem rakod többször a Bethlen Miklós csürébe a dézmát! Mintha azzal éhhel halásra jutott volna, pedig szalma, töredék, polyvából is kiadta az udvarbiró a részét; a többi urak nevették. A fejér

cselédek a közczipó rosszasága miatt sokszor magok pénzeken a piaczról vétettek kenyeret, pedig a fejérvári csürben is volt mindenkor elég asztaga, Dállyán pedig sereg asztag volt. De nézd az Istent! Fejérváron a kuruczok, Bonczhidán, Somkereken a németek minden buzáját elégették anno 1704. Sirva mondja vala a tanácsban, hogy 40 ezer kalangya mindenféle gabonáját égették el. Elég az, hogy Komáromit a professort, Zilahi Andrást a káplánt éhség üzé el. Ezeket megirnom kelletett, magam mentségemért inkább, mint az ő becstelenségére, mert az én irásom nélkül is Erdély tudja, hogy Bonczhidán, Gyalúban is mennyi sok zabot és árpás kenyeret ett meg a frauczimer is, nem hogy egyéb cselédje. Nagy kár volt szép nagy elméjét és egyéb qualitásit mint büszítette el az az sordida inexplebilis avaritia et versutia Machiavello subtilior, et sardanapalismus ad stuporem omnium. Eccl. 19, 21. Magamat sem fejérítem egészen; nagyobb buzgósággal és attentióval kellett volna a tőlem Istennek fogadott dézma kiadásaira gondot viselnem, és hogy már uraságomban nem kellett volna csak tiszteimre biznom és morositásommal s üte-véte conjecturalis computusimmal talám néha meg is csonkítanom. Prov. 20 : 25. és eod. v. 9. Bocsássa meg Isten! Sufficiat de sacris; sequantur profana et mixta.

Szegény Bethlen Elek után tevők nagy munkával praesidensnek Keresztesi Sámuelt, és be is esketők, állítók ad ratificationem suae majestatis. Ebben a gubernátor velem egyetértett, és Bethlen Gergely jól is zelált, mert mind Farkas bátyja és Elek öcscsénél buzgóbb és állhatatosabb volt a reformata religióban; a Diószegi István (ki egy tisztességes értelmes ember vala) Bécsben az Aportól elvont ecclesiasticum beneficiumok sollicitatiójára való felküldésében, költség és egyéb dolgokban buzgólkodott. Mikor Csáki István Gönczöt a jesuitáknak eladá pénzen és akkori derék scholánk elvesze, ezt meg akarván elözni, a város maga akará magát megvenni. Kérének tölünk kölcsön fl. 15 ezert. Ebben látám dicséretes buzgóságunkat. Ada Apafi fejedelem belé 2000, a gubernátor 5000, Bethlen Gergely, Elek, Naláczi, Keresztesi ezeret-ezeret, én 4000-et. De az Isten nem segíte, praevaleáltak a jesuiták, oda lön város, schola. Keresztesit Apor és a jesuiták kivetteték a császárral, neki Isten előtt és minden jámborok előtt nagy becsületire, de az ecclesiának és országnak szomoruságára. Diószegi is hijában jára.

A fejérvári korcsomára, elhiszem, Apor és a jesuiták biztatásából aperte először a magok házoknál, de azután a városban fogadott korcsomaháznál is reá kezdék a páterek a korcsomát.

Izengetünk ex gubernio reájok, Kollonics kardinálnak is irtunk, ki is megirta, hogy éljünk jussunkkal, mint szintén azelött a fiscus; de mi rossz emberek lönk néki. Ezt látván a mi püspök, professor, pap, deákink, ök is néki kezdék; kiknek én is mondám : ha a pátereknek szabad, néktek is miért nem? De ez bizony csak semmi volt a páterekhez képest, mert csak a collegiumban és a papok a magok házoknál a várban; a városban pedig korcsomaházok nem volt; csorgott a pátereknek, mikor emezeknek egyszer-egyszer cseppent. Az unio után reá kezdé az oláh püspök is, ut supra. Egyszer azt találák : a pátereknek és a mi pap- és deákjainknak hódoljunk meg 3 vagy 4 száz forintig, az oláhot pedig igy s amugy vágjuk. Ebbe, mint odafenn megírtam, semmi sem telék, amazoknak egy vagy két esztendőben hódolánk bolondúl, nékem nagy kedvem és ellenkezésem ellen, mert az én voksommal bizony mind kivágták volna, és a ki akart volna, másképen alamizsnálkodott volna kiki a maga felekezetinek, a városi mindenféle bitang ember is sok csak árult titkon. Én vallattaték felöle. A szokás szerint 50-50 forint lett volna a birsága, a gubernátor senkit sem büntete, hanem ha titkon magának rántott valamit, mert az olyanhoz igen jól értett.

Az óra a toronyban néha egy hólnapig sem

járt, a gubernátor ottlétében is, mert az órásnak senki nem fizetett; nagynehezen fizetést rendelteték neki, úgy tudom, minden úr a maga részéről megfizetett néki, a gubernátoron kivül, minthogy legtöbb esett rendi és fizetéséhez képest reá.

Micsoda éktelen dolog volt a gubernátor konyhacsatornája az utczára; ország, város panaszlott; hogy intettem, haragutt; széltébe hevert nemcsak künn a városon, hanem benn a várban a gubernátor háza körül is a döglött kutya, macska, micsoda; csak szenvedte. A Gálfi és Frumentária ház előtt való piaczot csinálák a magok béresi ganéjdombnak, míg egy ott ganéjtlehányót megszidogaték, vereték, és az urok tiszteinek izenék, hogy küldjék kivül a kapun a ganéjt a régi helyre; de még sem orvosolhatám jól meg a régi gonoszt. A Báthori-templom elejénél és az utczán az új collegium kapujáig majd olyan tó volt esős időben, hal tenyészhetett volna benne. Az Haller-ház ellenebeli kapujától fogva a gubernátornak az uj kapujáig és ottan kereken a templom felé nyiló ajtajáig ló hasát érő sár volt; csak nézte. Kérdezzék meg Dózsa Mihályt, tőlem útcsináltatásra rendelt pallért, meg tudja mondani. A városi birónak egynéhányszor izentem, hogy az hóhér, poroszló- és czigányokkal hordassa el az olyan dögöt : csak

nem. Én osztán az aprómüves czigányaimmal megrakaték egy bivalytaligát affélékkel, és hét hajduval elküldém s behányatám a biró házába, s meghagyám, hogy igyanak meg annyi bort a biróéból, a mennyit lehet; azután kevesebb dög volt. Hogy a fejedelmi vár, tömlöcz, kapu, Gálfiház elpusztult, nem én vétkem; ország és gubernium elött sokszor protestáltam felöle, és mondottam: bizony kiváltképen kegyelmeteknek gubernátor és thesaurarius uram, mondhatná azt a császár, a mit az Isten mondott a zsidóknak Hab. 1 : 4. A gubernium ponori közös zsendelyéböl collegájok injuriájával fedék meg házokat. Gálfi házát sokan, de egy részét utoljára a páterek hordák a templom épitésére; énnékem tudtomra egy követ sem hoztak belöle. Én morgottam érette, a gubernátor nevette, melyre én mondám: lehetne oly idö, hogy velünk épitetnék meg, — s visszanevetnének akkor. A két nagy tóra az árkot szépen megásattam, de bizony soha végbe nem tudtam vinni, hogy vizet s halat bocsássanak belé, sem a fiscális kerteket fel nem tudám velek tétetni, míg osztán az alsót el is vevék; még az háború elött elpusztúl vala minden, ha a commissio meg nem fedette. Én sokszor mondtam: ha 10—12 értelmes czigánynak adta volna a császár, az sem hagyta volna rútabbul elpusztulni. Pudeat. Isten szánjon meg.

Anno 1698 Bécsben létünkben resolválá ő felsége a szász nátio memorialéja alkalmatosságával az usurák reformatióját az egész országban; nagynehezen terminálánk időt néki; melyet kiiránk az országra, hogy a szász nátión kezdjük. Azért a debitorok admoneáltassák a creditorokat, és hogy a székek series szerint vétetnek elé, egyszersmind ne tolúljanak reánk, és időt, költséget ne veszejtsenek. Ez eddig mind jó, de ezt mi magunk (mindazáltal énkivülem értsd) elmulatók, és végre teljességgel füstbe bocsájtók nékem nagy szomoruságomra és az országnak megbecsülhetetlen kárára, romlására; melyből ezek a gonoszok jövének: 1. Az irtóztató uzsora megmarada az országban. 2. Látván Szász János, hogy a gubernium tisztit és a császár parancsolatját nem tészi, panaszlott ugyan Bécsben is méltán, de azonfeljül mint jámbor emberséges asszony fia, néki áll és a mit mi elmulattunk, igazítani kezdé a szász nátio adósságit, és innét: 3. a magyar creditorok kezdének egyszer panaszkodni, hogy Szász János még a capitalis summájokban is defalcált némelyiknek, talám mind is, az usurák excessussaiért; helyesen itélte-e, helytelen-e, én nem tudom, de ez meglött, és ő csak nevette. Nékünk mind jurisdictiónk, Isten, udvar és ország előtt való becsületünk, hitelünk, mind lelkünk ismméreti megmocskoltatott; mindezek a

gubernátor és Apor a szászoknál lévő sok intereses pénzének a gyümölcsei. Nékem olyan nem volt.

Hogy azelőtt esztendőnként lenni szokott generális exactiók meglégyenek, azon felette sokat igyekeztem, de végbe nem vihettem, bizonyítja ezt az erről tett és sub sigillo judiciali regio kivett, ország előtt való protestatióm. Azt akartam volna, hogy lett volna világos : esztendőnként micsoda rettenetes terhet viseltünk, et propter memoriam ad posteritatem et propter alleviationem, per illarum remonstrationem a rege obtinendam et ad officialium nostrorum rapinas et depopulationes coercendas. Tudod Isten ezaránt is feci quod potui; offeráltam magamat, hogy noha én nem számadó, hanem másokról is számvevő szolgája voltam az én hazámnak, mégis legelőször előállok, és mind főcommissariusságom, mind salis commercii administratorságomról exacta és genuina declaratiót tészek az országnak; sequantur me successores. Nem akarák; másfelől azzal calumniálkodtak, hogy nem akarok számot adni. Itéld meg Isten és maradék, megolvasván a protestátiót és az én akkorról irt ratióimat, melyek, úgy tudom, az irásim között vagynak; az én maradékom pedig, ha készerítetnék is, számot ne adjon, mert nem tartozik véle. Idevaló az is, a mint in anno — — az ország né-

kem négyezer forintot ada sok szolgálatomért sub tribus sigillis nationalibus Kolosvárott, bizony nem ajándékon, hanem véres verejtékemért adta.

Keserves és a mint Isten itéletit, úgy a posteritas elött gyalázatot érdemlö dolog volt ez: hogy a gubernium sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott. Markocsán Péter pohárt köszönt Medgyesi Sámuelre; ez elvévén és szépen beszélgetvén véle, úgy vágja emez bolond generál kardjával, két órára megholt; in instanti megfogják, de az urak és a státusok elbocsájtották, mert nemes ember. Én mondám publice: ne gyüjtse kegyelmetek a vért maga hazája és maradéki veszedelmére. Én protestálok Isten s ország elött és kimosdom belöle. Küldött volt nékem száz aranyat és igért még 50-et, de el nem vettem, noha az hozó, azt hallottam, azt hazudta volt, hogy elvettem; de azt Isten tudja, hogy hazudott, ö lopta el. Erröl hiszem, másutt sem járt üres kézzel. Csáky Gábort a felesége Gyulafi Zsófia, ki azelött maga édes anyját, nénjét megétette volt, boszorkánysággal ölé meg..... elsö sodomita az elvált feleségét adá Szilágyi nevü hágójának jószággal, pedig osztán hárman együtt laktak..... nak a napa maga ment a gubernátorhoz, és mondta: az én leányomnak gyermeki vagynak, de én nem tudom, ... tól-e vagy az öcscsétöl Istvántól, én anyja

vagyok, de én a lelkemen el nem vihetem, azért mondom nagyságodnak. Úgy hallottam, egy halastó-ajándék mosta volna ezt el, akár igaz, akár hamis. . . . . nak magok házokban kiontott vérek elveszett. . . . . sodomiáját ezer forint, rét, jószág, mi fedé el. Tudja . . . . . Voltak fratricidák, sok egyéb gyilkos, nevezetes nős paráznák. Kolozsvárott egy özvegy asszony két vagy három gyermekét vesztette el; a gubernátor grácziát adott néki, subscribálva hozák hozzám, nehezen vönek reá, hogy a gubernátorral való gyülölközés tartóztatásáért subscribáljam, melyet ma is bánok. Másszor Haller István egy irtóztató gyilkos jobbágyának a gubernátortól subscribált grácziáját nem subscribálám. Parancsolánk egyszer a directornak, hogy ő a nagyját, és az aljasát az alsó tisztek prosequálják mindenütt, de semmi sem lön benne. Ekkor hirdettünk vala böjtöt is, lásd meg az expeditiót rajta. A pápisták nem állának a böjtre, meg Apor azt mondá : az a hire, hogy a német ellen böjtölünk. Én mondám : ha megtérni, imádkozni, bünt büntetni nem szabad, ne böjtöljünk mi is.

Rettenetes az, mint mi nem tartottuk ahhoz magunkat, az mi vagyon Psal. 82. v. 2. Prov. 17 : 15. Ezekh. 33. Szükséges egynéhány remeket a posteritás tanuságára általadnom igazságosan.

1. Amint a deákban emlékezem Dévai Csáky István s Rabutin által való elragadtatásáról. Ennek felesége, fia, egynéhányszor térdre esett a guberniumban, hogy az urát szabadítsuk, vagy törvénykezzünk, vagy törekedjünk a generális és császárnak mellette, avagy bárcsak azt nyerhessük meg: hadd tudhassa, hol az ura; ha él, hadd táplálhassa, ruházhassa; ha megholt, azt is hadd tudhassa, ne fáradjon s másokat is ne busítson hijába miatta. Soha ez az hallatlan példáju keserves, sem udvarhoz, sem generálishoz egy vakaritás törekedést sem nyerhete. Apor mindjárt csak kapá : gubernátor uram beszéljen a generálissal. Beszélett-e, nem-e s mit, maga tudja; elég az, választ nem hozott, az ember oda vesze, hol, mint s mikor? Isten és Rabutin tudják. Volt olyan híre, hogy Fogarasban a csigázásba halt volna meg és az akasztófa alá temették titkon. Én mondottam neki, de bizony igen félve és titkon : menjen Bécsbe a császárhoz; de nem ment, söt annyira jutott dolga, hogy senki néki tanácsot adni, sem ö aztán senkit supplicálni nem mert.

2. Kapi Erzsébet elöször Bethlen Elekné, osztán Toldalagi Jánosné, kiktöl mindeniktöl.... vált el, ment utólszor Jábroczki Pál szegény szabó, de értelmes ifju legényhez, birta több atyjafiaival együtt Viczét. Ennek redemtióját

Apor megkérte, és a directorral pereltetni kezdé quo jure vel magis errore a gubernium előtt, nem hiszem elnyerte volna, hanem ex favore békességet javallottak neki, még engem akarának kiküldeni, hogy az asszonynak intimáljam a békeséget; noha Apor még ekkor barátom volt, de nem vállalám fel, mert tisztem nem engedé, söt mondám, hogy a biró megsérti kötelességét, mikor in talibus circumstantiis vestita causa békeséget javal, mert sokszor olyan uton megcsalja s megrontja az igaz ügyü félt. Nem fogadák, küldék ki Keresztesi, Haller, Sárosit; söt még másfelöl a gubernátor is kiméne, és igen nehezen reá vették az asszonyt; közbiró volt az három : Keresztesi, Haller, Sárosi, és ez mint itélömester és a contractusnak expeditora, melybe Sárosi odairta : nullum jus sibi etc. De mikor az asszonyhoz odavitték már készen, subscribálva, pecsételve (Apornak pedig még elöre kiadták volt), azt mondta : hogy nullum jussal nem adta sem adja, és ha azt ki nem vonják, nem is tartja contractusának. Nosza veszekedni rajta; Keresztesi recognoscálta, hogy a nullum jusnak emlékezetit sem hallotta az alkuvásban; Sárosi azt mondotta : ha fenn nem forgott is, de oda kell azt irni. Hoó koma, megbocsáss, a Verböczi és egész serege, s a világ tudja, ez nem igaz. Haller azt mondta : ő bizony egészen nem tudná, mint volt,

hanem látván a Sárosi subscriptióját, ő is subscribálta. En vobis! Apor kéri a gubernátort: exmittálja a Doboka vármegyei tiszteket Viczének penes illum contractum való elfoglalására. Az is mindjárt adja a tiszteket. Bezzeg itt bizony megvagyon a nullum jus nec qua gubernator nec qua supremus comes comitatus Dobokensis tales exactores exmittendi, mert azt legitimum executionale mandatum mellett szokták követni, nem afféle verbalis vagy missilis commissiók mellett. O naufragium causantium! Elmennek a tisztek, az asszony contradicál, repellál. Elmennek a tisztek haza, Apor ott marad, és ekkor szolgái élése elfogásával koplaltatni kezdi az asszonyt. De ez készebb éhhel meghalni, mintsem kimenni. Ezt nékem Apor tanácskérő formán megirván, irám néki: ne; hanem törvénynyel procedáljon. De ő bizony fogatja az asszonyt és ugyan az asszony maga hintajába hat ökröt fogatván, belé vetteti s a viczei határból kivitetvén, az ökröket kifogják és az asszonyt hintóstól ott hagyják. Ezért az asszony Aport az Approb. Partis III. Tit. VIII. mellett Doboka vármegyében certificáltatja, de a gubernátor főispán, vadászatja miatt nem érkezik az Apor törvénye végéig be a székbe, hanem azután a más főispán Bánfi Farkas a vármegyével absolválják Aport. Az asszony appellálja, táblára transmittálják; a

táblán az asszony nem urgeálván az apellátiót, Apor proclamáltatja, és bizony kérdés, ha igazán-e a Decr. Part. 3. Tit. 35-t rászabja a tábla az extra dominium tétetett appellansra. Domine Sárosi! quomodo ibunt ad executionem? hiszem Apor beatus possidens. Ezeken desperálván az asszony in anno 1697 ott dobban Bécsbe; és Apor úgy hitte, hogy az én tanácsomból, de azt az Isten tudja, hogy semmit sem tudtam benne. Itt engemet meg akara esketni dolgairól. Én mondám: nem lehetek én és a gubernátor biró s bizonyság, hanem vigye véghez, hogy a császár kérjen informatiót mitőlünk ketten, itt Bécsben, mindjárt jól lészen dolga. Nem akará-e vagy nem meré-e, vagy végbe nem viheté, én nem tudom. Irtak ugyan a császár nevével dolgáról kemény leveleket Erdélybe; de az Apor szép szava és a gubernátor és a többi kedvezése Erdélyben, Bécsben pedig a jézsuiták fávora manuteneálá Aport ellene, úgy hogy sem a bécsi, Jabroczkinénak rendelt delegatum judicium, sem a császár, császárné elöttvaló sok térdre esése, pápistasága, sem az urának azalatt való megöletése, sem semmi nem használt néki. Hat esztendeig üle Bécsben, az ura halálát, igazán-e, helyesen-e, Isten tudja, Apornak tulajdonította, kivált azért, hogy a mikor megölték, ott az házban volt hét ezer forint, melylyel kellett volna Aport megki-

nálni Viczéért; sem azt, sem semmit olyat nem prédáltak azok a tolvajok; nem is keresék a Doboka vármegyei tisztek, sem director, sem más a vérét, noha én a gubernátort unszoltam reá. Ennek az asszonynak a példája ritka; többet, noha volna, nem említek.

3. Iszonyu terhe volt a szegénységnek, és nagy panasza az egész vármegyéken, székelységen minden rendnek a fő- és vice-tisztek sok klákáztatása miatt; minden háztól egy napra egy dolgost kivántak. Micsoda az, ugymond, semmi. Én mondottam : bizony, ha mind az ispán háza mellett laknának, estvére vagy ha másodnap idején házához mehetne az ember, az ugyan igen sokat nem tenne; de 6, 7 s több mérföldnyiről jöni menni, hány napot tészen? Azonban mondták, hogy a legnagyobbja tarlaján szomjúval is holt meg ember. Láttam magam olyan levelét : innya való edényt hozzanak magokkal. Enniek vagy keveset vagy rosszat, vagy semmit sem adtak. Megesett, hogy csürben, pajtában rekesztették, hogy el ne szökhessenek egynéhány nap; néha ekéket is kivántak, vecturákat pedig rettenetes sokat. Az én fiamnak, Bethlen Mihálynak, Gyulatelkén csak egy tehetős jobbágya volt, az egyszer hat ökrén szekerén maga erején készerítetett Bonczhidáról a gubernátor frauczimer ládáit hozni Fejérvárra, még ott osztán az udvar birája három-

három szekér fát vitetett a tótfaludi erdőröl vélek minden szekérrel. Érkezem oda, panaszol a jobbágy, hivatom az udvar biráját : miért cselekeszed? Az úr parancsolta. Mondom : elbocsásd mindjárt, mert ha nem, soha ne éljek, ha meg nem veretlek. Erröl megitélhetni, a más ember jószágával mit követtek. Intettem, kértem szépen öket, moderálják a régi mód szerint, ne kövessék ebben a rosszban ennek találó kezdöjét Teleki Mihályt, mert bün az, Isten mondja, megmutattam nekiek Jer. 22 : 13. Hab. 2. 6. 8. 9. Semmi; hijában.

4. Anno 1701-ben a békeséges idöben szokott czirkálást rendelének, mind vármegyén és székelységen, mely ellen a szegénység nagy igájára nézve sokat szólottunk én Sárosival. Hiszem másként büntethetni a bünt. Én Rabutint is kértem: dehortálja, de tudtomra semmit sem cselekedett. Gróf Seau bizony sokat intette, söt a státusok közzé be is jött és erös propositiót, protestátiót tett, hogy a dohányért és verébfejért vont pénzt adják vissza a szegénységnek, mert az felmegyen 80 ezer forintra, de bizony semmit sem használt. Késö is volt azt az erszény-kutyát az elnyelt háj kiokádására készeríteni. A 80 ezer forintot hol vette volt, nem tudom; rám gyanakodtak, de én bizony nem mondtam, hanem ha Sárosi mondta volna; hanem mondtam és most is mondom,

hogy 30 vagy 40 czer forintot vontak azért a két hijábavalóságért. A gubernátor maga mentségére attestatiót hozatott a Doboka vármegyei tisztektől, hogy csak 400-ra ment. Én mondám: kész vagyok per inquisitionem megbizonyítani, hogy csak az egy Borgón is többet vontak annál. Öszveszólalkozánk felette Ha kik az articulus szerint magok megczirkálták is jószágokat, semmit nem használt. O pénz, o orcza, o lélek! De igaz a szentirás mindenütt, és a többi között in Tim. 6 : 9, 10., item 2. Tim. 3 : 2, 3. 4.

5. Az iszonyú sok gonosz könnyítésére az országot igen könnyen, örömmel, de a guberniumot igen nehezen reá vevém, hogy mind a militia, mind a magunk emberei sok excessusi orvoslására a vármegyéken, székeken tegyünk értelmes, tekintetes főember inspectorokat. Meglön. Bizony nagy javára is voltak a szegénységnek és az országnak, de Kolos, Doboka vármegyékben a gubernátor, Tordában Apor rútul öszvevesztek vélek, melyről való mocskos leveleket hozzám is hozták cum protestatione. Mikor az ország exactorinak reportálni kell vala munkájokat, azon két úr elbontá azt is. Kérdezzék meg Bánfi Lászlót, Rhédei Pált, Korda Zsigmondot etc.

XXV. RESZ.

Anno 1700 et 1701 készülgetvén, osztán septembernek a végén hozzá fogék Isten kegyelméböl a fejérvári új házomhoz; két hét alatt a fundamentumát a pinczefala tetejéig kihozák; télben osztán az egész pincze földét kihordák. Anno 1702. martiusban a pinczét megboltozák, aprilis, május, juniusban mind alsó felsö rendet felrakták s megfedték, september, octoberben az alsó rendit egy ház hiján megboltozák, vakolták, meszelték, kemenczézték; ablak ajtóval úgy elkészült télben, hogy in anno 1703. aprilisben a vöm leányommal belészállott. A felsö rendet is anno 1702. télben vagy öszszel gerendázták, kemenczézték úgyannyira, hogy osztán 1703-ban az alsó házak tüze is segítvén egy részröl, kömives és stukaturás télben is dolgozhatott, tölcséres, asztalos szinte úgy. Az ablak- és ajtóköveket pedig még in anno 1702 mind bérakták volt. Zárakat és ajtó- s ablakhoz való minden vasszerszámot a kis vesszökön kivül mind magammal

vittem Bécsből, asztalost is kettőt. Volt azonkivül magam erdélyi asztalosom, lakatosom, kovácsom, fazekasom. Elég az, Isten annyira segített mindenek csudájára, hogy anno 1703-ik májusban magam is feleségestől a felső rendbe költöztem, és ha az háború ne légyen 1703-ban, a harmadik rend csatornás fedele, és azon feljül deszkás egész folyosója vagy altánja, mint a tordai gabonás házam, orsós oloszfákkal elkészül vala. De azt az Isten mind elbontá, elvevé. Igaz vagy, Úr Isten, mert talám mind én, mind a feleségem felfuvalkodtunk volt vele és (noha kemencze Velencze) úgy szólottunk szivünkben, mint Nabukodonozor, Dán. 21.

Ám bizony, úgy is járék, vagy talám rosszabbul mint ő; mihelyt a leányom belészálla, úgy meghimlözék, hogy nemcsak az ő szép gyenge orczája vesze el, de az ő élete is alig marada meg; Bethlen Mihók szép unokám a régi házomnál (melyet az apjának adtam vala) meghala; József fiam is az új házban az himlöben nehezen marada meg; Klára leányom is meghimlözék; a feleségem kólyikában igen nehezen megbetegedék; magamat a collegáim meg akarának ölni. Kifuték belöle; házam, jószágom, mindenem oda. Azután ismét mint ölének meg. Az emberek társaságából kiüzetém, és már hatodik idő foly; mi lészen a vége? Te tudod. Igaz vagy

Uram, tiéd a dicsőség. Noha mint igyekeztem én azt az házat mások kára, panasza, söt magam jobbágyimnak is nagy terhelése nélkül csinálni. A követ én mind a Marosból és egyéb helyekből hordattam; Saláti András tiszttartóm 10, 12 szekér követ, azt mondta, az utczán szedette volt csak a Maros partjáról; Váradja felöl hoztak el egy szekér követ, ez talám bitang. A majorból egy puszta pinczéből raktak volt fel a jobbágyim 3 vagy 4 szekér követ; oda futa hozzám panaszlani az ura, még a szekerek az udvaromra sem érkeztek volt; mindjárt küldék, hogy vigyék vissza; vissza is vitték néki, hanem ott az utczán vettek volt fel egy tyukmony-forma öreg és egy kisebb termés parasztkövet, a melyeket szintén akkor vetettek vala be a fundamentom fenekében az Apor felöl való szegelet táján. Mond az ember: hogy az a kö is az ö falából esett volt ki. Én meg találom szidni, melyet mostan is bánok, s mondám: húzza ki s vigye el. Monda: hogy ö nem. Én adék neki egy máriást érette. Megköszöné s elméne; most is bánom, hogy ott az a kö; talám azért hasadott az a szegelet annyira. Meszet, téglát magam erdöm s emberem szerzette; senki csak egy kapavágással sem segített, hanem a két öcsém hat kömivessel, de én azoknak a napszámot igazán fizettem; kérdjék meg a magam kömivesimet, téglavetöimet, czigányai-

mat, hogy mennyi pénzt és egyéb vigasztalást adtam nékik. A kőfalon kivül az én telekemmel ellenben, két czigánytól két házat az urok hirével pénzen vettem meg, mert úgy akartam, hogy az egész teleken hosszányi kertem légyen gyümölcs és veteménynek; belül pedig a két kút közt virágos kert légyen; a konyha az alsó kútnál, istálló s egyéb, Teleki felől; árnyékszékek egy Telekiék, másik Apor felől a szegeletben, és a kőfal alatt boltásban vigyem a külső kertembe az árok fenekére. Az Apor törvénytelen kis konyhája eleibe sütő kemenczét, kéményt intéztem volt, és a végső nagy boltot sütő-mosóháznak. Légyen elég erről eddig, melyet ezzel végzek: Mindenkor csak 10—12 kőmives rakta; szép ház lett volna, ha elkészült volna; igy is az volt már is; gonoszakaróim irigylették, tudatlanok csudálták, a tudósabbak, a németek is dicsérték. Noha sokhoz ingyen jutottam, mégis úgy hiszem, csak könnyen ment reá 3000 forintom készpénz. De mi haszna? lélekgyötrelem, maradékveszekedés. Vanitas vanitatum. Négy hónapot sem laktam benne, azt is keserüség-, félelem- és rettegéssel. Anno 1703-ban 8-ik octobertől fogva nem láttam. Valeat. Így tetszett Istennek, úgy légyen akaratja.

1702. Tél vége felé lön az Júlia leányom kézfogása Teleki Sándorral Fejérvárott országgyülése alatt. Ezen tavaszszal lön a fiscalis jó-

ságokról való productio a gubernium, tábla és a cameralis commissio előtt, benn a várban, a tőlünk bolondul a commissiónak hagyott fejedelmi ebédlő-palotában, az holott gubernátor urnak is fel kellett a commissióhoz udvaroskodni. Ezért a productióért engem kárhoztattak, mint meglátszik a Szász János in anno 1703. 3-a maji tett áspisi sziszegéséből, de méltatlan, mert én javallottam ugyan az uramnak ezt, de, 1-o: törvényes, articularis, minden fejedelemtől patráltatott dolog. 2-o: hogy a míg még az új diploma árnyékában gubernium, tábla és diaeta qualitercumque stamus, a bonae fidei possessorok confirmáltassanak, a gyengén állók is per gratiam szerezhessenek securitást magoknak, judice Transsylvanico secundum leges judicante, et, si opus, intercedente, mintsem hogy a maholnap erőtvevő kamara sit actor et judex et executor. 3-o: hogy a fiscalitas jó rendben vétetvén, légyen az erdélyi fiscusnak is valami jövedelme, és ne okozhassa az udvar azt, hogy a szemét is ellopják Erdélyben, és azért kételenítetik cameralis commissiókkal terhelni az országot; 4-o: hogy a diploma 12-ik articulusának vehetnők valami hasznát; és 5-o: avagy csak a gubernium, tábla fizetése inkább ne veszedelmezzék. Élt volna tovább Apafi fejedelem, bizony ő is elkövette volna ezt a productiót, és az őtet azelőtt megberetválókat vagy

megberetválta volna, vagy éhhel megholt, koldult vagy húzott-vont volna, vagy az ország tartotta volna. Világos ez minden fiscalis-jószágok hályogától el nem fogott szemek és az azok miatt szenvedő ország előtt. Itéld meg Isten és impartialis posteritás ezeket, és ezután úgy itélj engemet, mert én mindent fundáltam Comp. Const. Part. 5. Edicto 27; és még akkor javallottam és végbevitetni kivántam volna, a mikor én anno 1696 a guberniumot in solida forma et authoritate stabiliálni akarám, hogy az meglévén, az oeconomia fiscalis is vetessék jó rendbe a többi között azzal a productio és revisióval is, egy szóval, hogy az erdélyi egész regimen vagy politia vetessék olyan jó és állandó rendbe, hogy a király nyughassék meg a mi hűségünkön, informatióinkon; ne búsítassék ottan-ottan a többi között ez utánunk ólálkodó kamarától; és viszont mi is, maradékink is, ne féljenek szüntelen attól és egyéb innovatióktól. Már az kik ezt gátolták, mit nyertek? Ezeket: 1) Minél inkább gátolák, azonban másfelől a fiscalitással abutáltak, magokat, söt ha csak magokat, ám lött volna, de mindnyájunkat, az egész nemzetet olyan gyanúba és utálatba hozták, hogy: in Transsylvania nec in politicis, multo minus in oeconomicis sunt fideles, capaces, in compendio, suae majestati utiles; ergo quid faciendum? Diploma, gubernium,

denique tota scena uno ictu inverti quia non potest, eat commissio et generalis etiam sit superattendens gubernii etiam quoad politica. Veteranit azert tették volt plenipotentiariusnak, de nem publicáltathatá, Rabutin is dicsekedett véle, noha elö nem adhatá, de valósággal felettébb is practisálta. 2) Mint suspectust és interessatust a gubernatort, még csak in speciem vel dicis (?) causa sem tevék a productióban praesesnek, hanem Seaut. Igaz hazafia, ha a fogad nem nád, és az agyad veleje nem cseresznyemag, nem szégyen-e ez? A gubernium jár be udvarhoz minden sessióra a commissióhoz, mintha a gubernator palotáján meg nem lehetett volna, és könnyebben ki nem jöhetett volna oda Seau, Eckler mint mi hozzájok mindnyájan. A sessio igy lön: Asztalfön legelöl jobbkézröl Seau, balkézröl mellette a gubernátor; fordulóban, Seaun alól jobbkézen, én a cancellárius; túl a gubernátoron fordulóba Apor thesaurarius; osztán kétfelöl rendre az asztalnál a tanácsurak, pronotárius; az asztal utolsó végén vagy Seau ellenébe Eckler, a gubernator ellenében pedig a guberniumbeli secretarius vagy registrator Naláczi Lajos, Sándor Gergely vagy Horti; az asztalon kivül vagy másrend széken a tábla fiai. A producensek az egymás mellett ülö Simonfi és Ecklernek producálták, de mindenkor Eckler vette osztán ad dicta-

turam, noha bonafide, mert az exhibitákat feladták Seaunak, gubernátornak és minden latni akaró tanácsnak, vagy táblafiának. Ebben fraus nem esett. Osztán Eckler dictálta a summáját, irta Simonfi, a registrator és maga Eckler, a lévén a rendelés, hogy három regestum authenticum készitessék, egy pro gubernio, másik pro thesaurariatu, a harmadik pro camera aulica, és osztán post informationem et responsum regis fiat donationum et exhibitorum revisio et decisio, per judices et secundum leges Transsylvaniae ad ratificationem suae majestatis, quam ex parte gubernii cancellaria aulica Transsylvanica, ex parte vero thesaurariatus vel fisci regii Transsylvanici commissio cameralis procurabunt in aula, unde reportatis tandem omnibus huc pertinentibus, fiat instrumentum adaequatum, deponendum in archivis solitis. 4) Az én ekkori nyári Bécsbe menetelen után a gubernátor és társai a productio után öszvevesztek felette a commissióval, és igy az emlitett revisio s minden füstbe ment, de valjon ki kárára? A regestrum Eckler irása, és ex parte camerae jónak, authenticumnak tartatik ezután sok esztendövel is, hanem tudom mint falsificálják is, ha az Isten engedi menni. Ex parte regni vel producentium, mivel confrontálják, reputálják? Valjon akkor erdélyi biró és törvény igazgatja-e? Adja Isten legyen jól, és jobban az én reménységemnél, mert

a commissio a régi liber regiusokat is kikérette akkor a gubernium által a káptalanból. Esztendőnél tovább olvasta, exerpált mit belőle, ő tudja; de őszszel vetik a buzát, nyárban aratnak, de sokszor konkolyt, vadóczot, kigyóhagymát is. Deus meliora! Ha az ő idéjében, Kinski életében lészen vala ez a productio, ne hogy praeses, de még csak neve se lett volna a cameralis commissiónak benne. Thesaurarius és fiscalis director lett volna az actor benne, — gubernium és tábla a biró; de igy kell, — ha urak nem akaránk lenni abban a palotában, inasok levénk.

Én is kezdettem vala regestrumot irni arról az productióról, de osztán belé hagyám, megelégedvén a Simonfi és Sándor Gergely irásával; Szász János is kezde vala irni, a gubernátor csak türi. Én mondám: kegyelmed ne vegyen erről példát, ha én cancellarius, Simonfi protonotarius, Eckler commissionis, Naláczi gubernii secretarii irunk, nihil haec ad judicem regium Cibiniensem. Osztán a gubernátor, Apor is megszólalának és félbe hagyaták véle. A gubernátor osztán kéré Seaut, hadd producáljon maga fiscalis jószágáról; és hadd mehessen haza a leánya lakodalmához való készületre. Libenter, fiat. S meglön; mi is elolvadánk, örlődénk, Eckler Simonfi Sándorra hagyván a dolgot, nescio an satis bene, noha ez ugyan csak a vége felé volt.

Lön a Székely Ádám lakodalma a gubernátor leányával, emberek sokaságával és fejedelmi pompával Gyalúban, az hol Rabutin császár képe majestása lön; és mikor köszöntötték, és a menyasszonyt ő felségétől is bucsuztatták, Apor István násznagy, én majom cancellarius feleltem; majom camerarius gróf Pekry Lőrincz, majom innyaadó gróf Bethlen László volt; monda estve a dolog végén Rabutin: ha a császárság olyan nehéz, mint az én mai császárságom volt, én csudálkozom Leopoldus csak egy óráig is viseli; bezzeg én többször olyan bouffon, udvari bolond nem leszek. Más nap üresen hagyá azt az asztalok fejénél való majestást, és mint Rabutin generál közinkbe üle a főhelyre, utána az havasalföldi vajda követe, ez után én, mert gróf Seau nem akart utána ülni a követnek, hanem a dámák során a gubernátorné mellé; Rabutinné, a feleségem, Bethlen Sámuelné és a gubernátornén alól; alig tudtuk igy temperálni a vanitást azzal, hogy a gubernátor és gubernátorné között azon a soron primus omnium inter viros ipse comes erit, az mint a külső férfi soron a vajda követe, et sic par erit illi; mert a fő vagy mi asztalunk fején, mig a császárság tarta, senki sem ült, hanem másnap osztán, stante ibi majestate vacua, Rabutin feleségestől, Seau ugyan csak a tegnapi helyén maradván. Sokat beszélgettem én ezzel az bolond

competentia conciliatiójával is, mert hiszem Seau nem a caesareus hanem csak cameralis commissionis praeses és cancellarius volt; Rabutin ő felsége és excellencziája; és minden a ki tudta, nevette ez olyan nagy fejedelem képe és követjével való competentiát; annyira vala pedig a dolog, hogy vagy egyiknek vagy másiknak ki kelle vala maradni az asztaltól, és caesaris praesentis et nostro omnium judicio Seau marad vala ki, ha azt a pókhálót nem találjuk. Sok busulásom volt miatta; Gyaluból visszamenőben volt Rabutin is Tordán nálam, melyről másutt emlékezem.

Mennyi fáradság, busulás és boszankodásom volt ugyan akkor a fejérvári scholáért, borbándi templom és egyéb religiosa controversiák miatt, arról való acták és irások, melyek mind az én munkáim, megmutatják, egyet jegyzek csak itt meg: egy irás van, melyet gubernátor, én és Keresztesi subscribáltak ex parte religionis reformatae hárman; a megegyzés szerént kell vala subscribálni etiam ex parte religionis unitariorum hárman; ezt én, Simonfi, Biró Sámuel csináltuk ad mandatum religionum, és a consistorium eleibe való relatiót, mint magunk munkánkat, subscribálnunk kell vala hárman. Soha bizony nem subscribálá egyik is, alig hogy meg nem szidogatám, Fejérvárott az uj házam szintén akkor rakó állásin veszekedém vala vélek; vivém aztán Gyaluba

a lakodalomra, ott mi hárman subscribáltuk; min mult el az unitaria subscriptio, én bizony nem tudom, inkább hiszem, hogy rajtunk mult mint sem rajtok, mert noha Szász János hitetlenül elszakasztá a lutheránusokat tőlünk, melyről tanubizonyságok az irások, és kivált az az originál, a melyet Rabutin küldött nékem, mint oda fel megirtam; de az unitáriusok, utpote periculo etiam nobis expositiores, in religionis defensione addig jól egyetértettek velünk. Tanuld meg fiam, prokátortól, publicánustól in arduis constantiát ne várj; mert megcsalatkozol.

Ezen 1702-ben 28. Julii indulék Bécsbe egy hintóval és a vőm Teleki Sándor kocsijával, én, a vőm, neki egy szolgája, Toldalagi János, Rhédei László, Kende Gábor, Szent-Páli Zsigmond, egy szakács, és Horvát Gábor, az huszti fő és jó nemes emberek gyermekei. Mind Somlyóig magunk lovain mentünk, Kóródon 29.-na válván el a felségemtől, Somlyóról Debreczenbe pénzzel fogadott de nem postalovakon, Debreczenből Nagy-Győrig postán, onnét ismét Bécsig béres lovakon. Érkeztem oda Augusti...., szállásom volt elöször Klugerstrassban azelőtti szálláson, a zöld szabjánál, de azután költöztem azzal általellenben, sokkal szebb és jobb házba, mindenestől fogva. Teleki is azon szálláson, asztalon volt, de aztán a költségben megforditott, a többi pedig az én költsége-

men volt mind egészen, útban, helyben mindvégig, még sem költ felette sok; csak magunkra, útban, Bécsben circiter flor. 2400 a 28. Julii usque ad 27. Decembris, noha bizony tisztességesen éltünk, és haza felé Bécstől fogva Somborig az egy hintóval mindenütt 6 lóval, a vömmel együtt postán jöttünk. Indultunk Bécsből 15. Decembris, és noha Budán a zaj miatt elvesztettünk másfél napot, és csak Isten tudja, micsoda nagy veszedelemmel jöttünk által a Dunán 3 vagy 4 óra alatt, szinte setétben érkezvén Pestre a szegény Sárosival, kit is Budán utól értem volt, tört szekerem csinálása is Pesten délig tartott, mégis 24. Decembris Somborra jöttem, ott urvacsoráját, predikácziót végbe vittem; ismét eltört hintómat ott hagytam, postaszekeren, de Egregyig elömbe hozott magam lovain 25. Sárdra, 26. Gyaluba és éjfélkor az én tudósításomra elömbe jött feleségemhez Tordára, és 28-kán Sz. Miklósra, Istennek hála békével.

Horvátot valami vásárlással és német lovakkal idején leküldém, azután Toldalagit, Kendét; a vöm inasát egy sereg német mester emberrel és kutyával Budáig a Dunán és onnét szárazon elöre elküldém; Rhédei Lászlót a szentjóbi jószág haszontalan sollicitatiójára magam nagy költségemmel Bécsben hagyám, és osztán úgy maradtunk négyen: én, Teleki, Szent-Páli és a szakács postával. Ennek az én Bécsbe menetelemnek inditó okai

voltak: 1. látván édes hazámnak utolsó testi lelki veszedelmére való botorkozását, orvosolni akartam; 2. hogy lássák meg ellenségim, hogy én követség nélkül is meg tudom Bécset járni; 3. hogy a császár igért grácziájának, Radnótnak érjem végét egyszer akármely felé; 4. hogy Apafi fejedelemmel a Tököli jószágok felett megalkudhassam ha lehet; vagy ha nem, a küküllövári appellatiót decidáltassam; 5. hogy az én megholt patronusim helyett másokat szerezzek; 6. hogy Telekiék, László által lett hosszú haszontalan sollicitatiójokat segitsem; 7. hogy a fiaimat Mihályt és Józsefet maramarosi tiszt és jószágban megerősitsem. Mint munkálottam ezekben azt mind leirni unalmas is haszontalan is volna; olvassák meg az azokról tett írásokat, és meglátják; de publicis igaz párok, de authenticusok is vadnak, úgymint: penetralia, császárnak, és mi időre (26. nov.) haza jöve, a királynak adott memorialék, aggratulátiók, projectum de commerciis, Bethlen László nevére tölem akkor országot illető memoriale; mert én ötet mint utánam feljött ország követjét, minden tehetségemmel segitettem sub manu, mert aperte nem lehetett, sem követi, sem cancellariusi characterem nem lévén; mert másutt a követség dolgát megirtam, illettem gyengén a deákhoz irt magyar nótákban a pecsét kezemhez való nem adását is, itt jobban világosítom. Mikor feljövék és akkori primus minister et

deputationisTranssylvanicae praesessel gróf Harrachchal szembe lök, igen kedvesen és nagy becsülettel láta, deákúl, németül, francziáúl is sokat beszélett, és monda : ego ad conferentias Transsylvanicas semper curabo vocari vestram illustrissimam dominationem. Én erre nézve is, noha ha ez nem lett volna is, megcselekedtem volna, kéretém mint fő, vice-cancellarius Kálnokitól a pecsétet. Nem ő bizony, mert én csak provincialis cancellarius vagyok, ő pedig aulicus cancellarius; mert a vice nevet nem akarta hallani, noha az embereknek a nagya és eszese ugyancsak annak hivta és tartotta, de a néki hizelkedő alattvalói azzal a szólásnak formájával csincsegtek a fülében : Méltóságos cancellarius uram; — állitotta azt is, hogy én csak a magam privátumáért jöttem Bécsbe etc. Én irék Harrachnak egy kis rövid memorialét, hogy azelőtti mód szerént cselekedtessen vele. Scripsi scribenda, talám megvan a párja. Én meg sem gondoltam, Harrach viszi a conferentiára; ott mint forgatták ministri veterum in hoc passu ignari, inauditis partibus, ők tudják, nekem sem írás, sem izenettel nem, hanem dologgal valóban választ adának, mert sem a conferentiába egyszer sem hivának, sem a pecsétet ide nem adták, melyen az azon kivül is, vallásöldüzés, részegség, paráznaság, fösvénység, hazugság, és csak el nem futó bolondság lel-

kektöl elfoglaltatott ember annyira insolescált az interessátusságban vele versct futó Szentkereszti és Fiát secretariusival, hogy az huszti, gancsi, szőcsi, drombári donatiókért nagy taksát kivánt tölem, és eddig a mai napig elhalodott az expeditiójok, rá jövén osztán a háboruság, rabságom. Ez a Kálnokivanitás azt nyerte, hogy osztán valamig én Bécsben voltam, sem ötet, sem secretariusát, sem Bethlen Lászlót ország követjét az erdélyi conferentiákba egyszer sem adhibeálták, és a válaszok is az országnak olyan hasznosok voltak, a mint a dolgát forgatták. Erröl a nem csak meae personae, hanem patriae, officio, et maxime religionibus non Romanis in Transsylvania tött injuriáról a császárt akarám supplicálni, de osztán elhagyám és halasztám ad relationem in patria et meliora tempora, mert tudtam, hogy mind az Apor catholicus státusa, Kollonics kardinál, Hevenesi jezsuita szárnyaltatták Kálnokit. Azt is meg tanulám, sok nagy és alábbvaló embertöl, hogy a császár is sokszor sohajtja Kinskit, et omnium judicio annyira vagyon Harrach Kinskitöl, mint Makó Jeruzsálemtöl, melyet experiálék is, nem annyira in meis privatis, mert nékem s Telekinek eleget szolgált, becsült is, nincs panaszom reá, hanem in publicis felette nagy lepcsességét tapasztaltam, melyért mások is vádolták, és majd contemnálták is. A penetraliát mindennek és a

császárnak való beadás előtt nagy reménységgel kezébe adám, harmadnapig tartotta, olvasta-e, mit csinált neki, ő tudja, osztán visszaadá, és igen tepide ne dicam frigide, monda: ez, úgy mond, jó; det vestra illustrissima dominatio caesari et postea videbimus; teljességgel nem látatott semmit is, noha praeses rerum Transsylvanicarum, szorgalmatoskodni az erdélyi dolgokon; mintha Amerikában vagy Utopiában volt volna, egy derék tudakozását vagy realis discursusát róla nem hallottam, azért-e hogy ott jól lenni mindent hitt, mint már informatiókkal eltölt praeoccupatus ember, avagy szokott természeti tunyaságától; mondá is többi között egyszer: Comes Kinski multa fecit etiam per se; et etiam scripsit saepe in Transsylvaniam; possem et ego facere et scribere, sed nolo. De menjünk feljebb és rendre.

Első audientián és úgy a többin is micsodás memorialékot és mikor adtam be a császárnak, magokban megláthatni. József fő ispánságáról különös kis memoriale volt, úgy a deputatióhoz és a kamarához is; mi lött belőlök, irásban van. A penetralia mellett szóval féltérdre is esvén, sokat könyörgöttem a császárnak, in substantia ezekért: 1. hogy egy extraordinaria nagy ministerialis commissiót küldjön Erdélybe, nem arra, hogy ott lakjék, hanem arra, hogy ott az országban egy szabados diaetát celebráljon és ott a sin-

gulis singillatim sub secreti assecuratione interrogatis discat omnia scitu necessaria, et haec non tantum a provincialibus, sed etiam a Germanis, nec tantum a majoribus et nobilitate, sed per fidos commissarios, in comitatus et utriusque nationis sedes ac districtus emissos, etiam vel maxime a plebe, quae assecuretur de querulandi libertate; et sic ista commissio de omnibus informata per expressum informet caesarem et exspectet in Transsylvania suae majestatis resolutionem, qua accepta, pro gloria caesaris et salute patriae faciat facienda, corrigat corrigenda, et rebus Transsylvanicis ordinatis redeat in aulam, ut sic aula tot contrariarum informationum tenebris extricetur, dediscat Transsylvania illas horrendas oppressiones continuare et sciat se regem patrem et diploma revera habere. 2. Oravi pro secreto in casu neglectae hujus propositionis; et 3. ut mea officia resignare possim. Ekkor a császár azt mondá : Omnia accurate perlegam; interim de secreto et mea protectione esto securus. Ezt a commissiót én irásba feltenni nem mertem, szóval is nem mondottam, hanem Harrach, Scalvinioni és Salmensis fejedelemnek, kinek Budáról is 18. Decembris mit irtam, ott a pár. Kivántam pedig, te tudod Isten, azért, hogy az én hazám nyavalyája más uton gyógyulhatatlannak és bizonyosan halálosnak látszott, és nem csak nekem,

hanem másnak is, a kinek esze volt. Jaj bizony reá illett, a mi vagyon irva Esa. 1 : 4. 10. Universalis curát kivánt volna bizony ez a patiens, melyet én remélettem volna per illam commissionem, cujus nec caput, nec membrum esse debebat nec gubernator, nec Rabutin, nec cameralis commissio, nec ego, nec ullus Transsylvanus, sive provincialis, sive Germanus miles, vel cameralis, quia omnes partes, omnes aegri eramus.

Látván Harrachnak nagy lethargiáját és megértvén, hogy az ö állapotjához képest sokja sincs, elege sincs, és nem szidja meg az adomvári embert, gondolám, hogy loco spiritus salis ammoniaci adhibeáljak excitatoriumot az orra alá, spiritum auri potabilis. Igérém azért neki egy kis francziául irt levelben (mert szemben átallottam, mással nem mertem), hogy csak gyógyitsa meg az által a commissióval Erdélyt, 1. hogy a gubernium ad mentem diplomatis et Kinski, melyröl másutt eleget irtam, reformáltassék; 2. a cameralis commissio és idegen tisztek amoveáltassanak; 3. a generalis commendans abstineat politicis et diaetis, és az a rettenetes discretiója moderáltassék et reliqua corrigenda corrigantur; — ex parte regni bizonyosan szerzek neki 2000 és a fiának (ki Harschir Hauptmann vala, és én javallottam, hogy maga képébe commissionis hujus praesesnek küldje azt be) 1000 aranyat; és csak

a reformata religio justa praetensióit de beneficiis et Debreczen vigye végbe, ismét a parte religionis 1000 aranyat adok néki, mint annak fő curatora, és mind ezekről úgy obligáltam magamat, hogy megnyughaték rajta. Nekem úgy tetszett, hogy ez a sternutatatorium alkalmatos sok opiumot is excutiál, tett is valamit, mert azután beszélett keveset velem arról a commissióról, hogy az ő fia nem arra való, mert az olyan munka nagy, derék, maturus embert kiván, de hiszem csak a császár küldené kezéhez azt az irást, meglátnók osztán a többit. Úgy hiszem, ha a császár reá áll és öreá bizza vala, megleszen vala, mert Scalvinioni commendál vala is reá sok virtusiról egy grófi pap urat labakumi püspököt, mely pap Harrachnál sokat barátkozott, és az erdélyi dolgokról igen tudakozott; csak azt bánta, én hogy katholicus nem vagyok, mert egyszer kérde : micsoda vallásu vagyok? megmondám ; monda : dolendum est. Sed transeat. Én Scalvinioninak azt mondtam : Annyi sokféle vallásu országba pap úr arra a munkára nem illik. Harrachban ez lön a fogyatkozás, hogy ő qua praeses miért nem úrgealta a császárt, söt az én memorialém alkalmatosságával, mely a conferentián fenn forgott, és abban in generalibus minden megvan, és sine secreti et meae personae periculo megindithatta volna a dolgot, miért nem követte? maga sem,

hiszem, hanem csak az Isten tudta és tudja, a ki mind az én hazámra országul közönségesen, mind énreám és hazámra azokat az itéleteit akarta hozni, a melyekbe vagyunk ma, kikről való titkos tanácsát az Istennek én nem tudván, úgy az embereknek is még akkor semmi akaratját, munkáját, sem én sem más senki nem tudván, én generali infinitorum malorum praesentium contemplatione fokadtam arra a sollicitudóra ad exonerandam conscientiam, a mint a memorialékban is feltettem; de én is in modo agendi sokat hibáztam: 1. késöre igértem Harrachnak és miért nem valami meghitt embere által, kinek is adni s igérni kellett volna; 2. Scalvinioninak miért nem? a ki a császárnak rendkivül való párnán ülö fél szeme et mortalium interessatissimus volt; noha ennek ugyan, mene az én szerzésem által ekkor az országtól 1000 talléra; 3. Kaunitz, Buccellini, Mansfeldnek miért nem cselekedtem azt a penetralia közlését ídején; ha késön elkövettem avagy post desperatum successum, miért? nisi ex vanitate, vagy a mint én akkor gondoltam szegény, loco protestationis et propter conscientiam. Ez az három minister mindenik dicsérte, Buccellinivel két óráig conferáltunk punctatius felöle, de mind az három csak azzal végezte: dominus praeses Harrach deberet procurare. Úgy látám, mindenik cum contemptu et irrisione illius mondotta; 4. Sal-

mensis, úgy tetszik, reá teszi vala elméjét; azt mondja egyszer sok beszéd közben : loquamur libere intra quatuor oculos. Ha itt az aranyvizet jó innyaadó által adtam volna be, úgy hiszem többet használt volna, mert kedves itala volt ennek a fejedelemnek is az. De csak elkezdém és osztán haza sietésemmel mind a publicumnak mind a magam privatumomnak épen eszét vesztém; mint a ki az üveget nem akartam szorítani, hogy el ne törjék, elejtém és porrá romlék, melyről méltán fedde meg Rabutin az mint a deákban megirtam. Elég az : ebbe semmi sem telék egyéb az én veszedelmemnél, a mint a deák írásból, a penetralia indorsatiójából és majd következendőkből világosabb lészen. De te impartialis posteritas, conferáld az én írásimot, memoriale primum, penetralia, valedictoria a rege, litteras ad Salmensem de 18. Decembris Budae, et litteras ad caesarem a. 1703 die . . . scriptas, conferáld, mondom, ezeket a következett háborúkkal, és meglátod, hogy én eszem és hirem nélkül ekkor profetáltam, mert azt te tudod, Isten, hogy én az emberek igyekezetiben, ha volt is akkor valami (noha nem hiszem volt volna), semmit soha nem tudtam; de nem nagy bölcseség megjövendölni a terhes asszonynak, hogy gyermeke lészen az ő idejében.

Ebben az időben az haza javára in publicis én igazán correspondeáltam levelek által a guber-

nátorral; megvagynak a leveleim párjai, és az ő originái, de ez is gonoszomra fordult, mert az mely memoriálét ország nevében, Bethlen László, Szentkereszti csináltunk, hogy Bethlen László követ adja be, javallám : minthogy ekkor a posta rendesen hamar járt, hogy küldje le a guberniummak ad corrigendum maga neve alatt, hiszem három hétre válasza jö, és úgy adja osztán be. Elküldte. A gubernátor a váradi fördőben volt, vitték oda. Tetszett néki egészen, küldi be Erdélybe a guberniumnak, megirván voksát is, hogy neki tetszik, Apor s a többi fogják s küldik Rabutinnak. En sapientiam! Vaj nem tetszik bizony néki, rút levelet ir, hogy miért bizzák olyan in politicis ignarus puerre a dolgot. Hogy ő nem javallotta, nem csuda, mert a militia excessusiról is volt emlékezet benne, noha bizony felette parce et moderate, mert hiszem tudtuk mi a concipisták, hogy ugyan párt küldenek neki benne. Felhozák elvesztegetve. Én mindjárt látám, hogy Rabutin a szegény Bethlen Lászlóban engem carpál; nem jut egészen a particularitás eszembe, mit irtam volt a gubernátornak ország javára valót, mint s hogy kellene cselekedniek, ratione quanti. Itt bizony a szememre veték, melyből láttam, hogy kiadák, de semmi olyan nyavalyám nem lön belöle, csak fájt a lelkem rajta, hogy olyan filii effractoresi a szegény hazá-

joknak Dan. 11 : 14. Az a boldogtalan tanács, noha talám ipso gubernatore authore, egy levelet készitett, subscribált a császárnak, hogy mihi de publicis forte aliquid loquenti nihil credat etc. Subscribálta a gubernátor is, és kezéhez vette, hogy elküldi, de nem küldötte, noha emezek úgy tudták, hogy el; osztán maga beszélte meg nekem, melyre mondám: hogy bizony magának használt legtöbbet vele, hogy el nem küldte, mert magokat prostituálták volna véle csak, és az országnak tettek volna kárt; mindazáltal én köszönöm jó affectióját. Nem hozá azért elö azon levelet, én sem kivánám, de ha jól akart volna, önként elöl kellett volna hozni, mert midön az azutáni és azelötti dolgokat és sok minden circumstantiákat meggondolok, én bizony ma sem tudom, igazat mondott-e? nem-e? mind a levél valósága mind supprimalása felöl, mert én szegény úrnak olyan nagy nevezetes hazugságait és imposturáit tudom in similibus, hogy azt az ember elcsudálná; mely miatt én annyira jutottam osztán, hogy én nem tudtam a szavaiba választani, melyik hitelre való. Anno 1694, mikor a fejedelem Veteranival Bécsben vala, a gubernátor én kérésemre Kodra Mátének igéré a naramarosi kamara-ispánságot 60 aranyért, ki is jött szinte Erdélybe az aranynyal; hát az úr Luczai Istvánt tette; szembe fogám, azt felelé: a fejedelem irta

Bécsből; azután a fejedelem haza jövén Bécsből, kérdem a fejedelemtől; azt mondá : ő bizony hirét sem hallotta, az ő hire nélkül tette gubernátor bátyám uram. Veteraninak a fejedelem mellett irt, szólott; másfelől azt mondta neki : ő mint atyjafia mellett, úgy szól, mert avval kénytelen, emez meg vegye úgy, a mint akarja. A radnóti dologban mit csinált mind a fejedelemmel, mind velem, a deákban meglátni.

A guberniumból recomendáltunk valakit ő felségének, subscribálta; másfelől in privato mást recommendált, noha in gubernio voksával is egyezett velünk, és nem mere ex officio subscribálta, melyet nem csak szabad volt volna mivelni, hanem tartozott volna ad majora conclusa subscribálni; de azonban, ha más volt a voksa elméjében, tartozott volna azt megmondani mindnyájunknak, a császártól adott, és a conferenciától, becsülettől subscribált instructio szerint; nem kellett volna Istennek, császárnak, guberniumnak és a supplicánsoknak egyszersmind illudálni. Ilyen volt az odafenn említett Kemény János és Apor dolga. Ezt és az említett levelet jobb volt volna meg nem engedni irni, és aperte candide procedálni, mind collegáival, mind énvelem, mint sem osztán taliter qualiter a gonoszt, de nem az embereket corrigálni; ha pedig semmi sem volt benne, nagy bün volt költeni; nékem,

ugyan más sem mondotta, én sem füztem, sem szemére akkor senkinek sem vetettem.

Ekkor kelletvén Száva Mihálynak számadásra feljöni a kamarára, Apor adta pajzsúl neki a katholikus státus követje characterét és instructiót, melyet nékem egy anonymus katholikus (gondolom Pekri Lörincz) megira. Én Szávát a kamarán suis coloribus genuinis leirtam, noha felettébb is ismerték; ez, ha a sok lopásnak kinyilatkozása bogolylyá nem csinálta volna, ellenem sokat hazudott volna; így is, a mit lehetett, el nem mulatta Kálnokinál, Kollonicsnál, Fiátnál és Hevenesinél. Micsoda barátom volt, meglátszik a Naláczi Istvánnak irt leveléböl, mely a több leveleim közt vagyon.

Ekkor tiltotta meg a császár kemény stilusu levél által a gubernátort, hogy titulusa praemissájában ne éljen „nos“-sal; én ebben, Isten tudja, semmit sem tudtam, mert hiszen engem semmibe sem adhibeáltak; akkor tudtam meg, a mikor Naláczi Lajos Erdélyböl felküldte a párját, még is sokat szenvedtem miatta vakvereséget a gubernátortól; mert hogy ittlétemben esett és hogy azelött is secretáriusa által intettem, hogy a tanácsuraknak ne irják csak azt az ‚officia paratissimust,‘ mit affélét, ne fejedelmizáljanak vagy pecsétezzenek etc.; az embereket is néha intettem: ne szóljanak úgy in plurali : ‚gubernátor urunk‘,

hanem in singulari: ‚gubernátor uram‘: ez ilyenekért ezt is nekem tulajdonitotta; ezek az én majd eljövő feredőmet melegítő üszögök, melyeknek legnagyobb fuvója volt még Bethlen Elek, a ki temetéseken egy különös fejedelmi soliumot csináltatott néki. Vagy Rabutin, vagy Seau, vagy Szász János recommendálta volt az a ‚NOS‘-t, úgy hiszem.

Ekkor csépeltem sokat szalmájában a commerciumokról irt projectummal, melyet mikor irtam még in anno 1689. és mint igyekeztem most az hazám javára fordítani, megmutatja maga a projectum; indított pedig engemet az akkori munkára az, hogy egy anglus: Thomas Sedgivius és egy genevai fi, de norinbergai és bécsi kereskedő, derék ember, mindenik református, és egy N. N. Vercelli nevü olasz az orientale commerciumnak a Dunán, és részszerint Lengyelországon és Erdélyen által való felállitására igyekeztek, projectizáltak császárnak, kamarával tractáltak; a genevai: Andreas Legard, maga költségén szerencséjén próbát is tön a Dunán le Landorfejérvárig és talám Konstantinápolyig. Ez vitte le Budáig Tholdalagit az én cselédemmel, egyetmásommal a maga hajóján, és onnét én vittem sok szép posztóját, arany, ezüst csipkéit Erdélybe, melyre majd in anno 1703. bővebben szólok. Ez mind a Dunát, Feketetengert, Kon-

stantinápolyt, Sedgevius pedig Tenger, Danczka, Viszla, Erdély, Brassó, Havasalföld, Várna, Feketetenger, Ozun (?) és Persiát emlegette, és azt állitotta, hogy már ö meg is próbálta; ö bizony azon úton hat hónap alatt megjárja kalmár-áruval, jövéssel menéssel, Angliából Persiát; és igy egy esztendöben kétszer járja azt meg, a mit most tengeren Anglus, Hollandus nehezen jár meg egyszer. Sok volna ide azt leirni. Úgy is volt az, hogy ez az anglus volt egyszer Brassón által olyformán császár passusával, és akkor mint egy álmot beszélé Apor a guberniumban; de mint olyan domestica ignorantia, pénz, és görög, örmény szeszitöl részeg ember, csak mulólag, és inkább contra mint pro; emez pedig akkor csak elsietett, a guberniumhoz sem jött; és most kitöl hallott énrólam mind ö mind a más kettö, én nem tudom; elég az, hogy ök szállásomra jöttek. Az anglust, a hannoveri elector residense hozta oda, és szépen is commendálta mind személyét mind projectumát. Egy gróf Felset rendelt volt a császár akkor az ilyen commercialék folytatására s megértésére; kérének azért engemet imezek, hogy beszéljek gróf Felssel voltaképen a dologról. Elmentem egynehányszor, mind az ö, mind az én projectumunkat felforgattuk; ö is, amazok is kérének, hogy a császártól kérjem praesesnek Kaunitzot, az imperii vice-cancellári-

ust, qui hoc tempore omnium judicio erat dignissimus primi ministri honore. Én in privata audientia eljárék benne; a császár, szokása szerint kegyelmes videbo választ ada, de én osztán nem győzém Bécsben várni effectumát; nem is lön semmi derék dolog belöle, mert úgy volt a dolog intézve, hogy az haereditaria provinciákból, a niederlandiakból és Magyarországból is szegül végül én is Erdélyből, együtt conferáljunk, de isto commercio Levantico. Ekkor projectisálta volt, nem tudom kicsoda, az Odera és March (magyarul Morva vize) conjunctióját per certos canales salvo alias utriusque fluminis moderno naturali cursu, hogy a Dunáról az Oderára által vizen szállithassanak terhet, et vice versa. Gróf Traun Landmarschall beszélett vélem sokat felöle, és ugy mondta : Demonstratum est per talium peritos, possibile esse, sed sumtus et amici nobis desunt. Én ezeket látván és hallván, kivántam hazámnak szolgálni azzal a projectummal, ha lehetett volna, mely mint vétetett és fogadtatott Erdélyben in anno 1703. gyülésben, ott megirom.

Ugyan ekkor volt a palatinus, Kollonics kardinál, Matyasovszki cancellarius, Pálffy Miklós uraknak discursusa velem, hogy a kamara sok excessusának megorvoslása és a szegény községnek a sótalan kenyértől való megmentésére nézve, Magyarország s Erdély árendáljuk meg a

kamarától a sót egészen 500,000 R.forintban ad summum, és osztán vagy engedjük az elöbbi szabadságra a sókereskedést, avagy folytassuk mi per patriotas a commerciumot, a mint in salutem publicam legjobbnak itéli a két ország; ebbe pedig az arendába és annak terhébe, hasznába Magyarország in $^2/_3$, Erdély in $^1/_3$ legyen részes és köteles. Erre egy részént az aulica camera nyujtott vala alkalmatosságot, elhiresztvén szokása szerént, hogy arendába adja plus offerenti. Minthogy mi Erdélyül már azelött egynéhány esztendötöl fogva per contractum celebratum compossessorok voltunk a kamarával a sócommerciumban, és mind jövedelmét, kárát, csinját, binját soknál jobban tudtam: vigyáztam, hogy in hoc etiam casu az én hazám kárt ne valljon, és én praemonealám az emlitett magyar urakat is, hogy vigyázzanak; és minthogy azelött a palatinussal, Sidoval(?) kivel is compossessorok voltunk, és én administratorkodtam, úgy indult vala ez a dolog, de semmi semt elék benne, az háború is eljövén.

Ezek voltak ekkor circa publica az én haszontalan igyekezetim és fáradságim, melyet az okos és jámbor posteritás vegyen jó néven, az Isten tudja azt (kire fogni hogy mernék még imádságimban is Psal. 26 : 1. Psal. 66 : 18.) hogy én jóra igyekeztem; ha végbe nem vihettem, arról nem

tehetek. Quidquid agunt homines intentio judicat omnes. Qui fecit, quod potuit, legem inplevit. — Quod ad privata pedig :

Huszt dolga a levelekben vagyon, én felöle gondolkodni sem tudtam volna, ha a kamara ne offerálja, báró Kleinburg komám által; kapék rajta ilyen okon : 1-o Reméltem, hogy megnyerhetem, hogy a míg Radnót függ, a 40 ezer forintért gratiából kezembe adják pénz nélkül, ha osztán Radnótot énnekem adják, adok Husztért nekik fl. 40,000. E szerént supplicáltam is, de ebben semmi sem telék. Camerae pecunia opus est. Oda hagyom vala, ha e következő ratiók meg ne birjanak : 2-o A fiam főispánsága, hogy a huszti akárki leendő úr ne rázza ki ötet belöle. 3-o Gondoltam, akár kamara birja, akár pap vagy egyéb pápista urnak adják, mind vármegye, mind a városi szép ecclesia, melyet a dézsma tart, mit remélhet? Ezt, a mint ama hosszú imádságomban is mondom, az Isten tudja. Mikor innét Bécsböl megirtam Maramarosba a nagyjának a tracta kezdetit, örültek és felette kértek, hogy félben ne hagyjam, Istenért és érettek kárommal is cselekedjem, ök is segitnek. Elhiszem, meg is cselekszik vala, minthogy in anno 1703. nyolcz ezer forintot öszve is szereztek vala az árában számomra kölcsön, de az háboruság mindent felfordíta. Kezembe adá ugyan a kamara, az eddig sonkádi, csengeri

tiszttartómat Farkas Zsigmondot tettem udvarbirónak, és birám augustusig 1703. Azolta az érette adott pénzem in parato rh. forint 21 ezer, in salario cancellariatus usque ad 1-um aprilis anni 1704. retento, 14 ezer forint, jószág, tiszt, minden, Farkas Zsigmond is egynehány esztendeig való számadásával circiter 4 vagy 5 ezer forintig oda vagyon. Ez a boldogtalan vásár vete engem abba a nagy adósságba, de úgy hiszem, Isten kimenti jól maradékimat belöle. Radnótról rakás irás vagyon, és azoknak compendiuma a deák Sudores név alatt való irásban is. Tudja meg az én maradékom, hogy valamint Erdélyben úgy Bécsben is az ember ember, az ördög ördög, a pénz pénz, kiváltképen az én édes fiam. Ajchpichelnek az egyik derék birámnak, megvallja maga, Apafi fejedelem ajándékozott, költött Radnótért annyit, mint a mennyit érne, még is ha a jezsuitáknak Fogarasban a praefectura-házat, jószágot nem igérte volna, nem sült volna ki a császár contra-mandatuma nyolcz nappal azután, a mikor a pro me szóló mandatumot subscribálta volt a császár. A király pennája is csak penna. A Tököli peres jószágokról mint alkudtam meg Apafi fejedelemmel, ott vagyon a contractus, melyet violált; ha reá keresnék, cum poena calumniae mind elvesztené. Telekiéknek 50,000 forintot adának. Mind a költséget, sompordálást elunván,

mind a haza-igazítástól félvén, elbucsuzám ő felségétől, és vel dimissionem ab officio, vel alterius auris pro me reservam et protectionem kérék sok szóval. Felele : utramque aurem vobis servo, et charam mihi Transsylvaniam vestrae fiduciae committo, negotia vestra curabo, ego vos protegam et manutenebo, etiam in posterum, si quid vobis pro servitio nostro succurret, sive voce, sive scripto suggerite. Kétszer csókolám meg a kezét s eljövék. Eddig 1702-nek és az én 60 esztendömnek a vége.

XXVI. RÉSZ.

Mint odafenn megirtam, Gyalúban érkezvén 26 decembris anno 1702. a Penetraliát sietésem a gubernátorral közleni, nem engedé, mert ebéd után mindjárt elmentem; hanem feltevém, hogy kis nyugvás után a generálishoz megyek és véle közlöm, melyröl már másutt elég irás vagyon a deákban; és hogy osztán feleségemmel együtt megyek két vagy három napi mulatásra, tanácskozásra a gubernátorhoz, és a mire Isten segít ad publici et utriusque nostrum bonum privatum disponálni igyekezem. De nézd az észvesztö sátán dolgát; a míg én aluszom, elveti a konkolyt. Mat. 13. 25. Egy keresztény vallásunkon levö ember, kit én meg sem gondoltam, nem hogy affélére kértem, vagy töle olyat vártam volna, küldé kezemhez a gubernátornak irt Apor levelét in originali, mere ex charitate christiana, hogy vigyázzak magamra. Isten fizesse meg a jámbornak. Ezt a levelet én eltettem a többihez, de ha el talált veszni, ihol vagyon a summája :

Ne késsék uram kegyelmed, hanem menjünk be a generalishoz, die 11. induljon és jöjön Kocsordra, én ott megegyezek kegyelmeddel. Mikes Mihályt Csesztvéről, Pekri Lőrinczet Ózdról csak propter politiam vigyük be magunkkal; vessük jól meg a Miklós uram ágyát a generálisnál, osztán mindjárt csináljunk gyülést etc. Ezt kevés napok mulva bételjesiték, de úgy tetszik, Mikes, Pekri el nem mentek, mi okon, én nem tudom. Odabe mind külön, mind osztán Szász Jánossal hárman mit csináltak, azt ők tudják. Nekem Szász János, mikor osztán az ország hire nélkül igért háromezer dolgosról, melyet ők ad favorem generalis contra me captandum ajándékon igértek supra quantum a citadellához két hónapra, (o nefas) vele beszéltem, és feddettem, ezt mondá: a két úr bejöve Szebenbe, a generálissal órákat tractáltak, mit? ő nagyságok tudják; egyszer engem is felhivatának s mondák, hogy a dologról én is annuáljak a szászok részéről. Én, úgy segéljen az Isten, elhülék, és mint a nationak olyan nagy terhét, ha lehetett volna elfordítani, fel sem vállaltam volna, de a két nagy úr már megigérvén, nem merék ellene csak pisszenni is. Az az igéret pedig csak a nagyságod dolgára volt. Ebben, hogy Szász János igazat mondott, bizonyitja az Apor említett levele is, majd következő dolgok, melyeken rendre mégyek.

Csak hamar consultatiója lön a guberniumnak Fejérvárott a dietáról, ott lön az az Acton által lött expostulatiója a generálisnak a guberniumban az én bécsi actáimról, melyről láss a deákban. Láttam mindjárt az Apor levele virágát.

Acton mindjárt mene Bécsbe, a tőlem ő felségének proponált Penetralia és commissio és személyem ellen. Végbe is vitte munkáját; az udvar, Erdély és Magyarország örüljön neki. Ekkor irtam ő felségének de dato . . . . melynek párja megvan.

Eljöve a gyülés. Első propositio lön a citadellához való dolgosok rendelése. Már én subolfaciáltam az említett szebeni igéretet, de hogy hazámnak szolgálhassak, vagy inkább mondjam, hogy hamarább elveszhessek, tudatlanná töm magamat és mondám : igen is az, mint eddig, in defalcationem quanti pro tot vel tot mensibus. Előszóla az igérő két úr s monda a gubernator : de a két első hónapot jobb csak odaajándékozni, söt jobb azt még csak kérdőbe sem tenni, és a státusok között arról nem is szólani; tudják ők az okát. Tudták bizony, a mint Szász János ekkor adá ki nekem, a mint feljebb megirtam. Lelkemfortyanva kelle fájdalmamat is titkolnom Psalm. 38. és 39. Csaknem sirva mene az ország reá, mert ez tette legalább ötvenezer forintnak terhét. Nékem ez az istentelen munka és az én az

ellen való szólásom igen sokat ártott. Aderant commentatores Zoilus et Blasius.

Más nagy izzadása lön ennek a gyülésnek, az az országos conscriptio-rendelés, melynek nemcsak az embereket, hanem városoknak, falúknak határát, hegyet, völgyet, álló és folyó vizet, embereknek ingó és ingatlan értékét, egyszóval az aëren kivül mindent regestrálni kell vala, hogy osztán azokból a regestrumokból csinálják meg a terhek repartitiójának igaz normáját; hogy pedig extra omnium interessatorum suspicionem legyen ezen conscriptio, legyen minden vármegyében, székben vagy districtusban egy magyar, egy székely, egy szász, egy német militaris, és ismét egy más cameralis német conscriptor, in summa, minden egy classis vagy chorusba ötöt főszemély és azon kivül scribák neveztettek, nescio quo authore, investigatoroknak, és a község corrupte, de úgy tetszik, apposite, vesztegátoroknak nevezte.

Ezeket mind elvégezték a guberniumban énnálam nélkül, Istennek hála, mert nem tudom micsoda expeditió miatt késvén az házamnál, azelötti szokás szerént sem nem hivtak, sem fel nem vártak, melyet hogy szántszándékkal cselekedtek, mind a dolog nagysága, mind folytatásának módja megmutatja, hogy avagy a képzelt gloria és gratiákból rekeszszenek ki Rabutin és

udvarnál, avagy hogy megmutassák, hogy cancellarius esze nélkül is el lehetnek ők, pedig hogy Szász János sokszor volt álcancellériusok az ellenem való dologban; avagy attól féltek, hogy keresztül állok dolgokban, mert nemcsak a guberniumban végezték el, hanem a gubernátor kinnent az urakkal az ország közzé, és ott nemcsak elvégeztették a szegény együgyü státusokkal, hanem a három natióból követeket küldöttek a várba Rabutin és Seauhoz, hogy az intézett mód szerént militaris és cameralis officzéreket adjanak az investigatorok közzé, kik is mindjárt jó szivvel igérték, úgy mint kik Szász Jánossal hárman olyan Helenának tartották ezt az investigatiót, hogy Rabutin manifestus proditornak itélte, declarálta, valaki ellenszól. Lehetetlennek mutatják a circumstantiák, hogy csak ekkor csinálták volna, míg én szállásomon késtem, mert az mind sem hiszem $1\frac{1}{2}$ órát tött volna; de Sárosi megholt, Toroczkai siket, Keresztesi szegény lelkét, eszét markában hordozta, caetera textus habet. Elég az, én akkor érkezém az ország közzé, mikor már a követek a várban voltak, kik is hamar a kivánt jó válaszszal leérkezének; az itélömester a conclusumokhoz irta, nekem hagyák: kegyelmed cancellarius uram concipiáljon instructiót az investigatoroknak, hogy mint procedáljanak, és hozza fel a guberniumba; lássuk.

Látván én, hogy az Isten itéletinek árvize elragadta őket, kevés szóval mondám : Ha valaki az aequalitást vagy igaz repartitiót kivánta s kivánja, bizony én is kivánom, és az instructiót, a mennyire tudom, megirom; osztán ő nagyságok, ő kegyelmek lássák, mint csinálják; de én félek, hogy ezen az uton azt a kivánt aequalitást el nem érjük, hanem csak a sok költség, fáradság, veszekedés lészen belőle. Nem merek kiterjeszkedni, talám ez is sok volt. Az instructio, elhiszem, Erdélyben sok helyett megvagyon; én hogy az irást röviditsem, a guberniumban megmondám világosan, hogy ha Erdély olyan tér, és mindenütt egyarányu jóságu föld volna, mint Aegyptus, melyet régen József úgy méretett és osztatott volt fel, avagy olyan volna, mint Debreczentől fogva Budáig, ez a conscriptio talám meglehetne sok munkával és sok idővel; de az erdélyi sok hegyet, völgyet, kösziklát, erdöt, mezöséget etc. nincsen a világon olyan geometra, a ki igazán leirná, saltem ratione quantitatis, hát ratione qualitatis terrae? A pedig egyszersmind megkivántatik, ha ebböl repartiendorum onerum amussim et quidem, uti intenditur, inter discordantes nationes stabilem et perpetuam akarjuk. De dato, külön egy falunak p. o. Sz. Miklósnak ennyi és ilyen határa, commoditása, incommoditása leiratnak, és igy a particulare regestrumok taliter

qualiter készülnek el, ez, ha jól akarják, esztendőt kiván, még pedig az országnak jól megjárható részén, vármegyén, szászság és székelységen; még pedig kérdés, a székelység alája bocsájtkozik-e úgy, mint a két natio. (Itt Apor mindjárt mondá: a bizony sohasem.) De ponamus, az is. Hogy hogy járhatják meg, és intézik el quantitását qualitását az havasoknak és az azokban lakó és azokban élő falúknak, hogy csak a particulare regestrumban is helyet érdemeljen, úgy comparate mint az ide alávaló falúké? Olyan hiteles lehet-e a lopsai, mint a szent-miklósi? De tegyük fel azt, hogy a particulare regestrumok ratione singulorum pagorum jók, igazak; mikor azt osztán reportálják, micsoda elme és lélek lészen az, a ki azokat öszveszerkesztesse, és igazán avagy csak úgy, hogy a parsok megegyezzenek rajta, felvesse: juxta proportionem registralem csik a vármegyékre ennyi, székelyre ennyi, szászokra ennyi; hát aztán in prima subdivisione: erre a falúkra ennyi, városokra ennyi. Vesd a föld határára hogy hogy lészen. Itt bor, buza terem, amott buza, de bor nem, imitt pedig egyik sem, fából, deszka zsendelyből él. Hát mennyi ember vagyon mind jó és mind sovány földön, a várasokon, kiváltképen, a kinek sem földje, sem szőlője, sem marhája, másképen él, de sok buzás, boros, marhás ember adós neki. Azonban vesd reá a határra,

de hátha nincs embere, ha ma vagyon, hát ha esztendö ilyenkorra fele sem lészen? mennyi egyéb akadály és lehetetlenség vagyon ebben, azt én elöszámlálni nem tudnám, de ha reá kelünk, meglátjuk akkor, és bizony belé sülünk, söt belé halunk. Igyekeztem én most Bécsben kitanulni, azok a bölcs és irtóztató milliókat praestáló országok : Csehország, Morva, Ausztria mit követnek az ilyen dologban. A morvai gubernátor gróf Thurnnál órákat conferáltam felöle, irásban vagyon nálam. A csehországi is irásban vagyon nálam. Találnánk Erdélynek is igaz méröserpenyöt az országnak terhelése nélkül, csak volna kedvünk az igazsághoz, és keresztényi szeretet volna bennünk, és adnók reá az elménket. Igy 60. 70, vagy több ezer forinton vészen az ország magának nagyobb veszekedést. Mindazonáltal ihol az instructio, melyen, látom, kegyelmetek országúl generális s commissio megegyezett; menjen el véle, próbáljuk el. De ha mind az investigátorok, mind azután a collator és decisorok angyalok nem lésznek, hanem csak ilyen emberek mint mi, én hasznát nem várom, melyet pro conscientia salvanda itt a guberniumnak dixisse sufficiat; generálisnak, Seaunak is megmondom, non ad impediendum negotium jam conclusum, sed ne Deus, conscientia et homines mihi silentium aliquando exprobrent. Sok volna a szó, de ez a

summája. Azt pedig mondani sem mertem, hogy ezen az uton mint vesztik ki kezekből a diplomát örökösen, milliók kiadására kötelezik magokat, nemesi szabadságukat elrontják és a szászokkal, söt jobbágyokkal egy talyigára ülnek, kamarát és minden idegen igazgatást legitimálnak etc. Isten igazgatása, hogy rebus adhuc integris ott nem voltam, mert ámbár ezeket itt proxime elhallgattam volna, de amazokat de impractibilitate el nem hallgathatván per conscientiam, ekkor jártam volna úgy, mint ezután esztendővel; mert in recenti memoria lévén mindeneknek, hogy Magyarország az ilyen conscriptióba maga nagy kárával és az inventori gyalázatjával belé süle, az ország reá nem ment volna, kivált ha Bethlen János, a ki Erdély részéről Kraszna, Szolnok, Maramaros conscriptora volt, a magyarországi commissariusokkal együtt elöszállott volna és annak expertus Robertusa, káros, munkás haszontalanságát elöadta volna, úgy lehet mind a ketten elvesztünk volna. A bizonyos, hogy Apor István, noha nekem capitalis ellenségem, mindjárt még akkor megforditja vala, ha zsák (?) volt volna; a mint hogy a Székelység próbált vala is, hogy ök a mint eddig, úgy ezután is per amicabiles accordas cum duabus nationibus készek a quantumokat segíteni tehetségekig, de ök a conscriptio dolgában a két natióval egyenlövé

magokat nem teszik, hanem inhaereálnak a diploma 15-ik articulusának. Ezért Aport meg sem pirongatták, hanem ha a generális. Kibocsáták az investigatorokat, és alig kezdheték jól el, hát Szász János dirigálja szüntelen jövő s menő leveleivel az egész dolgot. A mit Szász és két német akar, az lesz; a magyar és székely commissarius csak váz, hergenek, morganak. Ekkor látá s megbáná a gubernátor és utána a többi mind, hogy micsoda fűre hágtak, vétkes példával vétkesebb hímet varrattak; mert Magyarország nem tett rakás németet conscriptornak, nem bolondult annyira meg. Ki nem tudta meggondolni, hogy a szász és német hárman összeállnak, kivált a hogy a magyart szeretik. Három több kettőnél. Egy Gyárfás István nevü székely, jó nemes ember investigator, megbolondula belé; egy igen agyas mérges, Rezner nevü szebeni szász investigátor ugy esék lovastul, mindjárt megholt. A háboruság osztán félben hagyatá, noha Rabutin azt akarja vala, hogy csak contiuuálják, de nem lehete. Ezt mint kiváltképen való nagy errort, nagy furort szükségesnek itéltem ad posteritatis informationem igazán megirni. Jaj, mennyit szenvedtem miatta, és ez az egyik oka az én majd mind inkább-inkább sietö veszedelmemnek. Haj szegény haza, szegény nép! mennyit szenvedtél az igazgatóidnak magok kelletése, a Bethlen

Miklós személyének, és azért jó tanácsának is gyülölése miatt.

A mely projectumot de commerciis Bécsben beadtam volt, azt az udvar leküldé, és parancsolta a guberniumnak, hogy küldjék censurájokat ad informationem suae majestatis. Az ország azért mind a három natióból deputála 6 vagy 9 személyt, hogy Keresztesi Sámuel úr praeses alatt adjanak opiniót azok az országnak róla; kik is tisztességes recognitiót tettek róla, kivált quoad domestica vel intrinseca patriae mercimonia, extranea magna commercia captum suum superare fatebantur. De ebben akadályt tön a háboruság. Az oda fel említett Andreas Legard is bejött vala Landorfejérvárról, ennek munkálkodására. Én az ö árújából már sokat eladtam volt, melyekröl computus és quietantia vagyon, a többit Szebenbe vitte s adta, és maga alig szalada ki az országból.

Jere maradék, halljad és csudáld az ördögnek énellenem való, neked, ha olvasod, nevetséges, de Vizaknának ekkor siralmas és nekem veszedelmes munkáját; tanulhatsz belöle. Vizakna tanácsa, communitása, egy szóval városa, miért? ma sem tudom jól, egynehány, a városhoz, a mint mondották, engedetlen vendég sóvágónak a város végén egynéhány kalyibáját, hurabáját elhányta, rontotta. Ezt Seau és Eckler, cameralis

commissio, kamaraház és fiscus kárára néző dolognak tartotta, és a generálisnak is panasz és kérdőquid faciendum-képen deferálta, mint és hogy, ő tudja. Elég az, hogy ezt az ő dolgokat felette nagyra tekerték és kivált Rabutin pro sua ordinaria et nationali furibunda kakozelia rebelliónak nevezte; és először mind a generális, mind a commissio igen nehéz levelet ir ellenek a guberniumnak, melyre én és az egész gubernium azt találók és rescribálók, hogy thesaurarius per directorem fiscalem evocáltassa a várost, az országnak szinte közelitő gyülésére et judex absolvat vel puniat. És ebbe semmi sem telék, sive ex negligentia sive ex malitia, hanem Rabutin reá külde egy nagy lovas companiát; az ott mit követett rajtok, úgy hiszem, a gyermekek is meg tudják akárkinek mondani. Szomoru keserves példa volt mindennek, executio sine prosecutione; ölés vágás ugyan nem volt, de egynéhány napig tartó sanczoltatás. Szájokban az izi.

Az az huruba-hányás szintén akkor tájban esett volt, a mikor én Júlia leányom lakodalmára ad 6-tam Martii hivtam magam a generálist, és Seauval együtt jött Vizaknára hálni, nála is voltam vacsorán a kamaraháznál. Eckler is ott volt; jöttek volt oda, hogy a dolognak korán menjenek végére; én akkor hallottam, azelőtt semmit sem tudtam benne. A Szentpáli Ferencz

házánál hálván, más nap haza mentem, Szentpáli is valami gazdaság tisztire jött Sz. Miklósra. Lött meg a leányom lakodalma, melyet is Isten Ágnes leányom súlyos betegségével úgy megürmöze, hogy senki sem hitte, hogy meg ne haljon, az anyja ritkán és keveset is ülhetett az asztalhoz miatta. Szentpáli innét akkor irt volt egy levelet haza a biráknak, hogy igaz ügyekhez képest jó reménységben legyenek, mert ő beszélett az urakkal (minthogy volt is ott egynéhány) és hogy az úr cancellarius uram ő nagysága igen jó patronusunk etc. Ezt az ő levelét alfele törlésére, avagy mire forditván egy ember, akadott egy darabja in ea parte gubernator, Apor, vagy Szász János kezébe; nem mehettem voltaképen végére; de elég : z, hogy azt ők osztán mint énellenem való mérges nyálat vitték a generálisnak és a vizaknai (uti jam nominari coeperat) rebellio fejének engem akartak csinálni. Mond a generalis: de csak evvel a nem tudom micsoda foutu czédulával nem convincáljátok Bethlen Miklóst, ha ennél több nem lészen. Mondják : hiják be csak a vizaknai birákat, és a papot Borosnyai Jánost, és alumnusát eskessék reá, meglesz. Firtatták, examinálták, eskették, hogy valljanak reám, semmit nem kaptak. Találták továbbá azt : a birák pap nélkül jöjenek Fejérvárra, ott confrontáljuk Bethlen Miklóssal. Meglön és fülemhalla-

tára a gubernium elött szembe mondák a firtató Apornak : minket bizony senki arra nem biztatott, hanem Isten sok jót adjon nagyságodnak. Tudja nagyságad, mikor Vizaknán a csürbe mondá : éljünk privilegiumunkkal; mi igazságunkhoz bizván, úgy cselekedtünk. Psal 57 : 7.

Jere, hallj és olvass szörnyü dolgokat, a melyek az Haller István, Teleki Pál ellen Lónáért indított pere miatt én rajtam általmentek, melyről a deákban egy kis emlékezetet tettem; és mivelhogy az igen sok irást kivánna, azonban az akkori protestatióm és az ellen a gubernium nevével Szász János által ő felségének irt szörnyü ocsmány munka jelen vagyon, más vallatás, és akkor a generálisnak és udvarhoz irt mentő leveleimnek párjai jelen vagynak, és bizony megérdemlik az én maradékimtól az olvasást : azért öket azokra igazítom, és (ha Isten életeket nyujtja, melyet szivemből kivánok) ezekre az első bizonyságokra, úgy mint : Biró Sámuel és Horvát István, a kik hozák meg reggel, hogy azon éjtszaka irtak a generálisnak ellenem, és a császár pecsétit elvitette a gubernátor, etc. Olosz Mihály és Naláczi Lajos secretariusok, és ismét Horvát István registrator; hogy mint vettem Szebenben kezemhez a pecsétet in fine aprilis és indultam vissza Fejérvárra, hogy ott májusban a substitutióban fungáljak ; a mint osztán Szebenből nagy fu-

rorral Fejérvárra jövének az urak 1-ma Maji, mint hivattak engem estve fel a guberniumba, egymásután háromszor, 1. Horti István által egyedül, 2. et 3. Bethlen László és Toroczkai Jánossal együtt ketten, quasi scilicet authentice, de minél inkább és ilyen solemniter hivtak, annál inkább nem mentem; mint állitották aztán a gubernium hajdúit a tömlöcz és Szentgyörgy-kapuban olyan orderrel, hogy engem ki ne bocsássanak, hanem Haller István uramhoz vigyenek, vagy mit miveljenek, — csudakurta, de igen veszedelmes éjtszakai commendánsság! — mint hivattam én Kapusit és Hortit magamhoz, és mint halálhoz készülő ember adtam a testamentomot kezekbe; mint hivatta aztán késön éjtszaka a gubernátor Kapusi Sámuelt és küldte hozzám, izenvén: hogy valahová ne menjek, ne háborogjam, hanem reggel menjek fel a guberniumba, semmi nyavalyám nem lészen; azt az említett professor és mások elegen tudják, és maga a feleségem is. Másnap felmenék, és reá készült, tettetett nagy csendességgel fogadnak s monda a gubernátor s Apor is, hogy önekik a pecsétre vagyon szükségek etc. A mennyire lehetett, moderálták beszédeket; felhozattam, adám a secretariushoz, és mondám: ne cselekedjék kegyelmetek ilyen titkolódást, hanem procedáljon aperte; bizony a magam ellen való expeditiókat is ex officio subscribálom

ad majora vota, valamint régen Aristides cselekedte volt; avagy pereljen, vádoljon nyilván kegyelmetek, igazítsa el a király. Ekkor pecsételtették osztán meg a 2-a Majira datált irást, melyet értelmes és jámbor olvasó előtt annak stilusa és furora eléggé megczáfol, ha in foro contradictorio párt vettem volna benne. Quod ad meritum vel ad statum controversiae, csak a protestatiómnak inhaerealtam, és decisiót vártam volna, hogy kinek és mint s mikor kell birónak kikelni székiből ; quod ad calumnias personales, oro suam majestatem regiam, ut per solemnem inquisitionem communem, de meis et accusatorum actis et vita institutam, discat : qui et quales simus, ego reus, et collegae actores vel calumniatores, et consequenter, ut vel mihi poenam vel adversariis talionem juxta Deutor 19 : 16. et Dan. 6. v. 25. et juxta Transsilvanicas App. Consts. P. 2. Tit. 7. Art. 3. et Par. 4 Tit. 1. Art. 11. impendat justissime et severissime. Bizom Istenbe, avagy csak mi részecskébe elmondhattam volna Job. 31. 33. 36. Csudára és szánakozásra méltó dolog kiváltképen a gubernátornak vagy rettenetes tudatlansága, vagy rettenetes istentelensége annak az irásnak subscriptiójában, melyben gyermekségem, ifjuságom, magyarországi, Pozsonban megsentencziázott ártatlan predikátorok causájában irt apologiám, mely

nyomtatásban vagyon, az én atyám tisztére (itéld meg Isten, ha nem hazud-e) olyan istentelen való igyekezetem, és azért lett megátkoztatásom, et similia monstra vagynak a capite ad calcem. Quid hoc ad causam praesentem? Ha tudta, mit subscribál, ezt kellett-e olyan reformatus primásnak Psal. 55 : 14, 15. subscribálni? ha pedig nem tudta, még is subscribálta, méltó volt-e a primatusra? A szegény Keresztesi maga jelentette akkor mindjárt meg circa 23. Aprilis (a protestatióból a dies jobban meglátszik) az éjtszakai kételen subscriptiót. Azt irja, látom, Szász János, hogy megtagadta; én ugyan ki nem adtam volt, de én könnyen elhihetem, inde ab anno 1696. tudván, hogy csak egy jó öreg házi kenyér szegény. Én ennek az irásnak párját akkor meg nem kaphattam, hanem az ágensem Tarczali Zsigmond itt Bécsben adta kezemhez. Decisióját az háború gátolta meg. Itéld meg jámbor posteritás, ha én akkor a tertius hivatalban közikbe mentem volna, avagy hogy azon éjtszaka, minthogy volt is olyan elmém, hogy a generálishoz menjek, megindultam volna, mi lett volna belöle? Ex praemissis facile judicium.

Ekkor irtak volt egy bolond, káromkodással majd vetekedö kis pasquillust, melyben engem mint a Kristust sentencziáznak; Rabutin Pilátus, ki egy, ki más pap nevét viselte. Szinte Szeben-

ben valánk; a gubernátor hozza Rabutinnak, mondván, hogy az ő palotáján vetették el. Én, mint arántok scepticus, csudálom, ha nem Szász János maga adta néki, vagy hogy ő vetette ott el. Több vanitások között vala énirántam : et quaerebant falsos testes, Math. 26 : 59. 60. Ismét Joan 19 : 10. Nescisne me habere potestatem crucifigendi te. Eddig hallgata Rabutin, de ezen, a mint tolmácsolták neki, szidni kezde. Il ment, il ment comme un bouc foutu (hazud, hazud, mint kecskével vétkező). Kezdenek beszéleni : ki irta, ki irta? Majd mind arra hajlanak, hogy Szentpáli Ferencz, már azelött is poeta és pasquilistságáról hires vizaknai ember; Bethlen Miklós barátja, nyilván ő irta; a minapi executiót vindicálja, mert a volt az hire, énelöttem is mondta Rabutin, hogy felakasztatja; el is futott és bujt volt. Engem is kérde a generális, hogy mit mondok hozzá; én mondám : Szentpáli ugyan efféléhez tud, practisálta is és sok circumstantiákra nézve, hogy reá gyanakosznak, nem csudálom, nem is felelek felöle épen, de hiszem, ezt kevés idő napfényre hozza. Én nehezen hiszem pro rerum et suae personae moderno statu, hogy ezt Szentpáli merte volna most irni, hanem ezt valaki, Szentpáli ellensége irta az ő elvesztésére. Mond a generális : talám Szász János. Mondám : én úgy hiszem; nem is csalt meg engem ez az opinio.

Szentpáli nekem, in privato kérdezvén is, erős hittel tagadta, és akkor megmarada, a pasquillus is, csak elrekkene; úgy hiszem, maga az auctor supprimálta, mint kit már majd az octoberi hagymázának hidege régen borzogatván, a Rabutin és Acton curája alá rendelt volt az isteni Nemesis. Mert már segesvári Hadnagy János tragoediája kezdődött volt, és ekkortájban admoneáltuk mi Szász Jánost, kezességen törvényre bocsássa el. Ekkor hivatott volt engem a generális Radnótról Szebenbe, a mint oda fel megirtam.

Ilyen bosszuság is talála engemet ekkortájban: A gyülés alatt a gubernátor szolgája vett a piaczon egy drumbári jobbágyomtól egy szekér fát, adott neki egynéhány, Segesvárott nem régen vert rosz pénzt a többi között; csak hamar vissza viszi a szegény ember, kér mást; nem adnak, jö az én házamhoz; ott az én szolgáim segitségért, mert én aludtam, küldenek el vele egy hajdút az én hajdúim közzül, hogy szóljon mellette, adjanak más jó pénzt. Majd adnak bizony a hajdúnak pofcsapást. Ezalatt én a déli álmomból felkelvén, megpanaszlá a hajdú; én mondtam Maurer Mihálynak és talám Dániel Istvánnak: eredjetek, beszéljetek az ur hopmesterével, tétessen igazat ezeknek. Mentek, beszéltek, jöttek hiában, söt csak hamar jö Bethlen László s mond: édes bátyám uram, az úr gubernátor uram ő nagysága

izent kegyelmednek, énreám meg ne neheczteljen, mert énnekem úgy kell megmondanom, a mint izente, mert meghagyta, hogy megmondjam : követem. Én mondám : Csak mondja kegyelmed, tudom én a követ tisztit és a jus gentiumot. Ő nagysága azt izente kegyelmednek, miért kellett kegyelmeteknek két deákot küldeni ő nagyságára? talám nem tudja nagyságod, hogy ő nagysága a gubernátor Erdélyben? de bizony megtudatja s esmérteti kegyelmeddel. Én felelék: deákokat nem küldöttem, mert noha hitesek a cancelláriára, de nem úgy jártak, mint deákok; amicabiliter kértek a hopmestertöl a szegény oláhnak s hajdúnak satisfactiót; a deák instructio és praeceptoriummal jár; mondják meg magok, mint és mivel jártak ebben az egynéhány polturás nyakcsapásban. De a mi az izenet stílusát nézi, arra én is azt mondom már, hogy kegyelmed úgy mondja meg, a mint én izentem reá a választ: az ilyen szólásnak formáját: ‚gubernátor vagyok‘ a mint kegyelmed elmondá, ne kövesse ő kegyelme, nem hogy énvelem, de még csak egy nemes emberrel is ilyen fenyegetödzö értelemmel, mert az ő kegyelmének becsületére nem szolgál. Ő kegyelme gubernátor, de avval Erdélyben a maga jobbágyán kivül senkinek sem ura; ha ő kegyelme gubernátor, én cancellárius vagyok, ő kegyelme énnekem collegám, szolgatársam, ab-

ban is csak egy lépéssel van elébb nálamnál, melyről már többet nem szólok, de az ilyen szólás vagy izenet formáját ő kegyelmétől fel nem veszem. Monda László öcsém: épen igy mondjam meg? Én mondám: úgy. Sohajta s elmene. Ennek az hire eltöltötte a gyülést, kit plus, kit minus; Rabutin s Seaunak is ott a várban a fülibe ment, mindenek megitélték, hogy én vagyok az injuriatus fél. Ez az egynéhány tragoedia énvelem lött a 1. Januarii usque ad medium Maji anni 1703. praeludiumi és kovászai az 1704-belinek. Ugyan akkor hazudták volt a Sárosi János szavával, hogy én Bécsben milliót igértem esztendönkint Erdélytől ő felségének; Rabutin is mondta, de nem Sárosi, hanem a dislegáim szavából azt az hirt énnékem. Szegény Sárosi meghazudtatá in genere, valaki rólam s róla azt költötte, és meghala.

Istennek ugyan akkor házamon esett kereszteit oda fel a fejérvári uj házam alkalmatosságával leirtam rövideden.

Husztnak apprehensióját is illettem oda fel; solemnisebb kézbenbocsátásának kell vala lenni, Eckler és Simonfi itélömester által, kiváltképen quoad multas nobilitationes in oppido per principem Apafium factas. Júliusban kell vala azért oda mennünk, de ezt az háború elbontá, mely kezde in fine Aprilis.

Mivel hogy az a támadás nagybányai, maramarosi havasokon kezdődött, az én vice-ispányom igen szorgalmatosan tudósitott engemet, néha egy héten kétszer is; s én nagyobb hitelért in originali küldöttem a levelet Rabutinnak, és mind az önéki irt leveleim copiáit mind az ő válaszait, úgy Eugenius fejedelemnek mit irtam és mit felelt, én mind megtartottam volt. Summáson azokból világoson meglátszik : 1-o Az én sinceritásom. 2-o hogy Rabutin, énnekem akár nem hitt, akár személyemet gyülölte, akár magát a dolgot contemnálta, akár Erdély rebelliójáról gyanakodott : addig őrzé Barczát, elveszté a császártól Magyarországot s Erdélyt; mert bizony azt a tüzet még szikrájában megolthatta volna. Ezt illettem én a deákban compendiose a 13. és 14-ik punctumokban, melyet ide elébb világosítok röviden, a mint az hónapok hozzák.

Akár a feljebb említett okok, akár a Nigrelli generális ellen való rancora, mert attól az erdélyi commandót féltette, akár az udvar orderi után való várakozás meghozák szépen, hogy a mely dolgot Kis Albert hetven talpassal indíta aprilisben, májusban hétszáz, júniusban hétezer, decemberben hetvenezer számra nöjjön; és igy kedve telék Rabutin kivánságának, melyet in julio nékem monda szembe, mikor sok hazudozás után Donegg fő-strázsamestert 5 vagy 6 száz lovassal

először Deéshez és azután Klöckelsperg generális commendója alatt Somlyóhoz küldte, és ez onnét irta vala néki, hogy már 7000 a kurucz. Öszve bukafutozá, hogy hazud, s monda: azt akarnám, ha tiz annyi volna, tanuljon a császár, ha kalapot akar csináltatni, ne csináltassa vargával. Klöckelsperg hogy igazat irt volt, a dolog bizonyítja.

Somlyót az erövel s törvénytelenül reájok vetett föispán és kapitány Boer Ferencz oda hagyá, s beszalada. Csuda, a generális csak a sok szitokkal és hogy mi törvénynyel büntessük, azzal megelégedék. Mi tevénk törvényt reá; mint s micsodást, úgy azt is, hogy noha capitalis ellenségem öcscse, és maga is ellenségem volt, ha nem atyja voltam-e esetiben, mondja meg. Maga könyvezve kezem csókolta s köszönte akkor.

Nehezen és Szebenbe menvén a generálissal iratott parancsolat által vihettem végben, hogy a gubernátor és az egész tanács Fejérvárott lakjék, és a mennyire tölünk lehet, ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra. Boer bészaladása után jöve nagynehezen be Fejérvárra, és leve ez a Boer törvénye.

Ezután csakhamar egynéhány száz német és ráczot külde a generalis, és Zilajt és Somlyót égetteté s vágattatá, és ezzel vona maga a fegyvert, tüzet és minden veszedelmet az országra, a mit

mi akkor irt fontos levelünkben guberniumúl néki megjövendölénk, mert hittel is állitották a kuruczok, gondolatjokban sem volt, avagy csak hamar hihető is, hogy Erdélybe jöjenek; de eljövének bizony azután, Betlent egy társoknak taraczkkal való ellövése miatt elégeték, és az országot magok mellé lázaszták. Már ehhez historia kellene; de hiszem a szem látja.

Ezeknek a nagy gonoszoknak orvoslására végzők azt: kináljuk meg a generálist az ország hada felültetésével s egyéb feltaláltatható és tőlünk elkövethető meediumokkal. Küldök hozzá Naláczi Lajost Szebenben, ennek az elmélkedésünknek csak valami kis generális zsengéjével. Azt irja válaszul: Naláczi Lajost mindjárt megfogassuk, mert övéle oly mosolyogva beszélett, hogy ő minden gestusiból, szava járásából és ábrázatjából kitanulta, hogy Naláczi kurucz és a kuruczvilágnak örül, mert soha azelőtt olyan vigan nem látta. Ezt csudálhatja, nehezen hiszi az olvasó, de ott a levél, és maga Naláczi. (Egyszer bizony énnekem Köleséri felől is, ki másképen hogy már kedves embere volt, igen nehéz szókat monda: hogy csak imigy amugy vigyorog, minden respectus nélkül beszél velem. De o superbissimum brutum). Elbámulánk belé, de nem fogadók a szavát, hanem azt végzők: a gubernátor, Apor és én menjünk be Szebenbe postán egy hintón

hozzá, és fundamentomosan beszéljünk mindenekről véle a conclusum szerént. Ez az a mit a 13-a augusti lött projectumról emlitek a deákban, mert akkor volt a conferenczia véle, szóval nem irással, melynek summája vagy substantiája ez :

Noha bár még in julio lett volna, sed melius est vel saltem nunc, quam nuncquam, válogatunk mi az országból három vagy négyezer embert, lovast, gyalogot, ö is absque praesidiorum detrimento ezer vagy mennyi gyalogot és a lovas hadát német és ráczot hozza öszve, légyen egy hét vagy nyolcz ezer emberböl álló hadunk és ezzel illendö artilleria; szálljunk ki az Egres vagy Almás vagy Szamos mellé, hadd takarodhassék hátunk megé az ország. Mere defensive agamus. Hogy pedig mibennünk megnyughassék minden úr, fö és nemes ember, rendeljük el véle együtt, ki melyik praesideált helyre vigye be mindjárt minden javait, feleségét, gyermekét, proviantolja legalább egy esztendöre, vagy még többre kiki magát, azonkivül a publicum magazinumok minél bövebben töltessenek meg. 2-o A táborba, ha úgy akarja, szállitsuk elegy seregenként a némettel a magyart. 3-o Mi a gubernium mindenkor a sátora mellé az ö guardiája alá szállunk. Valami cautiónak és securitásnak nemét ö feltalál, készek vagyunk reá. Sok szónak vége

ez : ha ti militaris emberek volnátok, megérdemlenétek, hogy mind az háromnak elütnék a fejeteket, de mivelhogy ahhoz nem tudtok, nem apprehendálom. Állitsatok egy lovast egy jó fővel, a ki szálljon a Kis-Szamos mellé; ti üljetek veszteg Fejérvárott; én gondom a többi. Lármát senki ne csináljon, a fő tisztek ki-ki lakjék maga tisztsége mellett etc. Úgy rendelők Bethlen Sámuelt, kit septemberben hadastól magával elvün Kővárhoz. A kurucz elfutott, a várat ö megélésezte, praesideálta, a vidéket égettette, népét vágatta méltatlan, vissza igen sietett. Bethlen Sámuelt hagyta Szentbenedeknél, kit is ott a kurucz akkor vert fel, mikor Rabutin hadastól Kötelendnél volt, de nem ment söt nem is küldött utána a kurucznak. Ekkor mene Fejérvár mellett Dévára, és ekkor volt az a levélirás, melyről a deákban emlékezem, hogy a fejemet elütteti. Ugyan akkor, mikor Bethlen Sámuelt felverték, volt a Koszta vicecolonellus esete; mi jószántunkból felköltöttük Hunyad vármegyét Koszta hada segitségére. Azt irá a generális : tudósitsuk, ha a mi akaratunkból kezdették-e a felülést? és megirjuk, hogy leszálljanak, mert bizony levágatja öket. Megirók : ezelött hat esztendövel, mikor circa ezer kurucz Magyarországból Maramaroson által Beszterczéhez és onnan Moldvába méne, mi ex gubernio iránk Maros,

Aranyos széknek, és ott szomszédos vármegyéknek, hogy keljenek fel ellenek. Jó, hogy a kurucz elsietvén, ezek a felkeléssel késtek, mert ezeket levágatá. Felinditó orderrel inditott volt hadat Beszterczе felé még akkor, hogy én a gubernátorral stafétával tudósitottuk Fejérvárról Dévára, és én hogy a staféta siessen, egy czédulában oda irtam: periculum in mora. Árulónak becstelenített érte. Tanulj maradék ezekből: 1-ör Micsoda emberrel volt nékünk dolgunk. 2-or Micsoda emberek voltunk, hogy mi az ilyet meg nem orvosoltuk Bécsben, kiváltképen azon esztendőben menvén mi hárman Bécsbe, ut supra.

Mikor octoberben az én fejemmel tekézni akara, kértük, hogy rendelje Sebesvár, Gyalu, Kolozsvár, Bonczida, Szamosujvár, Szentbenedek Betlen, Besztercze-szék lineába a kvártélyt, hogy az ország ide beljebb maradjon békességben, hüségben. Én kiváltképen in privato 4-a octobris maga nyelvén irt levélben remonstráltam: bonczidai elhihetetlen sok kazal széna és asztag hónapokig eltart egynéhány ezer lovat és embert, erősség, malmok etc. Ugy más uraké, főembereké, és ez enyim is Sárdon, Tordán, Kamaráson, Csangón, Szöcsön, Borgón, ott a két Szamos és Sajó mellett az országnak ide belől való része; mind bonificálhatja nekünk cum contento omnium et bono publico.

A tanácsban is remonstráltam. Apor dicsérte, magáét is offerálta, de a gubernátor megharagudott; Rabutin a szebeni erdőt őriztette lovas haddal, igen-igen böles tudománynyal Szebenszéket szénából, szalmából et per consequens magát és mindnyájunkat kipusztitá. Consequenter osztán Fejér, Medgyes és több székek szénájokból és annak szállitása és magoknak nem maradhatása miatt egynéhány száz ökörböl és marhából kipusztulának; amott a kurucz a bonczidai és több szénát, abrakot elpusztitá, a nagy kapún bejöve és a vármegyéket, székeket rendre rebelláltatá; pro complemento ismét Rabutin az asztagokat a Szamosok és Sajó mellett, mikor már az ország majd mind kurucz vala, felégetteté, söt Bethlen Sámuelnek is tizenöt öreg asztagát Héviznél, az én szentpáli házamat, csürömet is etc. Akkor siratá el a gubernátor az asztagait és Rabutin csinála engem profétának vagy proditornak a deák irás szerént.

Az én irásim között vagyon egy kis kötés Pekri Lörincz és Szász Jánosról. Summája ez: micsoda instinctusból gondolám, és gubernátor s Apornak mondám, hogy pro moderno turbido rerum statu, mind közönséges, mind magok személyes gonoszoknak megelözésére küldjük Bécsbe Pekrit és Szász Jánost, és velek Bethlen Lászlót, a ki harmadik légyen, és ez hozzon vá-

laszt, ama kettő pedig mulasson oda fenn. Tetszék, közlök a generálissal, ő is, avagy csak in specie javallta, elvégzök in summos cereto, Haller Istvánt is meghivén rajta, de ő Pekrinek kiadta fejérvári háza ablakainál való kis deszka-rekesz-kertben éjtszaka setétben. Szász János ott a deszkán kivül hallgatódzott, és mind megértvén, nevetve mondá meg nékünk. Nosza most lármázni, Pekri, Szász János mind a generálisnál, mind pedig nálunk; és ebben semmi sem telék egyéb, hanem primo : Haller István becstelensége; secundo : nekünk boszuságunk és az országnak is kára, mert a Bethlen László követsége addig halada, míg Rabutin az országot elégette, mi pedig azt akartuk volna őáltala megelözni; tertio : Szász János és ezután Pekri szerencséje, mert fatalia non sunt alia. Csudálatosan meglátá vala Pekri a Szász János veszedelmét álmában, hogy ő nehezen egy árkon általszaladt, a generális és gubernátor is ott jelenlévén; Szász János pedig mint szerecsen, úgy elfeketedett ábrázatja, testét is úgy viszik elnyulva két szál deszkán a németek. Bételik is majd decemberben.

A generális szászsebesi rendelésére én bémenék Szebenbe ad 11. octobris 1703., az Istentöl énreám bocsájtatott sátán varsájában Eccl. 9 : 14. Csudálatos instinctusból, mert hiszem az állapotunk még akkor olyan nehéz nem volt, a sze-

beni kapún keserves sirással méne az én feleségem el, nehezen tudtam vigasztalni. De hadd menjen Szász János elöl az ö ritka példáju tragoediájával és én is utána in a. 1704.

Szász János élete, munkái, halála, ritka és rendkivülvalóságával historiát kivánna a posteritás tanuságára; azt én másra bizom; mert ha irnom is lehetne, nem hihetné könnyen az olvasó, hogy olyan halálos ellenségem volt, hogy igazat irjak róla; hagyom azért annak derekát az ö kéznéllévö irásira, processusa, sententiája és executiójára, melyet Erdély és közelebb Szeben tud. Minél igazabb és rövidebben lehet, irom csak azt le róla, a mi énelöttem forgott, és azokat, melyekben én agendo vel patiendo intrikálódtam, a melyeknek egy része már ide feljebb meglévén, itt nem iterálom. Hogy világi itélet szerént tölem in privato megérdemlett boszuállástól tiszta vagyok, azt az Isten tudja, és bizonyitja a legközelebb emlitett bécsi követségéröl való elmém, bizonyitják a majd következendö szenvedéseim is. az övéle elkövetett processusban. Azt nem tagadom, hogy mikor láttam, hogy az ö irtóztató gonoszságának pohara megtölt, és el kell veszni, hogy rajta nem örültem és az Istennek is hálát nem adtam, mint Psalm. 57. 91. 92.; de bizony azt is inkább azért, hogy az Isten az országot olyan rettenetes pestistöl és az ecclesiát oly véle

kereskedő effractor fiutól megmenti. Quod ad meum privatum, ma is élhetne, és ha azok a szörnyüségek meg ne nyomják, quaesivissem mihi gloriam ex salvato inimico Prov. 25 : 21. 22. de talám abban is vétettem. Prov. 24 : 17. 18.

XXVII. RÉSZ.

Apor énnálamnál elébb menvén be Szebenbe, sokat tractált a generálissal; én hogy béérkezém első gondunk lön hárman a Toroczkai István kiküldése ujabb ezer székely lovassal, Bonczidához a szászsebesi rendelés szerént; vicéje volt pedig Henter Mihály, öket ott a kurucz mint verte fel, Toroczkai Istvánt elfogta, és más nap ismét külön circiter 300-at Oláh-Suk táján levágott, historiára való; emberi mód szerént sem a szentbenedeki, sem ez a két subsequens talám nem esett volna, de Rabutin nem akarta, és abból sült osztán ki, hogy annál inkább sem magunknak, sem pedig tanácsadásunknak, sem tudományunknak semmi hitele és keleti nem volt elötte; vagy teljességgel megvetette, vagy későn követte volna osztán, ha lehetett volna, és bolondság sült ki belöle; igy lön a Déva, Szászváros, szászsebesi, fejérvári, balásfalvi, szentpáli, marosvásárhelyi, görgényi linea bolondsága, Pekri Lörincz balásfalvi elfogása. Fejérvárt és a váradjai hidat

egyszer muniálta, praesidiálta, aztán a németet belöle elhozta, még is azt kivánta, hogy a város meg se hódoljon, valami hitvány szász gyalogokra hagyván a várat Száva Mihálylyal. A hid elégetésével nemcsak azt a kárt tette, hanem az egész országban a kurucznak szivet, és a népnek a meghódolásra való kételenséget adott, ha osztán hódolt, veszni kellett a némettöl, ha nem hódolt, a kuruczoktól. Igy égették fel a kuruczok Fejérvárnak, Marosvásárhelynek egy részét, de az egyéb égetést az egész országban Szebenszéken kivül mind Rabutin tétette. Gyógy, Folt csak azért égett el, hogy miért volt kurucz ott. Az ördöggel vitette magát el, ha Fejérvártt a templomot is fel nem hányatja porral, és várát mindenét fel nem égetteti : nehezen tudták megnyerni. Azután is, kit Isten tud, azt mondá a tanácsban, bánja hogy elmulatta.

A Bonczidától gyalázatosan és mondani még csak pofoncsapást sem szenvedett, még is elfutott, Henter vicekapitány és hadnagyok megbüntetését parancsolá a generális; bizony ha hópénzes szolgák lettek volna, akasztófát érdemlettek volna; mi a guberniumtól vetök az Apor István resolutus, de még nem instellatus generális forumára és ö veszödék véle; elolvada a dolog, haragudt a generális mind mireánk, mind a tanácsra, mind pedig Apor István praesesre,

mind a melléje delegált táblafiakra. Apor instellatióját nem éré, még is már de praecedentia velem perel vala, de én nem cedáltam neki fogságomig, azután ő is megholt novemberben anno 1704-ben.

Mikor octoberben 1703. az éktelen, fertelmes, parázna életü, mindent bolondul vakmerően elkezdö, és mindjárt elfutó Guthi Istvánt Fejérvárnál a németek elfuttaták és az ott hagyott gyalogját levágaták, akkor Olcsvai Mihály fejérvári hadnagyot, hogy a város oltalmára a kuruczok ellen zászló alá hivta a népet, és a város szinét Szebenbe hivattatá velünk a generális, és mind megfogatá, parancsolá, hogy ölessük meg, mert ö bizony megöleti. Mi a directorral megpereltetök notára; a törvény absolválá, és bizony méltán. Jésus mit követett miatta el a többi között és felett, kivált énrajtam, hogy én faveálok és protegálok minden rebellist és árulót; meddig kinzotta, raboskodtatta és osztán mint bocsájtotta, magok tudják.

Mikes Mihályt mi idején akarók véle Udvarhelyre küldeni, hogy a székelységet, német officzérek is lévén mellette, tartsa hüségben : nem akará; ezután késön ö maga küldé a szájokba, ök is kapák, és nagy fö kurucz lön belöle mind ez mai napig. Császár nagy szolgálati ezek.

Szász János tragoediája.

Beszélett-e a generális Aporral azelött Szász Jánosról, nem tudom, de mihelyt én hozzája mentem, beszédének summája ilyen lön : tudod mint ölette meg Szász János ártatlanul Hadnagy Jánost? azt kérdezem : tudtátok-e ti gubernium azt? Felelém : nem tudtuk, mert hiszem mi Radnóton (uti superius) elbocsátatásáról is parancsoltunk volt etc. És monda : hát a gubernátor tudta-e? feleltem : nem tudom, nem hiszem, hogy tudta volna. Javallja-e? Isten oltalmazz! Elhiszem te, de a gubernátor? Ő sem javallja, kicsoda javallna ilyen rettenetes dolgot. Miért nem eléztétek meg; mert ha ügyiben akarta volna, meglehetett volna, én is assistáltam volna, de ez a ti guberniumtok csak egy váz phantasma (az ő nyelvén : votre gouvernement n'est qu'un fantôme). Miért nem büntetitek hát meg? még csak meg sem pirongatjátok érte? Felelet : én még azelött egynéhány esztendövel, mikor Kolosvári Dávidot ugyan Szász János itt megölette, azon voltam, hogy megpereljük; ha az akkor meglett volna, vagy in anno 1701. Szentpáli megöletésekor, ez nem lett volna etc. de én sem egyszer, sem másszor végbe nem vihettem; ez pedig valóságos dolog, hogy én mind a kétszer igyekeztem hijában. És monda : elhiszem és tu-

dom, mert a gubernátor oltalmazta, most is ő pártolja, de hidd el, megládd, meghallod, én a legnagyobb harangot is megvonom. Sok volt a szó untig utrinque. Conclusum hivassa Apor Istvánt, Actont is, mert én tolmácskodni nem akartam. Kiket mindjárt hivata, elönkbe rakatá a Hadnagy János portékáját, armását, keserves supplicatióját, és azt végzők : a gubernátor csak egyedül jöjön be postán Szebenbe, a többi tanács maradjon Fejérvártt; itt a gubernátorral concludálván, ő is vissza mehet közikbe etc. Dictum factum. Eljöve más nap, miért? nem tudta; öszvegyülénk , Acton lévén ötödik és a tolmács, elvégzők Szász János fogatását és megpereltetését. A sok szó leirásra nem méltó, az actáknak monumentumit s nemeit irom le, minél rövidebben lehet és igazságosabban tudom, és pro meliori punctatim :

1. Punctum. A generális sem Acton az egy Hadnagy János dolgán kivül semmit a Szász János gonoszságaiban elö nem hozott fogsága elött.

2. Punctum. Assecuratiót kivánt tölünk a generális irásban, melynek párja megvan az én irásaim között is; summája ez, a mennyire eszembe jut : hogy törvénynyel prosequáltatjuk, és a pert félben nem hagyjuk, és a generálist azeránt udvarnál s a hol kivántatik, a mint tölünk lehet,

evincáljuk etc. Én conceptusom és akkor hárman, azután Keresztesi, Haller, Conrad is subscribáltuk, pecsételtük magunk privátum pecsétünkkel.

3. Punctum. Csak hivatlan, háza népéhez bejöve Fejérvárról Szász János, mi hárman a generális házából estve késön kijövén, ötet a generális palotájáról hivók Henis commendánshoz valami conferencziára, és ott a már lett dispositio szerént árestomban adók Henisnek s eljövénk, a gubernátor rövid beszéddel adván fel csak Henisnek és magának, hogy rab, a többit ezután mások és a törvény megmondják néki. Csak elhült belé szegény s monda: az uram ellen tudtomra nem vétettem; mikor azt tudtam, hogy legjobban járok, ihol akkor estem el. Én mondám: Isten vigasztalja, és ha ártatlan, szabaditsa.

4. Punctum. Tartván a szászok tumultusától, azon éjtszaka éjféltájban kivitték lovon Fogarasba, igen darabosan keményen bántak véle, naplattak, nebelgettek erdöben véle, hogy Fogarasba setétben vitessék; ott a commendáns ugyan szállással, étellel tisztességesen tartotta, a mint a németek mondották, de én azt alig hiszem, mert a felesége semmit, még csak tisztát sem küldhetett néki; nem engedték; azt is késöre tudta meg, az ura hová lett; mindazáltal az ilyen dolog nem a gubernium rendeléséböl lött, és bizony énnékem nem tetszett, de a generális és

Acton és Apor furiáltak ellene rettenetesképen, a mint az ide alább világosabb lészen.

5. Punctum. Megnyilának az eddig megnémult szájak Szász János ellen mindenfelöl:

1-o. Kolosvári Dávid halála, ki a leveles táskáját az ő akkor polgármester házában felejtvén, valami per alkalmatosságával, abban talált holmi Dávid és kurva berthalmi püspökné között ultro citroque járt szerelemleveleket etc. Ennek ürügyivel a nötelen paráznát contra appellationem et expressum gubernii usque ad revisionem interdictum megölette, söt a gubernium levelére csak a palloshersenés volt a válasz. Lutherano reo a judice Lutherano inter crimina positum: quod David romano-catholicus factus, ad lutheranos redeundo papae illusisset. Ellenben a nös kurvát meg honori restituálta. Franck Bálint királybiró collegájával ketten cselekedték ezeket.

2-o. A rusi lutheranus predikátort, orgazdának fogván, 800 forintig megsacczoltatta.

3-o. A Szentpáli Ferencz, Körtvélyesi által való meglövésének vagy authora, vagy legalább a sicarius salválója és protectora volt, az utolsó bizonyosan is megvolt, melyröl legtöbbet én tudnék irni, de restellem.

4-o. Úgy a Szentpáli csürét, asztagait Vizaknán felégette és akkor is Szentpálihoz lütetett sicarius puskása által.

5-o. Mint kedveskedett Actonnak a maga feleségével, világos, sokan úgy hitték Rabutinnak is, melyet mások jobban tudnak, németek és szászok; énelöttem egyszer minden kérdésem és rá való alkalmatosságadásom nélkül menteni kezdé magát Rabutin erősen : je n'ai jamais cette femme-là. Gondolám : excusatio non petita etc. A bizonyos, hogy az asszony életét salvalá, mert propter veneficium et homicidium a törvény megöli vala, mint az urát.

6-o. Actont Hans Ádám nevü corrumpált inasa által megéteté serben, de kiokádta mindjárt és Hans futott Szász Jánoshoz, ki is egy darabig a maga ágya alatt az alsó rend házbolt alsó fészkében a felsö ház pádimentuma alatt, és azután egy boltban igen sokáig tartotta, kiszöktetni sem merte, hanem

7-o. Egy azután véle exequált kertész és Pap Jánossal megölette, a felesége és Kindel nevü secretáriusa állván az ajtón kivül, maga ott nem volt.

8-o. Temették el ott a virágos kertben; de ott nem szenvedhetvén, egy esztendö mulva felásták és hordóba dugván, ganéjba küldötte az Oltba, attól az oláhtól, ki a Szentpáli csürét elégette volt.

9-o. Ez Szász Jánostól meggrácziáztatott tolvaj volt, et instrumentum praefatorum, kinek az-

tán ö maga tészen mint királybiró törvényt és fejét véteti; de elébb felbiztatta, hogy csak megforgatják a pallost feje fölött. En Pithagoram et artem tacendi.

10. Mint adatott a feleségével a Rabutin egyik hajdúja kezéhez, száz arany igéret mellett, egy üvegben víz és egy papirosban por mérget, hogy Actonnak beadja amaz elsö után; ki is azt sokáig a jégverem fedelében tartotta, egy jó barátjának és ennek intéséböl Tzabanius főpapnak meggyónta és kezéhez is adta, melyet a szegény vén atya mind titokban tarta a fia bátorságáért; kitöl is okosan titkolta; detectis tandem et rebus et personis ac circumstantiis omnibus, maga a gubernium elébe hozá, és onnét küldék a szász birák eleiben. Elöttünk vallotta meg a hajdú is, az másik is a dolgot egészen.

11. Hogy Actont Fejérvárott az utczán az én három házaim között lesette, hogy megölesse, azt is az egyik lesö sicarius Pap János elöttünk absque omni tortura megvallotta.

12. Hogy a testvér öcsese mátkáját megterhesitette és gonosz itallal abortiáltatta.

13. Egy kerczi szász leányt hasonlóképen; de hogy ennek az anyja szegény együgyü paraszt asszony, orvosság neve alatt olyant adatott, mely miatt megholt volna; abortivum vagy méreg volt, ki tudja. De ez kettö meg nem világosodott.

14. Frank Györgynével és sok egyéb nös és nötelenekkel való paráznaságát; de az inquisitióban megtiltá a generális Acton által expresse, hogy Franknét se magát meg ne eskessék, sem senkit rá ne vallassanak; ha valaki mondana is valamit, fel ne irják, ne is hallgassák meg. Lais erat vel Thais Rabutini et Actonis etc. Sok más efféle panaszokat, vádokat nem gyözném leirni, mind ezeknek occasiója centruma a Hadnagy János halála, legnagyobb delatora az ö néhai secretariusa sicariusa Körtvélyesi János, a ki mely buzgó szolgája azelött, most szintén olyan buzgó ellensége volt. Szász Jánosért, szebeni promotióért s feleségeért lutheránussá lett; Szentpálit kedvéért meglötte, azt elszalasztván a gubernátor álma és az én betegségem miatt az ura Szebenbe, (mert ha én akkor beteg ne légyek, mindjárt megfogatók vala) levele által, megvallom, az urát minden subornatióból ejurálta, vicissim Szász János sok költsége, mesterségével, gubernátor és Apor corruptiójával a törvényes haláltól megmenté. Ez köszönet helyén Szász Jánost megöleté. Ebben az is nagy observatio: Elvált volt, mint? ök tudják, hihetö nem szépen, már ezelött Körtvélyesi Szász Jánostól és minden szebeni promotiótól; és a Szász János lelki barátja, Apor fogatta secretariusának, és Apor lett legnagyobb ellensége Szász Jánosnak. Ez is

observatio: Apor szolgája lévén, már izent egyszer tőle a generálisnak, de a generális annyira utálta, megizente Apornak, olyan assassint, sicariust többször őhozzá ne küldjön, mert az ördög őtet elvigye, ha háromszáz pálczát nem adat neki. Ez is observatio: Szász János halála után csak hamar Körtvélyesi lön a generálisnak secretáriusa, kedves tolmácsa, belső embere; németté lön, ugy hallottam. Ezután feleségétől, Szebentől, generálistól, mindentől megvált, kuruczczá, Pekri Lőrincz secretáriusává lett, a ki ezelőtt Körtvélyesit Erzhundsfuttnak híja vala. Másként volt egy reformatus predikátor fia, magyar, deák, német, tót nyelvet jól tudó, expeditor jó, éles, gonoszelméjü, kinek urai és ő latorsága miatt sok bosszút szenvedtem; ő és az említett négy urain igazán betölt: Prov. 14: 9. Rom. 3: 4. Nékem ugyan magamnak személyesen nem vétett, hogy tudnám; de mint Szász János tragoediájának egyik derék actorát le kelle irnom; ha el nem találtak volna azelőtt válni, csuda ha el nem kisérte volna. —

6. Punctum. Generális és a dolog úgy kivánván, iránk az országra, kivált a Szászságra fogságáról, a mint illet; meg van a párja.

7. Punctum. Hogy országgyülés légyen törvényezésére nézve, elvégzék; az én voksom más volt, úgy mint: országgyülése császár híre nél-

kül már az udvar tilalma miatt nem lehet, hiszem maga a generális tiltotta meg. Erre a generális azt mondá: plenipotentiarius generalis ő, csak légyen meg. Úgy de már az országnak fele tele kuruczczal, Kolozsvár, Beszterczе s máshonnan itélömesterek, sem egyéb rendek nem jöhetnek; csonka et illegitima dietának állítja Szász János, excipiál, ha megitélik is ha nem is, appellál, és juxta resolutionem Alvinczianam Art. 4. transmittálni kell, ha exceptiója nem teneál is, hogy ha crimen laesae majestatisnak mondják a generális elméje szerint, söt ha a director azt allegál ellene, meg sem sententiázhatni. Azonban nehéz az Hadnagy Jánosnak megölését notae speciesnek csinálni, de ha az is, úgy a segesvári tanács lészen competens judex, mert noha Szász János ölette meg parancsolatjával és sok minden mesterségével, de az titkos; hogy pedig amazok ölték meg, az világos; és azoknak sem magok Szász Jánossal való mentések, sem másféle, ellene való bizonyságok a directornak Szász János ellen semmit sem használnak in foro ad stabiliendam competentiam judicii et actoris, söt etiam ad convictionem, ha excipiál ellenek, azt pedig el nem mulatja. Quidquid sit, ha megsententiázzák, appellálja és nem lehet nem transmittálni, ott vagy absolutiót vagy graciát nyer. Keservesekkel véget ér, és köszönet

ha tiszteiből kivetik; életét megtartja, sőt talál ő patronusokat még a tisztei megtartására is; vagyon templom, kereszt, mise etc. Azért ha csak az az intentio, hogy Szász Jánost elébb állítsuk, mert égből bosszút lekiáltó bünei vagynak és azoknak büntetésére generális nógatása nélkül is lelkünk vesztése alatt kötelesek vagyunk: nem notára, nem ország előtt, nem directorral kell őt pereltetni, és így ez veszedelmes időkben országot gyüjteni, embereket koczkáztatni, csonka gyülésen vétkes példát csinálni; ez nem kell, haszna és kivánt vége sem lészen; hanem vagyon egyenes törvény és áll utunk: a mely rettenetes irtóztató vétkei vadnak, légyen rendes vallatás, magyar és szász derék inquisitorok által, a mellett mi a guberniumból vessük ki, nihil dubitantes de aulae approbatione ubi tot monstra viderit; osztán szász forumon pereljék juxta municipale, pereljék Kolosvári Dávid atyjafiai, Hadnagy János keservesi, Szentpáli, Acton; avagy a szebeni tiszt ex officio magistratus, mint nagy malefactort, ebben juxta municipale non datur appellatio, menjen Kolosvári és Hadnagy János utján és után. Ezer egyéb okok is vadnak rá, lássa a maga nemzetsége mit követ el véle, mert az ország az olyan criminálékknak nem foruma, semmit olyat a director ott nem allegálhat, a gubernium is sem bíró, sem actor, sem executor

az olyan dolgokban nem lehet; ne mocskolódjunk mi véle, ne vesse azt sem szász, sem német, sem a posteritás: hogy mi nem a bünt büntetjük, hanem ex odio nationis, a melyért sokat fáradott és veszekedett, és ex odio personae vesztettük el. Sok volt a szóm, irásban is tettem, bizony nem az ő salválásáért (mint ezt ide alább rám fogják majd), hanem a közönséges jóért és a dolog valósága s igazságáért; de annak nem használtam, magamnak ártottam, Apor, Acton és a generális rosszul vette felette igen. Elvégzék a gyülést ad 10. novembris; én mondám: ha békesség lenne is, reá nem gyülhetnek; ma 18. octobris fog lenni: míg irjuk, míg viszik a regalisokat, míg választnak követeket, míg jönnek el etc? a törvényes gyüléseknek pedig egy hónappal kell elébb meghirdettetni. Erre mondák: irják a datumot ad 10 octobris. Én mondám: contra conscientiae et mei officii naturam én bizony nem hazudok; más az, hogy az incattus ha vallat, udvar s világ előtt hazudtat meg. Úgy tették ad 15. novembris. Egynehányszor forgott ez a tanácsban, hol praesente, hol absente generale azután is.

8. Punctum. A generális parancsol, hogy mivel a kurucz sokasodik, Fejérvárról az egy Keresztesin kivül a gubernium jőjjön be Szebenbe. Jött azért a gubernátorné is mindenestől

Csomádra, ott betegedvén meg Zsuzsi igen kedves leányok, melyért az atyja oda méne. Azalatt Apor szállásomra jövén, szokott reggeli consultatiónkra, unszolni kezde, a Szász János leveleit gubernium nevével vétessük kézhez. Én mondám, hogy én bizony olyan uj rossz példát nem kezdek, hiszem árultatással nem is vádoltatik, kivált mi csak ketten lévén. No, úgy mond, ő protestál, ha mi rossz jö aztán belöle. Erre nézve küldénk két nemes embert a szebeni tanácshoz, hogy ök viseltessenek jól gondot leveleire. A generális pedig, kivált hogy még a gyülés dolga sem volt úgy egészen elvégezve a mint illett volna, a gubernátorról elöttünk igen nehezen beszéle, és ahhoz illendö stilussal hivatta be Csomádról, mely bizony poena peccati volt, mert én vonagló gyermekemet is kénytelenítettem elhagyni, ö pedig mindenkor olyan volt mint a gesztenyét a parázsból a macska körmével kikapartató majom.

9. Punctum. Nosza rajta Apor koma! fogják meg Verdert, miért ment ö innét Fejérvárra, és hogy hozta a Szász János lovait, portékáit, irásit; fogják meg Szász Jakabot és az öcsesét, híjják vagy hozzák a szászsebesi és schellenbergi papokat, hozzák elö a Szász János irásit; fogják meg Szász Jánosnét is, adja elö ura titkos leveleit, meg kell ijeszteni, igy s amúgy jár ha elö

nem adja, pedig nagyon terhes is volt. Ezek mind meglönek; hallgat az agyas politicus Bánfi, kotyogj te bolond theologus Bethlen Miklós. Így e szerint az embernek barátja, atyjafia, felesége, gyermeke, szolgája, sógora, minden nemzetsége elvész. Muszka- és Japánországban olvastam ilyent, de még a törökök sem követik. Az én anyámat és a gubernátorét a kik megfogták meg is bánták. Mikál Dávidot mint szöktette el királya és anyja elöl? Mire esküsznek meg az házasok? Hogy-hogy kell már Szász Jánosnétól hite, az Isten és a természet törvénye ellen való dolgot kivánni? Hiszem még rá vallatni sem szabad az ilyen köteles személyeket a mi törvényünk szerint; árulónak nem mondja senki, mi szükségünk az irásira? tudom, csak mocskolódás leszen; úgy hiszem, legtöbb énellenem, de én bizony nem vágyok reá, azt is bánom a mennyit már tudok olyant, mert az emberben indulatot gerjeszt és annál inkább prostituáltatik emlékezetünk, hogy passiótól ingattatunk processusában. Azonban, valami a szász tanácson ma megesik, holnap a magyaron is megeshetik, kivált ha magunk csináljuk a példával a törvényt; meg is hagyám a registratornak, hogy ezt az én voksomat felírja; de talám csak másnap Acton a generális izenetét hozá a tanácsba: úgy érti, hogy némely ember igen emlegeti a tör-

vényt és a példát; de bizony magából abból az emberből csinál példát. Nesze neked Miklós pap. Egyszer ismét azt hozá a tanácsban nekem magamnak s nagyon mondá: a generális úgy hallotta, hogy Szász Jánost én oltalmazom, mert 500 aranyat adtak nekem; hogy Simonfi itélömester nem jö, az is az én munkám. Én mondám: ha a generális azt hiszi, azt is elhiheti, hogy Bethlen Miklós környülmetélkedett, csak szintén azon vélekedik a kettö közt: török legyen-e vagy zsidó. Azután szemben is azont mondám a maga házánál a generálisnak, azt tevén hozzá: a ki néki az 500 aranyat hazudta, én úgy hiszem az az ember maga az, a kinek vagy adták vagy igérték, avagy ö kérte és szolgálatját igérte érette. Elmosolyodék rajta s monda: néki mondták, de ö akkor sem hitte.

10. Punctum. A director elöször, azután Simonfi is beérkezvén, nagy tanács lön a processusról; mindenik az én ide elébb írt voksomat állította, noha én egyikkel sem beszéltem külön róla, úgy concludálták aztán: perelje a szebeni tiszt is a director is, quisque suo foro et processu. Úgy is lön; elöször a szászok megsententiálták appellatione etiam praescissa; és én sokat igyekezém rajta, hogy a director immár ne perelje mind az oda fel megirt ratiókra nézve, mind pedig azért, hogy énnekem ex parte judicum et actoris et

rei post paucos dies certe morituri secundus hic processus non tantum supervacaneus sed calumniis obnoxius, crudelis et plane absurdus et monstrosus videbatur.

De a generális, elhiszem, a maga udvaránál való credituma és reputatiójára nézve, ut credatur pro rege magis quam pro se et pro Acton zelasse, az országgal is megsententiáztatta. Appellatiójáról ilyen itélet lön : Transmitti secundum resolutionem caesaream et regni leges omnino deberet, et transmittitur causa directioni, salvo manente judicio priori saxonico etiam ad usque executionem, si ipsi ultro transmittere nolint causam criminalem, qua gratia dignus etiam non videtur, ut qui illam in simili Davide Kolosvári et Joanne Hadnagy etiam cum vilipendio regii gubernii, et quidem innocentibus vel saltem minus quam ipse meritis denegasset. Gratia tamen sit ipsi ratione bonorum, ut illa a fisco non attingantur; vigore scilicet juris municipalis Saxonici quoad criminaliter punitos fisco nihil juris est. Et quod ad notae sententiam, quod illa tantum superflue pronunciata et appellata, adeoque accedente etiam statuum intercessione, per gratiam regis certe condonanda esset, ideo bona omnia maneant haeredibus, cum onere contentandi creditores et ab ipso injuriose damnificatos. Ez volt az én voksom és

mindnyájunké, és igy mondá ki Simonfi; meg is köszöné szegény, de a generális és a commissio a javait nagyobbára felgázlák, ad conscriptionem tolták magokat contra leges et diploma, et consequenter ad direptionem mobilium, frustra nobis contranitentibus; némelynek talám széna, nékem egy tyúkmony sem jutott, nem is kivántam, hála Istennek.

11. Punctum. A szász törvény sententiázta volt ötet csigázásra, lófarkon való vonczolásra és kerékben való törésre, de tisztei és tanács uraságára nézve, a mi intésünk is előttök lévén, hagyták fövételre; de az ő eziránt való bolond statutumok szerint csak torturára akarák vonni, meg is mondták néki, de nem engedték a tanácsi rendért; én in privato is, sokat mondtam nékik: ha egyszer a szebeni királybirót megcsigázzák, bizony sequens a consul etc. Lehagyták. Nézd meg itt az Isten dolgát. Oh ki száma nélkül csigáztatott ő embert, Rabutin kedvéért is, söt ő volt csigáztató, sokszor examináló adstans mestere Rabutinnak, kinek idejében rettenetes sok volt; megtudnák mondani a szebeni tanácsház szomszédai; a kik ott laktak irtóztak töle. Jaj Istenem.

12. Punctum. Rend kívül való gonoszságát bizonyítják: 1-ső egy Hibernus borbélytól szorgalmatosan tanulta a mérgek készítése mes-

terségét. 2-or. Sententiázott boszorkányokkal söt másokkal is egyedül sokat beszélett. 3-or. Irási között találának egyet, melyben a gubernatortól fogva soráig írja le a fő rendeket rettenetes mocsokkal, engem ír a többi között moechus et adulternek. Micsodás voltam, azt Isten tudja, leírtam igazán oda fel. Ő bezzeg bizony az volt, mégis mikor róla való instrumentumokat elöhozák, én azt mondám a szászoknak: a paráznaságot hagyják ki, söt a fatenseket megintsék eleve, hogy ha tudnak is olyant, hallgassák el, mert úgy lehet, sok házak mocskoltatnak meg véle, a maga halálával amazokról el nem veszi. Az említett pasquillust Pekri Lörincz s Bethlen Jánostól küldék az urak a szászok törvényében, hogy ott vessék szemére Szász Jánosnak, de én nem javallottam, ne látassunk magunk boszszúüzésével üldözni. Executiójára is az ország részéről Bethlen Jánost s Pekri Dávidot az én voksom ellen küldték, mert én azt mondtam: sem a mi becsületünk és jövendö emlékezetünk, sem maga a törvény nem engedi, ut nos sententiae per nos ad regem transmissae executores simus ante revisionem et rescriptum regis etc. Ha pedig ugyancsak küldenek, grófokat érdemel-e egy kerékre itéltetett veneficus sicarius szász? De csak puszta malomban hegedültem; executióját még csak nézni sem mertem, mind a

becsületért, mint bíró, mind Prov. 17. 18. A gubernátort is intettem, hogy ne menjen, de nem fogadta, az Apor ablakából nézték együtt, melyet a generális és a német förend igen gyalázott, engemet ellenben szembe is, hát megé is megdicsért. Exequálták 5-ta decembris azon helyen és azon hóhér, a ki Kolosvári Dávidot; temetése is minden halotti czeremonia nélkül a latrok közé, a Kolosvári temetéséhez közel lett. En judicium Dei. Mind a perben, mind az halálában bizony generose és merő heroice viselte magát, melyet minden csudált és dicsért, a generális is. Én azt mondottam, s írom most is: második tolvaj a keresztfán. Az atyja is evvel vigasztalta magát: jobb volt így elveszni az ő fiának, mert úgy hiszi, hogy idvezül; ha sokat élt volna, elkárhozott volna. Még Fogarasban volt, elein kivánt jezsuitát, de a generális nem engedte, melylyel a generális nekem megdicsekedék, és én megdicsérém érte a generálist, hogy igen jól cselekedte és ezután se engedje, mert csak megcsalná etc. Nem kivánta aztán Szebenben maga is.

Ezt én Szász Jánosról sokszor megjövendöltem, mikor olyan gyermeki ifjúságában polgármesternek tevék. Az atyja ab anno 1678. komám lévén, örömmel írá meg nékem, én gratulálék, de megírám: igen elején érő gyümölcs, féltse a rothadástól. Látta Borosnyai már vizaknai pre-

dikátorságában is az atyjánál azt a levelet. Mikor Kolosvárit megölette, a guberniumban mondám: kegyelmetek megéri, hogy Szász Jánosnak ugyanazon az helyen veszik fejét, az hol Kolosvárinak. Elöhozá azt csudával a guberniumban, az executiója után, Haller István uram, és rá emlékezénk mindnyájan. Anno 1703 tavaszszal olyan penész-zöld köntösben jövén a tanácsban, mondám, maga is hallván: bizonyosan hamar elvész. Hadnagy János dolga még nem vala; ebben a köntösben ment a pelengérhez. Pap János, nékem azelött inasom, és a kertész, véle együtt exequáltattak; Kindelnek csak az nap adatott gráczia, mikor már a gyolcs köntösben imez kettövel együtt ült ö is. Igy volt a Szász János tragoediája és a mennyire én is benne forgottam; generális et Acton miért üldözték, oda fenn megvan. Rút kezdetnek, rút vége. Apor üldözte az Hadnagy János titkon igért pápistaságáért és Segesváratt igért templomért; noha Hadnagy János lutheránusul halt meg. Haec pro documentis. — Ebben a fatalis 1703 esztendöben váltam el fiam Bethlen Mihálytól, jószágim, lovaim, marháimtól, de majd gonoszabb lészen még az 1704 esztendö.

XXVIII. RÉSZ.

Bethlen Miklós tragoediája és az ország szomorú romlási anno 1704.

Felvirrada ez az 1704-nek, nem csak nékem és az én házamnak, hanem az egész hazának és abban az Isten házának siralmas esztendeje Erdélyben, melynek kezdetiben az helyen: „uj esztendöben mi vigadjunk“, adá Isten szánkba azt a mi vagyon: Job. 30. ult. Jer. 9. és 16: 3. 4. és totam threnodiam; és husvétban Luc. 23. 28. 29. 30. Ne mondják: nincs ma proféta; vagyon bizony, de fülünk nincs az hallásra, szemünk a látásra; próféta volt Tophaeus, Nagyari és több sok jámbor predikátor. Az Isten szólott régen szamár által Bálámnak és az által Báláknak; szólott az halálra menö Szász János nyelve által Erdélynek; mikor sententiáját kimondván és tölünk uraktól elöször, azután az országtól búcsúzván, mondotta: hogy már a nagyságtok, kegyelmetek örömében részem nem lészen, azon ugyan szomorkodom; de azon bizony örülök, hogy az nagyságtok kegyelmetek keserüségében nem részesülök. Mikor Enyedet felégeték, mészárlák, 16

martii, az én papom Bonyhai György abban az órában prédikálá a Teleki Mihály keresztelése alkalmatosságával ex Esa. 8 : 3.; pedig a dolognak még csak árnyékát sem tudta, sem ő, sem más senki. De az Isten hírek és eszek nélkül prófétáltat az emberekkel; vigyázz rá, maradék, az én sok szavamra, veszekedéseimre, szenvedéseimre.

Az elmult őszszel vete reánk a generális 100,000 r. ft.; mely hamisan vettük mi azt erővel az embereken, meglátszik a felvetésből; sok grót úr, főispán, főkapitányra semmit sem vetettünk, sok szegényre százakat, kölcsön, hogy már, de soha sem fejében; én másképen mondottam, hogy szedessük vagy felvessük, és sokat veszekedtem, gyülölködtem hijában. Ebben Apornak vétke nem volt; én is 1,000 forintot adok vala, ha lészen vala, adósodva is; de Husztért a kamara és citadella engem megett vala, sőt ha az háború Marmarost el ne szakaszsza egészen, az oda adott 21,000 r. forinthoz, még 9,000-et executióval is megvesznek vala rajtam jószág nélkül is. Az a 9,000 forint készen volt oda ki Huszton, a viceispán és Farkas Zsigmond kezénél.

A generális szörnyen tiltván a futást, költözést, a lármáért scilicet : bizony kicsinybe marada, élet nélkül nem maradék; a feleségem is 22. octobris futva szalada be a szent-miklósi szüretről.

Az említett hármas követség, elbomolván a Bethlen Lászlóé, még akkor elkészüle, de a generális usque ad 5-tam januarii fel nem bocsátá, azt mondta: a gubernátor olyat mondott volna néki, míg imez 100,000 forintot nem administráljuk, el nem bocsátja; de vagy a generális, vagy a gubernátor, vagy mindenik hazudott, az első mendacio, a másik falsiloquio tartóztatta, (a mint a dolog bizonyság) a generális usque ad 5. decembris, hogy a Szász János életét az udvar meg ne maraszthassa, valamiként informáltatván Bethlen László alkalmatosságával. Ezt én Acton a Szász János executiója után való szavaiból tudtam; a guberniumnak monda: jól cselekedte nagyságtok, hogy exequáltatta, mert ha ti nem cselekedtétek volna, a generális elkövette volna, még ha Bécsből grácziát hoztak volna neki is. Ennek halála után egy hónapig tartóztatta ugyan, a realis informatiótól félvén, nem annyira csak Szász János aránt, melyben minden rút titkot tudott. Bethlen Laszló félt tőle vihető levelektől is, nem lehetvén sine scandalo sem megtiltani, hogy senkinek levelét el ne vigye, sem az ő szokása szerint az uton felveretni. És igy a guberniumnak derék informatióját de statu rerum, (melytől az ő csudálatos, viszszás és irtóztató processusa és conscientiája ötet méltán ijeszthette) gátolta, halasztatta véle

Bethlen László személyében, hogy se clavisos írás, sem szó és izenet ne mehessen az udvarhoz, míg azt ő a maga részére nem praeoccupálja. Timebat ne aula exacte informata ipsum suspectum haberet, et grassantem belluam amoveret, vel saltem frenum truculentiae ipsius (quod post excidium sero sapuerunt Phryges) imponeret, ne provinciam, uti fecit, pessumdaret. Ezt egyszer haragjában ellenem kifokasztá, hogy a Badensisnek anno 1690 Bécsből énáltalam küldött és hozott decretumok: ne provinciam hostiliter tractaret, nullius bona involet etc. hozódának elő, és kértük, hogy kövesse Badensist. Minthogy Bethlen László követségének is merituma egyik ez volt, hogy olyan decretumot (melynek párját el is vitte) küldjön Rabutinra: nékem bojtorkodék mint a lódarázs. Ah, ah, monsieur chancelier, néked minden munkád a rebellisek protectiója, eleve tudtad te, hogy ennyi rebellis lészen, Bethlen László követsége is csak azok jószági protectiójára való etc. Prov. 17 : 12. Elfortyant a lelkem. Minél inkább urgeáltam a Bethlen László expeditióját a guberniumban, a gubernátor annál inkább hallgatott, okát sem adta sem a halasztásnak, sem az ömaga, Psalm. 58 : 5. 6. áspisi hallgatásának, Rabutinjával együtt, a feljebb említetten kívül; melyet az is meghamisít, hogy mikor Bethlen László elméne is,

számtalan restált abban a praetendált 100,000 forintban. Félő, hogy a gubernátor is sokat ne vétett légyen in hoc puncto, legalább debite non urgendo post 5. decembris; ámbár ha addig tartózkodott volna is a maga személyének Rabutin és Acton előtt való kedvességéért, nem vehették volna-e fel a 100,000 forintot, nem ölhették volna-e meg Szász Jánost, Bethlen László Erdélyben való létele nélkül? kinek egy ifjú regalista voksa és még az is igen ritkán, mert ő a státusok között keveset ült.

A Szász János miatt hirdetett gyűlésben eljött fő rendek, vármegyék, székek, városok követeit nem annyira csak a kurucz félelme, noha megvolt ugyan az is, mint a generális és arra való megegyezésből a gubernium parancsolatja rekeszté Szebenbe, még Görgénytől, Beszterczétől jötteket is, Brassóból jötteket nehezen bocsájta vissza. Apor aziránt is igen zelált: „itt üljön minden ember;“ noha nem olyan könnyü másnak ott ülni ¦mint neki, mert ő három esztendőre való éléssel és sok ezer aranynyal, feleségével, mindenével volt ott; más 10, 5, 6 forinttal, feleségét gyermekét koplalásra hagyván. Segesvárról, Medgyesről a fő rendet jószága felégetésével költözteté be a generális, kiket én is intettem arra, nem csak a generális furorától, hanem attól is féltvén őket, hogy úgy járnak,

mint a dérsütötte csollán, majd feljö a nap, a deret elolvasztja, s imezt elszárasztja. Bizony vékonyon gondolkodik az, a ki ilyen civile bellumban az emberek hüségét vagy támadását az akaratnak tulajdonitja csak, és vagy igen dieséri, vagy igen sententiázza. Nagy tökét is sokat viszen el az árviz, hát gazt.

Soha én a gubernátor elött végbe nem tudtam vinni, hogy annak a költség nélkül beszorult förendnek és secretarius, registrator, cancellistáknak ex publico valami kevés élés adassék. Én erröl a generálissal is beszélettem; javallotta: hiszem kezetekbe vagyon, ember hitét, elméjét felülmulja. De él az Isten, valamikor eléhoztam, úgy nem szólott a gubernátor hozzá mint a föld, mint ama siketnéma; el is szöktek oszlottak az én fogságom után a cancellisták, noha volt a miböl adjanak, mert Fogaras földéröl hozattunk volt szépen; hová tették, én nem tudom. Azután abból a gabonából rendelénk a rabok számára is 100 vagy 200 köblöt, de soha sem embert gondviselésére, ergo nihil; különben is én és Apor addig doblánk: hogy a rabok állapotját vegye számban Simonfi itélömester; czéloztunk a magunk rabjai alkalmatosságával a generális rabjai vigasztalására; szólok a régiekröl, nem de captivis belli; sokat írhatnék itt, de nem ide való. Kérdezzék meg, ha él, Dévában megvakult Szabó

Miklóst, Csiszár Gergelt, amaz káromkodó aranyosszéki szolgáját Jósika Imrének, kit még in anno 1698. fogatott volt meg a generális, és ha nékünk Istenünk, lelkünk lett volna, még akkor kézhez kellett volna kérnünk és kövezetnünk, mint ki egy kutyát keresztelt volna meg az atya, fiú, szentlélek nevében; egy Marosvásárhelyt feleségestől gyermekestől megkeresztelkedett törököt; azt a szebeni adós szíjgyártót, a kit Telekinétől pénzen kért a gubernátor; és végezetre kérdjék meg a Simonfi deákit, a szebeni tömlöcztartót, Hopner hóhért és czigányokat, magát a sok rabot; akkor tudja meg, ki volt Rabutin, magyarul: Rabbá-tön; ki volt Szász János; és kik voltunk mi, Isten és felebarátunkhoz jég, gondviseletlen, pökedelem gubernium, excepto Apor. No ebben sem telék semmi is.

Hát az archivum és a cancellaria szállása miatt mint járék a gubernátorral? Mondám egyszer a tanácsban: ha lehetne, rendeltetnének közel az én szállásomhoz egy szállást a cancelláriának; az expeditiókat és archivumot magam is néha megtekinteném, ők is közel érnének etc. Apor jószántából mindjárt monda: bizony jó volna, annak úgyis kellene lenni. Imhol épen a kegyelmed szomszédságában jó ház volt, vagyon, ott jó lészen; a fejedelemnek Apafinak vagyon ott

négy vagy öt lova és szolgája. De hiszem annak a polgármester rendelhet jó szállást. Én mondám: bizony jó lészen. Erre felele a gubernátor: úgyde az én lovaim vagynak ott. Én mondám: hiszem könnyü azoknak is jó illendő szállást szerezni. Neki csattana: mit dispónál kegyelmed, az én házaim, jószágaim, szállásaimban, eluntam már, de bizony kifokadok én is, soha tovább nem állom. Én mondám: én uram nem disponálok, én ezt a szállást sem tudtam, míg Apor uram elő nem hozá, annál kevesebbé tudtam s tudom, hogy kegyelmednek ott lovai vannak; nékem magamnak nem kell, az archivum, cancellaria nem enyim, hanem a császáré s országul kegyelmeteké. Hánykódik veszkedik a székben: így uram s amugy uram, de bizony megmutatom, hogy én vagyok elsőbb, nem kegyelmed etc. Elcsudálkozám, bosszankodám rajta s mondám: mi vétkem vagyon nékem ebben? Hogy kegyelmed itt legelső a guberniumban, azt tudjuk, elsőbb kegyelmed nálamnál, tudom azt; ki is kérdi vagy perli? köszönje kegyelmed Istennek, a királynak; de kegyelmed elsőbb énnálamnál csak egy lépéssel, itt mi a tanács mindnyájan kegyelmednek szolgatársai vagyunk nem szolgái, megbecsüljük mi kegyelmedet mint gubernátort, de kegyelmed is becsüljön meg minket, mint collegáit s ő felsége tanácsit, mert az ilyen-

forma tractáltatást itt kegyelmedtől senki fel nem veszi, legalább bizony én nem, időmre is kegyelmedhez képest majd apjakorú ember lévén. Az urak csak hallgatták s eloszlánk. Beteljesíti rövid nap a gubernátor szavait, de kevés nap mulva megsiratja maga is, mert az én capite 26. említett bonczidai buza és szénáról való voksomra czélozott. A hosszas uralkodás által felfuvalkodtatván, akárkivel is könnyen összeveszett, mint Sárosi Jánossal; hogy tanácsságában nem nagyságolta, reá izent; amaz ezt felelte: Sárosi Bánffi Györgyöt bizony jó szivvel nagyságolja, de az 1692. esztendőbeli végzés szerint a magyar tanács úr a gubernátort sohasem; ő sem a tanácsi rend, sem az unitária religiónak praejudicáló példát nem kezd. Igazat mondott, meg is nyerte nem csak előttünk, hanem Bécsben is Sárosi. Haller István a suki tónak felette gyakorta való szemtelen halásztatását (mely igen szokott dolga volt a gubernátornak, minden tós embereknél a mezőségen, mind az uraknak, mind a jobbágyoknak nagy terhelésével) megsokalván, megszólalt volt, és azért a gubernátor rútul összeveszett vele, nehezen békélt meg Haller vele. Apor István is, hogy a gyalma vesztegetését elunván osztán, oda nem adta, hogy a más ember tóját más gyalmával, más jobbágyával halásztassa, szállítassa szokása szerint: Aporral egy-

szer az ország között rútul összeveszének, noha ebben ugyan Apornak volt inkább vétke. A gubernátor fölkele s beméne a maga házába; mi is a tanács; Apor helyében, az ország közt, az asztalnál marada; zúgolódás lön és az ország Aport satisfactióra akará kényszeríteni más nap; de azon este egy (a mind mondák) arany órával megbékéllett véle titkon Apor, mely Apornak becsületére, emennek, mind német, mind magyar előtt gyalázatára fordult, hogy a becsületét titkon, pénzen adta el Apornak. Sokan mondották: a keritő, a kurva, avagy két szajha, ha a piaczon kurvázza le is egymást, mégis a bíró híre nélkül nem békéllik. Kis Máté, Koncz András. Mikes Mihálylyal is a fiscalis produktiókor, gróf Seau és egész consessus előtt igen méltatlan vesze össze, Mikes sem hagyá magán sülni, én csidítám őket. A tanácsban is sokszor állottam én közikben Apor és Bánffinak; de bezzeg soha sem állott ő én és Apor közé; a felesége házába futott olyankor, vagy úgy szólott, mint a hal; ha egymást megöltük volna sem bánta volna, söt minden dolgok azt bizonyítják, hogy a mi veszekedésünkben tartotta status ratióját; de ha reformatus nem lett volna ő is, én is, s én Istentől nem féltem és az ő személyében az ecclesiát nem őrzöttem volna, ez a macchiavellismus : Divide et impera, bizony rútul megesalta volna, mert

örajta Aporral egy pénzára gyertyánál megalkhattam volna; a generális is ezt mondta s irta nékem. Ennek világos bizonyságát irom majd le az ő seriesében igazán.

A mint a deák irás végében emlékezem in fine decembris 1703 tett projectumról, az mint készült, forgott és halt meg, maga és az én arra 2. januarii 1704. iratott declaratióm megmutatja. A mi intentiónk, tam pro caesare quam pro patria, hogy jó volt, a bizonyos és világos; de hogy a Saul ördöge a Rabutin elméjében arra magyarázta, hogy mi Kolos, Doboka, Szolnok és Torda vármegyéket akarjuk övéle levágatni s égettetni: úgy adá elé a projectumról tett conferentiában 31. decembris 1703. Eléggé magyarázók a declaratio szerint, mert én abba csak azt irtam le 2. januarii, a mi 29. és 31. decembris szóval fennforgott a mi tanácsunkban, és a véle való conferencziában; ő mint a lisztet kihullató és a korpát megtartó szita, valami jót és csendesitésre valót javallottunk, abban semmit meg nem fogada. Nem küldé el Mikest, elöbocsátá Guthit, elvárá, hogy rebelláljanak a vármegyék és a székelység, elküldé osztán baron Tige-t, Aranyosszéktől fogva kereken Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot, de kuruczot keveset, mert az akkor vagy elfutott idején, vagy Guthival a székelyeket kóborolta; amott falu,

város, asztag égett, imitt a székely rebellált, Deésnek a szine az ő felsége hüségében praesidiált helyekben volt, odahaza mindene elégett. Egy szegény ember a többi között, egy kis fiát általveti a gyalogkerten, és a mint maga utána akar menni a kerten, úgy lövi a német hason, beesék a kertben; a szegény kis gyermek mondja : apa, kelj fel, menjünk; azon a gyermeket is úgy lövi egy német, az apja mellé esék halva. Ezt énnékem sírva beszélé meg mindjárt az az hires kapitány Hatházi Gergely, ki szemével látta. Vissza jöve Tige Balázsfalvához, és osztán gyaloggal, taraczkokkal erősödvén, lön az holdvilági mészárlás, mert harcz nem volt, egy német sem veszett el; egy taraczk-golyó előtt Guthi, az egész hada elszaladt; ő könnyen elszaladott a lovassal; a székelyt, mint a berbécset úgy ölték, közel 1500—ig; volt az hír szerint ötezer, de fegyvert sem fogott annyi, német ezer ha volt. Akkor égeték pusztíták el a németek Udvarhelyszéket, és a hüség mellett azon jószágomat, házomat is; jó kertészemet a háznál ölték meg, pedig a szék követe levele által grácziát kért, és mentette magát, hogy a kurucz erővel költötte fel, tüzzel vassal fenyegetvén. Részszerint úgy is volt, de Rabutin a követeket vetette a tömlöczbe, a levelet a fogával is rágta és a lábaival tapodta az ő szokott furiája szerint. Igy bánt

egyszer Seau írásával és az én grácziás voksommal is; az akkor megfogott egyik követet bocsátatta volt el az azután más versen ugyan onnét jött és hasonlóképen töle megfogott két követtel együtt az én törvényemkor, hogy szék követei képében engem sententiázzanak, Orbán Zsigmond, Ugron Pál, Borbély János voltanak.

Az Isten tudja mely nehezen oltalmazók meg Tordát, Aporral ketten töle, hogy fel ne égesse, kardra ne hányassa akkor, mikor Aranyossszéket és Deéset, és csak azért, hogy miért hódolt meg a kurucznak.

Micsoda stilusu leveleket és pátenseket bocsátatott ki vélünk, meglátszik magokból. Bizony irtóztunk hivataljától, beszéditől, izenetétől; mert kivált osztán, hogy a dolgok nehezedtenek, merő Saullá válék; osztán csak elvégzők, hogy valamint izeni, vagy mondja Acton, vigyázzon jól reá a secretarius, registrator, csak expediálják, odatévén : méltóságos gróf úr ő excellencziája iratja vagy parancsolja általunk. Ha lehetett volna a papiroson és szóval, menykövet, pestist, basiliscust hányt volna. Egyszer azt izené : a pátensben irják meg, hogy az anyák hasából is kihasogatja a gyermekeket. Jutott eszemben Hab. 1 : 13. Így moderálám vagy molliálám : a terheseknek sem lészen kedvezés, etc. Ekkor mondja vala a szegény gubernátor : ha-

talmas Isten, mi csak hóhérok vagyunk; Apor meg ismét: olaj is kellene a sebhez, nem csak bor és étető, bizony kiesik ennek a csebernek a feneke. Sóhajtottunk, sírtunk, nyögtünk, baron Tige Isten s ember előtt protestált ellene, nem is akarta, és ugyan sokat el is mulasztott kegyetlen orderében, de a rácz egészen a Rabutin geniusához alkalmaztatott nemzetség. Zsák megtalálta foltját.

Halld maradék! ezek a szörnyüségek iraták velünk a 20. februarii költ projectumot, melyről lásd meg az én apologiámat és egyéb actákat és exhibitákat. Itt rövideden ezeket irhatám hozzá: 1-ör. Ő kért az Istenért is, gondolkozzunk, találjunk valami jót fel a haza megtartására, jó szívvel elköveti, megölel, megcsókol (megcsókola bizony Júdás módjára). 2-or. Szemembe azt mondá: le projet est bon et beau, a projectum jó és szép; másfelől kivonta a pennával a kezdetitől fogva végéig, és úgy küldötte vissza a gubernátornak Actontól, de a gubernátor akkor nékünk meg nem mutatta; csak igen hidegen, rövideden mondá: én Actontól elküldtem volt a generálisnak, de nem tetszik neki. Sem ebben a beszédben, sem az elküldésében, sem a dolognak forgatásában nem felelt meg a gubernátor egészen hazájához és mihozzánk Aporral ketten való kötelességének, meglátszik az énellenem

való processusból ide elébb. 3-or. Azt mondja egyszer nékünk hárman, hogy arról a tőlünk javallott frigy és kvártély dolgáról írjunk mi Rákóczinak, akár együtt hárman akár egyikünk, melyik, ő nem bánja. Mi mondók, hogy mi nem irunk; jaj lett volna bizony annak. 4-er. Nékem meg egyszer, a salvagvárdiák és a nép oltalmazásáról, nem égetéséről beszélvén véle, azt veté: te nem császár, hanam Rákóczi cancellariusa vagy. Itéld meg Isten és mind, a ki azt a projectumot és egyéb munkáimat is olvasod!

Toroczkai István jövén be generális kapitány titulussal, irta Vas Györgynek: hogy ha Kolosvárat fel nem adatja, az ő szőlőjét mind kivágatja. Rabutin megmondá nekünk s kérdé, hol vagyon Toroczkainak szőleje, mert ő bizony mindjárt kivágatja, és a mit amaz csak mondott, ő megcselekszi. Mi mondók, hogy igen kevés szőleje vagyon, azt könnyü kivágni, de bizony ő száz annyi szőlőnket vágathatja ki nekünk. Inkább kövessük Prov. 26 : 4. Osztán a fiait megfogatá, és vittek olyan hírt az anyjoknak, hogy megölik. Sivutt rivutt, majd kórság törte. Én beszélék az urak kérésére, de nem szavokkal, a generálissal felöle, azt mondá : gondolatjában sem volt, nincs is, mondjam meg az anyának, hiszem nem pogány barbarus, nem bolond ő. Én is még beszédemet úgy kezdtem vala véle: hogy

hallotta az anyjok, de én megmondtam : ne higyje. Megvivém az asszonynak a jó hirt, a szőlőjét sem bánták.

Aporral hogy a gubernátoron megbékélhettem volna, annak bizonyságait így értsd maradék. Nagytitkon mondotta volt ő a gubernátornak, még talám a felesége sem tudta, hogy ő a csiki barátokhoz adott 3,000 aranyat, és ha utolsó szükségre jutna, ezrét néki adná. Ezt a gubernátor Rabutinnak megmondta, ez meg Aporra való haragjában : bouc f.... sat. dicsérése mellett nekem megmondá. Tudom én, úgymond, miért tett ő oda annyi aranyat; hogy mihelyt akarja, fordíthassa a ködmönt. Én Apornak az aranyat megmondám, móndóját és mondását elhallgatván. Először elbámula rajta, s kérdi : honnan tudom? késöre megmondám : a generálistól, de szavait ekkor sem. Nosza : aha lélek, ilyen olyan; Szász János, úgy segéljen, nem holt meg, általadta lelkét Szász Györgynek, hiszem azt a világon senki sem tudta, hanem csak ömaga s a gubernátor; osztán úgy beszélé meg a dolgot. Nem ok nélkül búsult és haragudott, bizony, mert nem csak az erszénye, hanem élete, hitele is veszedelmezett miatta. Hát ha a generális szavait is megmondottam volna, de vette ő jól eszében, hogy a generális elött gyanus etc. etc.

Inczédi Péter fejérvármegyei viczispán

mondotta Keresztesinek, és ő nékem: hogy a falukon az az hir, hogy Kolozsvárt feladták a kuruczoknak. Ezen hirt másfelől egy német asszony beszélte Szöllősi István én szolgámnak, harmad felől Haller Istvánné asszonyom az urának, és igy osztán, mi a tanácsban beszélvén róla, a gubernátor a királybiró fia temetésén. Acton ott az nap mindjárt izene a generálisnak, ki is mindjárt Acton által hivata engemet és Haller uramat együtt, és mindenikünket, de kivált engem úgy elpirongata, hogy szörnyüség: miért költünk hamis hirt, elhiszi azért, hogy úgy kivánnók. Azért szavatosát adjuk: mert igy s amúgy lészen. Mi megbeszélők. Monda ő furiával: Inczédit a gubernium mindjárt fogassa meg; te cancellárius a szolgádat fogasd mindjárt, vagy a német asszonyt állítsa elő mindjárt. Jó hogy Haller uram feleségestől menekedheték; a szegény Keresztesit is nehezen tudók a tanácsban megoltalmazni, más egyéb méltatlan nehézsége is lévén ellene etc. Inczédit megfogatók, de öt nap mulva elereszteté; ő sem jött azután Szebenbe; — a Szöllősi szerencséjére a német asszony az én szállásomra jött; keresetlen küldök a generálishoz.

Mikor Enyedet elronták, akkor Német beszélte Bethlen Sámuelnek, hogy professort, papot, deákot mind levágták; ő nékem; én szá-

nakozva mondottam a gubernátornak; ő bizony mindjárt a generálisnak beadott, noha már a generális megmondotta volt néki maga mentségével, hogy ő salva gvardiának egy kapitányt rendelt volt a scholának; és így mi szükség volt? söt ha még a nem lett volna is, miért kellett az én nevemmel járni a generalisnál? akár vanitás akár malitiából. Hivata engem mindjárt a generális, nékem agyarkodik szóval, a fogait is csikorgatta, mint az erdei kan: te szód-e, te hited-e ez és ez? mind csak te csinálod az ilyen hamis hireket, az én gyülölségemre, gyalázatomra, de bizony úgy bánom véled, hogy soha sem jót sem rosszat nem csinálsz többé, káposzta fejekké csinálom a fejeteket. Nem győzném én azt felirni, el is felejtettem, restellem is. Igaz a Salamon szava, próbáltam sokszor akkoron is magamon s Rabutinon: Prov. 14: 3. és 29: 9. Mentem magam a mint illett; felkelék, eljövék elöle, a mint köszvény miatt az ágyban feküdt s ült; utánam is kiabált: Je ne suis pas tyranne Turc, Tartare ou Barbare, azaz: nem vagyok én sem tyrannus török, sem tatár, sem barbarus. Gondolám, hogy Erdély s legközelebb Enyed tudja, kicsoda s micsoda ő. Ilyen jó atyafi, patronus és collega volt a gubernátor, melyben ez nagy N. B.

Elromlások előtt négy vagy harmad nappal

a város elei és professorok küldettek vala be titkon, hitván rongyos ruhában egy deákot Szebenbe a gubernátorhoz, és énhozzám mint főcurátorhoz, hogy a generális valami rossz dolgot ne kövessen rajtok, mert 5000 kurucznak ők ellene nem állhatnak, de a mennyire lehet, ők az hűséget ő felségéhez ma is megtartják, melyet azzal is megbizonyítanak, hogy a mint a kuruczok Kolozsvárt megszállották, ők készek a generális leveleit ki és be hordatni, magok emberei által, magok veszedelmével is. Mivel a kuruczok kegyetlen halálok nemével, nyárssal mivel ölték ekkor a levelvivőket és küldőket, azért ettől a deáktól sem mertek levelet küldeni, hanem pro credentia hozta a professorok keze irását, olyan apró papiros-darabokon, valami biblia vagy más könyvből citált mondásokat, hogy ha a kurucz kezén érné is, oltalmazhassa azzal életét, hogy azt a tanulás közben professorától elejtett, vetett darab papirosat csak úgy vette fel hátulsó szükségére, és hogy most hazájába megyen Háromszékre; én pedig az három professor irását látván, és osztán consequenter a generális is, hihet néki; hozta a város pecsétit is kettős papirosocska között zöld viaszra ütve.

Én evvel a deákkal és credentiákkal menék a generálishoz és beszélék véle a dologról, a deákot is praesentálám. Először igen keménykedék,

szóval, hamisak szükségtelenek, ilyen amolyan büntetést érdemlenek; mentettem amint tudtam és mondtam: legalább a clerus, schola ártatlan és annak csak az ő könyvére van gondja; mondta: a clerus is lehet hamis, mindazáltal ő meglátja és mind clerus, laicussal, illendőképen hűségéhez képest bánik. Nékem bizony semmi derék bizodalmam nem lön szavai és gestusaiból, hanem végre arra lépék: Irá maga kezével énvélem való tanácskozása után, egy-két újnyi kis papirosra ezeket a szókat: Il est salutaire ajouter foi, az az: idvességes dolog, hitelt adni, vagy hinni; melyet is, ugy találók, hogy a vivő bátorságáért ketté kellene szakasztani; maga csendesen ketté szakasztá, s adá hozzám, hogy adjam a deáknak és instruáljam, vigye el Enyedre és onnét iktassák el a kolozsvári commendánsnak, és az credentia lészen, mert az a commendáns ismeri az ő irását; hozzon választ és valami hirt töle, ő ad florenos 30 néki. Én ezzel és magam czédulámmal elbocsátám a deákot, hogy siessen Enyedre; adék magam pénzét florenos 3 néki. Én pedig semmi derék assecurátiót nem vehetvén a generális beszédjéből, azt irtam a czédulában, szóval is megmagyarázám néki: hogy a míg a kolozsvári válasz eljő, ha addig a német rájok mégyen, meg ne várják, ha pedig az a válasz eljő, azután nem féltem őket. Míg ez a deák visz-

szaért, oda lett a város. Mikor a deákot elbocsátottam, mindjárt a gubernátornak megbeszéltem a dolgot, hogy a generálist csendesítse, mert féltem Enyedet. Mint a jég, olyan forrón csak azt mondá beszédemre : Semmit sem tudok a dologban. Beszélt-e a generálissal, nem tudom, de nem hiszem; mert sem maga, sem a generális, sem előtte, sem utána a veszedelemnek soha sem mondta, hogy beszélett volna; noha imez említett veszedelmes becstelenítetésem után a generális, Actont és Degenfeld secretáriust, eddig való szokásán kívül együtt küldené a guberniumban az enyedi, tölök bekességet kérő követségben megfogott hadnagynál talált irásokkal, kik között volt valami közönséges rendelés koresomáról, miröl etc., melyet a professorok is subscribáltak volt. Mind a ketten, mintha én lettem volna gubernátor, szemeket szavokat rám dirigálák és szörnyen exaggerálták : Quam magni et quam omnes peccatores fuerunt, quid censet illustrissimus dominus cancellarius? Nem tudám kimondani lelkem fortyanását. Én arra mind tudtam volna felelni, de micsoda veszedelemben forgottam. Az akasztott embernek prokátorai a varjak. Én azt felelém : Si peccatores fuerunt, luerunt.

A gubernátor felelete : vagy hallgatás, avagy nescio. De bizony tudja az Isten, a nescio mikor

asinorum és mikor aspidum responsio. Taces, nescis certe tempore bene loquendi, sed loqueris et scis tempore bene tacendi. Mégis azt hallottam, engem okozott Enyed veszedelmével; ha úgy szólt, Isten oltalmazza az ártatlan maradékát a büntetéstől érette. Térek vissza Aporhoz.

Noha én Aporral egész haláláig az oda fel említett hazudtatástól fogva meg nem békélhettem, mert nem lön senki békéltető, de még is ad publica tractanda szemben egymáshoz eljártunk, és úgy lött az említett aranyról való beszéd is. Egyszer menék hozzá, Haller is érkezék, az ország keserves állapotjáról beszélgettünk; több sok szó után mond Apor: az elveszett és még inkább is elvész, és ennek a többi között nagy oka a gubernátor rendkivül való tunyasága, kártyázása és mindenekfelett a szörnyü fondorkodása, és a tanácsnak elárulása a generális elött; együtt velünk akármit végez, kiád s osztán a generálissal való conferentián eláll mellöle. Sok és igaz beszéde lön. Azért, ugy mond, hagyjuk félbe a veszekedést, álljunk öszve hárman, mert Keresztesi s Conrad nem arra valók, assecuráljuk hittel egymást, menjünk a generálishoz, legyek én a tolmács szószóló, Acton se tudja, és kérjük a generálist: orvosolja meg mind maga, a mennyire tőle lehet, mind ő felsége elött segítse azeránt való supplicatiónkat. Haller is mindenben javallá, söt

sietteti vala is. Én mondám: ez mind igaz, és én talám kegyelmeteknél elébb és legnehezebben szenvedém, de elébb kellett volna ennek lenni ama vers szerint: principiis obsta, sero medicina paratur, dum mala per longas invaluere moras. Most már ebben az háborúban és Szebenben ennek semmi ideje nincsen; a generális azt gondolná, hogy szántszándékkal akarunk csak több zavarokat csinálni, hogy teljességgel semmi gubernium ne légyen; magunkat vesztenök el. Hol voltunk eddig? csak intés itt nem használ, több pedig intésnél nem lehet most, azt a generális, csak a kit én tudok, sokszor elkövette, hagyjuk a csendesebb időre, és akkor orvosoljuk meg valóban nyavalyánkat. Még is fogtak volt ök a generálisnak valamit szólani, mert csak hamar a generális mindnyájan hivata, és csendességre componált ábrázattal fogada; leülvén rendre, egy keveset beszélgete az ágyából, és osztán rá készült formán orálni: Ezt az hazát én szintén úgy szánom mint egy patrióta, mintha itt születtem volna, az rettenetes vakulás, megátalkodás és furor az egész nemzetségben, de immár bár csak ti igazgatók, ne contribuálnatok sokat a magatok hazája romlásához, a ti negligentia, gondviseletlenségtek és veszekedéstekkel; kiváltképen gubernátor úr te okozod a cancellériust, cancellárius úr te viszont okozod a gubernátort. Azért most itt vagytok,

mondjátok szembe egymásnak, mert (fordulván körül, reánk mondá azt), hogy közönségesen a ti impertinente nonchalance, az az: alkalmatlanságtok miatt a császár és az ország szolgálatja szenvedjen s elveszszen, azt én meg nem engedem; bizony nagyra kell fokadnom. Acton megtolmácslá; a gubernátor gondolkodik, cunctál; én mondám: Isten áldja meg a generálist érette, én elvárom gubernátor uram ha mit nekem opponál, én respondens leszek és részemröl bizony örülök ennek a confrontatiónak, bár régen lött volna. A gubernátor a már megavult éneket kezdé, és meg in plurali numero, hogy a szokása szerint a többit társaivá vonja, de megcsalá ekkor ebben magát. Nékünk cancellárius uram ellen csak az a panaszunk, hogy ö kegyelme sokat vitat, disputál, mindent egyedül akar igazgatni, és rajtunk uralkodni. Én felelek: én soha semmit is nem vitatok magamért ex studio contradicendi et dominandi, hanem az uram és hazám szolgálatjáért in publicis; quod ad causas privatorum juxta materiae subjectae qualitatem az én conscientiam és instructióm szerént a törvényért és az igazságért; quod ad mea privata, Erdély és a generális tudja, én azokban mind patiens vagyok. De sepositis privatis, szóljunk de publicis. Az én disputatióm semmi, mert az csak discursus, mely mindenkinek szabad vagy szokás,

hiszem osztán minden voksra megyen, ad majora concluditur, per me et secretarios expeditur, sed per dominum gubernatorem quando subscribitur et quomodo effectuatur? Késö és rendetlen öszszegyülése a guberniumnak, ott a sokféle materiáknak egymás hátára való rendetlen elölhordása, mert én az én instructióm szerint semmit rendesen nem proponálhatok, sem a secretáriusokkal semmit nem referáltathatok a tanácsban való sok haszontalan beszéd, a gubernátor úr rendkívül való hallgatása és conventiája, a délyesti és estvéli óráknak haszontalan vesztegetése, denique omnia confusa omnia intempestiva; non mea disputatio sed ista sunt causa malorum. Si dominus gubernator suam instructionem observasset et observaret, et si meam mihi instructionem exercere permisisset et permitteret, non essent tot confusiones, potuisset illas praevenire et corrigere, per suam auctoritatem, uti debuisset et deberet facere per suam obligationem. Corrigat ergo sua excellentia ista, non ero ego garrulus, disputator, etc.

Minthogy ezeknek igy való igazságát a generális és tanács tudta, Apor is már igazodni kezdett volt, mint legközelebb megirtam, csendesen hallgaták; a gubernátor is igen vékonyan, rövideden és csak in generalibus menté magát, quia contra omnium scientiam et propriae consci-

entiae stimulum calcitrare durum est. Apor mellettem együtt ülvén, Hallerral együtt: sugák, álljunk fel mi is és szóljunk hozzá ügyiben beszédünk szerint. Én mondám: ne üzzük most tovább, mert semmi jó nem lészen belöle, hanem rossz; elég ez eddig most. Úgy hallgatának; és a generális csendes de kemény intést tön a gubernátorhoz, énhozzám és mindnyájunkhoz, és eloszlánk. De ez bizony a gubernátoron nem foga; én nem tudom, jól cselekedtem-e, vagy rosszul, hogy Aporékat szólni nem engedtem; de én jó intentióval cselekedtem, Isten tudja, a ki igazgatja az embernek szavát, lépését. Psalm. 139. Mégyek az harmadikra.

A gubernátor secretáriusa Csajági János mikor elszökék, elöször engem, azután több tanácsurakat gubernátoron kívül hivata magához a generális, és nagy háborús elmével ábrázattal proponála a generális: a gubernátor secretáriusa elszökött, mely hogy az ura hirével lött, ez adja hinnem, hogy ezelött két nappal ezt izené nekem: vigyáztassak az ö secretáriusára, mert fél hogy elszökik; én felelém: vigyáztasson reá ö, szolgája, tegye securitásban, az az: hogy az ö czédulájával ment ki a kapun. Az az izenet csak az én szememre való pókháló volt, hogy menthesse magát véle, hogy ö megizente volt, mintha én bolond volnék; azért lássátok, mit kell tenni a

gnbernátorral, mert a rendkivül való dolog. Isten és világ itéld meg: ha én az lehettem volna Bánffihoz, a ki ő énhozzám, nem követhettem volna-e én ama gonosz politikus szavát: Ha a te ellenséged övig vagy hónallyig van a vizben, huzd ki, kötelezd magadhoz, vagy legalább csinálj hitelt magadnak elöre, hogy jobban megcsalhasd osztán; ha pedig látod, hogy torkig van a vizben, nyomd belé a fejét, menekedjél meg töle. Egynehányszor vontam én ötet ki, nem csalni, hanem kötelezni igyekező keresztényi elmével, de nem értem el jó végemet benne; belé nyomhatom vala most fejét, de hogy in conscientiae meae foro vétkesnek lenni nem itéltem, nem cselekedtem, hanem az Istentöl féltem; másként ha reá vonják vala rigide, úgy a mint ök majd bánnak az én vömmel Teleki Sándorral, bizony nem tudom, mint adott volna számot. Mert a czédula dolgát ugyan azzal akarta solválni, hogy ö gubernátor lévén és az olyan ki- s bejáró cselédek czédulái subscribálására nem érkezvén, auctorálta azoknak adására a secretáriusát, és az per praxim legitimáltatván, abutált azzal Csajági, és maga írt magának czédulát az ö hire nélkül és azzal ment el. Ez úgy is volt; de ha actor lett volna, itt szintén ezt retorqueálta volna egyben vetvén a generálisnak tett izenetével, és ennek feleletével: Szintén azért és annál inkább kellett

volna neked, a már teelőtted suspectus secretáriusodat megfogatnod, és annak czédulája irását elbontanod, az officzéreknek is megizenned, hogy úgy mint eddig ne acceptáltassék ezután, hogy tudtad, hogy abutálhat vele. etc. Ha ma élne is a gubernátor, szegény erre mit felelne. A generális propositiójára Apor ingadozni kezde és mondá: Certe est res maximae consideratiònis. Kinek is én mondám: Ne siessünk. Osztán a generálisnak mondám: Én lehetetlennek hiszem, hogy a gubernátornak ebben valami nagy vétke volna, mert vagyon olyan elméje, ha áruló akart volna lenni, titkosabb uton járt volna, nem ilyen nyilván és maga veszedelmére; hanem én úgy hiszem, Csajágit vitte el valami bosszuság és kiváltképen a gubernátor fösvénysége; rosszul fizetett néki, sem magának, sem szolgájának, sem lovának nem volt illendő tartása. Én így itélék felöle; a többi tanács urak is erre állának, a generális hallgatott inkább mint sem látatott egészen megnyugodni rajta; conclusum nélkül eloszlánk.

A volt híre, hogy Csajágival el akart volna szökni anyja mellöl Macskási György is, de lovat nem kaphatott volna; ezt a gubernátor, de a tanács conclusuma nélkül, megfogatta és küldte a generálishoz, izenvén, hogy ez tud Csajágiról mondani. Hivata engem a generális és nagy ha-

raggal mondá: nézd uram, a gubernátor csúfolódik énvélem, mintha én bolond volnék, egy ártatlan borjut küldött ide, hogy az adjon számot Csajágiról; eredj, ugymond, vidd vissza neki, akárhova tegye. Én akkor sem tölték olajat a tüzre, hanem csak elmenék Macskásival és felmenék a gubernátorhoz, a generális szavait is megmondván. Kérde aztán a gubernátor a tanácsban: mit kell Macskásival cselekedni? Én mondám: a borjut az anyjához vissza kell bocsájtani szopni; ugyan is a ki Csajáginak nagy elméjét és ennek töknek is rossz fejét és aetását is összeveti, ki gondolhatja csak meg is, hogy evvel titkolódott volna? Ő három lóval ment el, legalább egyiket nem adhatta-e volna alája? Aztán nyügöt, kábát miért vitt volna magával, ilyen veszedelmes koczkáztatásával? Nugae nugarum. Ellenben Apor pro sua (írj substantivumot utána) azt mondá: Macskásit az egy gatyáján kívül levetköztetvén, két jó korbácscsal a nyakától fogva a sarkáig fel- s alá egynéhányszor eregessék meg, s mondja meg a Csajági dolgát etc. Elhülék belé. A gubernátor pro sua, Haller s a többi pro sua consuetudine hallgatnak. Várám egy ideig, osztán mondám: jó lészen bizony, a torturát kezdjük el magunk, még pedig tanács úr és föispán gyermekén, tösgyökeres nagy föemberen. Confundálódék, nem lön semmi

benne. Nem tudom, kitöl, az anyja a gubernátorné házában mit hallott, szállásomra menöben az utczán sírva rám esik : jaj lelkem bátyám uram, az egyetlen fiamat meg akarják kínozni, jaj! jaj! Mondám: bizony nem kínozzák. Alig tudám csendesíteni. Két vagy három hétig még is a gubernátor a maga szállás- és várdáján áristomban tartotta a hitvány gyermeket.

Egykor a gubernátor mondja : a generális ezt parancsolja, Olosz Mihály a secretáriust, mindjárt fogassuk meg. Én mondám : miért? Felelet : csak azt izente, nagy közönséges jó és a császár szolgálatja azt kivánja, hogy megfogják, én egyéb okát nem tudom. Én mondám: látom bizony, quidquid dixerit vobis, facite, ennek meg kell lenni; de bizony az okot tudni kéne, mert secretáriust a miért megfognak, nagy dolognak kell annak lenni. Igy vaktában akármelyikünket megfoghatják. Megfogák, de csak a maga szállásán örzötték szegényt, egy hónapig vesztegeték ártatlan; neki sem mondák semmi okát; örökké sírt; kicsiny, hogy a guta is meg nem ütötte, enni valója sem volt, én s Apor tartottuk. Osztán elbocsáták, de nem fungált, hanem azután az házához és a kuruczokhoz ment Hunyadról másokkal együtt ő is; maga jobban megmondhatta, de minthogy az okát éntölem cancelláriustól is titkolták, úgy hiszem énutá-

nem horgázták. A minthogy Hortiról is kezde a generális éntőlem számot venni, elmenése után egynehány hónappal, melyből hiszem, hogy más suggestiójából. Én csak azt felelém: én Fejérvárott hagytam tiszti archivum és a gubernátor mellett; az urak tudhatják, mint, mikor és hová ment. Bizony nékem jól esett, hogy nem ment az én ott létemben, mert a generális igy is reám fogta, hogy én küldöttem Rákóczihoz, a melyben Isten, a dolog, Rákóczi, és maga Horti István hazudtassák meg. Amen.

Sokat szenvedtem én a többi között a generálistól a miatt is, hogy az ifjabb Toroczkai Pétert, a ki maga jött a németek közé, ő meg is fogatá, miért nem nótázzuk meg büntelen. A több Toroczkai, Pekri Lőrincz, Teleki Mihályék notázásit is zaklatta és hogy törvény rontásával mindjárt mindent nem cselekedhettünk, mivel a Szász János miatt csinált gyülés is már de jure expirált, mindenekfelett énellenem detonált, hogy nem a törvényt oltalmazom, hanem az ő felsége ellenségeit. Azután az itélömesterrel Simonfival iránk egy conceptust róla a gubernium akaratjából és az per suffragia approbáltatván, küldeték hozzá. Exstál az irás, summája ez: Notae pronunciatio in Transsylvania duplex: Articularis et legalis aut processualis. Prior practicatur in disturbiis, et saepe, imo plerum-

que semper per subsecutam pacem aut amnestiam aut adversae partis victoriam novo iterum articulo cassatur. Altera fit per processum legalem in decreto tripartito expressum. Priori modo res ipsa declara illos tamquam majestatis suae hostes, ejusdem laesae majestatis reos et notorios; alterum autem modum nunc turbida haec tempora non admittunt etc. Acquiescála rajta. Fiat quomodocunque fiat, ex lana securis fiat. Igy nótázók meg öket.

Az én veszedelmes tragoediam alkalmatossága, prologusa és részszerént oka a Telekiek czüsti, melyröl sok derék írásim levén, és még imádságomban is Istent hiván bizonyságul, sokat itt irnom nem kell; nézze meg az én maradékom azokat; azonban magok tudják: oltalmaztam én öket a Duka vajda aranya dolgában és mikor az atyja felöl inquisitiót akara kezdeni tétetni a gubernátor, Apor és Szász János, megmondám nékik: kezdjétek el csak ti az holtakról való inquisitiót, mit igértek ti holtatok után, a ti magatok emlékezetetteknek és maradékotoknak? Ha a Teleki ládájából mind visszaveszik azt, a mit ajándék neve alatt belé raktak volt; ha az ország igazgatásában való munkájáról és gazdagulásának hirtelen és felette való nagyra nevekedéséröl holta után ad számot, más is várja el azt az ö maradékára. Kegyelmed gubernátori dolgairól

Dienes, Gyurkó hogy hogy ad számot? Naláczi Istók, Székely László, Alvinczi Péter, Sárosi János, Inczédi Pál stb. szegényből lettek gazdagokká; kegyelmed Apor és Szász János uram nem régen szegény vala, most gazdag. Szoritsák rá csak a maradékot, hogy adjanak számot, kinekkinek mint gazdagult meg az atyja, megválik akkor. Az én ládámból nem sok ajándékot visznek el, tudom. Ez az én beszédem az én leányom férjhez menése után volt ugyan derekasabban, de még azelőtt is volt, mikor az Argyesi és Brassai perek, görög és üveges lengyel zsidó, Samu és több hasonló perek folytak ellenek; in summa azt mondottam: legibus, non calumniis impetatur, etiamsi maximus meus inimicus fuit. Másként a mint hogy életében nem javallottam sok dolgát, úgy bizony most sem. Nagy okot adott az ezüstök elvételére, hogy mikor in anno 1698. Bécsben voltunk, én, a gubernátor és Apor, maga Teleki László 7 ezer giráknak mondta és Apor 10 czernek nevelte.

Eddig vagyon az én életem Psalm. 96 : 10. Ihol következik betegülés, vonogás és halálom. Civiliter czoki-pohárt ada a gubernátor szent György napján. Az haza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermekemet úgy megsirattam, indíta a Noe galambja irására.

Isten elött állok s irom, jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon, hogy én azt kiirni nem tudom. Csak nem nyugodhattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém, és annak a Pano István görögnek oda nem adám. Én Istenem, szánj meg, és minthogy te mindent tudsz, te szabd énreám, mert én azzal nem merek dicsekedni; hanem te szabd énreám ingyen való kegyelmedböl. Jer. 15 : 17. Ismét : 18 : 20 és 20 : 9. Proverb. 31 : 8.

Nem téntával hanem az én feleségem, gyermekem és magam könyhullatásommal kellene az én és ő szenvedéseiket ezután leírni, avagy úgy a mint szent Jób kivánja, Jób. 19 : 23, 24. Én bizony, ha akarnám sem tudnám leírni. Azért édes maradék és minden keresztény olvasó, én titeket igazítlak ezekre, úgy mint : 1-ör. Az actákra, melyeknek az erdélyi részét, az evocatoria-pár és processusbélieket, Sándor Gergely és Péter deák procuratoraim adhatják elö. 2-or. A bécsi acták itt nálam és ágens Tarczali Zsigmond urnál vagynak. 3-or. Az erdélyi processusról az említett két procurátor, a birák és az akkori itélömesterek deáki és sok más becsületes ember. 4-er. A bécsiröl pedig Tarczali uramék tehetnek informatiót. 5-or. Az én rabságomnak mint halálra tartatott rabnak kegyetlen voltáról, míg Szebenben tartottak usque ad maji 1708. szólhat Csucsi Gáspár, Szent-Györgyi

György, Szent-Páli Zsigmond inasim, a kik ennem hordottak, és egyéb szolgáim, keserves feleségem. 6-or. Mezítelen fegyverrel az házamban szüntelen két strázsa, kinek egyike az ágyam fejéhez $1\frac{1}{2}$ singre állott; ezek minden órán változtak, abgelöst kiáltásokkal mindenkor felserkentettenek, mely miatt a több szörnyüségek között bizony elmondottam Jób. 3. és Jer. 20 : 14. 7-er. Azt is tiltották, hogy a könyvolvasásban az ablak felé arczczal ne forduljak, hogy a durva, rosz, apró üvegtányéron által ne nézzek. 8-or. Magok sem állhatván az ágyam lábánál álló széknek és rettenetes penésznek dohát, osztán megengedék a felsö ablakok kinyitását, de az alsókat soha nékem nem, usque ad 15. aprilis anni 1708; hanem a feleségemmel oda járó tiszt magáért nyitotta ki, s mikor elment, ismét bétette. 9-er. A ganéjjal vagy egyéb szükségre vagy akármire kimenö inast két mezítelen fegyveres kisérte, hogy senkivel és kiváltképen étkemhozó szolgákkal egy szót se lehessen szólani, még csak életek, egészségek felöl is tudósítani, a mely irtóztató szívgyötrelem volt; lopva ha mit, mikor egymásmellett az inasok elsuhantak, érthettek, hogy még élnek, jól vagynak; nem györném, magok sem, hiszem, mind elö tudnák beszélni. Az ilyenekre czélozok a querelák vége felé; etsi vera, incredibilia.

Die 15. aprilis vitték ki a strázsát az házból, barátim, szolgáim hozzám s ki bé való járásit is megengedték, de én magam keveset admittáltam sok okokért. Vöm, gyermekeim vélem ettek ebédet, vacsorát; éjjelre is ott maradott a feleségem, aprilisnak utolsó hetiben, a Rabutin grácziájából.

Die 1-ma maji inditának magam szekeremen lovamon Bécsbe Szent-Györgyi György inas, Kis Mihály szakács, Gegeri Lörincz kocsissal, magam költségén, mindenütt örizet alatt, haddal Déva, Jenö, Arad, Szeged, Pétervváradjáig, onnét örzö késéröve Eszék, Varasd, Pettau, Marburg, Gracz, Bruck an der Mur-on át Bécsben 18. julii; mert Eszéken majd öt hétig tartottak. Bécsben megengedték, hogy én fogadott szállásomon legyek, gefreiter, három soldat örizzen; az ágens Tarczali velem egyék és lakjék, jöjjön, menjen, úgy az inas és szakács is; szolgáló, gazda, medicus, mester ember hozzám jöhessen; tenta, papiros, posta és minden irás, izenet, levél jövése menése szabados legyen. A strázsa is csak künn a pitvarban vagy udvaron legyen, de az ablak vasrostélyos legyen, melyen széltében nézzek, a mint akarom, nyissam zárjam. Predikátort, urvacsoráját sokszori kérésemre sem engedtek meg; magamnak csak a pinczében is borlátni nem volt szabad mennem, de konyhára, pitvarba szabad. Ab

11. januarii 1709. eddig adtak költségemre Rh. f. 1800., azelött egy fillért sem. Első szállásom a Schwannal tőszomszéd, szegletház a szerecsennel ellenben, most a nagy postaházzal ellenben. Végem Isten tudja, kinek éneklem gyakran Psal. 12 : 26. 35. 43. sat. Reliqua vide in Actis. Végeztem ezt eddig meae aetatis anno 62, mense 5, carceris anno 5, mense 9-o, Christi, horum judicis, anno 1710. januarii 23. die.

TOLDALÉK.

I.

Instructio pro spectabili ac generoso domino Nicolao de Bethlen ad augustissimam caesaream regiamque majestatem ablegato.

1. Micsoda confusióban légyenek az erdélyi állapotok, ő kegyelme declarálhatja, és ha ő felsége hová hamarább Tökölyit ez hazából nem exturbálhatja, végső veszedelem követi ez hazát; erről ő kegyelme derekasin szükség sollicitálja ő felségét.

2. Urunk ő nagysága ez hazában való bennmaradását urgeálja ő kegyelme, különben, hogy ha ő nagysága kimenetelit kivánja ő felsége, ez haza lakosinak elméje annál nagyobb confusióban lészen.

3. Az diplomát ő kegyelme sollicitálja, melynek megadása nagy út volna ez haza lakosi elméjének jó karban hozására.

4. Az mi kegyelmes urunk ő nagysága confirmatióját sollicitálni kell ő kegyelmének.

5. Ha azalatt az két monárcha békességre kelne, az békesség conditióiból ő felsége hogy ez hazát és ennek minden lakosit ki ne hagyja, sollicitálni kell.

6. A töröktől recuperált földökön való jószágok megadását sollicitálni kell.

7. Az kik mostan ez haza lakosi közül Tökölyi mellé állanak, és rebellisekké lesznek, azoknak megbüntetését ő felsége hagyja az mi hazánk szokott törvényére, azoknak jószágoknak eladását is ő felsége hagyja az fejedelmünk ő nagysága dispositiójára, hogy adhassa ez haza fiainak, ő felsége és ő nagysága igaz hiveinek; a szegény község hódolását pedig kételenséggel mentse.

8. Porczio dolgát és az vitézlő rend fenyitékit ne felejtse ő kegyelme sollicitálni.

Valamit ő kegyelme ez haza javáért elkövethet, nékünk adott reversális assecuratiója szerént kövesse el.

És igy ezen instructióig, ha mit ő kegyelme ő felségével concludálhat, adunk ő kegyelmének teljes plenipotentiát reá; de ha mit ő kegyelme ezen instruction kivül cselekedni találna, (kit nem reménylünk) azt magunkénak nem agnoscáljuk. Datum Claudiopoli die ultima augusti a. 1690. Michael Apafi, m. p. Joannes Haller m. p. Stephanus Nalacy m. p. Volphangus Banffi

m. p. Stephanus Apor m. p. Petrus Alvynczj m. p. Paulus Inczédj m. p. Ladislaus Szekely m. p. Georgius Banffi m. p. Georgius Geröffi m. p. Joannes Toldalagi m. p. Gabriel Zoltan (?) m. p. Joannes Sarosj m. p.

II.

Bethlen Miklós levele Alvinczi Péterhez 1693. junius hó 3-áról.

Kötelesen szolgálok édes komám uram kegyelmednek, etc.

Kegyelmed 13. és 20. praesentis költ leveleit is becsülettel vettem; ezt a komám asszony két levelét eddig is elküldöttem volna, de valami más alkalmatosság reménysége tartatta velem; immár nem tudok mit irni kegyelmednek, hanem hogy kegyelmed is vitesse fel komám asszonyt, mint Czabanius uram; még jobb lett volna együtt járniok, — de ez tréfa! Az arendáról kegyelmed mit irjon, látom; de én abba kegyelmednek az én censurámat még a télben megirtam vala, és én bizony úgy hiszem, ha az az arenda dolga ne találtassék ugyan azon emberektől, a kik az egész dolgot remorálják, kegyelmed eddig Gálfalván volna. De erről úgy hiszem az urak publico nomine fognak kegyelmednek irni nem sokára.

Az Isten itt a mezőkön sok helyt szép áldását kezdette mutatni. A szőlőkön nem annyira; de mindeniket a jég-esső sürün kezdte járni.

Az én vásárlásom lehozására olyan sietve nem szorgalmatoskodom; mert a leányom lakodalma őszre haladott, hanem a confectumokat is csak vegye meg kegyelmed; de talám nem kell 25. forint ára. El sem tudná ember hozatni; nekem 10. asztalhoz kell, mindenikre csak 3. vagy 4. féle apró ezüst csészékbe. Ehhez képest vehet kegyelmed. Sokkal nem kivánom kegyelmedet terhelni: amaz apró fejérfélét itt is nem igen drágán kaphatni; hanem négy fejér szövetneket azt ugyan csak hozzon kegyelmed, — bolondoskodjanak véle, ha az Isten meg nem gátolja. Én az én részemröl nagy hijába-valóságnak tartom, de a közönséges bolond szokásból ki nem állhatok egyedül.

Isten oltalmazzon! de ha mi zenebonát értek, komám asszonyra leszen gondom.

Nekem, in privato, az én dolgaim igen nagy panaszra méltók! — Ezt a veszett commissariatust, igaz dolog, valami hitvány fizetésért viselem! de a cancellariára mely secretarius és jó diákok nélkül soha Erdélyben, ilyen súlyos nem volt mint most, — egy pénz jövedelmem, sem fizetésem. Más jó uraim dolgát nem irigy-

ségböl hozom elö; de egynéhányan vannak ö kegyelmek, kik bizony most is ugyan mind kapogatnak zsebbe valót, söt némelyike talám soha sem úgy mint most! — Én mindenkor csak a porba esem; noha tudja Isten s ember, ha heverek-e? s hogy élek? — Arra a rosz huszti titulusra is egy csepp vitulusom sincs; magam költségemen tartok az országnak postákat, deákokat; bizony nem gyözöm, ha ö felsége az úr, Kinsky uram, Strattmann uram, s más jó akaróim (ha vannak!) grácziájok által a tavalyi fizetésemet a cancellariára, huszti kapitányságra ki nem adatja.

Ide mü közinkbe a zlótot rettenetesen hozzák, és azzal a marhát úgy eldrágitották, hogy egy borjus tehén 20. forint; egy pár ökör 60. 70. 80. 90. 100. 120. forinton is elmegyen. — Én urgeálom az árakat, hogy mind zlotról, marhákról consultálkodjunk, és praeveniáljuk a gonoszt! — a generális is javallja. — Most már az húst a mészárszékben denz. (azaz : denariis) 4. 5. sem kaphatni. Ha az udvart nem offendálnók, mi a marha-kivitelt megtiltanók : mert bizony sem német, sem magyarnak nincs mit enni majd. — De a zlotot mint orvosoljuk? — én nem tudom. Aperte fel, vagy kitiltani nem lehet. Gondolkoztam én úgy, hogy csak ilyen tilalmat tennénk : 1-ör. Valaki Erdélybe pénzt hoz, —

ne legyen szabad, csak tiszta zlótot hozni; hanem $^2/_3$-a a kihozott pénznek legyen más féle pénz. 2-or. Ne legyen szabad az országból, csak tiszta poltura, susták, tiz polturásokat kivinni, hanem valaki pénzt viszen ki, legalább $^1/_2$ legyen zlot; ámbár a többi legyen másféle pénz.

Igazán jó volna, ha kegyelmed erről elméjeket venné oda fel a ministereknek, mert bizony a militia sem subsistál az hús miatt. Az pénzzel penig félek, hogy az ország megromlik. — Isten hozza kegyelmedet már valaha örömmel haza.

Szent-Miklós, 3-a Junii 1693.

Kegyelmednek komája, szolgája

Bethlen Miklós, m. p.

III.

Declaratio Hungaricae et Siculicae nationum ad almam nationem Saxonicam.

1. Noha a két nemes natio, és az becsületes Szász natio között ezelött is gyakron, de legközelebb in anno 1693 lett contractusoknak és alkuvásoknak nem lett az a jó gyümölcse, mely végre azok csináltattak, az pedig esett, mint az eddig folyt dolgok folyása mutatja, nem egyébtől, hanem a becsületes Szász natióból álló elsöbb rendeknek afféle contractusokat sokképen változtatni és elbontatni igyekező munkájokból.

2. Noha a két natio azt az emlitett contractust semmi időben nem vizsgálta, hanem ex amore fraterno erga dominos Saxones dispensálta ad beneplacitum in anno 1699. Segesváratt cum protestatione, és igy semmi törvényben nem félti, hogy mellöle elvétessék.

3. Noha in conscientia nem ismérheti az 7. vármegye magát sem tehetösebbeknek sem az ározásra kötelesebbeknek a 11. Szász széknél; és igy ezekre nézve ujabban alkudozni nem csak

szükségtelen, hanem helytelennek és lehetetlennek is látszik avagy legalább haszontalannak és gyümölcstelennek : mindazonáltal hogy ez a két natio megmutassa valósággal ezeket :

a) Hogy a mi kegyelmes urunk ő felsége, méltósága és kegyelmessége felette igen nagy becsben és reverentiában vagyon előtte.

b) Hogy az felséges udvarnak busitásit, hanem inkább valaha egyszer elfogyatni kivánja.

c) Hogy ennek az hazának belső csendességét, minden egyéb javainál feljebb becsüli.

d) Hogy a méltóságos generális commendans Rabutin, és méltóságos gróf Seau uraméknak mediatióját is felette igen aestimálja, respectálja.

e) És hogy ez hazát emésztő egyenetlenségnek tüzét, nem csak valami tettetésnek hamvával akarja bétakarni, hanem per clara pacta et constantem accordam ugyan örökösen eloltani.

Azért nem lészen idegen attól, hogy a mint a becsületes Szász natio mindaddig ennyi oblatiói után is a két natiónak, mégis a quantumban alleviatiót kiván a két Natiotól usque ad summam considerabilem, maga ereje felett is ne igyekezzék ő kegyelmét adhuc semel pro hoc anno absque ulteriori consequentia megsegíteni, ha ő kegyelmek a két natiónak ő kegyelmektől való megbántódásit agnoscálják és valójában s állhatatosan megorvosolják.

A két nemes natio megbántódási a becsületes Szász natiótól in substantia generali ezekben állanak: 1-o. In puncto honoris et praerogativae duarum nationum. 2-o. Puncto jurisdictionis et authoritatis gubernii et statuum. 3-o. Puncto oeconomico, nempe contributionum, decimarum et debitorum.

A mi az I-sőt nézi.

Sok különb-különbféle ő kegyelmektől közönségesen, vagy ő kegyelmek neve alatt bizonyos elsőbb emberektől elkövetett munkákból világosan kitetszik, hogy ő kegyelmek avval az renddel és becsülettel, a melyet az ő kegyelmek elei ebben az hazában közönségesen jó szomszédságoson és nyugodalmason éltenek az atyáinkkal, nem contentusok, hanem az ő felsége kegyelmes diplomájával, a keresztyén német nemzet bizodalmának alkalmatosságával, és a mi ő kegyelmekhez való engedelmességünkkel abutálván, natiójok, és abbéli személyek becsületit a más két natiónak nem kicsiny sérelmével feljebb mint ennek az hazának rendi, törvénye és csendessége szenvedné, intendálni és nevelni kivánják, quod ad punctum honoris. Ilyen munkák pedig ezek, úgy mint:

A táblai assesorságra való vágyakozás, holott ő kegyelmek a magok törvényiben mikor

Magyar perel is Szászszal ő kegyelmek előtt, nem hogy magyar birót, de csak magyar procuratort sem admittálnak.

Ilyen az a kivánság is, hogy a mint in Alvinczíana Resolutione a religióknak három tanács engedtetik, azt a mi a religiónak adatott, a natióra akarják venni és intendálni, néha a már natiónak és nemesi szabadságnak hátratételével is, melynek gyümölcse az ő kegyelmek peri az egy inter lutheranam et unitariam religiones disputata vacantia végett.

Ilyen az a praetensio is, mivel ő kegyelmek azt kivánták, hogy, valamint a magyar tanács urak, juxta senium installationis incessione et processione a cardinalis tisztekhez és gubernátorhoz közelítsenek, mely az előtt soha sem volt, nem is praetendáltatott a Szász natiótól.

Ilyen az ő kegyelmek első tisztinek grófokkal, urakkal való competentiája in conversationibus, és azoknak illendő becsületeknek meg nem adása, melyet azelőtti időkben soha semminémü legelsőbb rendü tiszt is a Szász natióból nem kivánt, meg sem gondolt, hanem a tanácsi renden kivül levő uraknak cedált örömest, és a nagyságos urakat nagyságolta.

Ilyen az olyan szólásnak formája : Ha Szász vagyok is, nem tartom magamat alábbvaló nemes embernek akármely grófnál.

Ilyen praetensio az is, hogy magáról az erdélyi itt bennlévő cancellériáról is olyan titulusokat kivánják adatni, melyeket a fejedelmek idejében sem nem adtak, sem nem praetendáltak, annál inkább uraktól és förendektől.

Ilyen munka az, midön a nemesi praerogativával élő rendet seposito nobilitaris praerogativae respectu in contributionum modalitate, a civilis statussal egy mértékben tenni kivánják; volnának több particularitások is, quod ad punctum honoris, de elég ez in compendio.

II-o. Quod ad Jurisdictionem.

Sem országnak, sem guberniumnak hirt nem adván megbántódásokról, hogy azok az ő kegyelmek megbántódásit a felséges udvar busitása nélkül megorvosolnák: privatus és particularis ágens által, a Bécsben levő erdélyi cancellaria hire nélkül is, publicumokat a felséges udvarban, a más két natio ellen szüntelen sollicitálnak, sokat ellene vádoskodnak és denigrálják őket.

Ilyen a sollicitalt praetensio : hogy az haza törvényei és az in anno 1693. celebrált contractus ellen, az appellatio immediate a felséges udvarban menjen, mint ezt, az ő kegyelmek in anno 1698. die 12. aprilis conferentián forgott memorialéja, és az

ő felsége arra tett resolutiója megmutatja in Artic. 9.

Ilyen dolog volt az is, midön a Kolosvári Dávid casusában, a ki nemes ember is volt pedig, a gubernium iterata admonitiójára, az appellatio nem csak nem admittáltatott, ín contemptum et vilipendium mandati gubernii, melyre sem szóval, sem irással, hanem annak halálával feleltenek.

Ilyen dolog a segesvári pénzt verők casusa, mely tanquam species notae infidelitatis, nem ő kegyelmeket illette volna, juxta leges et ipsummet contractum anni 1693. Azon casusban neglecto gubernio, tött informatiója is királybiró uramnak a felséges udvarban.

Nagy contemptusa vagyon az országnak és guberniumnak abban is, hogy akár a táblán, akár ország elött, akár a guberniumban fennforgott panaszok, vagy törvényes dolgokban, ha resolvál, concludál a gubernium vagy ország akármit, azoknak ő kegyelmek elött helye nincsen. Söt nem csak szóval és fenyegetésekkel, hanem natio vagy szék neve alatt való fegyverkedő hatalommal és extraordinarium forumoknak emlegetésével, avagy igen keresett kemény stylusu memorialékkal, postulatumokkal, cselekedettel is a jó rendnek félretételével eludálják, turbálják és impediálják ő kegyelmek mind a

törvényt, mind az ország és gubernium jurisdictióját, mint erről egynehányszori gyülésekben való postulatumok elég bizonyságok, signanter pedig Szent-Páli Ferencznek fejérvári s szebeni házától, szántszándékkal gyülés alatt, úgy fejérvármegyei substitutus tiszt Palos Ferencznek is bizonyos marháknak biró kézből elvétele alkalmatosságával történt meglötetések. A Ladomási (?) per alkalmatosságával való szokatlan processus, gabonájokban a bendorffi határon dézmálást szenvedett némely nemes embereknek megbántódása, és a postulatumokban bövebben látható hasonló dolgok.

Ezt bizonyitja az is, hogy natiójok közzé ő kegyelmek sem inspectorokat, sem inquisitorokat, sem executorokat, quod ad repartitiones et alia militaria, magyart admittalni nem akarnak, noha azelött csak egynéhány esztendövel is absque omni controversia admittálták, söt

Valamikor valamely szász székeknek erejek felett való terheltetéseknek panasza, vagy valami egyéb olyan dolgok fordulnak elö, melyekben a gubernium gondviselése és belétekintése kivántatnék, azt modis omnibus eltitkolják, és a guberniumnak authoritását admittálni nem akarják, ha szóval mondják is néha, de in effectu a dolog frustáltatik, úgy hogy a szász natióból senki is a guberniumhoz absque suo periculo

nem confugiálhat; példa a berethalmiak dolga, mikor a gubernium sublevatiójokat procurálta. Ilyen a fennemlitett Kolosvári példája is, kinek veszedelmének siettetése volt a guberniumhoz való folyamodás.

Meg kellene pedig ö kegyelmeknek gondolni az ö felsége in anno 1698. die 12. aprilis tött resolutiójának harmadik punctumát, és az de contributionum repartitione lött contractusnak hetedik punctumát in fine, holott in similibus mü mindeneket ö kegyelmek elejében terjesztünk, és az ö kegyelmek velünk együtt való választása által tétetnek generális exactorok, commissarius, perceptorok etc., és a két natiónak mindennemü dolgait usque ad obulum tudják.

Ilyen dolog és munka az, hogy akár micsoda dologban natióul ö kegyelmek megkötik magokat az ország gyüléseiben, és akármiben egyeznek meg egészen a státusok, de sub quaesitis coloribus evertálják, vagy hosszú veszekedésekkel, secessiójokkal a dologból az országot kifárasztják, a méltóságos generálist és commissiót sok sinistra informatiókkal terhelik. És minden publicum bonumot confundálnak mind itt, mind a felséges udvarban, mint a tavalyi felséges udvarban rendelt követségnek is propter unius privatum elbontása, példa erre.

Végezetre consul provincialis, secretarius,

vice-secretarius, notarius provincialis, és czeknek sub nomine nationis, illa non semper conscia, a natio neve alatt való expeditiója. Az ilyen és egyéb tiszteknek ad lubitum ex proximis creaturis, contra ipsiusmet nationis statuta való tétele, Respublica Teutonicae Nationis usurpált nevek, és egyéb sok circumstantiák mind bizonyitják, hogy a guberniumnak, mely a patiori a két natióból áll, jurisdictiója alól magokat kivenni, és a két natióktól elszakadván, magoknak különös respublicát akarnak erigálni. Söt hallattatnak félelmes consequentiára és servile vel rusticum bellumra alkalmatosságot nyitható hirek is, hogy valamely paraszt ember szász nyelven beszél, mint libera persona est ad regium fundum pertinens; söt Fogarasföldc is, hogy ad regium fundum tartozněk; noha czek sok száz esztendök elött donatiókkal és perpetuum dominiummal refutáltatnak. Nehéz és veszedelmes dolog az is: a száz anstiónak erejének és sokaságának szóval való intendálása és azzal való fenyegetödzés. Melyek mind ennek az hazának csendességit és szeretetit felette igen háboritják, mind az ö felsége szolgálatját felette gátolják.

III-o. Quod ad Punctum Oeconomicum.

1. Nem szükség ennyi mind irások, mind szó által ultro citroque tött tracta vagy veszekedés

után de materia contributionum többet szólanunk, hanem in compendio csak ezt : 1) Tartoznak ő kegyelmek agnoscálni in conscientia et de jure azt, hogy mi a contractustól nullo jure vettethetünk el. 2) Hogy az hét vármegye, akármint vizsgálják, hántorgassák, de a tizenegy széknél és városoknál nem tehetősebb, sőt merjük mondani, hogy romlottabb, mindenképen proclivisebb, quod experientia testatur. És igy 3) Valamit a két natio ő kegyelmeknek, seposito contractu kedveskedtek vagy kedveskednek, non ex debito, sed ex mero amore et ob respectus suprafatos, ad rédimendam charitatem et tranquillitatem patriae cselekszik. Praerogativa tamen nobilitari et primatu duarum nationum et contractu salvis. 4) Megkivánja mind az ő felsége in anno 1698. die 12. aprilis költ resolutiójának harmadik punctuma, mind a közönséges igazság, hogy a subrepartitiókat ő kegyelmek beadják a guberniumnak, és a commissariatusnak in istis oeconomicis subjaceálnak szintén úgy mint más natiók; és azonban vizsgálják meg ő kegyelmek is a magok kebelét, és hogy van : a szegény natio olyan hamar, olyan sok gazdag embereket csinál? és az ő kegyelmek között levő tisztek nem szegényebbek most, mint azelőtt voltak, noha jószágok nincsen?

2. Quod ad decimas. Mennyire abutálnak ő

kegyelmek a mi kegyelmes urunknak ő felségének a dézmák arendában adásával ő kegyelmekhez mutatott kegyelmességével, meglátszik abból: hogy noha az ő felsége azon arendában adásról való kegyelmes resolutiója, salvis jam ante resolutis sonat, mégis ő kegyelmek a religióknak vagy ecclesiáknak dézmákból járó beneficiumát, és más donatariusok jövedelmét is sok esztendőtől fogván eltartották. Ha kik legitima collatione dézmájokat birják, és a dézmájokat elnem vehetik is, de az régi usus szerint dézmájokat elszállítani nem engedik. Némelyeknek donatiójokat disputálják, és a mi ő kegyelmeken áll, sok importuna sollicitatiójokkal per cameram minden dézmákból a donatariusokat és beneficiariusokat kifogyatni igyekeznek.

3. Quod ad debita. Megbántódására vagyon a több natióknak, hogy ő kegyelmek az adósságokat supra omnem captum et fidem három millióig, és annak annuus interessét még más 300,000 fl. summáig extendálják, és egyszersmind annak hasznát, módját és terhét nagy részint a két natióra deriválják tam hic quam in aula, nem kevés calumniával moratoriumokat sine scitu et consensu creditorum impetráltak, söt a két natio capitálisinak örökös elvesztésére cselekesznek. Azért elvárja, jam coram gubernio et statibus concluso et per suam majestatem in

anno 1698. die 12-ma aprilis in puncto 7-mo resoluto, azoknak verificatióját cum modalitatibus necessariis, és megkívánja a két natio, hogy az interesseket ő kegyelmek praestálják debito tempore.

Ezeknek megbántódásoknak megorvoslása pedig in paucis punctis ebben áll :

1-mo. Sinistra, vagy akármi informatiókkal is praeter statuum, gubernii et cancellariae aulicae Transsylvanicae regiam viam de publicis nationis negotiis ne molestálják ő kegyelmek a felséges udvart. Bizony, kész a gubernium, ha maga ellen panaszolnak is, felküldeni panaszokat, mint hogy tártoznak is véle, csak per cuniculos ne supplántáljanak a két natiónak mind a felséges udvarban, mind az ő felsége ministerei elött.

2-do. Ne moszolják sok mesterségekkel a két natiónak becsületit, praerogativájokban való megsértödésével azoknak depressióját és magok natiójának vagy abban bizonyos személyeknek cum illarum despectu exaltatióját ad honores, dignitates et quaevis officia in Saxonicam nationem per leges et consuetudines non quadrantia; hanem légyenek contentusok ő kegyelmek azzal az atyáink, öseink idejében való ő kegyelmek atyjainak, öseinek járt rendivel és becsületivel; signanter a sok ujabb-ujabb armalisoknak extractiójával, magyar natióhoz illő tisztek-

hez, méltóságokhoz ne praetendáljanak, mert mi ugyan az ő felsége kegyelmességét senkihez is nem irigyeljük, de nem lehet nem gondolkodnunk felőle, hogy mire czéloznak véle. Mert propria sua confessione a városban semmit sem teneál, hol kell hát hasznát venni? Az országban, vagy az országon kivül. Intra limites regni, ut cum praejudicio aliarum nationum fiat, ez ellen solenniter protestálunk; extra limites pedig nincsen semmi szó hozzá, csak ott is a magyar nemzetnek ne praejudicáljanak.

3-tio. Agnoscant authoritatem statuum, gubernii et tribunalium, longo usu, consuetudine, et ipso etiam diplomate roboratam, nevezet szerint: Körtvélesit a gyülés alatt tett hallatlan facinusáért, sistant judicio diaetali most mindjárt.

4-to. Ne csináljanak secessiókat és szeretetlenséget, kiváltképen pedig távoztassák: ne privatas causas sive honoris, sive privati alicujus utilis in nationis publicam causam transvertant.

5-to. A dézmákból a kinek mivel tartoznak, computatis computandis refundálják actu, non tantum verbis.

Ezekről pedig mindnyájan subscriptiójok és az natio pecséti alatt tégyenek assecuratiót, quam Deus sanctificet.

Mely meglévén, mindjárt azt a considerabilis summát mi is kinevezzük és magunkra veszszük modo quo supra. Actum die 24. maji 1702. Albae Juliae.

Ex congregatione duarum nationum,
nempe Hungaricae et Siculicae.

Comes Nicolaus Bethlen ex parte gubernii.
Wolfgangus Bánffi, pro parte comitatuum.
Michael Teleki, pro parte comitatuum.
Stephanus Toroczkai, pro parte Siculicae nationis.
Benedictus Henter, pro parte Siculicae nationis.

IV.

Olajágat viselö Noe galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készítetett korsó viz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és a több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutattatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betüivel a kigyó czimere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.

Legyetek annakokáért okosok mint a kigyók, és szelidek mint a galambok.
Math. cap. X. vs. 16.

A felséges Leopoldus római császárnak és minden, ezen franczia ellen való nagy szövetségnek fejeinek, és a több, német vérböl való királyoknak, fejedelmeknek és azok gondviselések alá Istentöl bizatott népeknek, a seregeknek Istenétöl és a királyoknak királyától áldást.

I. Több háromszáz esztendejénél, mióta Ma-

gyarországban Magyarország felett a két, úgymint: a napkeleti és napnyugoti imperiumok között fegyverkezés vagyon, de mégis a dolog el nem igazodott; ég mint a Móses csipkebokra, de meg nem emésztethetik; sem napkelet egészen el nem foglalhatta, sem napnyugot egészen meg nem tarthatta. Valaki azért az historiákban bölcs vagy, lásd meg a két imperiumok között az Istennek határt vető ujait, nézd, mintegy tükörben, Magyarországban és Erdélyben Egyiptomnak és Asszíriának, Ptolomaeusoknak és Antiochusoknak a Kánaánföldi felett való régi és véres hadakozásokat; olvasd meg Budán a II-ik Lajos király palotájának falán: Mene Mene Jekel Apharsin, azaz: megosztatott a te országod és adatott a törököknek és németeknek. Vizsgáld meg jól ezeket, csudáljad és az Istent imádjad. Ez az első.

II. Az historiák, bizonyos, ezt így adják elönkben: hogy circiter százötven esztendők elött akkor uralkodó I. Ferdinánd császárnak és más keresztyén fejedelmeknek, kiváltképen penig a felséges római imperiumban levöknek megegyezésekböl alája bocsátotta magát Erdély országa a török protectiójának, mivel hogy látták annak az helynek situsára nézve azt lehetetlennek, hogy azt fegyverrel a törökök és tatárok ellen oltalmazhassák és hogy a keresztyénség

számára megtarthassák. Akkor azért ugyanazon Erdély Magyarországnak bizonyos részivel együtt a magyar koronától elszakadván, a töröknek adófizetője lett 1688. esztendeig, melyben a felséges udvar praesidiumokkal elfoglalta, és 1690. esztendőben Apafi fejedelem halála után részszerint fegyverrel Ludovicus Badensis fejedelem által, részszerint peniglen Erdélynek adatott uj diplomával recuperálta és osztán 1699-ben facta pace Carlovicensi kezénél megtartotta. Ez a második; és következik

III. Bizonyos az, hogy minden okos emberek Erdély és Magyarország titkos és legfőbb ratio statusának, mind a két ország boldogságának és mind külső s mind belső szabadságának fundamentomának tarták azt mindenkor, hogy Erdély a török, Magyarország penig a német birodalomnak legyen alája vettetve, a minthogy ezt a dolog maga és a két hazában 150 esztendőtől fogva levő praxis mintegy elkerülhetetlen törvénynyel megmutatta. Úgy bizonyos az is, hogy amaz három nevezetes méltóságos magyaroknak, Erdélyországnak nagy fejedelmének Bethlen Gábornak, Magyarországnak nagy kardináljának Pázmány Péternek, és ugyan Magyarország nagy palatinusának Eszterházy Miklósnak munkájokban, szájokban, szivekben a volt, hogy ez a magyar nemzetnek elosztása olyan volna, mint

egy a két birodalom köziben Istentől önnön magától építetett torony, hogy mind a két birodalmat és a magyar nemzetet szabadságában, melylyel a maga királyi alatt soha jól élni nem tudott, a kettőnek egymás közt való ellenkezési között zabolában tartaná. És úgy az egész keresztyénségnek, mint a töröknek, és közelebb Moldvának, Havasalföldének, részszerint Lengyelországnak is, kiváltképen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne birhassa; ez utolsó azért ne, hogy mind a kettőnek dolgot adna és magát vesztené el; a két imperium penig azért ne, mert a dolog valóságának mindenkor veszedelemben kellene forogni, valamikor akár ez, akár amaz a kettőt együtt birná. Annakokáért, mivelhogy ma mind az országnak közönséges elpártolkodása által a koczka ezekért vettetik, melynek játékában félő, hogy mind napkelet és napnyugot ismét magát ne elegyitse, annakokáért az egész keresztyénségnek, a felséges ausztriai háznak, Magyarországnak és Erdélynek javára czélozván, a következendőket tökéletes buzgósággal suggerálja mindeneknek legkissebb de tökéletes szolgája.

Gotefridus Fridericus Veronensis.

Ez együgyü elöljáró beszédem meglevén, menjünk a dologra, mert a mint Elihu mondja Job. cap. 32 : 21. 22 : Ne kellessék penig, kérlek, személyt válogatni, és az emberek elött ne kellessék hizelkedö beszéddel élnem, mert nem tudok hizelkedö beszéddel élni; ha csak kevéssé élnék is azzal, megölne engemet az én teremtöm.

Azért :

Választassék ö felsége által erdélyi fejedelemnek és Magyarország részeinek, melyeket tudnillik régenten a felséges austriai ház Bocskainak és Bethlen Gábornak engedett volt, egy ifju és ilyen szerencsére méltó nagy német házból született, reformata valláson levö fejedelem, a ki vegye magának feleségül egyiket a felséges erczherczeg kisasszonyok közzül, és az emlitett országot vagy herczegséget vegye jegyruhául az erczherczeg kisasszonynyal együtt, és tartsa a fiuágon örökösévé ilyen conditiók alatt :

1. Megujítatván a törökkel való békesség, legyen ez a fejedelemség a török birodalomnak adófizetöje esztendönként adandó 15,000 arany summáig; ugyan annyit adjon a magyar királynak is; azt penig egyik egyik császárnak is szaporítani ne legyen szabad, sem praesidiumokat az erdélyi birodalomba ne tehessenek, annálinkább el ne foglalhassák, ha szintén a fejedelem valamelyik császárnak praetensiójára az olyanban

megegyeznék is, és ezen conditiók ellen vagy ez vagy amaz részhez akarná is magát hajtani. Ezen fejedelemnek legyen mind a két udvarnál háza és a két császárok költségével tartandó residense, és mind a két császároktól solenne diplomával confirmáltassék.

2. Valamikor az ilyen fejedelem meghal, annak örököse vagy successora vegyen feudomot (függésnek jelét) mindenkor a római császártól, vagy magyar királytól, valameddig a felséges austriai ház Magyarországban fog uralkodni; vegyen ezen uj fejedelem confirmatiót és az ilyen dologban adni szokott ékességeket a török birodalomtól is.

3. A török birodalom felöl azon fejedelemségnek határai maradjanak meg a karloviczai békességnek tractái szerint, úgy maradjanak meg a magyar király részére is azon békességben csinált határok minden bontogatás nélkül.

4. Ne legyen szabad ezen fejedelemnek ezen fejedelemséghez való jussainak elvesztése alatt akármely keresztyén fejedelemmel, törökkel avagy ezek alatt valóval semminemü szövetséget a felséges austriai ház ellen tenni, annálinkább ne legyen szabad szántszándékos hadat indítani azon felséges austriai ház ellen ugyanazon büntetés alatt.

5. Belső állapotja, mely a népre nézendő

úgymint vallások, törvények, privilegiumok, szabadságok, végezetre, minden ecclesiai és külső dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságában, az Erdélyben és Partiumban bevett négy recepta religiók iránt. A mi penig a király birodalma alatt maradandó Magyarországot illeti, legyen ez a fejedelem, maga Bécsben küldendő residensi által a Magyarországban levő protestánsoknak patronusa, szószólója a több, Bécsben resideálni szokott protestans fejedelmek követivel és residensivel együtt.

6. Az ilyen fejedelemségnek jussának megtartására kötelezzék hittel és királyi parolával magokat a császár és magyar király mind most és azoknak successoraik is, valamikor ilyen fejedelmek inauguráltatnak; erre vigyázó közbirák legyenek az angliai, svecziai, dániai s prussziai királyok, az imperium státusi, a hollandusok s helvetusok.

7. Köteles legyen ezen fejedelem, ezer lovassal s megannyi gyaloggal hadakozásnak idején az austriai házat és annak confoederatusit a franczia hatalmasság és annak akármely ellensége ellen, kikötvén a törökkel való hadat, megsegíteni; kikötvén azt is, ha valamikép a protestansok ellen a vallás iránt hadakoznék; ezen vitézeknek penig a császár fizessen.

8. Ha peniglen török ellen volna had, neutrálisnak hagyassék mind a két részről, fennmaradván az adófizetésnek terhe, melylyel mind a két hatalmasság elégedjék meg, és semmit egyebet ne kivánjanak; akkoron is penig a kereskedést napkeletre és akármely felé Erdélynek szabad legyen gyakorolni.

9. Az ilyen fejedelem, ha fiuágon deficiálna, az új fejedelemnek választása szabadságában legyen ugyan a státusoknak, de a ki hasonlóképen német legyen s reformatus, és a szerént házasodjék, ha a felséges házban akkor olyan fejedelem-asszony találtatik; de ha az ilyen házasodásra való alkalmatossága nem volna is, mindazonáltal olyan conditiók alatt, a mint megiratott, az austriai házhoz köteles legyen. Ugyanezt kell érteni, ha valamikép az erczherczeg asszony fiu maradék nélkül deficiálna. Hogyha penig az ura előtt meghalván, fiat hagy maga után, az olyan örökösnek fiu ágon való deficiálásáig a más feleségtől való fiai a fejedelemnek az országban ne succedálhassanak. Az erczherczegi házból való felesége is a fejedelemnek, ha a fejedelem maradék nélkül hal meg, az urának az országban ne succedálhasson, hanem a mint feljebb megíratott, uj fejedelem választassék.

10. Ez a fejedelem tanulja meg a magyar nyelvet, öltözeti penig és szolgái többire magyar

módra legyenek, a tanácsa penig egészen az haza fiaiból legyen, felesége penig soha magyar vagy erdélyi ne legyen, sem penig valamely privatus embernek leányát el ne vegye, hanem a keresztyén fejedelmek házaiból az imperiumban bevett három religión levők közzül házasodjék, avagy görög vallásut vegyen, maga penig fejedelemségének elvesztése alatt reformata vallásban megmaradjon, a mint ezt maga második Rákóczi György fejedelem a fiának, Rákóczi Ferencznek adott conditióinak VI-dik punctumával megerösitette, melyek is az erdélyi törvényben approbáltattak.

11. Fejedelem Rákóczi uram penig szentséges római imperiumbeli fejedelemségnek titulusával, és azon jószági helyett, a melyeket Magyarországban elhagy, hasonlókkal Németországban vagy akárholott Magyarországon kivül, az hol t. i. a felséges austriai háznak és a több interessátusoknak ratio statusára nézve alkalmatosabbnak, magának peniglen becsületinek és securitásának jobb commoditására leszen, contentáltassék; mely is, csak maga is considerálja, mind magának mind maga nemzetének százszor jobb leszen, mintsem hogy Magyarországban vagy Erdélyben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét s házát véghetetlen romlásban s veszedelemben ejtse, mely minden okokra nézve

elkerülhetetlen. Mivel Tököli Imre és Apafi Mihály uramék, mindketten a töröktől confirmáltatott erdélyi fejedelmek : annakokáért mind a kettőnek állapotja csendes úton ebben a nagy tractatusban olyan rendben tétessék, hogy vagy most vagy jövendőben ne lennének a felséges austriai ház szemében gerendák, avagy ezen projectált fejedelemségnek kivánói.

12. Gróf Bercsényi uram, Károlyi és hasonlók a Rákóczi javaiból contentáltathatnak, és annakfelette Bercsényi uram, a maga tisztére nézve láttatik hogy a méltóságos fejedelem s magyarországi palatinus tisztiben, titulusiban succedálhatna.

13. A magyarországi nép, kinek megmaradása legfőbb törvény, a mediátorok forgolódások által mind lelki mind peniglen külső igaz kivánságokban megvigasztaltassanak és így az engedelmességre és hüségre visszahozassanak, a mely munkát felettébb könnyebbíti, söt mintegy Magyarországot a békességre erölteti az az elébb említetett erdélyi fejedelemség és a mik feljebb megmondattanak, melyek elmulván, soha senki a törökkel békességet, Erdélynek megmaradását, Magyarországnak csendességét ne remélje, hanem mindeneket ellenkezőket, úgymint :

14. Avagy azt mondja a török : hogy ő a békességet el nem rontja, hanem kell őneki a maga,

és a maga alattvalóinak, ugymint : Havasalföldének és Moldvának a szomszédság iránt való bátorságára vigyázni, mert nem bátorságos neki a Rákóczi és magyarok személyében olyan hatalmas keresztyén fejedelemnek, mint a franczia, szomszédjának lenni; azért ő kénytelen, hogy nem a németektől, hanem a magyaroktól, kivel neki semmi békességbeli szövetsége nincsen, Erdélyt és mind azt, valamit Magyarországban nem régen a keresztyénségnek annyi vérének hullásával nyertünk volt, visszavegye.

15. Avagy conniveál, és alattomban segíteni fogja s maga protectiója alá veszi Rákóczi uramot, és ennek Magyarországot, Tökölinek Erdélyt, mind a kettőt penig magának, mint adófizetőjét elosztja és odaengedi. — Akármelyike, de ezeknek egyike csalhatatlanul, hanemha a feljebb említett módokon megelőztetik, megleszen. Jaj Austriának, Velenczének, Muszkaországnak, Lengyelországnak és Németországnak, avagy csak bizony nagy és talán megorvosolhatatlan baj!

16. De tegyük fel, hogy a török a békességnek végeig süket, vak, avagy angyal leszen; a franczia és abban a magyarok akár győzzenek, akár győzettessenek : az hadakozás mindazáltal ő felségének igen nagy hátramaradására leszen, kellvén 30 avagy 40 czerekből álló hadat tartani,

és ha a dolog sokáig tart s fegyver által igazíttatik el, akár megnyerjük akár elveszessük, többire mindegy. Ha megnyerettetünk, a következés világos; ha meggyözzük, Erdélynek s Magyarországnak az hamva s pusztasága marad ö felségének nem az ország, az is peniglen csak a békesség végeig leszen csendes; és ha akkor a török egész erejével kezdi az hadakozást, és mireánk netalám az addig tartó franczia hadakozásban elfáradtakra támad, ha valami maradványa a magyaroknak és erdélyieknek valaholott leszen e világon akkor: nem egyebet hanem csak azt várhatni tölök a mit most, söt talám gonoszabbakat, ha most fegyverrel leültettetvén, 19 esztendök elfolyása alatt úgy bánnak velek, mint eddig, és boszszuságra ingereltetnek, egészlen eltörleni öket a keresztyénség, emberi indulat és maga tulajdon kára nem engedi. Akármint legyen a dolog : akkoron a törököknek és nekiek hogy állunk ellenek? micsoda confoederatusokkal? micsoda költséggel? micsoda erövel vagy fegyverrel? Mert Spanyolország (adja Isten succedáljon) ha elnyeretik is, több gondot inkább, mintsem eröt és gazdagságot hoz a felséges háznak, ha a franczia Párisban, és a török Konstantinápolyban fog uralkodni, és ha Európában mind a külsö s mind a belsö dolgoknak azon állapotja és ratio statusa

marad meg, a mi most; hát mi leszen abból, ha a fejedelmeknek kedvek azalatt a felséges ház iránt alább-alább száll?

17. Nem jobb-e hát egy kisasszony és a felebb megirt eszközök által, becsülettel megtartani Magyarországot és Erdélyt, megcsendesíteni azokat az országokat, megerősíteni a napkeleti békességet ez közbenvetett falakkal, és ezek által assecurálni Németországot és az egész napnyugoti birodalmat, Galliának reménységét és igyekezetit megrontani, a magyarok és németek között eddig fenntartott nemzetséges gyülölséget naponként kigyomlálni, a protestansokat s confoederntusokat annálinkább szorosabban elkötelezni, még penig ezeket nem kevés esztendőkre, hanem ha Istennek tetszik, sok száz esztendőkre megerősíteni : mintsem ezeket megutálva, mindeneket hanyat-homlok veszedelemben taszítani. Szerencsés volt Austria az házasság által való keresetekben, legyen hát szerencsés azok által a keresett jóknak megtartásában is, minthogy tudja már, Erdélyországát sokszor visszanyervén, számtalan költséggel és vérnek omlásával oltalmazta, mégis mindazáltal szerencsétlenül elvesztette.

18. Szükségesnek látszik, hogy kérdések és feleletek által adjam okát azoknak, ezen fejedelemség és a fejedelem személye s mivolta

iránt, a miket javallottam. Azért legyen elsö kérdés :

Miért kell annak a fejedelemnek németnek lenni, kivált hogy azt magyar projectator javallja? mert ugyanis, mitöl irtóznak inkább a magyarok, mint hogy német alatt legyenek?

Felelet :

Egy próféta is a maga hazájában nem kedves, annakokáért egy németnek személyén mind a magyarok mind az erdélyiek könnyebben megegyeznek, mintsem magok közzül valakin; bizonyság erre a magyaroknak idegen nemzetböl való sok királyok. Oh mely sok bolond kivánói ennek a kisasszonyság nevezeti alatt tétetett fejedelemségnek mind most mind ennekutána megnémulnak!

Leszen tekinteti mind napkeletröl mind napnyugotról, az alattvalóktól nagyobb becsületi.

Az ilyen érdemesebb is leszen arra, hogy a császárnak veje és ennek a közbenvettetett falnak szegletköve legyen, a mely az ö házának is ékességére és erösségére legyen.

A német fejedelem személyében Németország vagy az imperium uralkodik, és az ötet s öérette a magyar nemzetet is szorgalmatosabban megoltalmazza, mintsem ha magyar fejedelem volna.

A németek és magyarok között való nem-

zetséges gyülölség naponként szeretetre változik.

Sem igen törökös, sem igen magyaros nem leszen, sem imez, sem amaz vallás iránt rendetlenül nem buzgólkodik, azaz : sem az törökök barátságával a maga és imperium veszedelmére vissza nem él, mert az ö segitségére semmi szüksége nem leszen, sem a németek ellen valami magyaros idegenséggel nem viseltetik, avagy egyebet nem mozdít, mert arra is nem leszen szüksége, mert tudni fogja, hogy sem a törökök, sem a keresztyén imperiumnak ratio statusa, hogy ö nagyobbra mehessen, mint a miben vagyon, meg nem engedi. A kettös tereh között, a mint Móses Isacharról irja, Gen. 49 : 14., jó dolog a nyugodalom. Ez a nyugodalmot szerető nép is ötet megháborgatni nem engedi, oltalmazni fogja ugyan a maga örökségét, minden csendes utokon módokon procurálni fogja az ecclesia békességét, mind a maga országában, mind az udvarban szószólója levén a magyarországi ecclesiáknak, de gyülölségböl és nagyravágyásból semmit nem próbál, nem is próbálhat, meg sem meri próbálni.

A bárdolatlan, tudatlan magyar nemzetet mind a politiai mind az oeconomiai dolgokban reformálja s excolálja, a napkelet és napnyugatra való kereskedést felállatja, semmi rossznak

söt az egész keresztyénségnek javának eszköze leszen, melyeket soha magyar nemzetből való fejedelem véghez nem vihetne.

19. Második kérdés :

Miért legyen örökös fejedelem, holott Erdélyországa a fejedelem választásának szabadságát legfőbb bálványának tartja?

Felelet :

A politicusoknak egész könyvek vagyon arról, melyik jobb : az örökös fejdelemség-e, avagy a szabad választás szerint való? Az bizonyos, hogy ez Erdélyországának legnagyobb pestise volt, s innen származtanak a sok nagyra való vágyódások, a törökhez annyi izben való általszökések, a fejedelmeknek erővel való tételek, kufárkodások, belső hadakozások, és nem tudom mennyi gonoszoknak sokasága; restellem, szégyenlem, szánom is ezekről többet irni avagy szólani.

20. Harmadik kérdés :

Miért kell német nemzetből házasodni, még penig legelsőben a felséges házból?

Felelet :

A német feleségről megfeleltem feljebb a német férjnek személyében; hogy penig a felséges austriai házból legyen, azt kivánja az országot keziből kibocsátó császárnak s magyar királynak felséges volta, mind a két imperium-

nak békessége, és a sok szóval is ki nem mondható, sok szép hosszu idöre terjedö jó dolgok, melyek a magyar nemzetnek és Erdélynek boldogságát, nyugodalmát és dicsöségét szerzik, és a kikért, ha megszerezhetik, az Istennek véghetetlen hálaadással, a császárnak és a mediatoroknak, valakik azt véghezvihetik, örökös köszönettel tartozik.

21. Negyedik kérdés :

Miért legyen mind a két imperiumnak adófizetöje, és hogy mind a kettönek egyaránt tizenöt ezer aranyat adjon, és miért hogy a török ellen való hadban neutralis legyen?

Mind a két imperiumnak békességére és Magyarországnak s Erdélynek magok nyugodalmára nézve, mint feljebb az Isachar példájában meg vagyon mutatva; és a kereskedésre nézve, mely magoknak az hadakozó feleknek és a több keresztyén országoknak hasznos és szükséges leszen; 15,000 aranyban penig alkuttak volt meg Szuliman török császárral.

22. Ötödik kérdés :

Miért legyen reformatus?

Felelet :

1). Mert a nép, a kinek elöttejáró leszen, nagyobb részint azon vallásu, vagy lutheránus és oláh. 2). Erdélyországának száz esztendötöl fogva mindenkor református fejedelme vala; láss

erről a 10-dik punctumban. 3). A református fejedelem alatt a katholikusoknak Erdélyben securitások, becsületek és minden szerencséjek épen megvolt, s meg is leszen, melyet a más két vallások és az harmadik, az oláh, katholikus fejedelem alatt magoknak nem igérhetnek. 4). Hanemha ez Erdélyben így leszen, másként Magyarországban a reformatusoknak és lutheránusoknak minemü securitások lehet? 5). Az egész Európában levö protestansoknak kell itt complaceálni. 6). A török is és az egész napkeleti görög ecclesia, legközelebb penig a moldvai és havasalföldi fejedelmek, ha megkérdik is öket, ezt inkább akarják. 7). Mert különben soha a religiók iránt való hadakozások és zürzavarok el nem kerültethetnének.

23. Hatodik kérdés :

Miért hogy nemcsak Erdélynek, hanem Magyarország azon részeinek is, melyek régenten Bocskainak és Bethlen Gábornak engedtettek volt, fejedelme legyen?

Felelet :

1). Magyarországnak és Erdélynek bátorságosabb és bizonyosabb állapotjára nézve. 2). Mert az erdélyi fejedelemségnek kezdetitöl fogva ezen Magyarország részei, ha nem mindenkor Kassáig is, de legalább a Tiszáig második Rákóczi György fejedelem haláláig Erdély-

hez tartoztanak. 3). A török tekintetire nézve is nem kell ezen mintegy új fejedelemségnek gyengébbnek és alábbvalónak lenni, mint régenten volt Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fejedelmek idejében. 4). A karloviczai békesség alkalmatosságával elszakasztatott nagy districtusnak, Karansebes, Lugas és Lippa vidékinek, mely legalább is ezer falut befoglal magában, ki kell pótlódni. 5). Ebben a fejedelemségben a felséges austriai ház maga fog a leánytól leendő unokáiban uralkodni. 6). Ha az történnék, hogy fejedelem Rákóczi uram Magyarországban a maga jószágában accomodáltatnék, így bátorságosb leszen.

24. Hetedik kérdés :

Miért tiltatik, hogy magyar feleséget ne vehessen?

Felelet :

Azért, hogy a sógorság ne uralkodjék és grassáljon, és hogy valamely privátus embernek leánya nem érdemes a fejedelmi székre.

25. vagy utolszor. A többi, minthogy magokban elég világosok, kérdéseket és feleleteket nem kivánnak, hanem csak mindezekre az Istennek áldása, és a nagy hatalmasoknak, kiknek ez ajánltatik, kegyelmes magyarázatjok; mert tudják meg azt mindnyájan, valakik ezt olvassák, hogy a Projectizáns ezeket a török, magyar

és erdélyi dolgoknak csekély ismeretségéből, isteni félelemmel, az egész keresztyénséghez és magyar nemzethez való szeretetiből, ezen nagy szövetséghez és a császárhoz való tökéletes hivségéből, és végezetre igen jó igyekezetiből irta. Legyen pedig mindezekben az a földön, valamit Isten akar az égben. Amen.

(Kisérö levél az angol és hollandi követekhez.)

Én jó uraim!

A lelki atyafiság és a ti mostani nagy hivatalotok kételenített engemet arra, hogy ezt az egy barátom jeles elméjétöl származott projectumot nektek elküldjem, a ki is, míg az Istennek eziránt való javallatát nem látja, magát kiadni nem akarja. Éljetek vele, ha nektek tetszik; én úgy gondolom, hogy e nélkül valamelyeket cselekesztek, füstben mennek, jégen építettek. Ha méltónak itélitek, elküldhetitek azt Hollandiában s Angliában, hogy ott kinyomattassék. Én kérlek titeket, Bertholdi uramon kivül, engemet senkinek ki ne adjatok. A ki vagyok nektek mindnyájatoknak, jó uraim,

atyátokfia és megismert szolgátok.

Anno 1704. in mense aprili.

Én magam pecsételtem s meg visszapecsételtem.

V.

Supplicatio.

Méltóságos gubernium, tekintetes, méltóságos tanácsi és egyéb uri fő és nemes és más, országgyüléseken legitime voksolni szokott rendből álló, most itt Szebenben levő becsületes személyek, édes hazámnak unióval egybenköttetett fiai, és nékem bizodalmas kedves uraim és atyámfiai. Alázatos rabi, Istenhez való imádságimnak (mert a szolgálhatásról én most elestem) ajánlásával és Isten áldásinak kivánásával, kinek-kinek tiszti vagy rendi és személyéhez illendő becsülettel és szeretettel s bizodalommal kell kegyelmeteket ez rabi instántiámmal megtalálnom e következő nagy megbántódásimról; melyben 1. mindenek előtt protestálok, hogy nem úgy szólok mint peres, csak egy szót is, hanem csak mint instans fél. 2. Istenre, lelke idvességére kérem s kénszerítem, hallgasson meg úgy engemet most kegyelmetek, a mint kiván kiki meghallgattatni kegyelmetek közzül, mind ilyen vagy más nagy szükségében az emberektől, mind az ő halála

óráján az Istentől maga Krisztus urunk mondása szerint Math. 7. v. 12.: Valamit akartok hogy az emberek cselekedjenek tinéktek, ti is úgy cselekedjetek önékik, mert ez az egész törvény és a profétáik. És ismét, Marc. 11. v. 25. et 26.: Hogy ha eléállatok könyörgeni, bocsássatok meg, ha ki ellen valami nehézségtek vagyon, hogy a ti mennyei atyátok is bocsássa meg néktek a ti bűneiteket, mert ha ti meg nem bocsátjátok, a ti mennyei atyátok sem bocsátja meg a ti bűneiteket. Én pedig az én részemről ezen Krisztus urunk parancsolatjai szerint kész voltam és vagyok mindennel procedálni az én erőtlenségem szerint, melyet úgy írok kegyelmeteknek, mint a kikről keresztyénül hiszem, hogy az én boldogtalanságomnak compatiál inkább, mintsem hogy veszedelmemet és véremet kivánná, oka sem levén reá.

1. Tudja kegyelmetek, hogy a minapában úgymint 3-a maji én betegségem miatt fel nem mehetvén az guberniumban, küldöttem volt fel irásban kegyelmeteknek az akkor fennforgó 3500 gira ezüst materiáról való discursusomat, vagy opiniómat, melyből következett az, hogy ugyan azon nap estve a két itélőmester Henter Ferencz és Simonfi Mihály uramék által igen terhes izenetet tétete nékem, melyre való választételemet a két megnevezett mester irásban is vevé, és én is mondám, hogy irásban authentice kivánom ő

kegyelmektöl mind az izenetet, mind az választételemet, mert énnekem életemnek, becsületemnek veszedelme forog benne.

2. Tudja kegyelmetek, 4-a maji noha betegesen, de felmenék a tanácsban, és igyekezém kegyelmetek scrupulusát kivenni.

3. Tudja kegyelmetek 5-a maji azon két itélömester által mint denunciáltaték énnekem solemniter nomine gubernii, hogy a tanácsban ne menjek usque ad decisionem suae majestatis, hanem üljek veszteg az szállásomon; erre is mit feleltem, tudja a két itélömester, hogy tudnillik engedelmeskedem , de kérem a guberniumot, hogy az ö felségéhez való informatio-adással ne késsenek, és felküldése elött adják párban nékem, hadd menthessem én is magamat, és menjen úgy fel mind a két informatio ö felségéhez ad decisionem. Noha talám jobb volna az ilyeneket magunk között megcsendesítenünk, mintsem a felséges udvart ebben a nehéz idöben efféle kedvetlen materiákkal búsítanunk, kiváltképen hogy a postai communicatio is így elbomlott. Kivánám osztán, hogy erröl is adassék authenticum testimonium nékem ö kegyelmektöl, de énnékem mai napig sem adatott. Nagy bizodalommal kértem azért nagyságtokat, kegyelmeteket, és az igazságra s unióra kényszerítem, hogy azt a két testimoniumot énnekem

ő kegyelmekkel adassa ki; a méltóságos gubernium nevével ő felségéhez ez iránt adott informatio adassék ki énnékem, hadd menthessem magamat, mert azokat, úgymint becsületem s életem oltalmazására szükséges praerequisitumokat nem denegálhatni énnékem az igazság szerint.

4. Látván én becsületemnek elesésiben való civilis halálomat, és abból várhatván ezt is, a miben már most vagyok, mint az Isten után való atyámhoz úgy folyamodtam, a mi kegyelmes urunkhoz ő felségéhez expressus szolgám és alázatos supplicatióm által, melyet az uraknak félelmes volta miatt iteráltam is, és ha elmehettek, eddig ott is vannak az ő felsége kezében. Mik következtek ezekből, és signanter az én Bécsben való küldetésemből? *a.)* Salati János nevü, vékony konyhámhoz most látó hitván jobbágy szolgámnak és vőm Técsi nevü szolgájának és magának is nyavalyás Teleki Sándornak megfogása. *b.)* Az én ártatlan és soha bizony meg nem szeplősedett lelkem ismeretinek olyan nagy gyanúban való hozása, hogy contra Tripat. P. 2. T. 27. rám vallatának, et quidem ante exmissionem és az én Szent-Kereszti András uramnak és ágensemnek Pano Stephano által Bécsben irt levelemnek hírem nélkül való felnyitása, mely fasciculusban volt Kálnoki Sámuel, Bethlen

László, Püspöki Péter, és nem tudom mind hány jóakaróimnak, és azok között egy régi barátomnak az hollandus követnek szóló levél is, mely követ most az anglus követtel együtt mediator pacis inter suam majestatem et hungaros, és 14. esztendőtől fogva való barátom nékem. Azon fasciculusban voltak sok más becsületes ittlevő urak, főemberek levelei is, úgy tudom, a gubernátor uram, Keresztesi uraméi és mind Bécsbe szólók. *c)* Az én szomorú és igen erős szoros fogságom. *d)* Leveles ládám lepecsétlése. 5. A fiscalis director neve alatt notára való evocáltatásom. *e)* Szegény feleségemnek, leányomnak, unoka vejemnek apjokon való rettenetes és vagy kétségbe vagy kórság vagy gutaütésbe ejtő szertelen keserüségek. *f)* Nékem 62 esztendős koromig keresett becsületemnek a világ előtt való prostitutiója; melyekből noha lelkem ismméreti tisztasága, Istennek és császáromnak kegyelmessége örvendetes kiszabadulást igér, de mégis kivált ebben az udvarhoz való communicatio megrekedésében, mint erőtlen embert környülveszen minden nap a gyalázatos halálnak félelme, melyen nem értem csak a hóhért, bizván Istenben, hogy az nem talál, hanem az áruló név alatt való halált, ámbár az, az ilyen vén emberen hamar megeshetvén, csendes és természet szerint való légyen is. *g)* Egész házam-

nak kivált sok adósságaim miatt való elromlásának félelme. *h)* Ez számtalan szomorú gondolatoknak, Sátán kisérteteinek és minden ilyen állapotban szokott, és csak attól a ki szenvedi, söt még attól sem egészen leirható anxietásoknak félelme. Oltalmazzon Isten minden keresztyén atyámfiát ilyentöl.

5. Juthat kegyelmeteknek eszében, már most proxime 19-a junii, mikor szinte ágyamban lefekünni akartam, éjtszaka 10 s 11 óra között, mint lött arestáltatásom, melyet ha az akkori perturbatiómba jól eszembe vehettem, az úr Haller István uram így adá elé: Illustrissime domine comes, detecta sunt vestrae dominationis talia negotia contra suam majestatem, propter quae gubernium vestrae illustritati indicit arestum, et praeparet se ad judicium; melyet Acton uram így subsumála: Illustrissime domine comes, ad requisitionem inclyti gubernii excellentissimus dominus generalis commendans ex mandato suae majestatis dat arestum, et quidem strictissimum vestrae illustritati, quare eat ad locum sibi in hunc finem destinatum. Rettenetes mennykö, Isten kegyelmetek házát hasonlótól oltalmazza.

6. Legközelebb 21-a praesentis déltájba mint lött notára való evocáltatásom, director úr nevére, arról relatoria exstál, melynek is in suo

competenti foro et debito tempore leendö törvényes agitatióját én akkorra hagyom, melyről is protestálok; hanem most csak illetem annyiban, a mennyire ehhez az instantiához kivántatik, és nemcsak magamért, hanem azért, hogy az ö felsége szolgálatjának, ennek az hazának közönséges javának boldogulása és a kegyelmetek törvényeinek, szabadságinak, személyeinek állapotja úgy kivánja, az én itéletem szerint, indispensabiliter és elmulhatlanúl.

7. Emlegetett abban director úr egy manifestumot vagy projectumot, melyről azt irja, hogy az által az napkeleti hatalmas nemzetnek alkalmatosság adatott ennek az országnak visszavételére, és hogy elhihetö jelenségek is volnának, hogy azon projectum az pogányság kezében is ment volna már. Erre nézve azért, úgy mint uramnak igaz híve és hazámnak igaz fia, azt kérdem nagyságtoktól, kegyelmetektöl : ha az a projectum és annak kihirdetése olyan veszedelmes, a mint ö kegyelme feltette, hogy-hogy agitáltathatik itt publice? Úgy kell pedig lenni necessario, ha nékem tulajdonítja, és ha engem akar véle megsententiáztatni, sok kezen, szemen, nyelven, fülön, sok disputatiókon punctatim kell megfordulni, mind itt, mind Bécsbe. És nem director uramra fog-e illeni ama mondás : turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum. Si per

talem propalationem servitium suae majestatis et patriae perverteretur, vel jam perversum esset, nem én volnék az oka, és nem én tartoznám Isten, a császár, az haza, és a posteritás elött róla számot adni. Jusson eszébe nagyságtoknak, kegyelmeteknek, a Sárosi és Jósika Imre uram peribe ö felsége megtiltotta : ne judicium publicetur, melyre nézve a voksokat is egyenként in secreto szedettük bé az itélömesterekkel; az az actio pedig árnyék volt ehhez képest, kivált director uram hypothesise szerint.

8. Ha én olyan ember volnék, a mint director úr feltette az ö kegyelme idézése szerint, az én fejemnek el kellene esni gyalázatosan, és az én jószágomnak is részem szerint még az gyermekeimtöl is el kellene veszni, azt pedig in generali, legali et reali diaeta kellene végbenvinni, az mi hazánk törvénye szerint; az ellen való dolgot bizony sem a mi kegyelmes urunk, sem méltóságos generális úr nem kiván nagyságtoktól, kegyelmetektöl, kivált azhon az sietésben semmi haszon, et in mora nihil periculi, mert ha én ma legitime megölettetném, vagy másként meghalnék is, avval az ö felsége dolgai jobban, és az ellenségéi rosszabbul nem folynának. Életem is az ellenséget Szebenböl egy szálnyéra sem segítené, ha hitetlen volnék is, melyet tagadok; ö felségének penig és hazámnak talán még

használhat valami keveset. Hogy ha penig ártatlanul elvesznék, ultra malam famam ad posteritatem etiam vindictam cum Abele clamaret meus sanguis. Abba penig bizonyos vagyok, hogy az én jó kegyelmes uram, nemhogy ártatlan véremet kivánná, de még ha vétettem volna is, mégis az én sok szolgálatomért és maga kegyességeért megkegyelmezne, mint látom sok apertus rebelliseknek is cselekszik, és én ha bünös volnék is, bizony csak azt mondanám: Domine ne congrediaris cum servo tuo, és nem perlenék.

9. In causa laesae majestatis decisionem sua majestas dominis statibus non concessit, sed praecise sibi reservavit, et quidquid in tali casu gubernium vel status fecissent, opinionem tantum nominavit, non decisionem, quod maxime notandum est, vide resolutionis Alvinczianae Art. 4. sic sonantem: Sacra caesareo regia majestas inter graviores causarum censenda statuit crimina laesae majestatis, perduellionis, proditionis et alia, quae statum et tranquillitatem publicam respiciunt, super quibus gubernii votum seu opinionem quidem libenter audiet, decisionem autem, tamquam rem ad regem immediate spectantem sibi reservat. Et diplomatis Art. 4.: Salvo in gravioribus recursu ad regem. Bizony Szász Jánost, ha a criminalis processus secundum municipale

nationis meg ne ölje, quidquid contra regiam majestatem fecisse allegabatur, et per nos propterea condemnabatur, tantum ut opinio ad suae majestatis decisionem mitti debebat. Quamvis non agebatur ille reus laesae majestatis praecise, sed alii casus notae infidelitatis ipsi intentabantur. Ez a mostani gyülekezeti penig nagyságtoknak, kegyelmeteknek, attól az ötet sententiázta gyüléstől is messze jár. Mennyi úr, főember nincs itt most, a ki akkor itt volt? Hol vannak a vármegyék, székek követei? Hol az instructiójok? Hol a tábla? Hol a prokátorok, a kik itt voltak akkor? De hiszem bizony kegyelmetek is in conscientia ezt diaetának nem tartja. Ha ki penig azt vetné : hát immár, hány embert notáztunk meg, ezen az 7 vagy 8 hónapi gyülésen? arra maga kegyelmetek tam in conscientia, quam in suo proprio super istis nótarum speciebus primo concluso et cum excellentissimo domino generali communicato, et a sua excellentia approbato feleljen meg magának. Notatio processualis ab alicujus manifesti suae majestatis hostis pro notato declaratione articulari, toto caelo differt, hanc etiam si tantum decem vel pauciores essemus, facere possemus, vi horum verborum homagii ab omnibus praestiti : Amicorum domini mei amicus, hostium hostis ero. Sed ad processualem notam, ubi de vita incatti agitur juxta

Decreti Tripartiti P. 2. T. 75. multa solemnia et legalia requiruntur, quae hodie isti congregationi Cibiniensi desunt. Továbbá. Etiam quod ad materiam. Ha olyan nagy farka vagyon annak a director uram feltette irásnak, ha olyan nagy és olyan obfuscata és magával a publicatióval is veszedelmet csinálható : az olyan a királytól magának reservált materiának a discussióját tam praesentium, quam futurorum vel posteritatis ob respectus, hogy hogy venné hát kegyelmetek csak ennyin magára absque praevia informatione et resolutione suae majestatis? prokátorokat is ilyen rettenetes nagy dologra hol vegyek most itt Szebenbe? És igy ha ő felségétöl jött volna is speciale mandatum az én prosecutiómról, (mely, úgy tudom, nincs) úgy is tartoznék nagyságtok, kegyelmetek remonstrálni, hogy most legitime nem lehet, ő felsége penig illegitimus processusra nagyságtokat, kegyelmeteket nem kényszeríti, a mint meglátszik Jósika, Sárosi és Nagyszegi ellen való processusról irt ő felsége kegyelmes decretumiból; sarlós boldogasszony napja juristitiumot is csinál.

10. Ezekre a praemissákra és ezeken kivül sok számtalan mind az ő felsége szolgálatját, mind az haza törvényét és javát, mind kegyelmeteknek és maradékinak megmaradását néző okokra nézve ne praecipitálja kegyelmetek ezt a

dolgot, hanem, minthogy látom én, hogy méltóságos generális uram ebbe az én dolgomba, noha mint igaz hive ő felségének vigyáz és zelál, mindazáltal est mere permittens et assistens gubernio, az arestomot is ad requisitionem gubernii cselekedte : remonstrálja kegyelmetek ő excellentiájának, hogy sat cito, si sat bene, nihil autem bene nisi quod juste et legitime. Ha már halálom senkinek sem használ, söt ártana, Isten, a világ és kinek-kinek conscientiája előtt, elhiszem, senki és kivált ő excellentiája mint jólelkü nagy ember, és jó uram patronusom, nem is intendálja, nincs is árnyéka is miért. Akár az ellenség operatióiból vagy egyéb akármiböl vehető suspiciókra, apprehensiókra, mert ahhoz nékem semmi közöm, akár szavaimnak vagy egyszeri másszori irásimnak elmagyarázására nem lehet törvényt tenni. Ha én áruló lettem volna, ki tart olyan bolondnak, hogy innét a kökertböl, mindennapi veszedelmemen elkezdtem volna? nem vehettem volna-e szabad mezöt magamnak az olyan dolog folytatására? de gondolatomba sem volt. Az egész esztendőben a kapún sem voltam ki, két rossz szekeres lovamon kivül még csak paripám sincs egy is. Itt Szebenbe penig mit tudna a legnagyobb áruló is végbe vinni, ha úgy megbolondulna is valaki? De ezek maradjanak, tudja az Isten.

11. Hanem mindezeket az actákot, és azt a directortól nékem imputált irást is, és az hollandusnak irt levelet tam in originali quam in authentico transumpto, quo secretius facto, et quo citius eo melius küldje fel ő excellentiájával együtt kegyelmetek ő felségének, mely is sive post, sive ante apertionem litterarum, bár régen ment volna fel az ő felsége kezébe, mert bizony oda ment volna az régen, eddig, ha fel nem bontották volna is itt. Azonban valakinek akarom, libere, és kivált ő felségének én is hadd irhassak mellette, lássuk ő felsége mit resolvál felöle; hiszem ő felsége maga érzi legjobban meg, ha laedáltatik, akár azt parancsolja ő felsége, hogy itt Erdélybe servatis de jure servandis prosequáltassam, úgy hiszem addig Isten rendes törvényes diactára és procuratorokra is ad alkalmatosságot, — akár azt parancsolja, hogy mint Sárosi menjek Bécsbe, melybe most is, csak generális uram akarja, találok én módot, feleségem, gyermekim és parolám pro cautione itt maradván, hogy nem más hová, hanem oda megyek, és minden dolgaimról számot adok, és az ő felsége kegyelmes lábaihoz leteszem a fejemet, akár életre akár halálra. Azt penig megkivánom, hogy a nékem imputált irásnak transumptumát az itélömesterek és secretarius énelöttem conferálják, pecsételjék, extradatozzák, egy authenti-

cum párt adván nékem is benne, hogy valamiképen ő felségéhez ne menjen valami más egyéb az én veszedelmemre, nevem alatt csinált vagy depravált irás. Hiszem ha én kezem irása, (a mint a director feltette) ha akarnám sem tagadhatnám meg, azt penig hogy ki munkája (mert sokszor más csinálja, más irja) és minden ahhoz tartozókat megmutat az idő, mert arról most nem szólhatni; más az, hogy ő felsége már sok esztendötöl fogva jól ismért engemet és az én irásomat, stylusomat jól isméri, mert bizony sokszor olvasta, és adja az én Istenem, hogy ő felségének magának magam adhassak számot erről is; bizom az én Istenembe, hogy bizony úgy jövök az ő felsége serena faciese elöl ki, mint az arany a tüzböl. Mert kiváltképen a miolta Isten ezt az hazát az ő felsége birodalmába adta, tudván én ezt, hogy ez az Isten rendelése, az Isten dicsősége után az ő félelmében ezt az hármat örökké összekötöttem : 1. A királyhoz való hivséget. 2. Az hazámhoz való igaz szeretetet. 3. És az én keresztyén reformata vallásomhoz való buzgóságot. Melyet a diploma-csináláskor ama boldog emlékezetü nagy két minister Kinski és Strattman urak, mind az ő felsége nevével, mind magok képében kegyelmesen recognoscálták és (absit jactantia) bizony dicsérték jóval, látták is. Ha én az director intentiója szerint elesném,

bizony most is azért az háromért, és saltem ex parte satanae az utolsóért, úgymint vallásom buzgóságaért esném el, melyet suo tempore megtud, nemcsak nagyságtok, kegyelmetek, hanem minden ember. Azért penig meghalnom is énnékem nemcsak kötelesség, hanem öröm és boldogság volna.

12. és utolszor. Minthogy penig én vénségemre nemcsak becsületemtől suspendáltattam, hanem erős fogságban is tétettem, contra praerogativam nobilitarem, Appr. Const. P. 3. T. 6 Tripart. P. 1. T. 9. et alibi in juribus nostris expressam. A tanácsból való kitiltás és ab officio való suspendálás is az én tudtomra sine speciali mandato suae majestatis hogy szabados nem volt, bizonyság a Sárosi János uram minapi dolga, úgy arestálás is, törvényes prosecutio is; mert ő szegény egész natio rebelláltatásával vádoltaték, mégis az ő felsége speciale mandatuma nélkül sem személye, sem becsületi meg nem illettetett, sem nem evocáltatott. Mely is bár csak a tanácsi rend iránt observáltatnék, mert ez énnékem nehéz, hogy ex collatione temporis et omnium circumstantiarum, úgy hiszem, hogy ő felsége, az én jó kegyelmes uram speciale mandatuma, úgymint a Sárosi dolgába énirántam naturaliter ide meg nem jöhetett, legalább én nem tudom. Sárosinak penig az megmutattatott

és osztán úgy arestálták, prosequálták. És így igen keserves az én lelkemnek, hogy tiszteimre és minden egyéb a világtól nézni szokott tekintetekre nézve nálamnál messze allábbvaló embernél tétettem alábbvalóvá, és boldogtalanabbá ebben a casusban. De azt mondom Dáviddal: Jómra lött, uram, nékem, hogy megaláztál. Hogy azért usque ad resolutionem et decisionem suae majestatis, becsületembe, szabadságomba integre restitualtassam, bizodalmason kérem és omni jure kivánom nagyságtoktól, kegyelmetektől, és kegyelmetek intercessiója által méltóságos generális uramtól. Ugyan is, si accusasse vel suspicari sufficiat, quis erit innocens, et ante convictionem quare poena? Bizony büntetés penig a civilis mors in honore et carcere és annak is a nagyja én rajtam. Hát micsoda büntetés az ártatlan feleségemen s menyecske leányomon, Isten ne ismértesse meg a kegyelmetekéivel! Én ugyan az ő felsége resolutiójáig, ha generális uramnak, nagyságtoknak, kegyelmeteknek úgy tetszik, a tanácsba nem kivánkozom. A szebeni kerités, feleségem, gyermekeim és minden javaim, (mert énnekem Szebenen kivül semmim sincs) elég cautio el nem szökésemről. Et quod maximum, innocentia et pura conscientia. Miért szökném? hanemha azért, hogy Istenemet, conscientiámat ellenségemmé tegyem és elveszszek mind Istenbe

mind lelkembe. Énnekem úgy tetszik, az én vénségemig az én uramhoz mutatott nagy hivségem és édes hazámhoz való nagy szeretetem megérdemli nagyságtoktól, kegyelmetektől, a maga törvénye penig ugyan imponálja is nemcsak ezt az igazságos ő felsége eleibe való remonstratiót, hanemha vétettem volna is, úgy is megérdemlené a mellettem való intercessiót is. Instálok azon is, ha Bécsből vagy szolgám vagy válaszom érkezik, ne rekesztessenek el tőlem, ne periclitáljanak, vigye végbe kegyelmetek ő excellentiája előtt, ne rekesztessem az uramtól el.

Isten a maga dicsőségére, édes hazánk javára és kinek-kinek lelke csendességére igazgassa és segitse nagyságtokat, kegyelmeteket. Én penig maradok nagyságtokért, kegyelmetekért mindennap imádkozó rabszolgája és igaz atyjafia szebeni fogságomba

Gr. Bethlen Miklós.

Anno 1704. 28-a junii.

VI.

Szeretettel szolgálok, és Istentől minden áldásokat kivánok kegyelmednek édes néném asszony. — Úgy hallom : hogy tegnap arra vetettek az urak, hogy megpirongata a generál, hogy én irtam valamit : — de én, Isten látja, nem irtam semmit, csak reménkedtem, hogy ha az én édes uram Bécsbe apellál, ereszsze fel az dolgát, és azt irtam, hogy már megsententiázta az ország. — Ennél egyéb nem volt benne; bizony olyan supplicatio, hogy sem angyal, sem ördög érte nem haraghatott volna; hanem az kuruczbüz volt; azért haragudt. Ha az úr kivánja, én felküldhetem az párját. Irhatom panaszul kegyelmednek, hogy nem hittem volna, hogy az én szegény urammal ezt cselekedjék; átkozott ember az, a ki az erdélyi emberek törvényére kel; nekem az úr mind azt mondta, hogy bizony meg nem sententiázza! Úgy biztam én abba az szóba, hogy mint a kösziklához; mert bizony ha az urak nem akarták volna, semmi nem lött volna. — Bár csak most cselekednének igazságot; bizony ha megtiltják az apellátiót országostól, bizony lekötik az magok nyakát, és az haza törvényét elrontják, és a világ előtt is szép becsü-

letek, hirek lesz a kálvinistáknak, hogy a vallásához való hüségeért ölték meg. Úgy látom, hogy nincs könyörületesség; bizony az pogány megszánta volna az embert ennyi kérésre; de úgy látom, itt nincs könyörületesség, az az, ki keresztyénnek tartja magát. — Az pogány elbocsátja hitin a rabját a saczczát keresni, itt feleségét, gyermekét sem bocsátják hozzá. Úgy látom immár halada napja az asszonynak. Mondja kegyelmed alázatos szolgálatomat; Istentől sok hálára napot kivánok ö nagyságának érni maga házával; kérem, hogy szóljon az úrnak, hogy legyen mellettünk már az utolsó dolgon; mert ha az én uram meghal, nem az német lesz az oka, hanem az, a ki szántszándékkal adá az kardot az kezekbe; és arra is kérem az asszonyt, hogy szólana : hogy hadd mehessek az édes uramhoz; attól félek, hogy a guta megüti, és egy szót sem szólhatok szegénynyel; az Isten nevébe szánjanak meg ö nagyságok; bizony senki sem menti meg az lelkét Apor uramnak; bizony ha ö egyedül kálvinista lött volna, ez az én édes uramon nem esett volna, szép becsületének híre mehet más országba, az ott való kálvinista embereknél.

Kegyelmed megkeseredett atyjafia

Rhédei Julia mp.

(Vége.)